

Flamenpolitik en aktivisme

Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog

Lode Wils

bron

Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*.
Davidsfonds, Leuven 1974

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/wils002flam01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / Lode Wils

voorwoord

Als ik rond mij zie, is het eerste wat ik opmerk dat het denken van de wereld vol zit van verminkte of vervalste geschiedenis, van historische myten die, omdat ze zo weinig verband houden met de verleden werkelijkheid, daarom niet minder krachtig op de nationale en internationale politiek van het heden inwerken (Prof. Dr. P. Geyl, Gebruik en misbruik der geschiedenis).

Elke politieke, sociale of andere stroming is myte-scheppend. Ze kreëert haar eigen geïdealiseerd beeld, samen met de karikatuur van de tegenstander: dat zijn zelfs haar twee scherpste wapenen. In de mate waarin een gedachte zegeviert, worden samen met haar de myten die ze heeft voortgebracht en gebruikt, algemeen aanvaard. Ons geschiedenisbeeld steekt dus vol mytische idealisering en karikaturen. Wie zich daartegen durft verzetten komt voor als een ondermijner van de idee die aan de myte ten grondslag ligt, als een verdediger van het voorbijgestreefde of verslagene, als een vijand van de heersende waarden. Hoe recenter het behandelde verleden, hoe heiliger de myten en dus hoe heiligschennender en partijdiger degene die ze onderzoekt.

Maar Pieter Geyl besloot het boek, waaraan we het motto ontleend hebben, met volgende woorden aan het adres van de beroepshistorici: ‘Wij moeten onze functie vervullen, en dat is: naar het beste van ons kunnen de myten ontmaskeren en de wereld alles vertellen wat wij omtrent de verleden werkelijkheid kunnen vinden: kortom, recht-

matig gebruik bevorderen en het misbruik der geschiedenis tegengaan.’

Graag danken we allen van wie we hulp ontvingen, bijzonder Prof. J.L. Charles, docent aan de Krijgsschool; Drs. E. Defoort, bibliotekaris aan de K.U.L.A.K.; Dr. E. Lamberts, docent aan de K.U.L.; de Heer en Mevrouw L. Picard te Gent; Drs. L. Simons, adjunktkonservator van het A.M.V.C.; Drs. R. Vervliet, wetenschappelijk medewerker aan het C.S.V.C.; Dr. J. Van den Nieuwenhuizen, adjunkt-konservator aan het Stadsarchief te Antwerpen; Mevrouw M. Van Cauwelaert, schepen der stad Antwerpen. En de studenten van de Katholieke Universiteit te Leuven, die in 1969-70 en 1970-71 hebben deelgenomen aan de seminarie-oefeningen over de Belgische pers in 1914 en 1915, welke het vertrekpunt vormden voor dit boek.

1. omstreden verleden

Tijdens de Eerste Wereldoorlog hebben een aantal flaminganten met de Duitse bezetter samengewerkt om een oplossing van het Vlaamse vraagstuk te forceren. Waarom en hoe zijn ze daartoe gekomen? Werden ze door de Duitsers aangelokt, of namen ze zelf het initiatief? Daarover bestaan er verschillende voorstellingen. Volgens Maurits Basse had het Duits bestuur in Brussel ‘de aktivistische molen aan het draaien gebracht. Intussen zorgde men aan fransgezinde zijde al vroeg voor koren op die molen’, door aanvallen op de Vlaamse Beweging.¹ Frans Van Cauwelaert drukt het nog scherper uit in zijn *Gedenkschriften*²: ‘Het aktivisme is een vreemd gewas, zorgvuldig voorbereid en kunstmatig door de Duitse veroveringspolitiek op de Vlaamse Beweging ingeënt.’ Dr. Hendrik Elias daarentegen oordeelt: ‘Van Duitse inwerking op een ontwaken van de Vlaamse Beweging is hier niets te ontdekken. De Vlamingen zelf zien wij overal het initiatief nemen: in Gent, Antwerpen en Brussel. Nog sterker zal dit blijken uit de lotgevallen van *De Vlaamsche Stem* in Nederland. De hoofdoorzaak van dit ontwaken is niet ver te zoeken. De antivlaamse kampanje die door de frankofonen in het teken van het antiduitse verzet werd gevoerd tegen al wat vlaamsgezind was, werd hier doorslaggevend.’³

Al gaan deze drie auteurs dus niet akkoord over de rol van de Duitse politiek, ze zijn het erover eens dat de vlaamsgezinden werden geprovoceerd door frankofone aanvallen. Inderdaad, de aktivisten zelf beweerden al in de lente van 1915 dat ‘er stelselmatig door gezaghebbende mannen in het openbaar voortdurend en met boos inzicht laster verspreid wordt tegen hen [de Vlamingen] in bladen,

schriften en redevoeringen, waarin zij van de aanvang van de oorlog af als ontrouwe vaderlanders uitgekreten worden'⁴. De Raad van Vlaanderen uitte zich in plechtiger stijl, in de brochure *Aan het Vlaamsche Volk!* waarmee hij zijn stichting in februari 1917 aankondigde: 'De overgave van Antwerpen gaf aanleiding tot de kwaadwilligste aanvallen tegen alomgeachte stadsbestuurders, ja, tegen al de vlaamsgezinden. Een Waals volksvertegenwoordiger wendde zich tot de bezettende overheid, om te vragen dat het Frans alleen als officiële taal zou gelden in België. In den vreemde werd beweerd dat de Vlamingen stredden voor de Latijnse kultuur. Na de oorlog zou van het Vlaams geen sprake meer zijn en het België van morgen zou Frans zijn of ondergaan. De godsvrede was verbroken. Deze bedreigingen lokten natuurlijk krachtig verzet uit bij de Vlamingen.'

Al tijdens en ook na de oorlog werd deze voorstelling door antiaktivistische vlaamsgezinden gegeven, en niet alleen om de Vlaamse Beweging wit te wassen. Vermoedelijk onder invloed van de lijvige apologie van A.L. Faingnaert, *Verraad of Zelfverdediging?*, werd er na 1932 nog meer nadruk op gelegd. Zo schrijft Dr. A.W. Willemsen: 'Al in de eerste weken van de oorlog uitte de antivlaamse stemming zich in artikelen in de franstalige pers, in aanplakbiljetten en in fluisterkampanjes. Er zou nu maar eens voorgoed korte metten met het Vlaams gemaakt moeten worden: *Après la guerre on ne parlera plus le flamand (...)* Het ontstaan van het aktivisme is door de antivlaamse provokatie weliswaar ten zeerste bevorderd, maar de wortel lag nochtans dieper... Ook zonder de Waals-franskiljonse haatkampanje zou het aktivisme, zij het in wat bescheidener vorm, ontstaan zijn.'⁵

We mogen besluiten dat in de literatuur een stijgend belang wordt gehecht aan 'de Waals-franskiljonse haatkampanje'. Men ziet er wel niet de fundamentele oorzaak van het aktivisme in, die klaarblijkelijk te zoeken is in de nationale inhoud van de Vlaamse Beweging, maar toch de voedingsbodem. Het valt op dat, hoewel de Belgische vluchtelingenpers vele dagbladen telde, alle auteurs verwijzen naar een klein aantal voorbeelden van 'provokaties', die ze vermoedelijk ontleenden aan flamingantische propagandaliteratuur. Het is dus wenselijk dat een onderzoek zou worden ingesteld naar het waarheidsgehalte van die beschuldigingen. Behalve Willemsen kennen alle auteurs een belangrijke rol toe aan de polemieken rond

de val van de vesting Antwerpen, die dus bijzondere aandacht moeten krijgen.

Welk was het doel van de Duitse *Flamenpolitik*, welke waren de gebruikte propagandamiddelen? Is het juist, zoals Prof. F. Petri schrijft, dat die politiek in haar concrete inhoud geenszins een Duitse uitvinding was, dat haar wezen er veeleer in bestond in te gaan op de wensen die van activistische Vlaamse zijde aan Duitsland werden gericht?⁶

Welke mensen zijn aan de kollaboratie begonnen, en met welke bedoelingen? Waren het wel Vlamingen, of waren het vreemdelingen zoals de Nederlander Domela Nieuwenhuis, over wie een aantal medestanders schreven in juli 1917: ‘Met recht kan men zeggen, 't geen dan ook door vriend en vijand wordt erkend, dat deze man *de man is*, die de hele Vlaamse zaak in beweging heeft gebracht, die de stichter is van al het politieke Vlaamse leven dat zich nu openbaart, die de vreesachtigen naar voren heeft gebracht, de onverschilligen heeft bezielde, de overtuigden de weg gewezen... Als *hij* niet gesproken had, zou niemand gesproken hebben.’⁷

Hoe reageerden de flaminganten wanneer sommigen - hetzij Duitsers, Vlamingen of Nederlanders - met een kollaboratiepolitiek begonnen? Hoe reageerden de regering en de koning? Hoe heeft het aktivisme zich verder ontwikkeld, welke invloed heeft het uitgeoefend op de soldaten aan de IJzer? En welke waren uiteindelijk zijn gevolgen? Een zo kapitaal verschijnsel in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging, ja, in de geschiedenis van België, verdient een grondig onderzoek.

Eindnoten:

1 BASSE, *De Vlaamsche Beweging*, I, 165.

2 Blz. 265.

3 ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, I, 30-31.

4 *Antwerpen Boven*, mei 1915 B.

5 *Het Vlaams-nationalisme*, 29-30.

6 *Zur Flamenpolitik*, 528.

7 M. VAN DE VELDE, *Geschiedenis van de Jong Vlaamsche Beweging*, 185.

2. het klimaat in de diaspora en in het bezette land

Een groot deel van de 7,5 miljoen Belgen is uitgeweken tijdens de Eerste Wereldoorlog, en niet alleen de regeringsdiensten die in of bij de Noordfranse stad Le Havre verbleven. Het Duitse leger dat was verbitterd over de onverwachte tegenstand, en door paniek aangegrepen tengevolge van zijn eigen propagandavoorsellingen over vrijeschutters uit de burgerbevolking, richtte op tal van plaatsen vreselijke verwoestingen aan en massale moordpartijen die aan meer dan 6000 burgers het leven kostten: Visé, Andenne, Dinant, Aarschot, Leuven, Dendermonde...¹ De bevolking stroomde in massa weg voor de naderende vijand. Naar schatting vluchtten 1,4 miljoen mensen naar het buitenland, vooral naar Nederland. De meesten van hen keerden nog in 1914 naar huis terug, of in 1915. Maar velen bleven of staken over naar Engeland en Frankrijk, waar bij het einde van de oorlog respectievelijk 110.000 en 325.000 vluchtelingen woonden, tegenover ongeveer 100.000 in Nederland. Daarbij kwamen nog de soldaten aan en achter het IJzerfront, de geïnterneerden in Nederland en de krijgsgevangenen in Duitsland, en de arbeidskrachten die door de bezetter waren weggevoerd.

Bezette België was in drie delen gesneden waartussen het contact, om militaire redenen, tot het uiterste bemoeilijkt werd door de Duitse overheden. Het grootste deel behoorde tot het goevernement-generaal dat werd bestuurd vanuit Brussel. Maar het operatiegebied met inbegrip van de hele kust en Brugge, hing af van de marinedivisie met zetel te Zeebrugge. En dan was er nog het 'etappegebied' dat Oost-Vlaanderen en het grootste deel van Henegouwen omvatte, onder het bevel van het vierde leger met zetel in Gent. Die militaire

instanties hingen rechtstreeks af van het opperbevel van het leger, terwijl het goevernement-generaal in Brussel er maar indirecte invloed op had.²

1. Spanningen tussen de burgers

In Nederland, Engeland en Frankrijk verschenen een groot aantal Belgische dag- en weekbladen, in het Nederlands of het Frans en sommige tweetalig. Het waren typische diaspora-bladen, die aan de soldaten en vluchtelingen nieuws wilden bezorgen uit het bezette vaderland, adressen van landgenoten in de vreemde, berichten over de activiteiten die door of voor hen werden ingericht, lijsten van gekwetsten, mededelingen uit het *Staatsblad* en dergelijke. Dat vormde hun hoofdinhoud, na het nieuws over het verloop van de oorlog. Alles werd gezien in het perspectief van de te behalen overwinning: optimistische oorlogsberichten, aanwakkeren van de strijdlust en van de haat tegen de overweldiger, met wie in geen geval mocht worden gekollaboreerd. Pacifistische uitlatingen leken erg op verraad. De godsvrede tussen de partijen werd zo entoesiast en zo stipt onderhouden, dat we op geen enkel van de onderzochte bladen een partij-etiket konden plakken. In de loop van de eerste helft van 1915 werden de berichten en brieven die ze uit het bezette land ontvingen veel schaarser, de Duitsers sloten toen de Nederlandse grens af met hoogspanningsdraad. Het internationale nieuws kreeg toen veel meer plaats, vooral de vraag of Italië zou gaan deelnemen aan de strijd.

Bij de vluchtelingenpers waren er oude kranten die naar het buitenland verhuisd waren, zoals *La Métropole* die van Antwerpen naar Londen was overgestoken, samen met de Brusselse *L'Indépendance Belge*; de Brusselse *XXe Siècle* verscheen nu in Le Havre. Maar de meeste kranten waren nieuw gesticht, al werden ze dikwijls geredigeerd door uitgeweken beroepsjournalisten. Die hadden begrijpelijkerwijze weinig goede woorden voor hun kollega's die in België onder de censuur van de gehate beul hun brood wilden blijven verdienen. Eind november 1914 protesteerde een vergadering van Belgische journalisten in Londen ‘avec énergie contre la félonie des administrations de journaux et des journalistes collaborant à des feuilles qui paraissent en ce moment sous contrôle allemand’³.

Ook in het bezette land zelf was men het ver van eens over de houding die de toestand vereiste: wat was kollaboratie, of tot hoever mocht die gaan? Pas op 1 maart 1915 zouden in Brussel de meeste postbedienden het werk hervatten, op aansporing van de regering uit Le Havre. Tot zolang hadden ze die 'kollaboratie' geweigerd, omdat ze daartoe een loyauteitsverklaring tegenover de bezetter moesten ondertekenen; duizenden brieven waren sinds augustus blijven liggen.⁴

In Luik en Brussel, die al in de eerste weken van de oorlog in Duitse handen waren gevallen, was de publikatie van alle bestaande kranten opgeschort, in de hoofdstad op uitdrukkelijk verzoek van burgemeester Adolphe Max.⁵ Maar Antwerpen en Gent waren pas twee maanden later onder de voet gelopen, en daar bleven tal van kranten verder verschijnen, in Antwerpen zelfs op aanraden van de waarnemende burgemeester Louis Franck. De aanvallen van de emigrantpers waren niet alleen gericht tegen de nieuwe bladen die onder de bezetting waren gesticht, meestal franstalige, en die zonder meer 'Duitse' organen heetten, maar ook tegen de traditionele die zichzelf niet opgeheven hadden: *L'Ami de l'Ordre* in Namen; *De Nieuwe Gazet*, *De Gazet van Antwerpen*, *La Presse* en *Het Handelsblad* in Antwerpen; *Le Bien Public*, *Het Volk*, *De Gazet van Gent* en *Vooruit* in Gent. Vermits kranten uit Nederland en elders het bezette gebied bereikten en omgekeerd ontstonden er perspolemieken.

Over het algemeen trouwens bestond er geprikkeldheid tussen beide hoofdgroepen van de Belgische bevolking, de burgers die uitgeweken waren en degene die waren gebleven of teruggekeerd. De 'blijvers' waren geneigd aan de 'vluchters' te verwijten dat ze goed gevoed en veilig de dans ontsprongen, en aan de anderen de ontzettende vraagstukken overlieten van de bezetting, de honger, de werkeloosheid, de oorlogsbelastingen, de algemene ellende, in één woord de taak om de volkskracht te redden.⁶ Sommige uitwijkelingen daarentegen verdachten alwie in België het normale leven trachtte op gang te houden, van gebrek aan vaderlandsliefde en van dienstbaarheid aan de vijand: ambtenaren, gemeentelijke mandatarissen, enz.

Het heette dat de Brusselse minister van State, Charles Woeste, ervan beschuldigd werd dat hij voor de oorlog betrekkingen met Duitsers had onderhouden⁷. Zeker werd hem verweten dat hij had voorgesteld om de toelating van de bezetter te vragen voor het uit-

trekken van een overheidssubsidie ten behoeve van de wezen.⁸ Algemeen bekend zijn de verdachtmakingen tegen degenen die over een vrede door vergelijk durfden spreken zolang de vijand territoriaal in het voordeel stond; en tegen de socialisten die, zoals Camille Huysmans, de Internationale Arbeidsvereniging wilden in leven houden, onder meer door de bijeenroeping van een socialistische conferentie in Stockholm.

Een overtrokken patriottisme en haat tegen de Duitsers leidde zelfs herhaaldelijk tot aanvallen op de neutralen die... neutraal durfden blijven. Schreef Marie-Elisabeth Belpaire later niet in haar mémoires: ‘Niet altijd even aangenaam was voor ons de lezing der Hollandse dagbladen. Hun bezadigd neutrale toon werkte prikkelend op de zenuwen van hen die in 't branden van de strijd leefden... De passieloze toon had iets tergendes voor ons en wij waren niet ver af er een productse neiging in te ontdekken. Dat was trouwens ook het geval met de woorden van de nieuwe Paus, in zijn pogingen om vrede te stichten.’⁹ De Antwerpse volksvertegenwoordiger Van Cauwelaert kreeg een steek onder water in *La Belgique* van 8 maart 1916, omdat hij Belgisch redaktielid was van het Nederlandse katholieke tijdschrift *De Beiaard*. Het verschijnen daarvan was met sympathie begroet door de katholieke *Kölnische Volkszeitung*, wat volstond om te blokletteren: ‘DE BEIAARD OU LES CLOCHES PRO-BOCHES’.¹⁰

Op 13 maart 1915 werd in Brussel een concert gegeven door koren en een orkest uit Keulen. De hoofdstedelingen boycotten die Duitse manifestatie. Een hoogleraar van de U.L.B., de franstalige filozof Georges Dwelshauvers die in Duitsland gestudeerd had en een Duitse zwager had, vertoonde er zich toch. Prompt werd hij door zijn kollega's uitgestoten, wat bekend geraakte in de pers. De ‘bescherming’ die hij dan kreeg van de Duitse overheden, die gelukkig waren dat ze een ‘volgeling’ hadden gevonden, deed de rest. Bij de heropening van de universiteit in november 1918 moest hij zijn ontslag nemen; hij sleet zijn leven verder in het buitenland.¹¹

2. Het oorlogsdagboek van Stijn Streuvels

Een ander voorbeeld van de overprikkelde atmosfeer waarin het aktivisme zou ontstaan, is de rel rond het dagboek *In Oorlogstijd* van Stijn Streuvels.¹² Bij het uitbreken van de oorlog begon Streuvels,

die al sinds negen jaar leefde van zijn pen, een kroniek te schrijven omdat hij voorzag dat er nu geen belangstelling meer zou zijn voor gewone bellettrie. Zoals de meesten verwachtte hij dat de strijd na enkele weken of maanden zou voorbij zijn.¹³ Zolang wilde hij oorlogsverslaggever spelen, maar niet voor een krant, wel voor een boek dat hij achteraf zou laten verschijnen. Hij kreeg geen toelating om het gevechtstoneel te betreden¹⁴, maar spoorde en fietste nogal wat rond. In zijn eigen streek tussen Kortrijk en Oudenaarde was er ook wat te beleven, want van 22 augustus tot 17 oktober vormde die een niemandsland waar Duitse en Belgische patrouilles rondzwierven en soms in botsing kwamen. Daarna kwam de Duitse bezetting, en van 2 tot 16 december ging Streuvels zijn gezin in Nederland opzoeken. Er was dus wel voldoende gevarieerde stof.

Het hoofdthema in het boek vormden trouwens niet de feiten, maar de stemming onder de bevolking en de overwegingen van de auteur. Die waren heel nuchter, zonder enig patriottisch patos, integendeel zelfs. Er kwamen openlijke pacifistische belijdenissen in voor, een uitspraak voor dienstweigering, bedenkingen waar nu de Vlaamse sympathie voor Duitsland gebleven was en de afkeer van het goddeloze Frankrijk en van de Britten die Transvaal hadden ingepalmd.¹⁵ Verder vele en harde kritieken op het gedrag van allerlei overheden, op de geestelijkheid waaronder met name op Hugo Verriest, op de houding van de vrouwen en van de bevolking in het algemeen, op de overdrijvingen in de Belgische pers over de Duitse gruwelen.

Van de Duitsers werd beschreven hoe die bij hun verkenningen in het niemandsland burgers gijzelden en vóór hun rangen plaatsten om de Belgen te beletten te schieten; hoe ze in Sint-Eloois-Vijve en Deerlijk boeren doodschoten en hoeven in brand staken, omdat ze de soldaten niet gezien hadden die op hen gevuurd hadden, enz. Nadat de bezetting gebeurd was, voelde de bevolking zich opgelucht dat het onweer was overgedreven, al begonnen toen plagerijen van de bezetter. De officieren die op het Lijsternest werden ingekwartierd waren heel hoffelijke en gekultiveerde heren, met wie Streuvels genoeglijk kon praten en van wie hij met een tikje weemoed afscheid nam.

Zijn uitgever Veen in Amsterdam, die aan zijn vrouw en kinderen maandenlang gastvrijheid geboden had, vroeg in december het dagboek te mogen publiceren. Streuvels zal dat zoveel te liever gedaan hebben, omdat er aan de oorlog geen einde te zien was, maar aan

zijn geld wel. De tekst zou vijf jaar later veel minder belangstelling wekken! Van 12 maart tot 7 mei 1915 verschenen vier boekjes, die de periode van 29 juli tot einde november 1914 besloegen.

Ze verwekten een storm, vooral omdat de Duitse pers er met welgevallen sommige passages uit citeerde, en ze verdraaide om te bewijzen dat er wél vrijeschutters waren geweest. Nog meer kwaad bloed zette het dat Streuvels (om een pas voor Nederland te bekomen en zijn gezin te kunnen terughalen, maar dat wist niemand, natuurlijk) uittreksels had afgestaan aan het activistische blad *De Vlaamsche Post*, waaronder precies het stuk over de officieren. Maandenlang werd zijn dagboek omstreden in de Nederlandse pers en die van de Belgische vluchtelingen.¹⁶

In *De Vlaamsche Stem* van Amsterdam, die nochtans op 21 februari een vaderlandslievend uittreksel had opgenomen, publiceerde René De Clercq zijn gedicht *Geen Vriendschap onder den Helm*, dat Streuvels zou grieven tot op het einde van zijn leven. Vijf dagen later, op 26 maart, hekelde de hoofdredakteur van dat flamingantische blad, Alberic Deswarte, ‘met verontwaardiging... zulke dubbelzinnigheid, zulke flauwhartigheid’, en wreef hem de verzen van De Clercq nog eens onder de neus:

‘Heten de beulen broeders,
Wordt er een zwaard betrouwd
Eer nog de tranen der moeders,
Eer nog de lijken koud?’¹⁷

In hetzelfde blad kwam André De Ridder erop terug op 7 augustus: het gold het produkt van ‘een literaire verziekelijking, de literatuur gedreven tot in het maniakkerige, dat weerzin wekt’. *De Belgische Standaard* in De Panne insinueerde dat Streuvels Duitse sympathieën koesterde, verweet hem de moed van de Vlamingen in twijfel getrokken te hebben ‘en hen voorgesteld als zouden ze maar een domme, dwaze kudde schapen zijn’¹⁸. Nog in mei 1916 kreeg hij in hetzelfde blad een veeg uit de pan van pater Juul Callewaert, omdat zijn boek ‘teerde op een misplaatst individualisme’¹⁹. Intussen had *Vrij België*, het weekblad van Frans Van Cauwelaert en Julius Hoste Jr., op 7 augustus 1915 een veroordeling door August Van Cauwelaert overgenomen uit *De Belgische Standaard*: ‘In de grootste periode van onze geschiedenis heeft onze grootste hedendaagse prozaschrijver gestaan buiten zijn volk. Als schrijver heeft hij een slecht boek geschreven, als mens een slechte daad verricht.’ In verschil-

lende frans- en nederlandstalige bladen werd hij zelfs van verraad beschuldigd.

Het moest sommigen voorkomen dat het hier ging om franskiljonse aanvallen op een Vlaamse schrijver, en zo stelden activisten het natuurlijk voor.²⁰ *La Métropole* had ‘mis en opposition la conduite différente des publicistes flamands et wallons sous la botte allemande’, maar op een beschuldiging van antiflamingantisme vanwege *De Vlaamsche Stem* van Amsterdam krabbelde ze terug en meldde dat, indien de gepubliceerde dagboekbladen niets bevatten wat een Teutoon kon kwetsen, het naar verzekerd werd anders stond met het geheel van het werk.²¹ Er blijft toch het vermoeden dat sommige vluchtelingenkranten, of toch één, *L'Echo Belge*, hun verontwaardiging meer zouden ingetoomd hebben indien het om een franstalig auteur was gegaan.

Hoe moeten we nu het hele geval beoordelen? Frans Van Cauwelaert trof ons inziens de juiste toon, toen hij schreef: ‘Ik zal niet zeggen dat Streuvels zijn oorlogsboek ongeschreven had moeten laten... Maar hij had in geen geval zijn handschrift aan de drukker mogen leveren.’²² Met zijn afkeer van patriottische bedwelming was Streuvels op zijn tijd vooruit; na de oorlog zouden weldra alle auteurs in die richting evolueren.²³ Zijn werk werd in het bezette gebied verboden, vermoedelijk omwille van de passages over gijzelaars en wraak voor onbestaande vrijeschutters. Maar zijn boek bevatte tal van gedeelten die demoraliserend waren voor de Belgische soldaten en burgers, en werd terecht aan het front verboden. Door het te publiceren vóór het einde van de oorlog, tegen zijn eerste opzet in, had hij gedaan zoals die ‘stomme boer’ waarvan hij sprak, die door zijn loslippigheid Duitse verkenners hielp ontsnappen. Door zijn kritieken op de rustende pastoor Verriest, die aan de eerste ulanen wijn en sigaren aanbood en die in een gesprek met Streuvels het Duitse optreden vergoelijkte, lag Streuvels aan de basis van aanvallen op de Pastor van te lande in de vluchtelingenpers, die door flaminganten als uitingen van een antivlaamse kampanje zouden worden aangevoeld. Wel moeten we ermee rekening houden dat Streuvels, op het ogenblik waarop hij de uitgave toezegde aan Veen, nog niet kon weten dat er een *Flamenpolitik* in de maak was.

Om te besluiten: de tegenstelling tussen de uitwijkelingen en degenen die in het bezette land gebleven waren, en de patriottische opgewondenheid van de bevolking in het algemeen, hebben bijgedragen om het klimaat te scheppen waarin allerlei mensen naar

kollaboratie konden gedreven of gelokt worden. De hyperpatriottische aanvallen op een muziekliefhebber als Dwelshauvers, op een nuchter verteller als Streuvels, op journalisten-om-den-brode, op plichtsgetrouwe gemeentelijke mandatarissen, en op al wie in het bezette land gebleven was, werden natuurlijk uitgebaat door de bezetter. Het is in dit oorlogsklimaat van overprikkeling, waarin zovelen aan de anderen gebrek aan vaderlandsliefde of aan moed verweten, waarin iedereen zich langs alle zijden aangevallen voelde, dat het aktivisme ontstond. In hoever gebeurde dat onder invloed van een antivlaamse kampanje? Of bestond die maar in de voorstelling van flaminganten die, zoals iedereen, over hun zenuwen waren? Of was ze soms een uitvindsel van de Duitse propaganda en die van de aktivisten? Of een mengsel van realiteit, inbeelding en propaganda?

3. De hoofdfiguren in de antivlaamse kampanje

Het voorgaande is geen retorische vraag. Het is gemakkelijk om verschillende voorbeelden aan te halen van bedreigingen voor Vlaanderen, die doorheen heel de aktivistische propaganda hebben dienstgedaan en die een halve eeuw later nog door de geschiedschrijving worden meegezeuld, hoewel ze hun gevaarlijk karakter maar kregen door een overprikkelde inbeelding en/of door moedwillig misverstaan met propagandistische bedoelingen.

Dat is duidelijk het geval met de drie voorbeelden die als de meest doorslaggevende in bijna heel de literatuur terugkomen, onder meer bij Basse, Van Cauwelaert en Elias. Deze schrijft: ‘Met de oorlog (...) ontstaat thans een vaderlandse bezieling, die een uitgesproken anti-Vlaamse inhoud wil geven aan de Belgisch-vaderlandse gedachte. Maurice Maeterlinck, in Vlaanderen berucht door een zeer misprijzende uitlating over de taal van de flaminganten, verklaarde in een meeting, in de Scala te Milaan (verslag *Le Figaro*, 2 dec. 1914) dat België de Latijnse beschaving gered had en in *Le Petit Journal* (21 dec.) schreef een bekend joernalist Gerard Harry over *L'union morale et verbale des races* waarin hij verkondigde dat Vlamingen en Walen in de toekomst zouden verbonden worden door het betoverend anti-germaans verband van de Franse taal. De klap op de vuurpijl was een artikel van R. Colleye, bekend wallingant, over *L'Avenir de la Belgique latine* in het Engels tijdschrift *The Nine-*

teenth Century (aug. 1915) met de konklusie: “La Belgique de demain sera latine ou elle ne sera rien”. Het lijkt geen twijfel dat deze en tal van gelijkaardige teksten en uitlatingen die door de regering niet werden tegengesproken, voor menig Vlaming de aanleiding geweest zijn om ook tijdens de oorlog niet inaktief te blijven en zich voor te bereiden om een toekomst af te wenden die, in deze geest gezien door al wat macht had in de staat, noodlottig scheen te zullen worden voor de Vlaamse zaak.²⁴ Tot hier Dr. Elias.

Colleye - eigenlijk heette hij De Weerdt - was in het voetspoor van zijn vader al jong actief geworden in de wallingantische beweging; in 1915 was hij 25 jaar oud. Het wallingantisme verdedigde de franstaligheid van heel België en was in essentie een anti-flamingantische beweging. Het waren inderdaad die opvattingen die hij in het aangehaalde artikel had uitgedrukt, een ergerlijke inbreuk op de godsvrede. (Hij had dat gekruid met spot voor de ‘âme belge’ en met de bewering dat België per ongeluk ontstaan was, vermits de bedoeling van 1830 een annexatie bij Frankrijk was geweest.) Hij werd niet alleen gelaakt in de franstalige vluchtelingenpers,²⁵ maar op het matje geroepen door de Belgische gezant in Londen, Paul Hymans, die ervoor zorgde dat de Britse propagandadiensten weigerden een boek van Colleye uit te geven. Deze trok naar Frankrijk en stichtte er in februari 1916 een weekblad, *La Wallonie*. Op Belgisch verzoek werd het onmiddellijk verboden door de Franse militaire overheid. Let wel, het werd niet geschorst voor één of meer weken, maar verboden, wat totaal uitzonderlijk was.²⁶ Colleye stichtte dan een nieuw weekblad, *L'Opinion Wallonne*, maar de Belgische regering zorgde voor een tegenzet: ze bewam dat een Belg werd toegevoegd aan de Franse censuur in Parijs, die *L'Opinion Wallonne* regelmatig pluimde. En zelfs in die vorm werd de verkoop van het blad aan het Belgisch front verboden, zodat de soldaten het alleen via postabonnementen konden betrekken. In september 1919 zou ook de verzending per post naar de bezettingstroepen in Duitsland verboden worden, waardoor de helft van de abonnements met één slag verloren ging.

Intussen was Colleye tijdens de oorlog bekeerd van zijn imperialistisch verleden, en voorstander geworden van een federalisme waarin de Vlamingen vrij de eentaligheid van hun eigen landsgedeelte zouden kunnen vestigen. Hij had via Hendrik Borginon kontakten gelegd met de Frontbeweging, wier orgaan, *Ons Vaderland*, goede maatjes was geworden met *L'Opinion Wallonne*. Ook na de oorlog werkte

hij samen met de Vlaamse nationalisten voor een gemeenschappelijk federalistisch doel.²⁷

Hoe moeten we nu de uitspraak van Colleye uit augustus 1915, over ‘La Belgique de demain sera latine ou elle ne sera rien’, beoordelen? Als de mening van al wat macht had in de staat? Of, zoals Dr. Van de Perre schreef, als de uitlating van ‘een jonge flierefluiter’ waarover sommigen zich opwinden? ‘Ook vind ik het zo mis vanwege sommige Vlamingen, dat ze gekheden door sommigen uitgekraamd, als ernstig opnemen. Een ander woord past toch niet voor de uitlatingen b.v. van De Weerdt, die zoveel herrie hebben verwekt.’²⁸ Men geve er aandacht aan dat het hier gaat om herrie onder de Vlaamse vluchtelingen; zoveel te meer kon de Duitse propaganda die zaak opblazen in het bezette land.

Nu het geval Maeterlinck. De Belgische regering verzocht diverse vooraanstaanden propaganda te gaan voeren in de geallieerde en de neutrale landen, bijzonder in de Verenigde Staten. Doel was, ten eerste morele steun te winnen en ook financiële hulp ten bate van de vluchtelingen en voor de aankoop van Amerikaanse levensmiddelen voor het bezette land. En ten tweede de oorlogsinspanningen van de bondgenoten te stimuleren, eventueel bij te dragen om de neutralen tot de oorlog over te halen. De gezanten werden met zorg gekozen. In Nederland waren o.a. volksvertegenwoordiger Van Cauwelaert en minister Pouillet actief. Na de februarirevolutie zou een socialistische delegatie bestaande uit Emile Vandervelde, Louis De Brouckère en Hendrik De Man Rusland gaan bewerken om de strijd niet te staken. Naar de door rebellie ondermijnde medestander Zuid-Afrika werden de volksvertegenwoordigers Van de Perre van Antwerpen en Standaert van Brugge gestuurd, om er een beroep te doen op de solidariteit van de Dietse stam. In Italië, waar bijzonder de socialisten zich verzetten tegen deelname aan de oorlog, maakten o.a. de socialistische literatoren volksvertegenwoordiger Destrée en Nobelprijswinnaar Maeterlinck zich verdienstelijk. Zij deden er uiteraard een beroep op de gevoelens van Latijnse solidariteit, net zoals in Roemenië. Van de Perre's gelijkaardig beroep op de Dietse solidariteit was bekend aan de flaminganten, ook aan de activisten die hem erom zouden aanvallen. Waarom ergerden sommigen zich dan aan Maeterlincks woorden, tenzij uit overprikkeling, of om propagandistische motieven, of uit een mengsel van beide? Mengsel dat niet alleen bij activisten, maar ook bij loyale flaminganten als Van Cauwelaert voorkwam.

En tenslotte Harry. Ook zijn tekst was, zoals die van Colleye, ergerlijk voor elke vlaamsgezinde. Ook die verscheen niet in een Belgisch vluchtelingenblad, maar in een buitenlands orgaan, als een louter individuele daad. We weten niet hoe dik de sigaar was die hij zal gerookt hebben op de ambassade, maar wel dat hij niet gerecidiveerd heeft. Hij was uit Engelse ouders geboren in Parijs, en pas op zijn twintig jaar naar Brussel gekomen als journalist bij de liberale *Indépendance Belge*. Vanaf 1894 werkte hij bij de liberale *Petit Bleu* die een propagandist was van een anti-vlaamsgezind en op Frankrijk georiënteerd Belgisch nationalisme. In 1908 had hij die krant verlaten wegens meningsverschil met de eigenaar, en sindsdien kwam hij aan de kost als onafhankelijk publicist. Hij was gehuwd met een Belgische, maar verwierf nooit de Belgische nationaliteit.²⁹ We weten dat ook in het aktivisme, en zeker in het ontstaan ervan, heel wat mensen een rol gespeeld hebben die geen Belg waren of niet door geboorte, omdat zij zich uiteraard minder lieten gelegen liggen aan de godsvrede tussen de Belgen. Maar hoe kan een liberale Engelse journalist gelden als de inkarnatie van al wat macht had in de Belgische staat, tijdens het 31e jaar ononderbroken katolieke regering?

4. De achtergrond

De uitspraken van Maeterlinck, Harry en Colleye-De Weerdts aan de ene kant, en aan de andere de deining die ze onmiddellijk hebben verwekt onder de vlaamsgezinden, ook onder velen die loyaal of zelfs vurig Belgisch zouden blijven gedurende heel de oorlog, tonen aan dat de godsvrede geen absoluut begrip was. Ook wie alles wilde terzijde zetten voor het herstel van België, vocht uiteindelijk toch voor ‘zijn’ België: voor de socialist één met algemeen stemrecht, voor de katoliek één met financiële gelijkstelling van de scholen, voor de flamingant één met een eentalig Vlaanderen, enz. En ieder wist dat ook de anderen hun doelstellingen behielden. Dat bepaalde mee het klimaat. De flaminganten waren dus, zoals iedereen, ongerust over de bedoelingen van de overkant, en dat zoveel te meer nu België bondgenoot was van Frankrijk en dus de frankofiele strekking uiteraard de wind in de zeilen had.

In de laatste twee decennia vóór de oorlog was in een aantal

franstalige kringen zich een nationalisme gaan manifesteren: in de waardering van de kolonizatie en het leger, de eis tot opgave van de verplichte neutraliteit, kritiek op het parlementair stelsel en het partijenregime, maar bewondering voor de koning en uitspraken voor een regering van nationale unie, wil tot herwinnen van Luxemburg en tot versterking van onze militaire positie door een verbond met Nederland, waardoor de militaire gevolgen van het verlies van Zeeuws-Vlaanderen en Limburg zouden worden ongedaan gemaakt. Dat nationalistisch milieu was overwegend links en frankofiel, en er gingen antiflamingantische stemmen op. Uit dat milieu kenden de vlaamsgezinden liberale journalisten als G. Harry, Roland de Marès en Jean Bary die enige uitstraling gaven aan de beweging, waarvan ‘het uiterst marginale karakter in het Belgische politieke leven van voor 1914 evenwel niet meer kan betwijfeld worden’³⁰.

Ouder was de wallingantische beweging, die was ontstaan als een reactie op de opdringende taalwetgeving, en die vooral aan linkse zijde was doorgebroken vanaf 1884, uit verzet tegen dertig jaar Vlaams-katolieke regering. Door zijn oproep tot bestuurlijke scheiding, in feite tot federalisme, had Jules Destrée in 1912 bijgedragen om haar een meer specifiek-Waalse inslag te geven, en in die lijn zou Colleye evolueren tijdens de oorlog.

Verweven met de wallingantische beweging die toch grotendeels bleef strijden voor de franstaligheid van heel België, was het antiflamingantisch verweer van de Luikse hoogleraar Maurice Wilmotte,³¹ de directeur van de Brusselse *Revue de Belgique* en animator van kongressen en verenigingen voor de verdediging en verspreiding van de Franse taal. In die lijn stonden franskiljonse Vlamingen als Maeterlinck, en langs daar kon ook aansluiting worden gevonden bij het Belgisch nationalisme. Wilmotte zelf zou in de oorlog meer naar het wallingantisme evolueren.

Met als achtergrond de scherper wordende tegenstelling tussen Frankrijk en Duitsland in het begin van de 20e eeuw, werd in de anti-flamingantische uitlatingen van wallinganten en van sommige Belgische nationalistena ook de voorstelling opgenomen, als zou de Vlaamse Beweging maar een onderdeel van het pangermanisme zijn.

Om die aanvallen te verstaan, moeten we weten dat rond 1900 een Duitser, Baron Adolf Johann von Ziegesar, zich had ingespannen om het gevoel van Germaanse verwantschap tussen Duitsers en Vlamingen, dat oud was in de Vlaamse Beweging, te versterken. Hij was een oud-officier van het Pruisische leger, veteraan van de

oorlogen tegen Oostenrijk en Frankrijk. Op 32-jarige leeftijd was hij in 1881, op uitnodiging van de Belgische regering, leraar Duits geworden aan de atenea van Gent, daarna Aarlen en tenslotte Brussel.³² Hij bleef een vurig Duits patriot die het *Auslanddeutschtum* in België trachtte te organiseren en te bezielen. Tegelijk wilde hij het ertoe brengen om niet langer de verfransing in de hand te werken, maar om naast het Duits alleen het verwante Nederlands te gebruiken en zich met de Vlaamse Beweging te verbinden. Met dat doel stichtte hij in 1898, met financiële steun van het Alldeutscher Verband, het tweetalige maandblad *Germania*. Dat propageerde bovendien een alzijdige toenadering tussen Vlaanderen en Duitsland, behalve op het politieke vlak waar die alleen opslorping zou kunnen betekenen.

von Ziegesar kende enig sukses. Vooreerst in zijn eigen stad Brussel, waar hij kon aanleunen bij De Distel, een liberaal letterkundig genootschap waarin al in de jaren 1880 verschillende Duitsers en Brusselaars van Duitse afstamming, samen met flaminganten, een op Duitsland georiënteerd muzikaal leven ontwikkeld hadden.³³ Maar ook in Antwerpen en Hoboken, waar de twee andere sterkste Duitse kolonies gevestigd waren, ontstond er een begin van samenwerking met flaminganten. De ateneumleraar en dichter Pol De Mont was hier de bezieler langs Vlaamse kant; hij was ook een ijverig medewerker aan *Germania* en had kongressen van het Alldeutscher Verband bezocht.³⁴ Vooral de gezamenlijke hulp aan de door Engeland aangevallen Boerenrepublieken, waarheen vanuit Antwerpen een gemengde Vlaams-Duitse ambulance van 49 man werd uitgestuurd, vormde een band tussen alduitsers en vlaamsgezinden. Maar von Ziegesar stierf op 17 mei 1901; tijdens zijn langdurige ziekte waren de contacten blijkbaar al verslapt; zijn blad, dat aanvankelijk levendig en gevarieerd was, ging aan het kwijnen, al bleef het nog verschijnen tot 1905. Wel mag het niet geringschattend worden afgedaan: het bezat een flinke kern trouwe medewerkers, en veel toevallige. De idee van stamverwantschap met Duitsland sprak blijkbaar vele flaminganten aan.

Maar de sympathie voor Duitsland werd weer geschokt door het akkoord dat de regering van Berlijn sloot met Londen om de Boerenrepublieken aan hun aanvaller over te laten - zelfs kreeg generaal Roberts een Duitse onderscheiding - wat in *Germania* werd gehegeld, o.a. in december 1900 door de Brusselse advocaat Willem Thelen. Zeker is dat de Boerenoorlog en zijn nasleep - want pas

achterafkwamen al de Engelse wreedheden aan het licht - juist in de flamingantische milieus een antibritse stemming hebben geschapen.

Laat *Germania* al in 1905 doodgebloed zijn, de herinnering bleef leven aan het persdebat dat het blad had uitgelokt in 1899-1900 over een toetreding van België en Nederland tot het *Zollverein*. Een idee waarvoor Duitse pangermanisten tijdens de volgende jaren bleven ijveren, en waarvoor ze gehoor vonden in de Duitse administratie. In 1905 en de volgende jaren had de jonge liberale journalist Eugene Baie, van *Le Petit Bleu*, een campagne op touw weten te zetten voor een Belgisch-Nederlandse toenadering, waarvan echter niets in huis kwam omdat in Nederland de pro-geallieerde, anti-Duitse bedoeling werd afgewezen. Wanneer Nederland vlak voor de Wereldoorlog de Scheldemonding versterkte om zijn neutraliteit te verzekeren, wekte dat in België wrevel en wakkerde het verlangen aan om Zeeuws-Vlaanderen te herwinnen. Over het algemeen was de verhouding tussen beide landen slecht, vooral n.a.v. de kanalizatie van de Maas.³⁵

De reacties van vlaamsgezinde zijde tijdens de oorlog op de uitspraken van Maeterlinck, Harry, Colleye en anderen moeten tegen heel deze achtergrond van binnen- en buitenlandse politiek gezien worden. De flaminganten zagen in die uitspraken een voortzetting van een vooroorlogse strijd tegen de Vlaamse Beweging, in een toestand waarin het feitelijk bondgenootschap met Frankrijk, de oorlog met Duitsland en de versterking van het Belgisch nationalisme een bedreiging voor de Vlaamse Beweging vormden. Dat alles nog temeer omdat er een einde ging komen aan het dertigjarig monopolie van de katholieke partij, die duidelijk tegen de ‘demagogische’, laïcistische Franse republiek gekant was. Geleidelijk zou er een regering van nationale unie worden gevormd, wat betekende dat de twee linkse partijen, die ideologisch evenzeer pro-Frans waren als de katholieke anti-Frans, mee aan de macht zouden komen. De liberale partij was bovendien een uitgesproken tegenstander van de Vlaamse Beweging, al kregen de vlaamsgezinden er sinds 1900 eindelijk een voet aan de grond. Maar ook als we rekening houden met deze omstandigheden, blijven de reacties van vlaamsgezinde zijde op de uitspraken van Maeterlinck e.a. duidelijk overtrokken, tengevolge van een geprikkelde oorlogsatmosfeer, of met andere woorden, tengevolge van het eigen Vlaams ongeduld om aan de godsvrede te blijven

vasthouden. Achter de ‘verdediging’ tegen opgeschroefde of zelfs ingebeelde aanvallen, zat een offensieve wil.

We besluiten dat de gangbare voorstelling over een anti-Vlaamse campagne op feiten steunt, maar zeker overdreven is. Er blijft te onderzoeken: hoeveel werkelijkheid, hoeveel inbeelding vermengd met een offensieve geest, en hoeveel Duitse propaganda?

Eindnoten:

- 1 P. SCHÖLLER, *Het geval Leuven*; F. PETRI en P. SCHÖLLER, *Zur Bereinigung des Franktireursproblems*.
- 2 F. WENDE, *Die belgische Frage*, 36.
- 3 *Le Franco-Belge*, 28 nov. 1914; *Le XXe Siècle*, 29-30 nov.
- 4 A. VIERSET, *Mes souvenirs sur l'occupation*, 2 maart 1915. Vgl. K. VAN DE WOESTIJNE, *Verzameld Werk*, VIII, 187 en 341-344.
- 5 VIERSET, 15.
- 6 H. PIRENNE, *La Belgique et la guerre mondiale*, 282. L. GILLE, A. OOMS en J. DELANDSHEERE, *Cinquante mois d'Occupation Allemande*, I, 102-103 en 241-243.
- 7 Zo beweerde tenminste de activistische *Vlaamsche Post* op 23 maart 1915.
- 8 *La Belgique*, 27 juli 1915. Al in 1914 was er in Brussel een fluisterkampanje tegen Woeste aan de gang; VAN DE WOESTIJNE, 265.
- 9 *Gestalten in 't verleden*, 187.
- 10 Van Cauwelaert aan Kamervoorzitter Schollaert, ongedateerd, PSH, 40. *Ibidem* Van Cauwelaerts klacht van 29 augustus 1916 over *La Belgique*, waarin J. Wappers aan Nederland zijn neutraliteit verweten had.
- 11 Zie GILLE e.a., 14 en 15 maart 1915; Em. Boisacq aan Em. de Bom, 5 dec. 1927, in A.M.V.C.
- 12 A. DEMEDTS, *Stijn Streuvels. Een terugblik*, 192-197.
- 13 *Volledig werk*, II, 1333, 1334 en 1369.
- 14 *Ibidem*, 1159, 1163 en 1202.
- 15 16 augustus en 19 september. Op datum van 3 augustus, dus na het Duitse ultimatum maar vóór het uitbreken van de oorlog, lezen we: ‘In Kortrijk is alleman fransgezind en de flaminganten worden verdacht van pangermanisme. [Niet zo vreemd voor wie de teksten van 16 augustus en 19 september leest.] Ziet ge 't wel! roept men van alle kanten. Enkelen trachten nog hun mening te rechtvaardigen, krijgen echter geen gehoor.’ Maar al de teksten van voor het uitbreken van de oorlog lijken achteraf (tussen 18 december en februari 1916) geschreven. Betrouwbaarder is daarom de tekst van 23 september: ‘Het pangermanisme moest verpletterd worden in de stad der Leliaarts’, en ‘uit franskiljonisme’ is men zo antiduits.
- 16 Zie de onuitgegeven studie van L. LAZEURE, *Stijn Streuvels' oorlogsdagboek*, waarin heel de herrie zorgvuldig wordt onderzocht.
- 17 Dat dit gedicht tegen Streuvels' dagboek gericht was, bevestigt ook A. Jacob in R.P. OSZWALD, *Deutsch-niederländische Symphonie*, 203.
- 18 17 april 1915.
- 19 P.J.A. NUYENS, *Pater L.J. Callewaert*, 52-53, noot.
- 20 *Antwerpen Boven*, mei 1915 A; *Het Vlaamsche Nieuws*, 16 mei.
- 21 19 maart 1915.
- 22 *Vrij België*, 18 feb. 1916.
- 23 M. VANHOECKE, *De Eerste Wereldoorlog als thema in het Vlaams verhalend proza*, 51-52.
- 24 *O.c.*, I, 16-17.
- 25 ‘Arrière les brouillons’ in *XXe Siècle*, 15-16 aug. 1915; gec. L. Du Catillon in *L'Echo Belge*, 24 aug.

- 26 Een dossier in P.D.B., 486.
- 27 Zie P. DEJARDIN, *Raymond Colleye; Activisten*, 117-119; M. LEROY, *La presse belge... en 1918*, 162 en 207-239.
- 28 In *Vrij België*, 19 en 26 nov. 1915, en in *De Belgische Standaard*, 3 dec. 1915; gec. M. CORDEMANS, *Van de Perre*, 192 en 159.
- 29 G. HARRY, *Mes Mémoires*, I, 1-94.
- 30 E. DEFOORT, *Het Belgisch nationalisme*, het citaat blz. 540.
- 31 Op 23 oktober 1915 ‘kwam de *XXe Siècle* zelfs beslist op tegen een artikel van M. Wilmotte in *La Petite Gironde*, dat tegen de Vlaamse leiders gericht was’; L. MOYERSOEN, *Prosper Pouillet*, 230.
- 32 Zie *Germania*, juni 1901. Voor wat volgt, *Germania*, *passim*.
- 33 G. SCHMOOK, *De Distel musiceert*.
- 34 R.P. OSZWALD, *Deutsch-niederländische Symphonie*, 173-175.
- 35 C. SMIT, *Nederland en de Eerste Wereldoorlog*, I, 11-13, 112-123 en 197-200.

3. de flamenpolitik

Vermits de Duitse archieven openbaar gemaakt werden na de Tweede Wereldoorlog, kennen we de Duitse oorlogs- en bezettingspolitiek heel goed.¹ Ze hield de deur open voor verschillende oplossingen al naargelang van de omvang der Duitse overwinning. Als minimum gold het vestigen van een verminkte Duitse vazalstaat waarin de flaminganten de marionettenregering zouden leveren. In de overwinningsroes van de eerste maanden stonden de alduitsers, de konservatieven en zelfs de keizer zonder meer de aanhechting van België bij Duitsland voor, en in latere jaren bleven invloedrijke leger- en vlootkringen daar voorstanders van. Daartussen lagen diverse plannen voor verbroekeling en militaire, politieke en economische overheersing.

1. De Duitse doelstellingen

Duitsland heeft in 1914 Oostenrijk in de oorlog gedreven om zelf een wereldrijk te kunnen vestigen. Al van voor het uitbreken van de vijandelijkheden gingen ze in Berlijn aan het werk, met de keizer persoonlijk erbij, om nationale en sociale revoluties te stoken in de Britse en Franse koloniën en onder de volkeren van het Russische rijk. Dat zou op korte termijn een hulp in de oorlogvoering betekenen en op lange termijn het vernietigen van de vreemde wereldmachten in wier plaats Duitsland zou treden. In de opvattingen van de ‘gematigde’ leiders, als kanselier von Bethmann-Hollweg, zou de

Duitse hegemonie meer op de stichting van vazalstaten moeten berusten dan op gebiedsuitbreiding. Wel zouden ze flinke stukken van Polen, van België (o.a. Verviers, Luik en misschien Antwerpen) en van Frankrijk inlijven, maar ze moesten toch oppassen dat ze de nationaliteitsproblemen in eigen land niet al te zeer verergerden. Dus kwam het erop aan satellietstaten te scheppen die politiek, economisch en militair volledig van Duitsland afhankelijk zouden zijn.²

In het westen vormde België het kernpunt van heel deze politiek. Om dat land niet te moeten prijsgeven, hebben ze de oorlog voortgezet tot hun volledige uitputting en alle bemiddelingspogingen afgewezen. Wat er na de annexaties nog van zou overschieten, moest, aangevuld met het kustgebied van Noord-Frankrijk, stevig in Duitse handen blijven. Maar waar zouden ze de marionetten halen die deze vazalstaat moesten besturen? Anders dan in de Tweede Wereldoorlog kon er daarvoor geen beroep worden gedaan op een politieke partij. Want de liberalen en de socialisten waren van nature gekant tegen het autoritaire Duitse regime, en de katholieken die voor de oorlog het meest sympatisch hadden gestaan tegenover hun oosterburen³, stonden uiteraard achter hun regering in Le Havre die sinds dertig jaar de macht in handen had.

Gezien het belang dat ze in Berlijn plots hechtten aan de nationale bewegingen als middel om hun tegenstanders te ontwrichten, lag het voor de hand dat ze zouden proberen de Vlaamse Beweging voor hun wagen te spannen, al had de regering vóór de oorlog nooit pogingen in die zin gedaan.⁴ Al op 2 september 1914, dus na de verovering van Brussel maar nog lang voor die van Antwerpen en Gent, gaf de kanselier persoonlijk instructies aan het goevernement-generaal van België om de Vlaamse Beweging zoveel mogelijk openlijk te ondersteunen. Dat zou in Nederland een gunstige indruk maken, en na de verhoopte snelle overwinning een Nederlandse instemming met de toekomstige regeling in België vergemakkelijken. Ook verschillende privé-personen wezen er de goeverneur-generaal op welk gebruik er van de Vlaamse kwestie te maken was met het oog op de interne Belgische verhoudingen.

Op 16 december, toen een snelle en volledige overwinning veel minder zeker was geworden, kwam kanselier Bethmann met meer nadruk terug op zijn richtlijnen, maar met een andere motivering. Het Duitse rijk moest zich bij een groot deel van de Belgische bevolking de positie van een natuurlijke beschermer en trouwe vriend

verwerven. Daarom moest de meest verregaande bescherming worden verleend aan de Vlaamse taal, de universiteit van Gent vervlaamst en een publicistische verbinding geschapen tussen Vlaanderen en Nederland. Het Vlaamse vraagstuk moest het voorwerp uitmaken van de meeste zorg van de goeverneur-generaal, en toevertrouwd aan een bijzondere administratieve dienst.⁵ In uitvoering van dit bevel werd op 11 januari 1915 te Brussel een Dienst voor Vlaamse aangelegenheden gesticht, die op 13 februari werd opgenomen in de *Politische Abteilung* van het goevernement-generaal.

Andere invloedrijke Duitse kringen, bepaald het leger en het goevernement-generaal zelf, waren veel radikaler dan de kanselier. In september-oktober stelden generaal Ludendorff en de goeverneur-generaal von der Goltz aan de Nederlandse zaakgelastigde voor om België te verdelen tussen Frankrijk en Nederland, dat dan in het Duitse rijk zou treden.⁶ von der Goltz' opvolger von Bissing sprak, in zijn antwoord van 10 januari 1915 op de genoemde instructies van de kanselier, over 'die Unnatur des [in 1830] neugeschaffenen belgischen Staatswesens'⁷. Blijkbaar overwoog hij toen al om het land te ontwrichten of te doen uiteenvallen, en hij ging voort: 'De Duitse bezetting trof dus een land aan, waarvan de twee ongelijke helften zich in flagrante en onverzoenlijke tegenstelling bevonden, die in beide kampen bij gelegenheid zelfs verscherpte tot de eis van volledige bestuurlijke scheiding.'⁸

Baron von der Lancken, de vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken bij het goevernement-generaal, stelde op 6 februari 1915 aan de kanselier voor om België te verbrokkelen in een Waalse en een Vlaamse staat, met eventueel nog afzonderlijke stadstaatjes Brussel en Antwerpen.⁸ Welnu, deze man werd onmiddellijk daarop aan het hoofd gesteld van de *Politische Abteilung* die de *Flamenpolitik* zou moeten bedrijven, en hij bleef daarvoor verantwoordelijk tot november 1917. In zijn eerste *Tätigkeitsbericht* over de periode februari-april 1915, meldde hij al dat afzonderlijke 'Denkschriften' werden voorbereid over de Gentse universiteit en over de bestuurlijke scheiding.⁹

von Bissing en zijn medewerkers wisten hoe ze de kanselier moesten beïnvloeden, evenals de openbare mening in binnen- en buitenland, ja zelfs de historici van een halve eeuw later. In de *Tätigkeitsberichte* is er verder geen sprake meer van het voorbereide stuk over de bestuurlijke scheiding maar, om het verhaal van Prof. Franz Petri van 1965 te volgen: op het einde van 1915 werd de idee van bestuur-

lijke scheiding ter sprake gebracht in een ‘Denkschrift’ van activistische Vlamingen in Nederland. Het werd door de Duitse gezant in Den Haag naar Berlijn gestuurd, en de kanselier schreef dan op 6 januari 1916 aan von Bissing om het uit te voeren. En Petri konklundeert naïefweg dat de Flamenpolitik in haar essentie geen Duitse uitvinding was, maar het ingaan op activistische wensen.¹⁰ Jaja, dat zal wel! Maar de enige zinvolle vraag stelt hij zelfs niet, namelijk of die wensen van een andere soort waren en op een andere manier verkregen dan de verzoeken uit Tsjechoslowakije aan Rusland in 1968 om het land te komen redden.

Het doel van von Bissing was heel België, tot en met de kust, in Duits bezit te houden, zo mogelijk door inlijving, op zijn minst door volledige en blijvende afhankelijkheid met militaire bezetting. Dat was ook het opzet van de alduitsers, van het militair bevel in Oost- en West-Vlaanderen, van de opperste legerleiding met Ludendorff en Hindenburg en bijzonder van de vlootkringen rond von Tirpitz, die in geen geval de kust weer uit handen wilden geven.

Maar von Bissing was geduldiger en vermoedelijk veel bekwamer dan de overheden van Gent en Zeebrugge. Hij besepte, en herhaalde voortdurend, dat de *Flamenpolitik* heel traag en geleidelijk moest worden gevoerd. De duitsgezinden vormen een heel kleine minderheid in de Vlaamse Beweging, schreef hij op 10 januari 1915 aan de kanselier, en de Vlaamse bevolking is tegen ons gekeerd. Het zou in de loop van de volgende jaren dikwijls een machtsstrijd worden tussen hem en de militaire besturen van Oost- en West-Vlaanderen. Die wilden België sneller aftakelen, terwijl het er hem om te doen was om heel voorzichtig de flaminganten los te weken van hun vaderlandse gevoelens. Het ging dus uitsluitend om een verschil in tactiek en ook von Falkenhausen, die in april 1917 von Bissing opvolgde, stond op hetzelfde standpunt van de vernietiging van België.

Wel bleven de opeenvolgende kanseliers en ministers van Buitenlandse Zaken op hun standpunt dat Duitsland de vernietiging van België niet openlijk kon ten doel stellen, omdat er dan geen vrede met Engeland zou kunnen gesloten worden. In geval van een volledige overwinning zou dat bezwaar natuurlijk wegvallen. Maar juist naargelang hun hoop daarop kleiner werd, verwachtten ze des te meer van een aktivisme dat bij de vredesonderhandelingen hun positie zou versterken, en dat zelfs binnen een eventueel hersteld België een duitsgezinde politieke macht zou scheppen. Daarom spoorde Beth-

mann van begin 1916 af zelf aan tot bestuurlijke scheiding, maar de voorzichtige von Bissing oordeelde het toen nog te vroeg. Ook wanneer hij in juli 1916 de principiële beslissing genomen had, nam hij nog acht maanden de tijd, o.a. om intussen de Raad van Vlaanderen te creëren en zo aan de scheiding ‘tenminste naar buiten het uitzicht te kunnen geven, dat het om een vervulling van Vlaamse wensen ging’¹¹.

Zoveel weten we nu al: de *Flamenpolitik* begon vóór het aktivisme, en de verwezenlijkingen lagen als Duitse doelstellingen vast van bij het begin bevordering van de Nederlandse taal met inbegrip van de vernederlandsing van de Gentse universiteit, op bevel van de kanselier; bestuurlijke scheiding en uiteindelijk vernietiging van België voor het gouvernement-generaal en het leger, en in 1917 ook voor de keizer. Maar geen erkenning van een onafhankelijk Vlaanderen voordat Engeland op de knieën lag, omwille van de kanselier en Buitenlandse Zaken. Van het midden van 1915 af begon het debat hierover tussen de verschillende strekkingen in Duitsland openbaar te worden. Wie toen Nederlandse kranten las, en die waren in het bezette land te koop, kon vernemen hoe laat het was.¹²

2. De Duitse propaganda

Met welke middelen hebben de Duitsers nu geprobeerd de Belgische bevolking, en bijzonder de Vlaamse, te winnen? De *Tätigkeitsberichte der Politischen Abteilung* leren ons daar veel over. Nummer één, dat gedateerd was op 14 mei 1915, berichtte aan Berlijn dat de afdeling o.a. in haar bevoegdheid had: de partijpolitieke bewegingen en de tegenstellingen in de partijen. Want ‘van Duits standpunt uit is er geen reden om de partijpolitieke strijd lust van de Belgen onder mekaar aan banden te leggen’, integendeel, er werd bewezen dat die, bijzonder rond de taalkwestie, een afleiding levert voor veel leidende elementen. Duidelijker gezegd: het behoorde tot de taak van de afdeling om perspolemieken en politieke twisten te doen ontstaan of te stimuleren.

Het verslag vervolgde dat bepaalde Belgische dagbladen financieel werden ondersteund ‘om ons daardoor een onmiddellijke invloed op hun inhoud te verzekeren’. Wat verder lezen we dat sommige Brusselse bladen ‘helemaal uit zichzelf artikels brengen die ook door ons

zouden kunnen geschreven zijn', maar dat blijken toch meestal gesubsidieerde organen.¹³ De thema's die zij 'onder onmiddellijke invloed' van de bezetter aansneden, liggen voor de hand: dat de partijstrijd moest voortgaan, zonder godsvrede; dat de Belgische regering schuld had aan alles vermits ze tenminste na de val van Luik vrije doortocht had moeten verlenen; dat het Belgisch leger aan de IJzer vocht voor de belangen van Frankrijk en Engeland die het dan nog lieten verhongeren; dat Engeland had geëist dat de concurrerende Antwerpse haven zou platgeschoten worden in een verdediging tot het uiterste, dat het bezig was onze afzetmarkten in te palmen, enz.; dat de vluchtelingen vetgemest in Londen zaten champanje te drinken in plaats van in België te werken aan het herstel van het land; dat hun pers alle dagen de Vlamingen voor pangermanisten en verraders uitschold, en dat het met de Vlaamse Beweging zou gedaan zijn als de regering van Le Havre ooit terugkwam; dat een overwinning van de Geallieerden zou betekenen dat ze België stapvoets zouden veroveren en het daarbij helemaal in puin schieten; dat een konsekwent socialist tegen elke oorlog moest zijn; enz.

Wij hoeven hier niet in te gaan op al die propaganda, die in frans- en nederlandstalige bladen werd gevoerd, tenzij in zover ze tot het aktivisme heeft bijgedragen. Wat de godsvrede tussen de partijen betrof, ondanks onderduimse touwtrekkerijen¹⁴ hielden de partijleiders daar zo sterk de hand aan, dat al op 17 januari 1915 elke politieke werking was moeten verboden worden.¹⁵ Wel zou een gesubsidieerd blad in Antwerpen voortdurend de antiklerikalen oproepen om geen godsvrede te onderhouden. Met meer sukses zou het de Belgische Werkliedenpartij aanvallen die het socialisme verraden had door de oorlog te steunen. Mettertijd zou er in Antwerpen een aktivistische groep kunnen gevormd worden uit pacifistische socialisten. In Gent en elders ontstonden ook pacifistische groepen, wat de bezetter aangenaam was, maar die waren niet geëngageerd in het aktivisme. Zeker is dat in 1918, buiten de bedragen die door de aktivistische Raad van Vlaanderen verdeeld werden, herhaaldelijk Duitse ondersteuningsgelden werden uitgetrokken voor 'de Vlaamse socialisten'¹⁶.

Even vruchtbaar waren de tegenstellingen tussen gevluchte en achtergebleven Belgen, die de bezetter behendig trachtte te verscherpen. Eén voorbeeld: sommige gemeentebesturen hadden bepaald dat ook de afwezigen moesten meebetalen om de enorme lasten van de bezetting en de armenzorg op te vangen. Op 21 januari 1915 ver-

ordende von Bissing dat alle afwezigen die voor 1 maart niet naar huis zouden terugkeren, een belasting gelijk aan tienmaal de personele zouden moeten betalen; de gemeenten moesten die innen, mochten er de helft van houden en de andere helft aan de bezetter afdragen.¹⁷ Wat een prachtige twistappel tussen vluchtters en blijvers! Jammer genoeg beten de gemeentebesturen er niet in en weigerden de belasting te innen.

Bij sommige flaminganten had de Duitse propaganda in verband met de vluchtelingen meer succes, en tot in de huidige geschiedschrijving toe. Het is opvallend hoe bepaalde nu nog gangbare voorstellingen gedeeltelijk of zelfs helemaal stammen uit de *Politische Abteilung*. Zo lezen we in haar eerste driemaandelijks rapport van 14 mei 1915, in verband met de pers buiten Brussel (dus in hoofdzaak in Antwerpen): van godsvrede is geen sprake, noch tussen de partijen, noch tussen Walen en Vlamingen, wat in de hand wordt gewerkt door de Waalse aanvallen waartegen de Vlaamse bladen zich verweren. Waalse aanvallen die ‘von den ausserhalb Belgiens erscheinenden Hetzorganen wie *Indépendance Belge*, *Métropole* (in Londen), *Echo Belge* und *Vlaamsche Stem* (in Holland) ausgehen’¹⁸.

De flamingantische *Vlaamsche Stem*, het orgaan van Alberic De Swarte en René De Clercq, een anti-vlaams hetze-orgaan? Ja natuurlijk! Voor de propaganda van de *Politische Abteilung* betekende antiduits ook antivlaams! De oorsprong van de ‘antivlaamse haatkampanje’ die vijftig jaar later nog in ernstige historische werken is terug te vinden, is onder andere ook hier te zoeken.

Het was niet alleen inzake de vluchtelingenpers dat de *Politische Abteilung* antiduits gelijkstelde met antivlaams, maar ook inzake het internationaal statuut van België. De Duitse regering versluierte, van 1914 af tot bij het einde van de oorlog, haar doeleinden als volgt: België mocht geen invalspoort tegen Duitsland worden. Vermits de Belgische regering de zijde van de Geallieerden had gekozen (sic), mocht ze niet terugkomen in het land, want dat zou betekenen dat België een antiduitse satelliet van Frankrijk en Engeland zou zijn. Voor Vlaams gebruik vertaalden de Brusselse diensten dat als volgt: mensen als Van Cauwelaert hebben de illusie dat na een geallieerde overwinning de Vlaamse eisen nog haalbaar zouden zijn in een neutraal België.¹⁹ Met andere woorden: de Franse satellietstaat België ‘sera latine ou ne sera pas’.

Een laatste voorbeeld van het succes der Duitse propaganda is de fabel als zouden franstaligen, zoals volksvertegenwoordiger Buisset,

aan de Duitsers gevraagd hebben om de Belgische taalwetgeving af te schaffen, zodat de vlaamsgezinden zich uit zelfverweer tot de bezetter moesten wenden.

Het eerste rapport van de *Politische Abteilung* vertelde op 14 mei 1915 dat de Vlamingen niet durfden kollaboreren uit schrik voor de fransgezinde terreur, terwijl de Walen zich gemakkelijk tot de Duitse overheid wendden om hun materiële belangen te verdedigen. Uit deze tekst kunnen we drie konkluzies trekken: de Walen richtten zich niet tot de bezetter voor taalkwesties; de flaminganten evenmin; maar die werden door de Duitsers bewerkt met het argument: de Walen doen het wél!²⁰

Inderdaad vertelt Faingnaert in zijn memoires dat een eerste meningsverschil tussen de Brusselse vlaamsgezinden zou ontstaan zijn naar aanleiding van het bericht dat franstaligen (nl. Buisset) tegen het Nederlands kuisden bij de Duitsers, waarop sommigen besloten de bezetter voor te lichten.²¹ Welnu, het is pas in het rapport over augustus-oktober 1915 dat we lezen dat de goeverneur-generaal de gelegenheid had om aan de Waalse volksvertegenwoordiger Buisset van Charleroi, ‘der mit seinen Wünschen an ihn herantrat’, in alle duidelijkheid te antwoorden dat de Duitse regering aan het Vlaamse volksdeel het zijne zou blijven geven.²²

Wat was er gebeurd? Niets anders dan dat de Duitsers pas toen hadden ontdekt welke munt ze konden slaan uit een brief die de wallingantische liberaal Emile Buisset op 5 maart 1915 had geschreven aan von Bissing, om te protesteren tegen de diskriminatie in de behandeling van Waalse en Vlaamse krijgsgevangenen. Buisset had namelijk terloops ook aangeklaagd dat de bezetter het Nederlands vóór het Frans plaatste in zijn bekendmakingen, ‘malgré la conception constitutionnelle qui avait institué le français comme langue officielle dans notre pays’. Haha! Hier hadden ze het middel om de flaminganten te doen marcheren! Had die Buisset niet in september 1913, in de *Revue de Bruxelles* waarvan de antivlaamsgezinde Wilmotte de directeur was, een artikel geschreven: ‘Le français, langue officielle de la Belgique’, waarin hij het herstel van de Franse eentaligheid van 1830 had geëist?²³ En hoe luidde het slot van zijn brief? Hij hoopte gehoor te vinden bij von Bissing zoals hij er al had gevonden bij diens voorganger! ‘Dans un entretien que M. le bourgmestre de Charleroi et moi avons eu l'honneur d'avoir avec Son Excellence le feld-maréchal von der Goltz, lors de son arrivée dans notre pays, j'ai cru devoir lui indiquer divers desideratas

qui s'imposaient pour apaiser nos souffrances. Notre voix a trouvé un écho auprès de cet homme d'Etat.²⁴ Hieruit bleek dus dat Buisset de bezetter tegemoet getrokken was om hem te vragen de taalwetten af te schaffen! De Duitse propagandamachine kwam in beweging, om aan de vroeger rondgestrooide geruchten over Waalse kontakten een konkrete inhoud te geven: het was 'onder meer' Buisset. Op 27 augustus publiceerde de *Gazet van Brussel* zijn brief. Het verhaal leeft voort tot in de meest recente geschiedenissen van de Vlaamse Beweging, en zal wel nooit meer verdwijnen.

Intussen weten we waarover Buisset met von der Goltz gesproken had. De kabinetschef van de burgemeester van Brussel noteerde op 25 augustus 1914 in zijn dagboek: 'Nous recevions la visite affolée du bourgmestre de Charleroi et du député Buisset, qui venaient nous apprendre qu'à la suite d'un combat entre Allemands et Français dans les rues, la cité carolingienne avait été mise à feu et que plusieurs quartiers de la ville flambaient.'²⁵ In de morgen van de 26e arriveerde von der Goltz in Luik, waar hij bleef tot 1 september.²⁶ Het staat natuurlijk iedereen vrij om te geloven dat de twee mandatarissen van Charleroi naar Luik zijn getrokken om hem te onderhouden over de linguïstico-konstitutionele opvattingen van Buisset.

Terwijl de bezetter dus, met de hulp van bladen die onder zijn 'onmiddellijke' invloed stonden, de vlaamsgezinden trachtte te overtuigen dat er in het buitenland een antivlaamse haatkampanje werd gevoerd, dat het herstel van België het einde van de Vlaamse Beweging zou betekenen, dat wallinganten aan de Duitsers vroegen om de taalwetten af te schaffen, terwijl trof hij ook positieve maatregelen om de flaminganten te lokken.

3. Lokmiddelen

von der Goltz was al in augustus 1914 door specialisten voorgelicht over het nut dat Duitsland zou kunnen trekken uit een *Flamenpolitik*. Van 6 oktober af werd het Nederlands vóór het Frans geplaatst in het staatsblad en in de Duitse mededelingen. Het ontstaan of de heruitgave van Vlaamse kranten en tijdschriften werd begunstigd, en de censuur werd opgedragen om daar bijzonder mild voor te zijn. Kontakt werd gezocht met 'invloedrijke personen van het openbaar Vlaams leven', maar blijkbaar zonder resultaat.²⁷ Begin november

werden in het goevernement-generaal grondige besprekingen gehouden over het Vlaamse vraagstuk.²⁸ Na de brief van de kanselier van 16 december werd de werving geactiveerd. Op 16 januari 1915 ondervond advocaat Van de Putte van Elsene dat: hij was door de Duitse politie opgeleid, maar zodra ze op de Kommandantur vernamen dat hij vlaamsgezind was, verontschuldigen ze zich en deelden hem het goede nieuws mee dat ze in Gent de Nederlandse universiteit gingen stichten, die de Belgische regering altijd geweigerd had.²⁹

In West-Vlaanderen was de militaire overheid voortvarender dan von Bissing. Ten laatste in begin februari was te Brugge en te Oostende geafficheerd dat de bezetter weigerde nog te antwoorden op franstalige brieven; in Brugge was het Frans verdwenen van de straatnaamborden die nu Nederlands-Duits waren.³⁰ Weldra zouden de franstalige uithangborden verboden worden. In de hoofdstad werd geleidelijk, in de loop van 1915, de tweetaligheid opgelegd voor uithangborden en affiches, filmvertoningen, de trams, de notariële aankondigingen.³¹ In haar verslag over februari-april 1915 meldde de *Politische Abteilung* dat ze bezig was de uitgebreide Belgische taalwetgeving toe te passen, grieven en belemmeringen weg te nemen in de besturen, de post (een Duitse dienst), enz. In tal van Vlaamse steden had ze taallessen voor officieren ingericht, ze had een Nederlandse taalgids voor soldaten en bedienden uitgegeven. Aan het onderwijs zou ze bijzondere aandacht besteden, want daar ging de achteruitstelling van het Vlaams dikwijls gepaard met antiduitsgezindheid (daar was ze weeral met haar associatie, ze begon er misschien zelf al aan te geloven). Nog in februari 1915 begon de scheiding van Vlaamse en Waalse krijgsgevangenen.³²

Rond Nieuwjaar 1915 werd het zelfs in het buitenland duidelijk dat de Duitsers een *Flamenpolitik* voerden. In Le Havre maakte de *XXe Siècle* op 28 december bekend hoe Harold Graevell zich daarvoor tot von der Goltz had gewend. In *L'Indépendance Belge* (Londen) van 5 januari wees de Antwerpse socialistische volksvertegenwoordiger Terwagne op de kampanje die de Duitse pers had ingezet over de Vlaamse kwestie. In het Nederlandse tijdschrift *De Beweging* verscheen een artikel van Antoon Jacob, in het februarinummer en dus vermoedelijk geschreven kort na Nieuwjaar, waarin het heette dat bij de Vlaamse Beweging 'de pangermaanse lokstem, die in de laatste weken wordt vernomen... geen gehoor vinden (zou). Geen groter bedreiging van ons volksbestaan vermeldt de geschiedenis

van onze beweging, dan thans in de Duitse aktie besloten ligt³³.

In *De Vlaamsche Stem* van 16 februari 1915 schreef Alb. Decoene een waarschuwing: ‘Persoonlijke ervaringen en onderzoek in België hebben mij de overtuiging gegeven dat enkele flaminganten... thans de mening zijn toegedaan dat de Vlaamse Beweging door Duitsland zal opgelost worden en het amen en uit zal zijn met de toestand van minderwaardigheid waarin het Vlaamse volk sinds 1830 gehouden wordt.’³⁴ De franstalige vluchtelingenpers was veel terughoudender, zoals het haar paste: ze hekelde alleen de Duitse pogingen, zo *L'Echo Belge* (Amsterdam) op 23, 24 en 25 januari, en *La Belgique* (Rotterdam) op 19 en 28 februari.

De vraag is nu: is het aktivisme voortgekomen uit het Duitse lokken, dat van december 1914 af heel openlijk gebeurde? Of zijn flaminganten spontaan bij de Duitsers gaan aankloppen? Of beide tegelijk?

Eindnoten:

- 1 Zie, behoudens tegenstrijdige verwijzing, F. WENDE, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges*.
- 2 F. FISCHER, *Griff nach der Weltmacht*.
- 3 R. DEVLEESCHOUWER, *Les Belges devant le danger de guerre*, 87-103, 223-229, 242-250.
- 4 J. GOTOVITCH, *La légation d'Allemagne et le mouvement flamand*.
- 5 Mikrofilm 353/2.
- 6 VAN VOLLENHOVEN, *Mémoires*, 283-284.
- 7 Mikrofilm 353/1.
- 8 WENDE, 47 en 80.
- 9 *Tätigkeitsbericht*, 14; mikrofilm 353/2.
- 10 PETRI, *Zur Flamenpolitik*, 522-524 en 528.
- 11 WENDE, 113.
- 12 SMIT, 11, 138-139.
- 13 *Tätigkeitsbericht* feb.-april 1915, 10, 26-27, 29 en bijlage; mikrofilm 353/2.
- 14 Zie de werken van Vanloubbeeck over Luik en Van Orshaegen over Lier. Ook bij de uitwijkelingen speelde zich natuurlijk een strijd af om invloed in allerlei organisaties: zie CORDEMANS, *Van de Perre*, 141-145. En dan was er vooral de vraag of er een regering van nationale unie moest gevormd worden.
- 15 *Pasinomie*, 1915, 5.
- 16 von der Lancken aan Buitenlandse Zaken, 20 maart, en *Politische Abteilung* aan idem, 6 mei 1918; mikrofilm 618/4.
- 17 VIERSET, 275.
- 18 *Tätigkeitsbericht* feb.-april 1915, 36-37; mikrofilm 353/2.
- 19 *Tätigkeitsbericht* mei-juli 1915, 15; mikrofilm 353/2.
- 20 Die propaganda o.a. in een werk van Blunck, gec. *Activisten*, 136.
- 21 ELIAS, *o.c.*, I, 30.
- 22 Blz. 38; mikrofilm 353/3.
- 23 *Activisten*, 133-135.
- 24 De volledige tekst van de brief werd door Buisset afgedrukt in de *Annales Parlementaires, Chambre*, 17 maart 1920, blz. 660.
- 25 VIERSET, 76.
- 26 OSZWALD, *Die Errichtung des deutschen General-Gouvernements*, 241; VON DER LANCKEN, *Meine dreissig Dienstjähre*, 130-132.
- 27 von Bissing aan kanselier, 10 jan. 1915; mikrofilm 353/1.

- 28 OSZWALD, *Deutsch-niederländische Symphonie*, 177-178 en 180.
- 29 GILLE e.a., I, 231.
- 30 J.D. DOMELA NIEUWENHUIS, *Oorlogsdagboek*, 93-94.
- 31 GILLE e.a., II, 112-113; vgl. A. HENRY, *Etudes sur l'Occupation*, 15-16. In juli 1915 waren de aankondigingen van bioskopen al tweetalig; VAN DE WOESTIJNE, 520.
- 32 *Archives*, 395.
- 33 Gec. ELIAS, *o.c.*, I, 32.
- 34 Gec. ELIAS, *o.c.*, I, 17.

4. de val van antwerpen en zijn nasleep

Van het midden van de 19e eeuw af was Antwerpen uitgebouwd tot een formidabele vesting waarin het leger, de regering en de koning zich in geval van vreemde aanval zouden kunnen terugtrekken om er op vreemde hulp te wachten. De verplettering van die vesting, zonder dat ze ernstig weerstand had kunnen bieden, gaf onder de Belgen aanleiding tot polemieken die, volgens vele getuigenissen, onder de directe aanleidingen tot het aktivisme moeten gerekend worden.

1. In het nationaal toevluchtsoord

Al twee weken na de Duitse inval van 4 augustus 1914 verhuisden regering en koning naar Antwerpen, en al op 20 augustus viel Brussel. De vijand had Luik bij verrassing ingenomen en beschikte over geschut waarmee hij de forten van Namen verpulverde vanop zulke afstand, dat ze niet konden riposteren. Maar van die super-kanonnen bezat hij maar enkele stuks en hun transport en opstelling vroegen veel tijd. Hij trok ermee naar Maubeuge, en zo kreeg Antwerpen nog anderhalve maand de illusie dat het oninneembaar was, zoals de legerleiding alsmaar herhaalde.¹ Vestingsoldaten die uit de hel van Luik ontsnapt waren, werden in Antwerpen in de gevangenis opgesloten opdat ze de goede gemeente niet zouden verontrusten.² Want daaraan bleef men zolang mogelijk voorliegen dat de Luikse

forten nog standhielden. Kranten die de val van een fort durfden meedelen, werden voor enkele dagen geschorst.³

In Antwerpen, misschien nog meer dan elders, waren de eerste oorlogsdagen en -weken gekenmerkt, ondanks de zekerheid van een spoedige overwinning, door een uitbarsting van haat tegen de Duitsers en van vrees voor vijandige spionnen.⁴ De regering had de uitdrijving bevolen van de Duitse onderdanen uit de vestingen Luik, Namen en Antwerpen.⁵ In feite werden in heel het land vele Duitsers opgepakt tijdens een paniekerige spionnenjacht, zoals in heel het land vernielingen in Duitse huizen en firma's voorkwamen. Een opgewonden pers berichtte iedere morgen juichend hoeveel spionnen er weeral waren binnengebracht in de Begijnenstraat (de gevangenis), hoewel advocaat Jozef Muls, die vertaler bij de krijgsraad was, ons meldt dat er bij zijn weten geen enkele veroordeling wegens spionage gebeurde, alleen gevangennamen van de dienstplichtigen terwijl de anderen op de trein naar Nederland werden gezet.

‘Antwerpen voelde een echte haat tegen al wat Duits was,’ vervolgt Muls, ‘een haat sterker dan elders in het land, omdat de vijand hier zo hartelijk was onthaald geweest en zo vrij zijn gangen had mogen gaan’⁶. De duizenden Duitse zakenlui en stafpersoneelsleden hadden in de havenstad hun eigen sociaal leven sterk ontwikkeld: ze telden er 46 verenigingen, met scholen, kranten, bibliotheken en sociale werken.⁷ Allerwegen gingen stemmen op opdat de uitdrijving die aan de gang was, definitief zou zijn: geen Duitse firma's meer in onze haven na de oorlog! De katolieke flamingantische volksvertegenwoordiger Van de Perre wilde nog in maart 1916 hen ‘buitenkegelen’, al wilde hij wel het Duitse hinterland van de haven bewaren.⁸

De katolieke *Métropole* publiceerde einde augustus een reeks artikels: ‘L'avant-guerre. Le pangermanisme, les égarés’. De misleiden waren de Belgen en bijzonder de Antwerpenaars, die aan de Duitsers of pangermanisten hadden toegelaten zich vrij te nestelen in hun land en hun haven, als voorbereiding op de oorlog. Ze hadden er zelfs een afdeling van het Aldeutscher Verband kunnen stichten, met ‘la coopération criminelle de quelques-uns de nos nationaux’. Onder de schuldigen die het zover hadden laten komen, werd ook de Vlaamse Beweging gelaakt, die van Jan-Frans Willems tot Pol De Mont met de Duitsers had verbroederd⁹, zodat zelfs bij de Fransen het jammerlijk misverstand kon ontstaan als zou het Vlaams maar een Duits dialect zijn.

Om deze aanval te verstaan, moeten we ons herinneren hoe Pol De Mont en anderen zich hadden ingespannen voor de samenwerking van de flaminganten met de Duitse kolonie in Antwerpen en Brussel, onder meer inzake steun aan de Boeren van Zuid-Afrika.

De Mont, die sinds 1904 konservator van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten was, zou geen deel nemen aan het aktivisme, maar er zich ook niet openlijk tegen verzetten.

Voor het bestuur van Antwerpen tijdens de oorlog was het van het grootste belang dat er, met instemming van koning en regering, een Interkommunale Kommissie werd opgericht om het bestuur van de agglomeratie te koördineren en ‘om het stadsbestuur bij te staan’. In feite ging het vooral om een krachtiger leiding te scheppen dan die van de 70-jarige onbeduidende burgemeester, over wie in de straten gezongen werd

‘t Is geen Jan,
't is geen vos,
Maar 't is Jan Devos.’¹⁰

Tot voorzitter van de Kommissie werd Louis Franck benoemd, een liberaal gemeenteraadslid en volksvertegenwoordiger.

Franck was een 46-jarige advocaat, die internationale faam had als specialist in het zeerecht. Hij was pas laat in de actieve politiek gegaan, maar had zich in het parlement de plaats veroverd van leider der vlaamsgezinde liberalen. Tijdens en na de val van de stad zou hij als haar hoofd optreden; zijn benoeming tot schepen in 1915 gaf daar een meer officiële kleur aan.

Ondervoorzitter van de Interkommunale Kommissie was senator Ryckmans, met wie de katolieken, dank zij de godsvrede, ook een vinger in de politieke pap kregen. De meest actieve leden waren de directeur van de Nationale Bank Carlier en de handelaar E. Bunge. Erg veel interkommunaals was er dus niet aan, het was een komitee van notabelen. Tijdens de volgende maanden vergaderden de vier genoemden tweemaal per dag met het kollege van burgemeester en schepenen.¹¹

2. Kapitulation door de burgerlijke overheid

Op 28 september begon de vijand zijn aanval op de vesting, die hem heel weinig bloed moest kosten, want hij kon vanop veilige

afstand de forten één voor één verpulveren. Na een goede week had hij de buitenste verdedigingsgordel vernietigd van Broechem tot Walem. In de nacht van 6 op 7 oktober trok het gros van het Belgische veldleger zich terug over de Schelde, het hoofdkwartier werd verlegd naar Sint-Niklaas. In de namiddag van de 7e volgde koning Albert, die aan de bevelhebber van de vesting, generaal Deguise, bevel gaf de stad tot het uiterste te verdedigen. Van de buitenste ring waren immers nog intact de forten en veldschansen van Berendrecht tot Oelegem in het noorden en van Breendonk tot Bornem in het zuiden; dan was er nog de tweede ring met de forten van Schoten tot Hoboken en met die van de linkeroever; plus de oude wallen dwars door Berchem en Borgerhout.

Maar van een verdere verdediging kwam niets in huis, onder invloed van drie factoren. De Duitsers vielen het terugtrekkende Belgisch leger in de flank aan tussen Wetteren en Dendermonde, en kregen op de 7e 's morgens vaste voet op de linkeroever van de Schelde in Schoonaarde, waar ze een brug bouwden. Om aan omsingeling te ontkomen, moest het Belgisch leger achteruit naar het kanaal Gent-Terneuzen.

In de nacht van 8 op 9 oktober verlieten de laatste veldtroepen Antwerpen en vernielden achter zich de pontbrug die van het Steen naar de linkeroever liep.

Een tweede faktor in de snelle overgave was de ontmoediging van de vestingtroepen en hun officieren, die wisten dat de tweede ring en de vestingmuur nog veel méér verouderd waren dan de eerste. Waarom zich daarin laten vermorzelen of gevangennemen als ze in de onmogelijkheid waren om zich te verdedigen? Er waren bevelhebbers die hun forten vernielden en aftrokken om het veldleger te verwoegen. In het bevel van de vesting als geheel kwamen schromelijke tekorten voor, en zelfs werd het contact met de burgerlijke overheid verbroken.

De derde faktor was dat de Duitsers van de avond van 7 oktober af aanhoudend de woonwijken bombardeerden, waaruit de bevolking en de vluchtelingen die van elders naar Antwerpen waren afgezakt, bij honderdduizenden naar Nederland stroomden. Op twintig plaatsen laaiden branden, die niet meer behoorlijk konden bestreden worden bij gebrek aan waterdruk en omdat brandweerlui zoals anderen op de vlucht waren geslagen. In de vroege morgen van 9 oktober, nadat het veldleger achter zich de pontbrug had opgeblazen, besloot de

burgerlijke overheid de stad over te geven vermits ze geen contact meer kreeg met de bevelhebber.

Daartoe werd beslist door een vergadering van de provinciegouverneur, het kollege van burgemeester en schepenen, de Interkommunale Kommissie en de (Spaanse) deken van het konsulaire korps. De delegatie naar de vijand bestond uit Franck, Ryckmans en Devos, vergezeld door de Spaanse konsul. Om 17.40 u. ondertekenden ze in Kontich de overgave, niet van de stad maar van de vesting, tegen de middag van de volgende dag, 10 oktober. Het ging dus om de overgave van de overblijvende forten, de linkeroever inbegrepen. De Duitse bevelhebber had dat geëist onder bedreiging dat hij anders de beschieting ogenblikkelijk zou hervatten. De burgerlijke overheden beseften wel dat het hun later de kogel zou kunnen kosten, dat zij zomaar een vesting overgaven, maar ze zagen geen andere keuze. Ze bedongen dat de ontwapende burgerwachters niet krijgsgevangen zouden genomen worden.

Franck, die de leiding had gehad van de onderhandelingen, ging met Devos in de nacht van 9 op 10 oktober de bevelhebbers van de forten verwittigen. In dezelfde nacht stuurde de bevelhebber van de vesting, generaal Deguise, die zich op de linkeroever in het fort Sinte Marie bevond, generaal Werbrouck naar de Duitsers om over de overgave te onderhandelen. Die werd naar het stadhuis gebracht, waar hij rond 8 uur 's morgens op aanraden van Franck, Devos en Ryckmans de Overeenkomst van Kontich ondertekende.¹²

Zo had dus de ‘oninneembare’ vesting, waarvoor het land zich sinds generaties zware uitgaven getroost had, welgeteld 13 dagen standgehouden. De tweede ring, waarrond in de vorige maanden huizen en bomen waren geveld en het landschap in een woestenij werd herschapen om het schietveld open te leggen, had niet of nauwelijks geschoten. Bovendien waren een 30.000 soldaten in Nederland geïnterneerd, gedeeltelijk tengevolge van fouten van de opperste legerleiding en van Deguise. Geen wonder dat de verontwaardiging groot was en er felle polemieken ontstonden. In Brussel ‘la consternation fait place à une colère irraisonnée. On parle de trahison et d'incapacité. Les Anversois, en un instant, deviennent suspects à beaucoup, et, sans réfléchir, on les accuse déjà d'avoir contraint les défenseurs à capituler pour n'avoir pas à subir les horreurs d'un bombardement!’, zo noteerden oor- en ooggetuigen op 10 oktober. En nog in 1918 spraken ze van ‘nos amis les Anversois, que bien des gens, un peu partout, représentent comme plus ou moins

germanophiles, parce que leur port, avant la guerre, vivait d'une clientèle internationale, surtout allemande¹³.

Na de oorlog zouden de kommandanten van de forten, die op verzoek van Franck en Devos hadden gekapituleerd, voor de krijgsraad worden gedaagd maar vrijgesproken. Nog in 1931 achtte koning Albert het niet beneden zijn waardigheid het voorwoord te schrijven voor een boek, waarin de bevelhebber van Antwerpen en de opperste legerleiding werden aangevallen omdat door hun schuld Antwerpen drie dagen te vroeg zou zijn overgegeven.¹⁴ Dat pleidooi was dan nog heel weinig overtuigend. In feite had de koning, zoals Leopold III in 1940, de neiging om de taak van ons leger te beperken tot het verdedigen van het eigen grondgebied, en daarbij het risico te nemen om te worden afgesneden van de Entente-legers. Dus hoefde Antwerpen niet zo vlug ontruimd te worden om die afsnijding te voorkomen. Hij kon zich beroepen op het Engelse verlangen om Antwerpen zolang mogelijk te verdedigen. De legerleiding, die zich harerzijds kon beroepen op het aandringen van haar Franse kollega's, had evenals minister de Broqueville vooral een afsnijding willen voorkomen en daarom tijdig willen terugtrekken naar de kust. Vermoedelijk heeft de houding van de koning bijgedragen tot het verlies van de 30.000 geïnterneerden, dus van een groot deel van het leger.

3. Perspolemieken onder Antwerpenaars

Geen wonder dat er onder de Antwerpenaars zelf herrie ontstond over het optreden van de burgerlijke overheid die de vesting had overgegeven en, vooral, die daarna aan administratieve kollaboratie deed en de vluchtelingen opriep om terug te keren. Drie kranten, de katholieke *Métropole* in Londen en de vrijzinnige *La Belgique* en *L'Echo Belge* in Nederland, werden door Antwerpenaars geredigeerd en richtten zich bijzonder tot een Antwerps publiek, dat immers massaal was uitgeweken.

Hun beoordeling van het gebeuren in hun moederstad draaide in feite rond de persoon van Franck, die het bestuur van de stad en de agglomeratie domineerde. Hij bleef de man over wie de Antwerpse betrekkingen met de bezetter liepen, die waarnemende burgemeesters benoemde in 22 verlaten gemeenten, die de terugkeer van de vluchtelingen organiseerde, in één woord, die het gezag

vertegenwoordigde in het Antwerpse, totdat hij door de Duitsers zou worden gedeporteerd op activistisch verzoek. Bij de bevrijding werd hij minister van Koloniën en later goeverneur van de Nationale Bank.

Om drie redenen, die elk op zichzelf dwingend waren, moesten Franck en zijn medewerkers de vluchtelingen oproepen om naar hun stad terug te keren. Vooreerst om het normale leven te herstellen voor degenen die gebleven waren. Dan om de ontheemden die niet over geldmiddelen beschikten uit hun miserie te helpen. Tenslotte om in te gaan op de verzoeken van de Nederlandse autoriteiten, voor wie een miljoen vluchtelingen een ondraaglijke last betekenden.

Franck verstuurde, tesamen met de bezetter, een oproep waarin de veiligheid van personen en goederen werd gewaarborgd en waarin speciaal de bakkers, slaggers en kolenhandelaars werden aangemaand om hun bedrijvigheid te hernemen, zoniet zouden er van hogerhand maatregelen worden genomen betreffende hun handel. Franck zelf kwam herhaaldelijk in Nederlandse grenssteden de vluchtelingen toespreken en er beroep doen op hun vaderlandsliefde en hun Sinjorentrots. De Interkommunale Kommissie en het Stadsbestuur stelden spoorwegmateriaal en -personeel ter beschikking om de repatriatie mogelijk te maken, enz.

Maar was het van Belgisch standpunt uit wenselijk dat de vluchtelingen terugkeerden, zoals de bezetter wilde? Velen meenden het tegendeel: laat de Duitsers maar zitten met een lege stad! Het was toch ook uit de vluchtelingen dat het fel geslonken leger moest aangevuld worden. De regering zweeg, maar sommige ministers waren tegen de terugkeer gekant.¹⁵

Rond die zaak ontstonden nu felle perspolemieken. De grote aanstoker was de *Journal des Réfugiés* die van 15 tot 21 oktober verscheen in Bergen-op-Zoom, en daarna in Rotterdam waar hij op 11 november als titel aannam *La Belgique (Journal des Réfugiés)*. Hij werd opgesteld door redakteurs van de liberale Antwerpse *Matin*, waaronder Jacques Wappers op de voorgrond trad, een konservator aan het Museum van Schone Kunsten, dichter en dramaturg. In het vierde nummer van de krant, van 18 oktober, had hij de lof gezongen van het nationalisme: wie nu de Belgen zou willen verdelen, was een verrader. In het volgende nummer van 20 oktober zette hij een verdelingskampanje in, die hij niet meer zou stopzetten zolang we zijn blad gelezen hebben, tot einde juli 1915.

Franck was zijn hoofd van jut. Hij begon met de overname van

een artikel uit de *Daily Mail* volgens welke Antwerpen zou overgeleverd zijn door Duitsers die er verbleven; die Britse krant zal de naam van Franck nogal Duits gevonden hebben, wellicht die van Ryckmans en Devos ook: in Engeland heerste in 1914 ook een spionnenpsychose waarbij een Duits of Nederlands klinkende naam al heel compromitterend was.¹⁶ Daar knoopte Wappers aan vast dat Franck de vluchtelingen was komen oproepen om terug te keren: ‘L'homme qui s'est improvisé président de “la commission intercommunale”, forgée de toute pièce par lui pour les besoins d'une mauvaise cause, le pangermanisme avéré, qui croit parler au nom d'une population dont il a muselé le bourgmestre.’ Na citaten uit Francks toespraken besloot hij: ‘L'homme est jugé.’ Nog in hetzelfde nummer verscheen al een vergelijking tussen Franck en de Brusselse burgemeester Max, die op 26 september naar Duitsland was gedeporteerd en daardoor even vaderlands geworden als de vluchtelingen.

Het spreekt vanzelf dat in de hatelijke persoonlijke kampanje die het blad voerde in zijn talloze Antwerpse kronieken, al gauw het verwijt opdook dat burgers zich niet hadden in te laten met de overgave van een vesting, en dan nog hadden ze langer moeten wachten, want nu hadden ze er waarschijnlijk toe bijgedragen dat tienduizenden soldaten zich hadden moeten laten interneren. Hoewel sporadisch de moed en de goede bedoelingen van Franck werden erkend¹⁷, heette hij over het algemeen een onvaderlands personage, bovendien naïef als hij geloofde dat de Duitsers hun woord zouden houden om de teruggekeerden niet gevangen te nemen. In elk geval moest het na de oorlog uit zijn met de politieke carrière van ‘Oberbürgermeister Dr. Ludwig Franck’, en zouden de schuldigen gestraft worden.

Felle aanvallen werden bovendien gericht tegen de dagbladen die in Antwerpen verschenen, wier medewerkers *ipso facto* dienaars van de vijand heetten. Dat de *Antwerpsche Tijdingen* antwoordden dat ze verschenen op verzoek van het stadsbestuur en de Interkommunale Kommissie (dus van Franck), was natuurlijk olie op het vuur. En evenzeer dat ze de verdediging opnamen van Franck en de vluchtelingen terugriepen. Ja, ze hekelden herhaaldelijk de kapitalisten die in het veilige buitenland hun patriotisme vierden met dagelijkse feestmalen.

De Antwerpse katholieke volksvertegenwoordiger Frans Van Cauwelaert, die namens de regering de Belgische belangen behartigde in Nederland, was zowel door de Nederlandse autoriteiten als door

Franck aangezocht om mee de vluchtelingen voor te lichten. Hij hield ook een aantal toespraken in die zin en werd daarom niet alleen door het *Journal des Réfugiés*, maar ook door *La Métropole* bestempeld als één van de ‘émisaires des Allemands en Hollande’¹⁸. In de *Indépendance Belge* van 24 november nam de socialistische volksvertegenwoordiger Terwagne zijn kollega in bescherming en noemde de aanval onrechtvaardig.

Over het algemeen was de *Métropole* veel voorzichtiger in het afkeuren van de Overeenkomst van Kontich en van Francks ‘politique de conciliation’ dan het *Journal des Réfugiés* en later *La Belgique*. Bij gelegenheid erkende ze ook Francks verdiensten¹⁹, al wees ze erop dat er in Antwerpen gijzelaars werden genomen en dat men er van honger omkwam. Ze staakte de polemiek ook veel vroeger.

L'Indépendance Belge publiceerde op 31 oktober een uitvoerige beschrijving van de gebeurtenissen te Antwerpen, waarin ze de nadruk legde op de gunstige inhoud van de Overeenkomst van Kontich. Ze bezong daarbij in alle talen de moed en het verantwoordelijkheidsgevoel van Franck.

Op 6 november publiceerde *L'Echo Belge* een soortgelijk artikel van een vaste medewerker, de Antwerpse advocaat Charles Bernard. Dit blad nam geen deel aan de propaganda tegen de terugkeer naar huis en had zelfs op 23 oktober het verschijnen van de *Antwerpsche Tijdingen* met lof begroet. Maar later zou het die krant, zoals alle andere in het bezette land, een pruisischgezind orgaan noemen en zou het ook het beleid van Franck herhaaldelijk beknipten.²⁰ De andere gekonsulteerde bladen lieten zich niet in met de Antwerpse ruzie, maar de *XXe Siècle* loofde Franck op 5 december. Zo deed ook het Antwerpse sluikblad *De Vrije Stem*.²¹ Maar dat belette niet dat hij nog in maart 1915 in opspraak werd gebracht in de Kongolese pers²², en dat nog einde 1916 volksvertegenwoordiger Van de Perre protesteerde dat de ‘persslangen’ moesten ophouden met hun aanvallen.²³

La Belgique en *L'Echo Belge*, die vanuit Nederland de gemakkelijkste verbinding hadden met het bezette land, gingen van alle onderzochte vluchtelingenkranten het meest tekeer tegen de bladen die zich aan de Duitsers onderwierpen, en vooral natuurlijk tegen die van Antwerpen die hun lezers het meest interesseerden: *Handelsblad*, *Nieuwe Gazet*, *Gazet van Antwerpen* en *La Presse*. *La Métropole* in Londen was veel minder actief, de andere onderzochte bladen nog minder. Maar de afkeuring was algemeen.

In zijn voortdurende hekelingen van de Antwerpse overgevers en kollaborateurs, heeft het *Journal des Réfugiés* tenminste driemaal de Vlaamse Beweging aangevallen.²⁴ Op 24 oktober, toen Franck en Van Cauwelaert mochten delen in de liefelijkheden aan het adres van de *Antwerpsche Tijdingen*. Op de volgende dag, toen het ging tegen de ‘pangermanistes, amis de M. Franck qui naguère appelaient par la bouche de M. Pol De Mont l'avènement des Prussiens en Belgique et qui s'occupent aujourd'hui de repeupler à leur profit la ville d'Anvers... Nous avons dit et nous continuons de dire... que le “flamingantisme” n'est inspiré en Belgique que par un sentiment: celui de la haine qu'une poignée de meneurs et de gloires locales... ont vouée à la France, à la culture française et à la langue de Voltaire’.

Op 7 november kregen zowel de katolieke partij als de Vlaamse Beweging hun deel in het verraad van het *Handelsblad* dat verscheen onder de Duitse censuur.

Op 5 november 1914 reageerde de katolieke volksvertegenwoordiger Adelfons Henderickx in de *Antwerpsche Tijdingen*. Hij beschuldigde ‘de fransgezinde bladen’ ervan dat ze de godsvrede verbroken hadden. Die franskiljons die de mond vol hebben van het vaderland, dienen in feite Frankrijk dat ons zozeer in de steek gelaten heeft. Speciaal beschuldigde hij de *Métropole* dat die Antwerpenaars aanviel omdat ze naar hun stad waren teruggekeerd en er dit ‘Vlaams’ blad uitgaven. En dat ze in Londen voortging met de flaminganten van pangermanisme te beschuldigen, alsof het erkennen van de grootheid der Duitse kultuur pangermanisme was. Maar de flaminganten zouden ook in alle omstandigheden voortgaan met het verdedigen van hun volkseigenheid en van hun nationaal recht om in eigen taal te worden onderwezen en bestuurd. Op 13 november reageerde de *Métropole* weer, afgaande op het *Journal des Réfugiés* van 10 november; ze heette Henderickx ‘traître’ en ‘fêlon’, viel Pol De Mont aan die in de *Antwerpsche Tijdingen* schreef en daardoor zijn pangermanisme bevestigde, en hekelde het verraad van *La Presse*. De *Kölnische Zeitung* nam Henderickx' artikel ook over op 11 november, met kommentaar. Op 24 november drukte de *XXe Siècle* van Le Havre het daaruit over; volgens hoofdredakteur F. Neuray werd Henderickx door de Duitsers betaald om zo te schrijven.²⁵

Ook later vonden we zowel buiten als in *La Belgique* nog teksten in de aard van degene die de verontwaardiging van Henderickx gewekt hadden. *La Métropole* van 23 december kondigde de stichting

aan van een nieuw ‘Duits’ blad in Antwerpen: ‘Ce journal paraîtra en langue française et s'appellera *L'Avenir*. Il sera imprimé chez A. Devos, rue Rouge, sous la direction, paraît-il, d'un ancien agent de change en déconfiture connu pour son flamingantisme rabique.’ Dit stukje werd overgenomen in *Le XXe Siècle* van 29 december.

Volkvertegenwoordiger Terwagne had het in twee brieven die in *L'Indépendance Belge* verschenen, over pangermanisten van vóór de oorlog die zich nu rouwmoedig op de borst konden kloppen; op 24 november verklaarde hij dat Van Cauwelaert daar niet bij was, op 5 januari 1915 dat er wel enkele flaminganten bij waren, bij zover dat de Duitsers zich erover hadden kunnen verwonderen dat ze niet met open armen werden onthaald.

Was er dus inderdaad een antivlaamse kampanje aan de gang? Die indruk ontstaat omdat we hier teksten hebben samengebracht uit de vele honderden gelezen nummers van vluchtelingenbladen. Buiten het kortstondige *Journal des Réfugiés* werd er zeker geen kampanje gevoerd, maar waren er wel een aantal geïsoleerde uitlatingen in sommige kranten. Genoemd blad, een reïnkarnatie van *Le Matin*, trok zich de godsvrede niet aan, ja vond in de oorlog wapens om zijn tegenstanders te lijf te gaan als verraders, terwijl het schepen Strauss loofde die uit een beter hout gesneden was.²⁶ In elk geval werd het optreden van het *Journal* mede ingegeven door anti-vlaamsgezindheid.

Van 23 oktober tot 8 november werd, door een beslissing van de militaire overheid, de verspreiding van het blad verboden in de grensstreek.²⁷ Vermoedelijk omdat het de vluchtelingen ervan weerhield naar huis terug te keren, zoals de Nederlandse autoriteiten wensten. In *La Belgique*, zoals het blad van 11 november af heette, vonden we geen aanvallen op de Vlaamse Beweging meer en kwamen ook de kritieken op de overgave en de kollaboratie van de pers minder op de voorgrond.²⁸ Waren de redakteurs wat geschrokken van de reacties in de Antwerpse kranten? Hadden ze ondervonden dat ze in hun konflikt met de Nederlandse autoriteiten geen steun kregen van Belgische zijde omwille van hun weigering om de godsvrede te onderhouden? Of waren ze van Belgische kant onder druk gezet, zodat ze daarom hun titel en hun koers wijzigden?

Dat ‘de franstalige pers’ een antivlaamse kampanje voerde tijdens de eerste oorlogsmaanden, is even juist als dat de emigranten dagelijks banketteerden, zoals de *Antwerpsche Tijdingen* óók schreven. Dat wil zeggen, het is voor méér dan 90 procent overdreven. We moeten er

natuurlijk mee rekenen dat de bladen uit het bezette gebied en die uit het buitenland mekaar niet ongehinderd konden lezen. Beide partijen gingen soms voort op teksten uit de tweede of de derde hand, vertaald in het Frans of het Duits, voor wat het bezette land betrof zelfs overgetypt en tegen dik geld verkocht als ‘het’ nieuws uit het buitenland, met liefst de bevestiging van de aanstaande Duitse ineenstorting...

Voorlopig staan twee punten vast. Een reïnkarnatie van *Le Matin* heeft tijdens de eerste weken na de val van Antwerpen herhaaldelijk en openlijk de Vlaamse Beweging aangevallen. Ook in *La Métropole* en *Le XXe Siècle* zijn enkele teksten verschenen, in verband met de polemiek rond de overgave van Antwerpen en haar nasleep, waarvan het in het licht van de *Flamenpolitik* duidelijk zou worden dat ze beter niet verschenen waren. Want de flaminganten waren allergisch voor een herinnering aan de pangermanistische strekking die in hun beweging bestond vóór de oorlog.²⁹ Zij waren prikkelbaar, zij voelden zich bedreigd, en wat de historicus van nu geen kampanje kan noemen, was er in hun ogen wél een; dat is de tweede en belangrijkste vaststelling.³⁰

4. Een ophefmakend pamflet

Behalve de vluchtelingenpers heeft ook een pamflet, *La vérité sur la capitulation d'Anvers*, een rol van betekenis gespeeld in het scheppen van een klimaat dat gunstig was voor het aktivisme. Er cirkuleerden veel pamfletten tijdens de oorlog, vooral in de eerste maanden. *La vérité* werd massaal verspreid in februari 1915.³¹ Het noemde zich een tekst die was verschenen in *De Tijd* van Amsterdam en overgenomen door *La Métropole* in Londen; in een andere versie heette het een uittreksel uit de Parijse *Le Temps* van 5 januari. Antwerpen werd daarin, in de trant van het vroegere *Journal des Réfugiés*, gehekeld als een eerloze, geldzuchtige stad, die de vesting had overgeleverd aan de Duitsers, tegen het bevel in van de militaire overheid om nog 36 uur stand te houden. Dat had meegebracht dat 30.000 Belgische soldaten zich moesten laten interneren. Franck, Ryckmans en Devos waren in Den Haag voor een tribunaal van de Belgische regering gedaagd, en de eerste had daar uit de mond van minister van State Hymans gehoord dat hij als verrader de kogel

verdiend had. Tot slot luidde het: ‘Antwerpen, er is een straf die gij niet ontlopen zult... De vesting die gij aan de vijand verkocht hebt om haar te sparen, zal door de bondgenoten tot de laatste steen worden neergeschoten... Wat u betreft, gij noodlottig vlaamsgezind drietal, uw naam zal bij het nageslacht afgrijzen verwekken, en uw daad zal de ogen der Vlamingen, der ware Vlamingen openen. Het tijdperk van het flamingantisme is geëindigd.’³²

Het pamflet maakte indruk, o.a. op Gentse flaminganten zoals Hyppoliet Meert.³³ In Nederland nam *De Vlaamsche Stem* een brief op met uittreksels eruit. Het Kollege van Burgemeester en Schepenen en de Interkommunale Kommissie protesteerden met een verklaring dat hun houding volledig werd goedgekeurd door de regering; in Nederland bevestigde minister Pouillet dat publiek, met veel lof.³⁴

Julius Hoste Jr. schreef in het *Journal des Débats* van 16 april, in een stuk dat de ronde zou doen van de franstalige vluchtelingenpers, dat het pamflet hem Duits maakwerk leek. Dat werd in het buitenland herhaaldelijk geschreven over de pamfletten die de vlaamsgezinden ongerust maakten³⁵, ook door het officiële Bureau Documentaire Belge.³⁶ Zeker is, dat de Duitse propaganda in gebreke zou gebleven zijn als ze zulke stukken *niet* verspreid had. Een positieve aanwijzing krijgen we, wanneer we zien dat een essentieel element uit het pamflet nergens elders voorkomt in de polemieken rond de val van Antwerpen dan in de Duitse propaganda. Die beweerde namelijk dat in oktober 1914 de Engelsen Antwerpen niet hadden willen opgeven, opdat hun handelskonkurrent zou vernietigd worden. En ze voorspelde dat bij een terugkeer van de Geallieerden heel België zou verwoest worden, speciaal de Vlaamse steden in het algemeen en Antwerpen in het bijzonder. Die voorstelling vinden we in een door de bezetter gefinancierd orgaan, de *Gazet van Brussel*. We vermoeden dat daar de auteur van het pamflet moet worden gezocht. We komen erop terug in een volgend hoofdstuk.

Hier moeten we nog de vraag stellen waarom de regering zolang gewacht heeft om publiek haar vertrouwen in Franck uit te spreken, en in het algemeen waarom ze niet of niet krachtiger heeft ingegrepen tegen die troebele polemiek waarin de Duitsers zaten te vissen? Terwijl einde juni 1915 minister Pouillet zelfs meende te weten dat zijn kollega van Binnenlandse Zaken, Berryer, die tegen de terugkeer van de vluchtelingen gekant was, *La Belgique* van Wappers financieel ondersteunde.³⁷ Heeft de koning hierin een rol gespeeld? Het verlies van de geïnterneerde soldaten was vermoedelijk mede

veroorzaakt door zijn beleid; in 1931 prefaceteerde hij het werk van generaal Galet waarin daarvoor zondebokken werden gezocht. Hij zag misschien niet ongaarne dat het publiek in Franck een zondebok zocht. Temeer omdat hij het precieze verloop van de gebeurtenissen in Antwerpen na zijn vertrek niet kon kennen.³⁸

Minister Pouillet arriveerde pas in februari 1915 in Nederland; in maart loofde hij publiek de Antwerpse gemeentelijke overheden; ten laatste begin april wisten de Antwerpse ateneumleraars - en de andere rijksambtenaren vermoedelijk ook - dat de regering van hen eiste dat ze de richtlijnen van Franck en Ryckmans zouden volgen. Toch blijft de vraag: zou Pouillet tegen de ambtenaar Wappers niet opgetreden zijn als Franck een katholiek geweest was? De Belgische gezant in Den Haag, de geboren Gentenaar baron Fallon, was blijkbaar niet geschikt voor zijn taak.

Eindnoten:

- 1 F. T'SAS, *A Liège, Namur et Anvers en 1914*.
- 2 J. MULS, *De val van Antwerpen*, 40-43.
- 3 *La Métropole*, 15 aug. 1914.
- 4 Voor Brussel, zie VIERSET, 16, 21, 26-28 en 44; daar wordt vermeld dat van 16 augustus af 'la poste ne fonctionne plus, afin d'enlever aux informateurs allemands la possibilité de correspondre avec les états-majors qui les emploient', blz. 45.
- 5 VIERSET, 8.
- 6 MULS, 35-39.
- 7 DEVLEESHOUWER, 91.
- 8 CORDEMANS, *Van de Perre*, 301.
- 9 Er was hier duidelijk invloed van het antivlaamsgezinde werk van M. Wilmotte, *La Culture Française en Belgique*, 93-96.
- 10 CARTON DE WIART, *Souvenirs politiques (1878-1918)*, 226.
- 11 *La Belgique* (Brussel), 18 april 1915.
- 12 Zie V. DEGUISE, *La Défense de la Position fortifiée d'Anvers*, met daarin verklaringen die werden afgelegd tijdens het onderzoek na de oorlog. Vgl. GALET, *S.M. Le Roi Albert, Commandant en Chef*. Een officieuze verdediging van de burgerlijke overheden verscheen al van 28 februari tot 4 maart 1915 in *De Vlaamsche Post*, van de hand van de Antwerpse stadsbibliothekaris Em. De Bom. Een belangrijk ooggetuigenverslag in VON DER LANCKEN, 130-137. Een verslag van Werbrouck in PR, 5; een van Galet in PDB, 102. Mededelingen over de overgave van de forten van Bornem en Liezele in F. TEMMERMAN, *Sixième Tiroir aux souvenirs*, 94-101.
- 13 GILLE e.a., I, 94 en IV, 53.
- 14 GALET, *o.c.*
- 15 VAN CAUWELAERT, *Gedenkschriften*, 209.
- 16 A. PERDECK, *Bernard Shaw*, 68.
- 17 *La Belgique*, 1 en 15 dec. 1914.
- 18 *La Métropole*, 7 nov. 1914. Voor Van Cauwelaerts activiteit, zie zijn *Gedenkschriften*, 209-210 en 255-256. Voor die van Franck en de Interkommunale Kommissie, verslag uit het *Bulletin Communal* samengevat in de Brusselse *La Belgique*, 18 april 1915.
- 19 *La Métropole*, 12 december.
- 20 24 nov. 1914; 10, 21 en 22 feb., 2 en 5 maart 1915.
- 21 Zonder een naam te noemen 'moet ieder rechtzinnig Belg onvoorwaardelijk loven diegenen die... ten koste van hun eigen leven (sic) niets onbeproefd lieten om de ramp van het bombardement tot het strikt minimum te herleiden'; *De Vrije Stem*, 1915, nr. 3.

- 22 Ringoet aan Van Cauwelaert, Elisabethstad 20 maart 1915; PVC.
- 23 In *Ons Vaderland* van 2 december 1916, overgenomen in *Vrij België* van 29 december. Van de Perre betoogde dat Franck inzake de overgave niet mocht veroordeeld worden terwijl hij zich niet kon verdedigen. Tegen de terugkeer van de vluchtelingen was hijzelf gekant, maar gaan ze dan ook kardinaal Mercier veroordelen, die ook tot terugkeer heeft opgeroepen, en zovele anderen? Einde 1914 had Van de Perre aan Van Cauwelaert geschreven dat ook Helleputte het niet eens was met diens houding inzake de terugkeer van de vluchtelingen; PVC.
- 24 De nummers van 29, 30 en 31 oktober en van 1-2 november ontbreken in de verzameling van de U.C.L.; er kunnen dus meer dan drie aanvallen gebeurd zijn.
- 25 Op 23 januari 1915 kwam de *XXe Siècle* nog eens op Henderickx terug, wat de *Métropole* twee dagen later overnam; op 5 maart herinnerde die ook weer aan de zaak.
- 26 De heer J. Mertens die een studie maakt over Franck, vond in de vooroorlogse *Matin* geen sporen van een vete.
- 27 *Journal des Réfugiés*, 28 okt. en 6 november.
- 28 Van 20 november tot einde maart 1915 vertoont de bewaarde kollektie wel enorme hiaten, pas van 1 april af is ze volledig.
- 29 Paul Van Ostaijen verweet aan het *Handelsblad* dat het wél pangermanistisch geweest was voor de oorlog; zijn artikel werd echter niet gepubliceerd; BORGERS, *Paul van Ostaijen*, 86-87.
- 30 Op 14 november 1914 meldde Van Cauwelaert aan Van de Perre dat Hendrik Jacobs de *Standaard* wilde 'laten verschijnen desnoods buitenlands, om de werking te keer te gaan van de fransgezinden welke - b.v. *Métropole* e.a. - de vlaamsgezinden en de Vlaamse Beweging trachten verdacht te maken'; PVC.
- 31 Meestal wordt het gedateerd van 1914, zelfs van 'onmiddellijk na de val van Antwerpen', maar de reacties kwamen pas los in de tweede helft van februari. O.a. zou Borms in zijn artikel *Vlamingen Waakt!* van 23 januari er zeker over gesproken hebben indien het toen bekend was.
- 32 Zie *Activisten*, 3; VAN CAUWELAERT, *Gedenkschriften*, 219; *Antwerpen Boven*, april 1915; *De Vlaamsche Stem*, 14 feb. 1915. In sommige varianten werden alleen Franck en Ryckmans als vlaamsgezinden aangevallen.
- 33 VAN CAUWELAERT, *o.c.*, *l.c.*
- 34 *La Belgique* (Brussel), 22 feb. en 14 maart 1915.
- 35 *La Métropole*, overgenomen in *La Belgique* van 19 juli 1915; F. Passelecq in *Le Correspondant*, gec. door J. Hoste in *Vrij België*, 15 okt. 1915. Ook A. Van de Perre oordeelde er zo over: VAN CAUWELAERT, *o.c.*, *l.c.*
- 36 Zo over het annexionistische boek *La Belgique au tournant de son Histoire*; zie *Vrij België*, 9 feb. 1917.
- 37 VAN CAUWELAERT, 209 en 213.
- 38 Op 5 november 1915 bezocht burgemeester Devos minister Pouillet in Den Haag en deed hem de hele overgave nog eens uiteen - blijkbaar zat hij er nog erg mee verveeld! Hij verklaarde dat Franck op verzoek van de koning de onderhandelingen met de Duitsers gevoerd had en dat hij, Devos, een brief van de koning had ontvangen waarin die hem bedankte voor het betoonde patriottisme. Zo noteerde Pouillet in zijn dagboek; PP, 112 bis.

5. jong-vlaanderen in gent

Terwijl in en rond Antwerpen die betwistingen aan de gang waren, was volledig los daarvan het aktivisme al ontstaan in Gent. Daar had de hervormde predikant Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard al in oktober 1914 enkele jongeren verenigd, met als doel de vernietiging van België dank zij de Duitse overwinning. Ze werkten in volledige geheimhouding en zouden pas in februari 1915 naar buiten treden, en dan nog zonder hun ware bedoeling bekend te maken, met de uitgave van een dagblad *De Vlaamsche Post*.

1. De ‘vader van het aktivisme’

Domela was een Nederlander van Deense afkomst, die drie jaar in Schotland had gestudeerd, van 1895 tot 1898 predikant was geweest in Oostende, daarna in Odijk bij Utrecht, tot hij in 1903 naar Gent beroepen was. Zijn gemeenteleden daar waren voor 1/3 Vlamingen, voor 1/3 Nederlanders, en de overigen mensen uit zeven nationaliteiten, maar meest Duitsers.¹ Hij was een pangermanist die droomde van een vereniging van Duitsers, Noord- en Zuidnederlanders, Skandinaviërs en Britten in een bond van noordwesteuropese staten, onder Duitse leiding. Hij was bestuurslid van de Gentse afdeling van het Algemeen Nederlands Verbond (A.N.V.), maar onder zijn talrijke publikaties kwamen er toch geen voor die met de Vlaamse Beweging verband hielden. In zijn gemeente werden ook Franse godsdienstoefeningen gehouden.²

In 1918 beschreef Domela als volgt wat hem bij het uitbreken van de oorlog was overkomen: ‘Vlaanderen zonk al dieper weg in de nacht van de Franse, zelf ondergaande beschaving... Toen kwam de oorlog. Nu voelde ik plotseling: Het is 't ogenblik. België neigt ten val... Als deze wereldoorlog het monster, dat op 't Vlaamse volk zit, verbrijzelt, de hele

Belgische-Brusselse-Koninklijke-ministeriëleparlementaire Waalse kliek voor eeuwig verplettert, zal Vlaanderen ontwaken... In Gods kracht greep ik met machtige hand een wegstervend volk aan, en blies in die halfdoden, die sinds eeuwen geen staatsvormende gave meer hadden, de levenwekkende gedachte van een eigen Staat Vlaanderen.’³

De ijdele man heeft tijdens de rest van zijn lang leven nogal wat energie besteed om zijn verdiensten aan tijdgenoten en nageslacht bekend te maken. Daaraan danken we, behalve de uitgave van de notulen der groep die hij stichtte, ook de nodige gegevens om zijn ontwikkeling in de eerste oorlogsmaanden te volgen.⁴

De oorlog verraste hem in Den Haag, waar hij logeerde bij zijn vader die hij rekende onder de vooraanstaande Duitsgezinde intellectuelen van Nederland.⁵ Hij keerde naar Gent terug, waar hij bevond dat een half dozijn van zijn gemeenteleden in het Belgisch leger dienden, evenveel in het Duitse en een paar in het Franse. Van meet af hoopte hij op een Duitse overwinning en verweet in zijn hart aan de flaminganten dat ze niet de zijde van Duitsland kozen tegen België. De gevangenzetting en uitdrijving van de meeste van zijn Duitse gemeenteleden, het plunderen van Duitse huizen door het gepeupel, waren niet van aard om zijn stemming te veranderen. Als hervormd zielzorger was hij vooral bezig met gekwetste Duitse krijgsgevangenen, en hij stond vol bewondering voor hun godsdienstzin, hun ontwikkelingspeil en hun vaderlandsliefde. Zijn haat tegen België en zijn verachting voor de bevolking ervan, ook de Vlamingen, waren duidelijk van Hollands-protestantse oorsprong. Hij vergaf België noch zijn afval van de 16e eeuw, noch die van 1830; indien heel Vlaanderen hervormd geweest was zoals Maria-Horebeke, zouden die scheuringen vermeden zijn.

Dank zij zijn zorgen voor de gekwetsten kwam Domela onmiddellijk in contact met de Duitse overheden in Gent, kreeg een vrijgeleide om in heel Oost- en West-Vlaanderen zijn zielzorg voort te zetten en preekte voor het garnizoen. Tengevolge van de vlucht van zijn kollega's bleef hij in de volgende jaren ‘de enige officiële protestantse predikant voor West-Vlaanderen en het noorden van

Oost-Vlaanderen', zodat hij voor zijn politieke propaganda een uitzonderlijke bewegingsvrijheid kreeg.

2. De groep Jong-Vlaanderen

In zijn oorlogsdagboek had Domela al in september genoteerd, tussen klachten over het patriottisme van de meerderheid der Gentse flaminganten: 'Toch zijn de Duitsgezinden hier talrijk, maar zij zwijgen en verenigen zich alleen in het geheim.' Twee dagen na de Duitse intocht van 12 oktober begon hij besprekingen met enkele jonge radikale flaminganten, meestal vrijzinnigen, waarvan hij er sommige in het A.N.V. moet gekend hebben. Een aantal van hen waren gegroepeerd rond de scheepsdokter Jules Van Roy, meestal mensen die de invloed van Prof. Mac Leod hadden ondergaan en die buiten de politieke partijen stonden, zo wist de h. Leo Picard ons in 1972 te vertellen.⁶ Onder zijn evangelische gemeenteleden zou Domela een deel van zijn aanhang werven, waarmee hij zich een leidende positie kon verzekeren in de eerste aktivistische groep van Gent: zo de onderwijzer F.J. Rens; J. de Boevé, 'een protestantse jongen die door Domela werd meegebracht als pion' volgens Picard, en zijn eigen zoon Edzard.

Op 24 oktober hield Jong-Vlaanderen, zoals de aktivistische groep zich noemde, haar eerste vergadering, met tien aanwezigen.⁷ Domela beheerste de groep, hij werd trouwens tot 'leider' gekozen, en deed meteen zijn beginselen aanvaarden: samenwerking met de Duitsers om België te vernietigen en de oprichting van een Vlaamse staat in een pangermaanse bond. De 21-jarige, pas gepromoveerde bioloog Marcel Minnaert en de bijna 26-jarige student in de geschiedenis Leo Picard, die beiden aktief waren in de studentenafdeling van het A.N.V.,⁸ wierpen tevergeefs op dat het doel toch Groot-Nederland moest zijn. Al zou er in de volgende vergadering nog getwist worden over de formulering van de doelstellingen, allen legden zich toch neer bij teksten die onmiskenbaar een pangermanistisch programma inhielden. De konkrete uitwerking daarvan zou op niets anders kunnen uitdraaien dan de inlijving van een, in het beste geval nederlandstalig, koninkrijk Vlaanderen in het federale Duitse keizerrijk. Zelfs werd op 7 december aanvaard dat een eventuele verduitsing een minder kwaad zou zijn dan het voortbestaan van België.

Hoe is die groep, met daarin twee literatoren, de 26-jarige leraar aan een middelbare school Antoon Thiry uit Lier, en de 28-jarige Reimond Kimpe, die als kondukteur in Lier werkte, tot zulk een stellingname gekomen? Op 13 november, toen Minnaert weer pleitte voor toenadering tot Nederland, zegde Kimpe ‘dat alle hulp uit het oosten moet komen’. Ook hier zullen we rekening moeten houden met de schok van de oorlog en de Duitse overwinning, die hen zoals anderen uit hun evenwicht geslagen heeft. Maar het bestaan van hun pangermanistische strekking in de Vlaamse Beweging kan niet geloochend worden. Ook al moeten we die relativeren door ze gedeeltelijk toe te schrijven aan Domela, die een fascinerende invloed schijnt te hebben uitgeoefend. Van enkele leden kennen we al vooroorlogse antibelgische uitlatingen. In het vrijzinnig studentenblad *De Goedendag* had Picard in 1907 er tegen geprotesteerd dat het A.N.V. de nationale feestdagen hielp vieren, en in het nummer van maart 1913 had Minnaert geschreven: ‘Wij voelen *niets, absoluut niets* voor België, waar we behandeld worden als lakeien, als slaven.’⁹

Sommige leden van de groep hadden meegewerkt aan een tijdschriftje, eigenlijk een periodiek pamflet, *De Bestuurlijke Scheiding*, dat in mei, juni en juli 1914 was verschenen in Gent. ‘In de etter uwer rottende partijpolitiek verstikt gij, onwaardige vlaamsgezinde politiciers! Achteruit, gij laffe belovers en laaghartige verraders!’ In zulke bewoordingen was het blaadje uitgevallen tegen de taalwetterij, de vernederlandsing van de Gentse universiteit inbegrepen, en tegen haar voorstanders Van Cauwelaert, Franck en Huysmans. Wat het verstond onder bestuurlijke scheiding, had het nergens gezegd. Het noemde ook geen enkele naam van redakteurs of uitgevers. Naar Leo Picard ons schreef op 20 februari 1973, was het ‘vooral het werk van A. Thiry. Sevens en Fons Van Roy werkten ook mee, geloof ik. Zelf was ik abonnee, maar voelde niet veel voor de zaak’. Marcel Minnaert noemde zich later een van de mede-uitgevers.¹⁰ Alfons Van Roy was een broer van Jules. Alfons Sevens zullen we weldra ontmoeten als de felste tegenstander van Jong-Vlaanderen.

Ook in eigen schoot zou er al in 1915 een scheuring ontstaan, omdat een sterke minderheid van de groep geen antibelgisch programma bleef verdedigen. Voor de student Picard lijkt het duidelijk, bij lezing van de notulen, dat het er hem vooral om te doen was hoofdredakteur van een krant te worden nu de universiteit gesloten was en hij trouwplannen had.¹¹

Intussen was het toch maar zo dat Jong-Vlaanderen, zonder handtekeningen voorlopig, stukken stuurde aan de Duitse pers en op 19 december aan de keizer, waarin het verklaarde dat de Vlamingen ‘onder de hoge leiding van Uwe Majesteit trouwe grenswachters van het machtige Germanendom’ wilden worden. Die tekst werd door Berlijn aan von Bissing overgemaakt, welke op 10 januari antwoordde aan de kanselier: ‘Ik kan niet genoeg waarschuwen voor een overschatting... van zulke fantastische toekomstdromerijen.’¹² We weten niet of ze daarna in Berlijn nog veel aandacht hebben besteed aan de brieven van januari. Daarin vroeg Jong-Vlaanderen, nog altijd anoniem, aan de Duitse regering om de universiteit van Gent te heropenen in het Nederlands en de bestuurlijke scheiding door te voeren als voorbereiding op een koninkrijk Vlaanderen; en aan de keizer dat hij Vlaanderen bij het rijk zou aanhechten en ‘bij de genade Gods over haar zou heersen’.

Domela persoonlijk legde intussen contacten met de Duitse overheden, zoals de groep op 27 oktober beslist had. Naar hij op 12 december meedeelde ‘had hij verschillende malen een politiek onderhoud met de te Gent bevelvoerende, goedgezinde generaal Jung. Een sterke en blijvende steun vond hij bij de burgerlijke regeringsintendant voor Oost-Vlaanderen Ecker’. Wannyn klaagde daarentegen over Duits onbegrip dat de stichting van een Jong-Vlaams blad bemoeilijkte.

3. De stichting van *De Vlaamsche Post*

Toch werd in de vergadering van 19 januari 1915 de beslissing genomen om een dagblad uit te geven, waarvan Picard de hoofdredakteur zou zijn, maar dat ‘voorshands nog geen principiële kwesties zou kunnen behandelen’. Volgens Picard zou tijdens de eerste twee maanden de Duitsgezindheid nog niet aan bod komen. Allen stemden in met Omer Steenhaut, die aanraadde om van meet af de Engelse eigenbaatpolitiek aan te vallen, en met Domela's voorstel om ‘vooral de franskiljons aan de kaak te stellen, als slechte vaderlanders en verraders’ (m.a.w. om te verkondigen dat ze België aan Frankrijk wilden uitleveren?).

Jong-Vlaanderen bleek voor het blad over ruime financiële middelen te beschikken, waarvan de herkomst niet werd aangeduid. Onder

meer zouden Picard en later Domela naar Nederland reizen om medewerkers te werven. Volgens het verslag van Picard op 25 januari waren de meeste flaminganten daar slecht gestemd, maar hij had toch een aantal Nederlandse en Vlaamse korrespondenten gevonden.

Tegen 4 februari werden een aantal Gentse vlaamsgezinden bijeengeroepen om hun het blad voor te stellen en hun medewerking te vragen; ‘de heer Sevens wordt algemeen niet gewenst geacht’. Alfons Sevens was een 38-jarige radikale flamingant, een goede bekende van de groep Van Roy. Met sommigen van hen was hij bij de jongste verkiezingen in Gent met een ‘Vlaams blok’ opgekomen; hij was uitgever van een strijdblad, *De Witte Kaproen*. Hij kwam toch naar de vergadering, en Hyppoliet Meert vertelde een half jaar later aan Frans Van Cauwelaert het gebeurde.¹³ Het blad werd door de stichters blijkbaar voorgesteld als een verdedigingsmiddel tegen de antivlaamse aanvallen zoals het pamflet over de kapitulatie van Antwerpen. ‘Fons Sevens kwam al gauw uit zijn schulp. “Men wil ons eenvoudig een valstrik spannen”, zei hij. “De Heren welke *De Vlaamsche Post* willen stichten maken hun propaganda met Duitse automobielen, zij zijn met auto's van de Kommandantur naar H. Verriest en Stijn Streuvels gereden, de medewerker van *Het Laatste Nieuws* is door de Duitsers rondgevoerd om de verkopers van *Het Laatste Nieuws* te gaan opzoeken en ze te verplichten van het nieuwe blad rond te venten. En de Duitsers willen bedektelijk ook de middelen verschaffen.” Waarna hij de vergadering heeft verlaten. In die voorwaarden heeft H. Meert aan de heren Picard en Minnaert ten zeerste afgeraden om een blad uit te geven. Deze heren loochenen wel elke financiële medewerking van de Duitsers’, buiten de vervoerdiensten, en Meert geloofde hen.

Op de vergaderingen van Jong-Vlaanderen van 5 en 9 februari heerste verslagenheid. De daensistische advocaat Hector Plancquaert, waarop ze gerekend hadden als één van de vier vaste redakteurs, had zich in de publieke vergadering tegen hun plannen uitgesproken. Onder invloed van Sevens had ook de man die voor het plaatselijk nieuws moest instaan, zich teruggetrokken. Moesten ze niet alles uitstellen? Ze besloten toch voort te gaan, maar nu ze geen enkele bekende flamingant meer onder hun medewerkers telden, zouden ze geen namen vermelden op hun blad. Zou de geldelijke hulp, die Dr. Speleers en anderen hadden toegezegd, nu niet wegvallen? Ze zaten in financiële moeilijkheden. En was het wel wenselijk gebruik te maken ‘van door de bezettende overheid verschaft verkeersfacili-

teiten’? Daarover waren de meningen verdeeld; in de loop van de volgende maanden zouden de notulen toch voortdurend vermelden dat Domela ‘per auto’ op propagandareis geweest was. Tenslotte, was het wel geraden om de aangekondigde tweede vergadering met vlaamsgezinden te laten doorgaan op 11 februari? Er werd beslist dat daar ‘voor de genodigden de eenvoudige verklaring der redactie zou worden voorgelezen, zonder verder in te gaan op tegenwerpingen van welke aard ook’.

Maar het liep weer mis, zoals Hyppoliet Meert later aan Van Cauwelaert vertelde. Boudewijn Maes, een ambtenaar van de telegrafie die op de eerste vergadering was aanwezig geweest, ‘kwam daarover Meert vinden. Zij gingen onuitgenodigd naar een tweede vergadering, van welke zij hadden vernomen, en trachtten nogmaals de jonge heren, maar even vruchteloos als de eerste maal, tot beter inzicht te krijgen’.

Op 10 februari stuurde Alfons Sevens een cirkulaire aan de abonnees van zijn gestaakte *Witte Kaproen*, waarin hij de beschuldigingen herhaalde die hij op de voorbereidende vergadering had geuit. ‘Trouwe Vlamingen, opgepast voor de verraders! Werkt *De Vlaamsche Post* tegen. Helpt Vlaanderen inlichten.’¹⁴

Nog voor het verschijnen van *De Vlaamsche Post* publiceerden de Gentse flamingantische leiders de verklaring dat zij en hun vlaamsgezinde vrienden met dat blad niets te maken hadden: voor het Willemsfonds: de algemene voorzitter G.D. Minnaert (een oom van Marcel Minnaert, hoofdinspekteur van de Gentse gemeentescholen) en de voorzitter van de Gentse afdeling Prof. Paul Fredericq; voor de Vlaamse Liberale Vereniging: voorzitter C. De Bruyne, schepen van Gent; voor het Davidsfonds: voorzitter Alfons Siffer, schepen van Gent; voor het A.N.V.: de arts Reimond Speleers, voorzitter van de afdeling Gent, en de ateneumleraar H. Meert, sekretaris van de tak België; voor het Nationaal Vlaams Verbond: advocaat Leonard Willems, voorzitter. Het stuk kon door de censuur gesmokkeld worden en verscheen op 20 februari in de *Vooruit*; het werd bovendien als vlugschrift verspreid.¹⁵

In de vluchtelingenpers werd *De Vlaamsche Post* nu het hoofd van jut. Zo in de Londense *Métropole* van 19 maart, die de genoemde verklaring afdruckte: ‘Entre ces chefs connus du mouvement flamand et le quatuor Nieuwenhuis, Wirth, Minnaert, Picard (de uitgevers van het “journal pseudo-flamingant, mais plutôt germanophile”),

les Gantois n'auront pas un moment d'hésitation. Quoique fassent Graevell et ses acolytes, ils ne transformeront jamais le mouvement flamand en un mouvement pangermaniste!' Maar de *Métropole* zelf en haar kollega's in het buitenland hadden teveel gefulmineerd tegen alle bladen in het bezette land, en het woord pangermanist te kwistig rondgestrooid, dan dat ze nu nog invloed konden hebben terzake, tenzij een averechtse.

Het eerste nummer van *De Vlaamsche Post* kwam uit op 21 februari en kondigde aan: 7 nummers per week op 8 bladzijden. Dat was abnormaal vóór de oorlog, toen de meeste dagbladen maar op vier pagina's verschenen, en zoveel temeer in een tijd van papierschaarste. Maar het ontbrak niet aan de nodige steun; zo werd in Geraardsbergen op 27 februari aangeplakt: 'In Gent is een nieuw dagblad *De Vlaamsche Post* verschenen... De heren burgemeesters zullen zorgen voor de meest mogelijke verspreiding van dit dagblad in hun gemeente. Aan de heren burgemeesters zelf wordt de lezing van dit blad zeer aanbevolen. Voornamelijk gebeurtenissen in de gemeenten moeten aanstonds ter Kommandantur gemeld worden. (get.) Barnewitz, Oberst Leutnant, Kommandant.'¹⁶

Zoals afgesproken, liet de redactie haar bedoelingen niet onmiddellijk blijken. Ze beweerde in haar eerste nummer dat ze alleen tot doel had erover te 'waken dat geen duimbreeds van ons tot hiertoe met veel moeite verworven Vlaamse recht verloren ga' en daarom 'het Vlaams gevoel bij allen steeds wakker te houden'. Ze vond stof genoeg om haar offensief voor te bereiden: de vluchtelingen die niet wilden naar huis komen; de zaak van de overgave van Antwerpen; de rebellie in Zuid-Afrika en de terechtstelling van Joppe Fourie; de noodzaak om het Vlaams leven te hervatten; bakkeleien met de antiduitse flaminganten van *De Vlaamsche Stem* in Nederland; verweer tegen de 'hatelijke kampanje' in de vluchtelingenpers tegen Woeste; overname van artikels uit Nederlandse bladen waarin de eenheid van België werd in vraag gesteld; over de Ierse kwestie; afwijzen van de godsvrede als een 'kerkhofvrede', neen, we moeten ons verdedigen tegen onze aanvallers van *la Belgique latine*; demoraliserende 'soldatenbrieven'. Pas op 28 maart kwam het eerste principiële artikel van Picard: het Vlaamse volk moet in België 'zijn hele vrijheid opeisen'. Hij schreef verder in federalistische, niet antibelgische zin.

Ondanks die voorzichtige start, ging het *De Vlaamsche Post* niet voor de wind. Domela vertelde later hoe Prof. Fredericq aanvallen

publiceerde in *De Vlaamsche Stem*, hoe Leonard Willems en Prof. Vercoullie hem kwamen bezweren om te stoppen, hoe hijzelf en Minnaert uit het bestuur van het A.N.V. werden gewipt, ‘een groot aantal onzer vrienden werden angstig en zwegen jarenlang’¹⁷.

In de vergaderingen van Jong-Vlaanderen werd op 11 maart gesproken over het gebrek aan advertenties; ondanks veel geronsel vulden die inderdaad nog geen halve bladzijde, wat erg weinig was. Op 15 april: ‘Er wordt over geklaagd dat de verkoop van het blad dagelijks achteruit gaat, dat de verkopers op geheimzinnige wijze bewerkt worden, en de een na de ander afvallen, en dat vertrouwensmannen ontbreken. Wat de geldmiddelen betreft: er is thans 4.000 fr. reservekapitaal.’

In 1972 verklaarde ons de h. Leo Picard: we hebben soms tot 10.000 nummers verkocht, omdat we door een gunst van de Duitsers de lijst van de Belgische gesneuvelden mochten publiceren. Volgens het overzicht dat de *Politische Abteilung* op 14 mei 1915 naar Berlijn stuurde, had *De Vlaamsche Post* de laagste oplage van alle Gentse bladen: 8.000, tegenover 20.000 voor de *Vooruit*, 35.000 voor *Het Volk*, 45.000 voor *De Gentenaar*, 8 à 9.000 voor *Le Bien Public*.¹⁸ En dat met acht bladzijden in plaats van vier, nadat ze op 5 april hun formaat vergroot hadden, en bijna zonder inkomsten uit publiciteit! Wat zou er van het reservekapitaal nog over zijn?

Zowel Jong-Vlamingen als Duitsers verloren er hun geduld bij, temeer omdat de stemming van de bevolking nog ‘verslechtte’ door de Italiaanse oorlogsverklaring aan Oostenrijk op 23 mei. Op 26 mei arresteerden ze Alfons Sevens en Boudewijn Maes als mede-auteurs van een strooibiljet waarin de anti-vaderlandse drijvers (van Jong-Vlaanderen en *De Vlaamsche Post*, dat was duidelijk) werden aangevallen, en bevestigd ‘dat alleen in een vrij en onafhankelijk België een vrij en gelijkberechtigd Vlaanderen mogelijk, ja denkbaar is’¹⁹.

Die aanhouding was niet het gevolg van een plotse opwelling; het gebruik van dat middel was al tweemaal besproken op de vergaderingen en niet zomaar terloops, vermits de notulen het vermelden. Al op 12 december 1914, zo gauw de groep contact had gekregen met de bezettende overheden, verklaarde R.J. Rens: ‘De Duitsers kunnen de franskiljons breken. De wegzending van mannen als P. Fredericq, burgemeester Braun, schepen De Weerd, Pirenne e.a. zou moeten worden gevraagd en niet moeten worden gerust voordat deze verkregen is.’ Op 22 mei ‘bestaat er ook verschil [van mening] over de verhouding tot de Duitsers. De heer Picard meent, dat de

bezettende overheid Vlaanderen geheel vrij moet laten in zijn evolutie. Hiertegenover menen de heren Steenhaut en Thiry, dat de Duitsers hardhandiger moeten optreden tegen de franskiljons'. Bedoeld waren natuurlijk de flaminganten die de *Post* kelderden. Op 23 mei ontstond 'een heftige woordenwisseling' tussen Kimpe, Thiry en Steenhaut aan de ene kant, en Picard aan de andere over de te volgen koers van het blad, zodat Picard verklaarde dat hij zou aftreden als hoofdredakteur. Op 28 mei verklaarde hij zich gesterkt in dat besluit: 'Er zijn sedert de vorige vergadering weer dingen gebeurd, die hem nopen, niet meer aan het hoofd van de krant te blijven. Hij stelt zelfs de vraag, of het gewenst is, het blad te laten voortbestaan, nu de hoogst ongewenste arrestatie van Boudewijn Maes en Alfons Sevens plaats heeft gehad. Men vertelt in de stad, dat deze arrestatie is geschied wegens de houding, die zij tegen de *Vlaamsche Post* hebben aangenomen. Dr. Wirth [de Duitser die, namens de bezetter-alseigenaar van het blad, in de redactie zetelde] was bij de arrestatie aanwezig, naar hij zeide op bevel van von Keudell [de verantwoordelijke voor de censuur in Gent]. De meerderheid der vergadering is er voor, dat beide gearresteerden weer in vrijheid worden gesteld. Alleen de heer Steenhaut merkt op, dat hij de arrestatie gerechtvaardigd vindt, en dat men de invloed ervan tegen de Jong-Vlaamse Beweging niet moet overschatten.' Tot daar de notulen. Sevens zou worden gedeporteerd naar Duitsland tot in november 1918.²⁰ Maes werd vrijgelaten; hij zou in 1919 worden verkozen tot volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij.

4. Eigendom, redactie en koers van het blad

Over de financiering van de *Vlaamsche Post* zijn de notulen van Jong-Vlaanderen bijzonder zwijgzaam, blijkbaar met opzet, maar het loont toch de moeite om de verspreide gegevens samen te brengen. Er blijkt dan dat de Duitsers het blad als hun eigendom beschouwden, wat erop wijst dat zij het gefinancierd hadden. Dat een Duitser als vertegenwoordiger van de eigenaars zitting had in de redactie. En dat de bekende scheuring in Jong-Vlaanderen hierop neerkwam, dat Picard en enkele anderen bereid waren om de door de bezetter opgelegde voorzichtigheid in acht te nemen, terwijl Domela met de

meerderheid vasthield aan onmiddellijke propaganda voor de vernietiging van België.

Na de onthullingen van Sevens over de Duitse steun aan het blad, bespraken de Jong-Vlamingen op 9 februari 1915 hun financiële moeilijkheden. Ze vreesden dat de voorziene hulp van Dr. Speleers en anderen zou wegvallen. Dat zal inderdaad wel gebeurd zijn, want Speleers ondertekende enkele dagen later het manifest van de Gentse flaminganten die verklaarden dat zij en hun vrienden niets met het blad te maken hadden. Op 9 maart gaf Domela verslag over zijn reis naar Nederland, waar hij ‘met afwisselend sukses’ geld gezocht had. Dat is alles wat we vernemen. Er zat dus misschien geen Vlaams geld in het blad, en weinig of geen Nederlands. Zeker geen frank van Domela, want dan had hij het in de volgende veertig jaar van de daken verkondigd. In dat licht moeten we de teksten lezen over de onderhandelingen met de Duitsers.

Op 12 december 1914, wanneer de eerste contacten waren gelegd, klaagde Wannyn: ‘In de pogingen tot oprichting van een eigen onafhankelijk Vlaams blad worden de Jong-Vlamingen bemoeilijkt (sic) door sommige minder goed begrijpende Duitse overheidspersonen. Het is nog twijfelachtig, of zij, dan wel de beter gezinden de overhand zullen behouden.’ Waren de minder goed begrijpenden niet bereid om veel geld te steken in de zaak die een Hollandse dominee en enkele onbekende jongeren hun kwamen voorspiegelen? Dat blijft een open vraag.

Op 9 februari lezen we ‘dat de censuur het verschijnen van het blad nog niet heeft goedgekeurd. De Duitse regering heeft verklaard, geen overeenkomst met de Jong-Vlamingen te willen sluiten, doch vrij te willen blijven staan’. Betekent dit dat de Duitsers geen kontrakt wilden sluiten waarbij ze het eigendomsrecht van Jong-Vlaanderen zouden erkennen over een blad dat met Duits geld werd gefinancierd? Wij zien geen andere verklaring.

Na enkele weken was er zeker al nieuw geld nodig, gezien de slechte verkoop, het tekort aan publiciteit, het verschijnen op acht bladzijden, de vergroting van het formaat die op 11 maart onmogelijk heette om financiële redenen, maar die veertien dagen later toch werd aangekondigd. Van waar kwam dat weer?

Op 8 april rees er hoop dat ze zouden kunnen versmelten met *Het Vlaamsche Nieuws* van Antwerpen. Maar het bleek al op de volgende vergadering dat die ook op Duits geld dreef, zodat er geen mogelijkheid inzat om financieel minder afhankelijk te worden

van de bezetter. ‘Men bespreekt de mogelijkheid van het geheel onafhankelijk maken der *Vlaamsche Post* van elke drukker-uitgever, dus het oprichten van een eigen drukkerij. Daarvoor zou 30.000 fr. nodig zijn.’

Intussen had op 1 april de eerste openlijke botsing plaatsgegrepen over de inhoud van het blad. Dat naar aanleiding van Picards artikel van 28 maart, waarin hij geschreven had dat de flaminganten de Belgische staatseenheid aanvaardden. Thiry, Domela en Steenhaut wezen ‘op het gevaar van dit artikel, dat lijnrecht ingaat tegen het doel van de *Vlaamsche Post*’. De onenigheid nam toe en kwam begin mei opnieuw scherp tot uiting. ‘Een aantal artikelen heeft ook de verontwaardiging der Duitsers opgewekt. Ten dele zijn deze artikelen door de censuur geschrapt, ten dele zijn ze ook doorgeslipt, maar hebben dan bij de Duitsers een storm doen opsteken. Naar aanleiding hiervan zegt de heer Domela dat het niet goed is, dat het Jong-Vlaamse orgaan meer moeilijkheden met de Duitsers heeft dan de duitsvijandige pers. Hij wijst erop, dat de Jong-Vlamingen meer moeten doen dan een blad schrijven. Hun invloed tot in februari was misschien groter dan thans, al hadden zij toen geen blad.’ En Domela verweet dan aan Picard een hele reeks artikels waarin die zich tegen de stichting van een Vlaamse staat had uitgesproken: op 30 maart, 5, 11 en 27 april.

In het licht van wat we later vernemen, o.a. uit de notulen en vanwege de *Politische Abteilung*, was dit schijnbaar dubbele konflikt er één enkel. De Duitsers lieten de antibelgische en pangermaanse stukken van Domela en anderen niet door, terwijl Picard bereid was om te schrijven volgens hun voorlopige richtlijnen van gematigdheid. Immers, na het verdwijnen van Picard uit de redactie, zou de *Politische Abteilung* rapporteren aan Berlijn dat ‘het de taak van de censurdiensten blijft, de al te heftige uitingen van alduitse gezindheid eerder te mildereren dan aan te moedigen, met het oog op de algemene politieke toestand’ (in Europa? of in België? of in beide?). Bovendien ‘binnen de eigenlijke vlaamsgezindenkring (Vlamenkreis) doet natuurlijk de uitgesproken productise richting van de *Vlaamsche Post* enigszins afbreuk...’²¹.

In de loop van mei 1915 namen de spanningen binnen de groep snel toe, zodat op de 23e Picard aankondigde dat hij per 1 juli wilde aftreden als redakteur. Op de 28e werd een verzoeningsvergadering gehouden. ‘Er wordt over gesproken of ook een Duitser lid van de Groep kan zijn, en men neemt algemeen aan, dat dit niet kan.

Dr. Wirth had zich namelijk als lid der Groep voorgedaan, terwijl hij aanvankelijk had gezegd, slechts tussenpersoon bij de onderhandelingen met de Duitse overheid te willen zijn. von Keudell, de chef van Dr. Wirth, acht zijn lidmaatschap der Groep eveneens onmogelijk.' Hier naderen we de kern van de zaak. Wirth was een genaturalizeerde Duitser, die als geboren Nederlander was aangesteld in de censuurdienst van Gent; hij was het die in december 1914 de eerste brief van de groep aan de keizer had doorgestuurd. Op de vergadering werd dan verder gepraat over de arrestatie van Sevens en Maes, die was gebeurd in zijn aanwezigheid.

Op 3 juni: 'De vraag wordt besproken of de *Vlaamsche Post* wel als eigendom van de groep Gent der Jong-Vlamingen kan worden beschouwd. Men heeft bij de oprichting de financiële verhoudingen niet precies geregeld, en kan hierop dus geen stellig antwoord geven.' Dat lijkt ons op zichzelf al stellig genoeg inzake de financiering. Gezien het nakende ontslag van Picard werd het staken van het blad overwogen, maar Domela oordeelde dat 'wanneer Jong-Vlaanderen de uitgave der *Vlaamsche Post* zou staken, zouden anderen ermee voortgaan' (de Duitsers?). Besloten werd dat de redaktieraad zou gevormd worden door Domela, Minnaert en Picard, en dat ze zich geen lid zouden laten opdringen door de censuur. 'De heer Picard klaagt er nog over, dat Dr. Wirth zich blijft voordoen als lid van Jong-Vlaanderen.'

Op 5 juni ging het in hoofdzaak over de censuur, aan wier wensen de redactie soms niet kon voldoen. Domela, Picard en Minnaert zouden erover gaan spreken met von Keudell. Op 12 juni 'wordt nog meegedeeld dat te Brussel in het algemeen het voortbestaan van de *Vlaamsche Post* wordt gewenst' (door de Duitse overheden, die ze desnoods zelf zouden uitgeven?). Op 6 juli werd weer aan Picard het verwijt gemaakt 'dat nog steeds teveel in Belgische richting wordt geschreven'. Er werd voorgesteld 'dat thans de verhouding tot Dr. Wirth definitief zal worden geregeld. De heer Wirth, inmiddels ter vergadering verschenen, zegt, dat hij steeds in de eerste plaats groot-Nederlander is geweest, en slechts om dit groot-Nederlandschap te verdedigen, in Duitse dienst is getreden. Hij wil, indien de vergadering van mening is, dat hij noch van de Groep, noch van de redaktiestaf der *Vlaamsche Post* officieel deel kan uitmaken, zich gaarne in vriendschap terugtrekken. Opgemerkt wordt nog, dat hij nooit officieel lid is geweest; alleen raadsman in sommige aangelegenheden'.

Maar als Domela meende dat de Duitsers hem zomaar de redactie zouden laten van het blad dat zij gefinancierd hadden, dan was hij mis. Of Wirth nu al dan niet ‘officieel’ lid was van de redactie, de Duitsers bepaalden wat er geschreven werd, en door wie. Van 23 juli tot 3 augustus werden in de groep weer eindeloze palabers gehouden over de richting van het blad. De meerderheid, namelijk Domela, Kimpe, Steenhaut, Thiry, Pintelon en Rens, eiste nu het aftreden van Picard die de lijn van de groep niet volgde. Hij was ‘uit Holland beïnvloed’ zegde Domela, waarschijnlijk doelende op Gerretson zoals we later zullen zien. Picard noemde het antibelgisch pangermaans programma van oktober 1914 ‘een moment in de ontwikkeling van zijn vlaamsgezindheid. Bij hem is de evolutie voortgegaan, terwijl de anderen op hun oude standpunt zijn blijven staan. De regering te Brussel en de vrienden in Holland staan op hetzelfde standpunt als hij’. Voor de eerste keer was het grote woord eruit, of beter erin, nl. in de notulen: Picard schreef zoals de *Politische Abteilung* het wilde. En vermits de Duitsers eigenaar waren van het blad, had de meerderheid nu al vier maanden vruchteloos geklaagd. Zoals Domela er in 1918 aan zou herinneren: ‘de Duitse burelen in Brussel... wisten Leo Picard te gebruiken’ om een federalistisch programma te verdedigen in het blad, in plaats van een antibelgisch.²²

En inderdaad, nu de meerderheid dan toch had doorgebeten... bleef alles zoals het was: Picard (met Wirth?) schreef rustig verder, terwijl de *Politische Abteilung* verzoeningsvoorstellen deed, die in feite de koers van het blad onveranderd zouden gelaten hebben.²³

Maar Domela had nog een pijl op zijn boog. Tegen de voorzichtige politiek van Brussel deed hij beroep op de militaire overheid van het etappe-gebied in Gent. Nog in augustus ging hij daar zijn beklag maken bij graaf Westarp: we begrijpen niet ‘waarom de Duitsers de heer Picard behouden in ons blad’, hij die ‘altijd spreekt van het Duitse gevaar’. Domela had succes: ‘Graaf Westarp antwoordde... geheel met de heer Domela te zijn, en de heer Picard te willen uitschakelen. De heer Domela sprak hierop een goed woord voor hem, om niet te scherp tegen zijn persoon op te treden.’ Picard zou in september naar Nederland (moeten?) uitwijken.

Op 26 en 28 augustus en op 2 september kwam Jong-Vlaanderen weer bijeen om opnieuw een overeenkomst te zoeken. Tenslotte werd er gestemd over een niet nader genoemd arbitragevoorstel van J.L.M.

Eggen. Dat werd aanvaard door Picard en de zijnen, nl. J. Van Roy, Boulangier en Primo, en eveneens door Minnaert. Maar het werd geweigerd door Domela, Steenhaut, Thiry en Rens; Pintelon onthield zich. Omdat, blijkbaar ‘pour les besoins de la cause’, ook Domela's zoon Edzard aanwezig was en meestemde, werd het verworpen bij staking van stemmen. De invloed van de etappe-overheid was dus sterk genoeg om Picard nu te doen toegeven, terwijl Domela het been kon stijf houden.

De verslagenen verlieten nu Jong-Vlaanderen, en de redactie werd in september overgedragen aan J. De Boevé, Kimpe en Thiry. Zoals we al lazen, betreurde de *Politische Abteilung* die gang van zaken, en gaf ze aan de censuur opdracht om te blijven remmen. Maar het blad bestreed nu openlijk het voortbestaan van België. Einde maart 1916 zou de redactie worden afgezet door de *Politische Abteilung* en door een nieuwe vervangen. Een strijd om het eigendomsrecht, waarbij Jong-Vlaanderen weer werd gesteund door de lokale militaire overheid, eindigde op 5 mei met de staking van het blad.

5. Besluit

Het aktivisme werd ingezet te Gent door een pangermanistische Nederlander die enkele jongeren rond zich verenigde welke tot dan toe, zomin als hijzelf, een rol van enige betekenis hadden gespeeld in de Vlaamse Beweging. Hij kon hen van meet af een programma doen aanvaarden voor een koninkrijk Vlaanderen binnen het Duitse keizerrijk. Zijn Hollands-protestantse haat tegen België hebben sommigen gedeeld vanuit hun Vlaamse overtuiging, en in die zin een breed spoor getrokken in het Vlaams nationalisme. Het gouvernement-generaal legde aan hun blad voorlopig een niet-antibelgische, federalistische koers op. Ook van Nederlandse zijde werd er in die zin aangedrongen en sommige leden waren bereid die richting te volgen.

De Jong-Vlamingen werkten van oktober 1914 tot januari 1915 in het geheim, om in februari uit te pakken met een dagblad dat, volgens Leo Picard in 1972, uitsluitend door de bezetter werd gefinancierd zoals alle aktivistische bladen²⁴ en waar die eigenaar van was. Een Duitse aangestelde was, zij het niet ‘officieel’, lid van

de redactie. Hetgeen van de Duitse bemoeiingen uitlekte, was voldoende om een krachtige en eensgezinde reactie van de Gentse flaminganten uit te lokken, waardoor het blad een mislukking werd. Jong-Vlamingen hebben dan, na besprekingen in de schoot van de groep en hoewel Picard er zich tegen verzette, twee van die flaminganten doen arresteren.

De harde antibelgische kern kon in augustus-september 1915 de militaire overheid van het etappegebied tegen Brussel uitspelen, zodat zij het blad in handen kreeg, terwijl de man van het goevernement-generaal, Picard, naar Nederland uitweek.

De Jong-Vlamingen stonden volledig geïsoleerd van de gevestigde Vlaamse Beweging. Alhoewel hun werfsterrein zich uitstreckte over Oost- en West-Vlaanderen, konden ze maar één man met enige bekendheid winnen tijdens driekwart jaar, de Oostendse dichter en arts Eugeen Van Oye. Dat was een persoonlijke vriend van Domela uit diens Oostendse tijd. Hij was gehuwd met een Duitse, had een Duitse schoonzoon en in 1911, 1914 en 1916 werden hem kleinkinderen geboren in Bonn, terwijl ook ‘de trouwe dienstbode van het doktersgezin’ een Duitse was.²⁵

Behalve voor het dagblad werden de Jong-Vlamingen nog voor wat anders gebruikt door de *Politische Abteilung*. Die berichtte aan Berlijn dat in de loop van mei, juni en juli 1915 brochures waren verschenen van Picard, Domela en diens zoon: ‘Diese Schriften und die programmatischen Aufsätze der *Vlaamsche Post* werden mit Hilfe unseres Vertrauensmänner-Systems im ganzen Lande verbreitet.’²⁶

Kunnen we nu, voor wat Gent betreft, de stelling bijtreden dat er van Duitse inwerking op een ontwaken van de Vlaamse Beweging niets te merken is? De Gentse vlaamsgezinden voelden zich pas voor een dilemma gesteld nadat de bezetter bijna een jaar lang het initiatief had genomen met zijn *Flamenpolitik*. Een onderdeel daarvan was de krant die hij stichtte met zijn geld, met door hem bepaalde koers en door hem aanvaarde of opgedrongen redakteurs, waaronder een Duitse ambtenaar.

Laten wij nu nagaan wie er het initiatief nam in Brussel, in Antwerpen en in Nederland.

Eindnoten:

- 1 DOMELA, *Uit mijn Oorlogsdagboek*, 5.
- 2 *Ibidem*, 10.
- 3 VAN DE VELDE, *Geschiedenis der Jong Vlaamsche Beweging*, 232-233.
- 4 Zie, behoudens tegenstrijdige verwijzing, zijn oorlogsdagboek en de autobiografische stukken in VAN DE VELDE.
- 5 DOMELA, *Flandern frei!*, 61-62.
- 6 In maart 1914 kwamen ten huize van Van Roy samen: Gerretson, Hoek, Cantillon, De Gruyter, Geyl, Picard e.a.; interview L. Picard, 17 april 1972.
- 7 Voor al wat volgt zie, behoudens tegenstrijdige verwijzing, de notulen uitgegeven of samengevat door M. VAN DE VELDE.
- 8 R. DE NOLF, *Federalisme in België*, 132.
- 9 Gec. O. DE SMEDT, *De ‘Vlaamse Bond’*, in *Athenea*, dec. 1952, 7, en jan. 1953, 4.
- 10 J. FLORQUIN, *Ten Huize van...*, zevende reeks, 288.
- 11 Op onze vraag waarom juist hij hoofdredakteur werd, antwoordde de heer Picard: ‘Ik was disponibel, de anderen hadden een baantje’; interview 17.4.72.

- 12 Mikrofilm 353/1. De brief van Jong-Vlaanderen was aan de keizer overgemaakt door Dr. Wirth.
- 13 Op 10 augustus 1915 door Van Cauwelaert genoteerd in zijn dagboek; *Gedenkschriften*, 219-211.
- 14 A. SEVENS, *Activisme, Frontisme en Vlaamsche Beweging*, 13-14.
- 15 BASSE, I, 224.
- 16 AVANTI, *Een terugblik*, III, 88.
- 17 VAN DE VELDE, 230 en 263.
- 18 Bijlage bij het eerste *Tätigkeitsbericht*; mikrofilm 353/2.
- 19 Zie *Activisten*, 176, en *Vrij België*, 27 aug. 1915.
- 20 Na voorarrest tot 3 juni, werd Sevens op 21 juli 1915 door de krijgsraad veroordeeld tot 1100 mark boete of 110 dagen gevangenis. Op aanraden van flamingantische vrienden als Fredericq en Jef Goossenaerts verkoos hij de straf uit te zitten. Maar na afloop werd hij niet vrijgelaten, en bleef tot 18 november 1918 gedetineerd in Duitsland, volgens zijn overtuiging op aandringen van activisten. Zie zijn latere publikaties: *Activisme*, 15 en 51-52, en *Zij en Wij*, 5-6.
- 21 *Tätigkeitsbericht* aug.-okt. 1915, 47; mikrofilm 353/3.
- 22 M. VAN DE VELDE, 263-264.
- 23 Zie M. VAN DE VELDE, 70, en ook *Tätigkeitsbericht* aug.-okt. 1915, 47; mikrofilm 353/3.
- 24 Interview 17.4.72; het geld kwam via Wirth naar wisselagent Omer Steenhaut; van flaminganten kwam 'geen cent'. Volgens de h. Picard speelde Wirth geen rol in de redactie. Maar op 19 januari 1973 verklaarde hij, in een interview aan L. Lazeure, dat Wirth alléén de onderhandelingen voerde met Streuvels over het afstaan van uittreksels uit zijn dagboek voor de *Post*; LAZEURE, 13.
- 25 *Huldeboek Dokter Eugeen Van Oye*, 17-18 en 62-70 (bijdrage van L. Buning).
- 26 *Tätigkeitsbericht*, 18; mikrofilm 353/2.

6. brussel

Zeker tijdens het eerste half jaar van de bezetting, waren de verbindingen tussen de verschillende delen van het Vlaamse land erg gestremd en vielen de flaminganten elk op hun eigen stad terug. Niet alleen waren drie gebieden militair van elkaar afgesneden, maar pas op 1 maart 1915 hervatten de meeste postbedienden van Brussel het werk. Het ligt voor de hand dat de *Flamenpolitik* van het goevernement-generaal zich het eerst duidelijk zou manifesteren in de hoofdstad zelf.

1. De eerste maanden

Over het aktivisme in Brussel heeft A.L. Faingnaert in 1932 zijn memoires gepubliceerd onder de titel *Verraad of Zelfverdediging?* Ze zijn voor de eerste maanden van de bezetting onze belangrijkste bron, maar verward, niet vrij van tegenstrijdigheden, en vooral: kronologisch onbetrouwbaar. Van tal van gebeurtenissen weten we zeker dat ze later gebeurd zijn dan Faingnaert het zich herinnerde. Dat is normaal, auteurs van dergelijke geschriften menen gewoonlijk dat allerlei zich ‘helemaal in het begin’ of ‘vanaf het begin’ afspeelde. Hier werkt het wel bijzonder storend, maar we zullen toch moeten roeien met de riemen die we hebben.

Als Faingnaert het goed voorheeft, dan kwamen vele flaminganten al sinds enkele dagen na de inname van Brussel (20 augustus 1914) opnieuw elke maandagavond samen in het Vlaams Huis op de Grote

Markt, en nog op andere dagen. Hij schrijft, en heel waarschijnlijk speelt daar zijn herinnering hem parten, dat er *van meet af sterke* meningsverschillen waren tussen: ten eerste loyaal-belgischgezinden als Hegenscheidt; ten tweede radicalen die toen al gebroken hadden met de Belgische idee, zoals advocaat Maurits Josson, de ambtenaar Lodewijk De Raet, de voorzitter van de Katholieke Vlaamse Bond J. Lambrichts, Grosemans van *Het Laatste Nieuws*, de privésekretaris van Camille Huysmans: Meyer, de verzekeraar Lod. Maesfrankx en Faingnaert zelf; en ten derde voorwaardelijk-loyalen, als de ambtenaar Frans Reinhard en de advocaten Alberic Deswarte en Willem Thelen.¹ Deze laatste was een Nederlander of van Nederlandse afkomst.²

De eerste onenigheid ontstond toen Thelen kwam vertellen dat Buisset en anderen zich tot de gouverneur-generaal hadden gericht om te protesteren tegen het gebruik van het Nederlands in de officiële bekendmakingen. Enkele ‘radikalen’ zouden toen via Haller von Ziegesar het Duitse bestuur hebben voorgelicht, nog onder von der Goltz, dus vóór einde november.³ We weten dat de zaak-Buisset een Duitse propagandafabel was, maar ons interesseert dat die propaganda al zou gestart zijn onder von der Goltz en dat Haller toen al contact zou hebben genomen met de bezetter. Faingnaert vermeldt zelfs onder de resultaten van dit contact het verschijnen van de *Gazet van Brussel* op 29 november.

Op maandag 16 november ontstond er in het Vlaams Huis een felle discussie, toen August Vermeylen onvoorwaardelijke loyauteit eiste en ‘bitsig en scherp werd, vooral tegen Lodewijk De Raet en Grosemans... Van deze avond af zouden de Brusselse vlaamsgezinden in twee kampen verdeeld zijn. De radicalen en de middengroep Reinhard-De Sadeleer bleven het Vlaams Huis bezoeken’ en waren bereid om Duitse hulp te aanvaarden als tegengewicht tegen de Franse steun aan Walen en fransgezinden. De loyalen hielden voortaan hun bijeenkomsten in het Maastrichts Bierhuis; ze stichtten een Vlaamse Studiekring met de letterkundigen Vermeylen, Hegenscheidt, Toussaint Van Boelaere en Karel Van de Woestijne, met Emiel De Veen, Julius Hoste Sr., beeldhouwer Julius Lagae, Jef Mennekens, de priesters Th. Van Tichelen en A. Van Roey, Ir. Mennes, e.a. Ze bestreden de activisten en de *Flamenpolitik*. Tot hier weer Faingnaert.⁴ Vermits De Raet plotseling overleed op 24 november, hebben we hier een kronologisch houvast betreffende de groepsvorming.

Maar waarvóór en waartegen die op dat ogenblik ging, en hoever ze was gevorderd, daarover zijn we in het onzekere.

2. De *Gazet van Brussel*

Op 29 november verscheen het eerste nummer van de *Gazet van Brussel. Nieuwsblad voor het Vlaamsche Volk*. Daar werd door de geschiedschrijving geen aandacht aan besteed, hoewel ze drie maanden vóór de Gentse *Vlaamsche Post* uitkwam. Ze is zeker een belangrijk instrument geweest van de *Flamenpolitik*.

In het verslag van de *Politische Abteilung* van 14 mei 1915 staat dat ze een maandelijkse toelage ontving, evenals nog één hoofdstedelijk blad, *Le Bruxellois*. Die beide waren bovendien door het ministerie van Oorlog in Berlijn uitgekozen als bijzonder geschikte lektuur voor de Belgische en Franse krijgsgevangenen, en dagelijks werden respectievelijk 1800 en 16.000 exemplaren daarheen verstuurd. In totaal drukte de *Bruxellois* op 58.000 exemplaren en de *Gazet* op 15.000. Er werd voorgesteld om op Duitse kosten een rotatiepers ter beschikking te stellen van beide bladen. Zij en de *Information* brachten ‘helemaal uit zichzelf artikels, die ook door ons zouden kunnen geschreven zijn. En toch neemt hun oplage toe’⁵. Dit laatste was niet verwonderlijk voor de *Gazet*, vermits er geen andere nederlandstalige krant verscheen in de hoofdstad.

Bij de *Gazet* is het duidelijk, van het begin af, dat ze ook door Duitse propagandisten kon geschreven zijn, veel meer dan bij haar Gentse tegenhanger. In het eerste nummer heette het al dat de bondgenoten ons niet geholpen hadden; dat de koning en enkele verlichte staatslieden en generaals na de val van Luik op het Duitse vredesvoorstel hadden willen ingaan; dat het optreden van vrijsschutters schrikkelijke gevolgen had veroorzaakt. We hadden moeten en kunnen vrede sluiten na Luik. En dat programma-artikel was ingeleid met de beschouwing: we willen ‘met ons geliefde Vlaamse volk samen overwegen wat ons in de huidige omstandigheden te doen staat’.

Pas van 3 december af verscheen de *Gazet* elke dag. In dat tweede nummer werd de voorpagina gevuld met drie artikels: het eerste over de beschuldigingen als zouden de Vlamingen geen goede Belgen zijn; het tweede over ware patriotten die gebleven zijn en valse die vlucht-

ten; het derde was een overname uit de *Antwerpsche Tijdingen* van de aanval van Adelfons Henderickx op de *Métropole*.

In de volgende maanden was elk artikel en elk bericht bedoeld als Duitse propaganda, om het Duitse standpunt in de oorlog te steunen, de Geallieerden te diskrediteren, speciaal Engeland aan te vallen, de ouders en vrouwen van soldaten te demoralizeren, enz. Op de redactie werden de meest fantastische ‘soldatenbrieven’ opgesteld en gepubliceerd met commentaren, zoals op 11 december: ‘Arme jongens, die ginder, ver van huis, moeten vechten voor een land dat het hunne niet is’ en dat hun niet eens te eten geeft. De hoofdvogel in deze categorie werd afgeschoten op 21 januari 1915. Toen meldde een Belg aan zijn lieve moeder dat ze zich aan de IJzer in leven hielden met het verslinden van rauwe groenten, rapen, enz., als ze die tenminste konden vinden.⁶ Daarnaast stond een Duitse soldatenbrief, meldend ‘dat we ons zodanig hebben tegoed gedaan aan de rolmops, sardines, worst, chokolade en pralines, dat we er allemaal een zieke maag van hebben’.

Bij die walgelijke kollaboratie stond van 13 december af te lezen: ‘Alle nummers van ons blad kunnen besteld worden ter drukkerij, of in het Vlaams Huis, Grote Markt 16.’ En van 18 tot en met 25 december werd een VERKLARING afgedrukt op de ereplaats: ‘Wie zal er ens een verwijt van maken dat wij eerst en vooral de belangen van ons Vlaamse volk voor ogen hebben en sommige zaken door een Vlaamse bril beschouwen?’ We willen vrede. ‘Onze woede keert zich alleen tot de politiekers die de oorlog ontketend hebben en wier schuld wij mede willen bekend maken... Onze leus is en blijft: voor God, taal en volk!’

In zijn brieven uit Brussel aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* betreurde Karel Van de Woestijne op 28 december dat ‘sommigen’ de tijd gekomen achtten om verdachtmaking tegen de vlaamsgezinden te zaaien, ‘terwijl vlaamsgezinden, en de voornaamste daaronder’ de godsvrede onderhielden.⁷ Hij wist dus dat er anderen waren die dat niet deden. En het lijkt duidelijk door wiens kollaboratie die verdachtmakingen ingegeven waren. Op 3 januari 1915 werd het formaat van de *Gazet* vergroot en van dan af droeg het blad de leuzen ‘Voor Volk, Stam en Taal’ en ‘Omdat ik Vlaming ben’. De formaatvergroting werd zeker niet bekostigd uit de publiciteit, die bijna helemaal ontbrak; maar wel verscheen er van 10 februari af een opvallend grote reclame voor het Vlaams Huis.

Wat stond er nog zoal te lezen in de *Gazet*? Een hoofdartikel over

de rede van Maeterlinck in de Scala van Milaan, natuurlijk, waarin die de spreekbuis heette van ‘een hele Belgische partij, de fransdolle partij’. Over het antivlaams artikel van Gérard Harry, waartegen Borms had geschreven. Telkens weer dat de Vlamingen zich moesten verdedigen tegen de Waals-franskiljonse aanvallen, dat ze geen godsvrede mochten onderhouden. Die godsvrede was ook verbroken door het Brusselse stadsbestuur, dat sinds het uitbreken van de oorlog alles in 't Frans regelde, in tegenstelling tot ‘de achting voor onze taal aan de dag gelegd door het nieuw Bestuur’. Daarbij noteren we een aansporing aan de Brusselse flaminganten, op 2 februari, om uit hun ‘gevaarlijke slaapziekte’ op te staan naar het voorbeeld van de Antwerpse Groeningewacht. Dat schijnt erop te wijzen dat er van de activistische groepsvorming in november, waarvan Faingnaert gewaagde, niet veel in huis was gekomen, want de Groeningewacht babbelde maar wat, zoals we zullen zien. Op de volgende dag werd er ‘klare wijn’ geschonken door ‘de opstelraad’: wij zijn gesticht om Vlaanderen te verdedigen tegen zijn aanvallers, zie de overgave van Antwerpen, Maeterlinck en Harry. ‘Doch wij vertegenwoordigen geen enkele strijdgroepering; al wat wij schrijven is dus alleen in eigen naam.’

Bijzondere aandacht kregen vanzelfsprekend de Zuidafrikaanse rebellie en de terechtstelling van Fourie, met op 13 februari een veroordeling van de Belgische propaganda-delegatie ginds. De verdrukte Finnen en de onafhankelijkheidsstrijd van de Oekraïne werden niet vergeten. En wat later: Vlaanderen moet de gelegenheid grijpen die deze oorlog biedt, om zoals andere volkeren nu zijn eigen lot te bepalen.

3. Nog eens *La Vérité sur la capitulation d'Anvers*

In verband met het auteurschap van het fameuze pamflet over de overgave van Antwerpen, moeten we aandachtig een artikel van ‘Goverd’ lezen in de *Gazet van Brussel* van 5 januari 1915. De lasterkampanje tegen Antwerpen, d.w.z. tegen het Vlaamse volk, is begonnen van de eerste dagen af van de oorlog. ‘Dat wij onder onze eigen landgenoten vijanden hebben, blijkt uit de mededeling die een bevriend en betrouwbaar persoon ons kortelings heeft gedaan. Van een Vlaming van aanzien heeft hij inderdaad vernomen dat

een Belgische soldaat, die tevens Waal is en student, in het openbaar, en toevallig in het bijzijn van voormelde Vlaming, verklaarde dat hij gelukkig was van wat te Leuven en te Dendermonde was geschied [de vernieling van de stad] en dat hij wel hoopte dat Antwerpen, Gent, enz. hetzelfde lot zouden ondergaan. Na de oorlog kreeg Holland ook zijn deel, blijkbaar alleen omdat het door een Germaans volk bewoond wordt.'

Na dit getuigenis (!) gaat Goverd verder: 'Gedurende de beschieting van Antwerpen konden sommige dweepzieke heerschappen te Brussel hun vreugde nauwelijks verbergen. Ook hoopten zij stellig dat men de stad niet zou overgeven en dat ze bijgevolg tot gruis zou gemaakt worden. Gelukkig viel het anders uit. Ook kende de woede van velen, die van de krijg persoonlijk niets onaangenaams hadden te verduren, paal noch perk. Onmiddellijk werd de wens uitgesproken dat de legers der verbondenen, om Antwerpen terug te nemen, niets zouden ontzien en dat zij de Scheldestad met de grond zouden gelijk maken. Nu, daar Antwerpen een eersterangshaven is, en derhalve een geduchte mededinger van buitenlandse zeehavens, zou die wens wel kunnen verhoord worden... Onze wens is dat de Vlamingen ogen en oren wijd openzetten en dat zij niet aarzelen de lasteraars aan te pakken en openlijk aan te klagen. Ons blad zal daartoe met al zijn krachten medehelpen.'

Het bleef niet bij die belofte, want op 13 januari drukte de *Gazet* een brief van 'S.' af, die had horen zeggen door een Waal dat Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen zouden verwoest worden door de Geallieerden bij hun opmars. Waakt, Vlamingen!

Diezelfde bedreiging, die natuurlijk nergens in de vluchtelingenpers te lezen stond, hebben we wel aangetroffen in het pamflet over Antwerpen, dat in februari massaal werd verspreid. Moeten we niet veronderstellen dat het op de redactie van de *Gazet van Brussel* werd opgesteld of toch ontworpen, of door een van haar medewerkers? Of dat artikel en pamflet beide werden geschreven in de kantoren van het goevernement-generaal, en net zoals de brochures van Picard en beide Domela's 'mit Hilfe unseres Vertrauensmänner-Systems im ganzen Lande verbreitet'? In de volgende jaren zou het herhaaldelijk terugkomen in de activistische propaganda, dat het Duitse leger Vlaanderen ervoor behoedde platgeschoten te worden, en zelfs dat daarom de wegvoering van arbeiders moest voor lief genomen worden.

4. Een strooibiljet van Reinhard en Josson

Nergens maakte de *Gazet van Brussel* ook maar één naam van redakteurs of medewerkers bekend, hoeveel ‘klare wijn’ ze ook beweerde te schenken. Wel drukte ze op 4 februari de rede af die Frans Reinhard had uitgesproken bij het graf van Lodewijk De Raet op 28 november. Had hij die zelf daarvoor afgestaan? Hij was toen een 64-jarig amtenaar van het Brussels gemeentebestuur, van progressistisch-liberale origine maar al sinds 25 jaar aanhanger van de neutrale (hoewel overwegend vrijzinnige) Vlaamse Volkspartij, die in Brussel tevergeefs probeerde een voet aan de grond te krijgen, maar die dan toch enig nut had als zweep. Daarnaast speelde hij al evenlang een leidende rol in het Nationaal Vlaams Verbond met diens Vlaamse Volksraad, een studie- en drukkingsgroep die we kunnen vergelijken met de Vlaamse Volksbeweging nu.

Op 19 februari 1915 nam de *Gazet* de tekst op van een strooibiljet dat Reinhard en Josson hadden laten verspreiden. De 59-jarige Maurits Josson was sinds een kwart eeuw de politieke strijdgenoot van Reinhard. Hij had als jong advocaat in het Brusselse gerechtshof de leiding durven nemen van de strijd voor de erkenning van het Nederlands, nieuwe taalwetten op de rechtspleging helpen afdwingen en toepassen. In de Transvaalse oorlog was hij sekretaris van generaal Smuts, en twee jaar krijgsgevangen gehouden door de Engelsen.⁸ Hij had in 1913 een boek uitgegeven: *Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië*; een exemplaar van dat werk had hij aangeboden aan Willem II, de keizer van het ‘grote broedervolk’, aan wie hij destijds was voorgesteld toen hij student was in Bonn.⁹ Over zijn gevoelens ten opzichte van onze grote buurlanden voordat de oorlog uitbrak, kan geen twijfel bestaan. In de notulen van Jong-Vlaanderen in Gent was op 25 januari gemeld dat Josson zou zorgen voor brieven uit Brussel in de ontworpen *Vlaamsche Post*; op 25 april zouden daar als vaste medewerkers uit de hoofdstad worden genoemd: Josson, Thelen en Reinhard.

De oproep van Reinhard en Josson aan de Vlamingen begon met de lof van de Vlaamse soldaten aan de IJzer. ‘De franskiljons evenwel hebben nooit opgehouden de Vlamingen en hun rechtvaardige eis tot gelijkstelling met de Walen kwaadwillig te bestrijden... Die antinationale partij verheugt zich over de rampen die Vlaanderen teisteren en durft zelfs de hoop uitdrukken het door nog ergere rampen te zien treffen.’ (Dat was duidelijk een verwijzing naar wat

de *Gazet van Brussel* op 5 en 13 januari had gepubliceerd, en misschien naar het pamflet over Antwerpen. Het is tekenend voor de verwarring van de geesten, dat zij daar inliepen). Die antinationale partij dus ‘verspreidt in de dagbladen en bij middel van strooibriefjes, op de openbare plaatsen en in de private gesprekken, de hatelijkste lasteringen tegen de Vlamingen, die zij voor lafaards en verraders uitschelden; zij laat kleine berichten aanplakken, waarop men deze woorden kan lezen: *Schande over de Vlamingen!* Zij heeft tot verscheidene voormannen van de Vlaamse partij naamloze brieven gericht, die met deze woorden eindigen: *Ter dood.*

En om de kroon op haar loffelijk werk te zetten, voorspelt die antinationale partij aan het Vlaamse volk, als erkenning voor het overwegend deel, dat het aan België's verdediging genomen heeft en nog neemt, een volkomen miskenning van zijn heilig taalrecht op elk gebied.

Alle rechtgeaarde Belgen zullen met verontwaardiging met ons verzet aantekenen tegen die hatelijke kuiperijen, die de eer der Vlamingen krenken en tweedracht zaaien tussen Vlamingen en Walen'. Het stuk was gedateerd: Brussel, 12 februari 1915, en ondertekend: Fr. Reinhard, M. Josson.

Dat Brusselaars hun machteloze woede over de *Gazet van Brussel* hebben willen lucht geven, ligt voor de hand, en dat ze het zouden gedaan hebben door dreigbrieven aan de bezoekers van het Vlaams Huis en door strooi- en aanplakbiljetten tegen de flaminganten, ware niet te verwonderen.

Op 28 februari publiceerde Reinhard alléén een tweede open brief, waarin hij beweerde dat het pas was na maanden aanvallen, ‘sinds het begin van de oorlog’, dat Josson en hijzelf geantwoord hadden.¹⁰ Hij was niet onoprecht. Sinds het begin van de oorlog waren er immers de polemieken over Antwerpen, de aanvallen op de gecensureerde pers, de rede van Maeterlinck, het artikel van Harry. Maar dat de dreigbrieven en de rest zouden dateren van vóór de *Gazet van Brussel*, schreef hij niet. Toch is ook die fabel later in de geschiedschrijving terechtgekomen.

De oproep van Reinhard en Josson lokte natuurlijk weer reacties uit. De *Vlaamsche Stem* van Amsterdam drukte hem af op 25 februari. Maar op 1 maart nam hij een antwoord op van Leonce Du Catillon, de oud-daensist met weinig minder verdiensten voor de Vlaamse zaak dan beide auteurs. Die schreef: ‘Dat naamloze aanvallen zijn gebeurd om enkele Vlaamse voormannen en de Vlaamse

beweging zelf hatelijk te maken, is maar al te waar, doch wie kan verzekeren dat zulks het werk is van franskiljons? Het *fecit cui prodest* is hier geen te verwerpen axioma. Het is zeer wel mogelijk, dat Duitse stokebranden de hand in het spel hadden, teneinde onenigheid te verwekken.’ De verschijning van de oproep onder de Duitse censuur was ‘streng af te keuren. De ondertekenaars hebben eenvoudig gearbeid voor... de koning van Pruisen’. De *XXe Siècle* van 6-7 juni 1915 verweet de auteurs, in antwoord op Borms die hen had opgehemeld, ‘leur servilisme à l'endroit des Prussiens’. En zo draaide de vicieuze cirkel voort, want hier was weer een nieuw bewijs voor de antivlaamse haatkampanje.

Op 23 februari had Karel Van de Woestijne geschreven aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (die in Brussel en heel Vlaanderen druk gelezen werd omdat ze ander dan Duits nieuws bracht), dat het eindelijk was toegestaan om nederlandstalige brieven te versturen, nu de censuur voldoende nederlandskundig personeel bezat. Die erkenning van hun taalrecht ‘dompelt sommige flaminganten in extatische verrukking... het vervult sommige Vlamingen met onstelpbare dankbaarheid, alsof het zowaar de meest-benijde gunst moest gelden. En daarbij nemen zij de gelegenheid te baat om allerlei rastwisten op te rakelen, om op nogal snoevige toon te wijzen op het deel dat de Vlamingen in deze oorlog genomen hebben, om nogmaals te smalen op dezen, die men, dewijl ze de rechtmatige eisen der Vlamingen ook in de tegenwoordige omstandigheden menen te moeten bestrijden, om hun gebrek aan vaderlandsliefde eerder beklagen moest. Want ja, ik weet het: het zijn enkele franskiljons, die met het oude nationale spelletje begonnen zijn, en ik heb ze te gepasten tijde aangeklaagd’. Maar laat ons nu toch geen familieveten uitvechten in aanwezigheid van vreemden.¹¹

5. Twee mannen achter de schermen

Volgens Faingnaert werd de *Gazet van Brussel* gesticht door Jozef Haller von Ziegesar en door Emiel Van Bergen. Nog in 1917 werd het blad geleid door hen beiden.¹² Op 18 juni 1915 werd Van Bergen als hoofdredakteur vermeld in een Duits stuk, en ook Faingnaert noemt hem zo. De plaats van Haller in het blad wordt nergens aangegeven.

De muziekleraar Van Bergen was 29 jaar in 1914. Hij had toen al enkele artikels gepubliceerd in de flamingantische katholieke bladen *Ons Volk*, *Hooger Leven* en *Dietsche Warande en Belfort*, en samen met zijn broer Jozef bij het Davidsfonds een vertaling van de oorlogsnovellen van Detlev von Liliencron.

Einde 1915 trad Emiel toe tot de Jong-Vlaamse beweging, die uit Gent was uitgezwermd.¹³ In 1917 heette hij, als lid van de eerste Raad van Vlaanderen, hoogleraar te Gent. Hij noemde zich toen gewezen beheerder van de Belgische Anti-vrijmetselaarsbond.¹⁴ Na de oorlog verbleef hij in Nederland en publiceerde nog over muzikologische onderwerpen.

Zoals Domela in Gent, was het in Brussel Dr. Jozef Haller von Ziegesar die de eerste contacten met de bezetter legde. Jozef Haller was geboren in 1870 als natuurlijk kind van de ons al bekende Baron Adolf Johann von Ziegesar. Deze had de moeder van zijn zoon laten trouwen met Haller, de koster van de evangelische kerk van het Rabot in Gent¹⁵, maar hem later geadopteerd.

Dr. Jozef Haller was rond 1900 leraar aardrijkskunde aan het ateneum te Gent, waar hij vlaamsgezindheid wekte bij zijn leerlingen, o.a. Karel Van de Woestijne en Marcel Minnaert.¹⁶ In november 1898 verscheen in *Van Nu en Straks* een kritiek van zijn hand op het verslag van de driejaarlijkse prijskamp voor Nederlandse toneelstukken. In 1898-1899 richtte hij in verschillende Duitse steden een succesrijke tentoonstelling in van eigentijdse Vlaamse schilder- en beeldhouwkunst. Hij werkte van meet af mee aan *Germania*, het tweetalige tijdschrift van zijn vader, en publiceerde daarin en ook in boekvorm Nederlandse gedichten en een toneelstuk *Rollo van Moerland*, dat in het Duits werd vertaald door Clara von Ziegesar. Uit dat gewrocht en uit andere bijdragen in *Germania* leren we zijn Germaanse sympathieën kennen. Na de dood van Baron von Ziegesar was de redactie van het maandblad tot 1904 bij hem in Sleidinge gevestigd, maar hij was blijkbaar niet in staat om het recht te houden. Wel kwam hij erdoor in relatie met tal van flaminganten, onder andere met de latere activist Jef Hinderdael en met Willem Thelen, die regelmatige medewerkers waren.

Dr. Haller werd leraar aan het ateneum te Brussel; in 1906 was hij in de hoofdstad kandidaat van de Vlaamse Volkspartij voor de Kamer. Hij behoorde dus tot de politieke vrienden van Josson en van Reinhard die in dat jaar voorzitter was van de partij.¹⁷ In het

Brusselse aktivisme heeft hij een eersterangsrol gespeeld, niet alleen bij de voorbereiding, maar tot 1918 toe.

6. Aktivistische organisatie en verzet ertegen

In juni 1915 begon in Brussel de georganizeerde samenwerking van flaminganten met de bezetter. Samen met Haller en Van Bergen heeft daarin de 41-jarige leraar - volgens andere bronnen: handelaar - Jacob Lambrichts het initiatief genomen, een Nederlands-Limburger die in 1913 door keuze de Belgische nationaliteit verworven had. Hij was voorzitter van de Katholieke Vlaamse Bond van het arrondissement.

De geheime vergadering die Lambrichts en vijf anderen op 18 juni hielden met Duitse officieren en ambtenaren, heette samengeroepen om te handelen over de toepassing, maar meteen ook al over de verbetering van de taalwetgeving op het onderwijs. Er werd bovendien een algemene bespreking gehouden ‘over de toestand waarin de Vlamingen zich op dat ogenblik bevonden en over hun betrekkingen met het Duitse rijk’, en er werd beslist tot voortzetting van die kontakten. De aanwezigen hoopten op een Duitse overwinning in de oorlog om hun Vlaamse wensen te realiseren. Ze telden één liberaal in hun midden, advocaat Bogaerts, en vijf katholieken. Dat waren naast Lambrichts, die optrad als leider van de groep, de priester Verdoodt die aalmoezenier was van een hospitaal¹⁸, de ambtenaren De Jaegher en Jozef Van Bergen en diens broer Emiel Van Bergen van de *Gazet van Brussel*.

Die activisten stichtten een Vereniging van Vrienden der Vlaamse Zaak om de kollaboratie te bestendigen. Ze telde 14 leden; Lambrichts was voorzitter, Emiel Van Bergen sekretaris. De vergaderingen werden geregeld bijgewoond door Duitse officieren, en bovendien werd Haller von Ziegesar benoemd tot ‘afgevaardigde bij de Duitse regering te Brussel’. Het eerste ontwerp van programma op lange termijn werd opgesteld door Haller met een officier, maar hun bepaling dat uiteindelijk Wallonië zou moeten vervlaamst worden door inwijking, werd door de groep verworpen.¹⁹

Lambrichts trachtte zijn Katholieke Vlaamse Bond van het arrondissement Brussel in het aktivisme te brengen. Op 8 juli vergaderde die voor de eerste maal sinds de oorlog, op initiatief van de voor-

zitter die optrad als enige spreker. Tot hun verrassing hoorden de getrouwen hem een pleidooi houden om van de bezetter de toepassing van de taalwetten te vragen, temeer omdat de franskiljons de godsvrede ‘op een schandelijke manier geschonden’ hadden door hun pamfletten. Maar volksvertegenwoordiger G. Borginon protesteerde ertegen dat de vergadering was samengeropen in oorlogstijd, en dat de Bond zich tot de bezetter zou wenden.²⁰

Ook van elders werd er verzet georganiseerd, zelfs vanaf de IJzer door aalmoezenier Jan Bernaerts die onderpastoor was in Sint-Jans-Molenbeek. Op 3 juli had die al geschreven aan Frans Van Cauwelaert: ‘Mijn zuster meldt me dat Jacq. Lambrichts in Duitse bladen schrijft tegen Italië “in naam van de Vlamingen” en dat de Van Bergens ook floreren. Droeve verraders! Lafaards, die vroeger niet duldden dat onze voormannen diplomatisch (d.w.z. doelmatig en niet hals-over-kop) de strijd voerden.’ En op 24 september: ‘Ik heb naar mijn mannen te Molenbeek geschreven af te breken met J. Lambrichts.’²¹

Toen op 15 november 1915 de Bond opnieuw samenkwam, voor het eerst sinds 8 juli, verzette een deel van de aanwezigen zich tegen verdere werking. De anderen zetten door, maar ontwrichtten daardoor de vereniging.²² Het verzoekschrift van katholieke activisten uit het bisdom Mechelen aan de paus, tegen kardinaal Mercier, werd in 1917 behalve door Lambrichts als voorzitter van de Bond ook ondertekend door de penningmeester Ariël De Jaegher, de sekretaris H. Troosters en het bestuurslid Mertens.²³ We weten niet of dit al vooroorlogse bestuursleden waren, dan wel activisten die zich opwierpen als bestuur van een vereniging die nog alleen op papier bestond.

7. Besluit

Het ontstaan van het aktivisme in Brussel lijkt ons in grote hoofdzaak de vrucht te zijn van negen maanden Duitse propaganda, die in de hoofdstad vroeger en duidelijker werd gevoeld dan elders. Faingnaert verbergt het niet: de *Flamenpolitik* kwam tot uiting in ‘tal van kleine feiten... b.v. zekere maatregelen aangaande het gebruik der Vlaamse taal door het Duits bestuur, het doorlaten van Noordnederlandse dagbladen, de vlaamsgezinde artikels in de Duitse pers, de

stichting van de *Gazet van Brussel* [hij wist dus wie de echte stichter was] en de opvallende voorkomendheid van sommige Duitse beambten te Brussel en elders tegenover Vlamingen. Doch vooral de oprichting van een bijzondere afdeling voor Vlaamse aangelegenheden...'²⁴.

Voor hun propaganda in de *Gazet van Brussel*, voor het verspreiden van kwakkels als die over Buisset en over *La capitulation d'Anvers*, enz., maakten de Duitsers vooral gebruik van Haller von Ziegesar, Thelen en Lambrichts, drie vlaamsgezinden die niet uit Belgische ouders geboren waren. Maar waarschijnlijk van november 1914 af konden ze voor de *Gazet* toch ook rekenen op Emiel Van Bergen (geboren in Hoogstraten). Zoals in Gent was er dus van meet af een antibelgische kern, die niet door de *Flamenpolitik* moest gewonnen worden.

Op 1 augustus 1915 rapporteerde von der Lancken aan Berlijn: de meeste Vlaamse parlementariërs zijn voor het herstel van de oude toestand, tegen het aannemen van Duitse gunsten. 'Op dit ogenblik verzamelt de socialist Camille Huysmans, in verstandhouding met de klerikaal Frans Van Cauwelaert en met de hoogleraar Vermeylen, in Brussel in het geheim handtekeningen voor een verklaring in die zin. Maar de meest bekende leiders van Vlaamse verenigingen hebben tot nu toe geweigerd de verklaring te ondertekenen.'²⁵ Huysmans had op 16 juli deelgenomen aan een vergadering in Den Haag, waar uitgeweken flaminganten een soortgelijk manifest opstelden onder leiding van Van Cauwelaert. Het Brusselse manifest wees Duitse gunsten af, deed een oproep tot godsvrede en stelde vast dat zekere alhier opgedoken bladen welke onder de dekmantel van taalstrijd andere dan Belgische belangen dienden, geen enkele fraktie van de Vlaamse Beweging vertegenwoordigden. Het werd ondertekend door August Vermeylen, Alfons Hegenscheidt, Camille Huysmans, Isidoor en Herman Teirlinck, Nestor De Tière, Karel Van de Woestijne, Louis Franck en anderen.²⁶ Moeten we niet veeleer zeggen dat hier 'de Vlamingen het initiatief namen'?

Dat neemt niet weg dat in augustus 1915 te Brussel niet meer de eensgezindheid werd bereikt waarmee in februari te Gent de flaminganten het aktivisme hadden afgewezen. Lambrichts zou erin slagen een deel van de Katholieke Vlaamse Bond mee te slepen, zij het door er een heel andere taal te voeren dan hij binnenskamers hield bij de Duitsers. In de Vlaamse Volkspartij was Haller thuis en hij zou er Reinhard, Josson en anderen op zijn hand krijgen, die naïefweg

geloof hechtten aan de *Gazet van Brussel* en andere Duitse propaganda. Al in de 19e eeuw waren de flaminganten nergens zo radikaal als in de verfránste hoofdstad. Daar zou het aktivisme in verhouding meer aanhangers winnen onder de oudere vlaamsgezinden dan elders. Het zou er toch duidelijk een minderheid blijven.

Zoveel te meer bleef het aktivisme een minderheid onder het Vlaamse publiek van het Brusselse. Hoewel de *Gazet* een monopoliepositie bezat als nederlandstalig dagblad in de hoofdstad, had ze in juli 1917 maar een oplage van 16.000, en 30.000 op zondagen. Daarentegen had zijn franstalige tegenhanger die door de bezetter gesubsidieerd werd, *Le Bruxellois*, toen een oplage van 100.000 en 's zondags van 110.000, hoewel er een gamma van franstalige dagbladen verscheen in de hoofdstad.²⁷ Toch zou het aktivisme, vooral juist in Brussel, een echte haat wekken tegen de Vlaamse Beweging.

Eindnoten:

- 1 FAINGNAERT, 26-28.
- 2 A. VAN HERREWEGHEN, *Aktivisme in Brussel*, 14, noemt Thelen (1870-1958) een Nederlander, voorzitter van het A.N.V.-Brussel, advocaat van veel Nederlanders te Brussel. In *Germania* 1898-1905 bleek hij al herhaaldelijk actief voor Vlaams-Duitse samenwerking en voor Zuid-Afrika.
- 3 FAINGNAERT, 36 en 346-347; vgl. 209 en 178, die wijzen op een intensiveren van de contacten vanaf februari 1915, toen kapitein Dirr was gehecht aan het goevernement-generaal.
- 4 *O.c.*, 40-44.
- 5 *Tätigkeitsbericht* feb.-april 1915, 26-31 en bijlage; microfilm 353/2.
- 6 De bevoorrading van de Belgische troepen liep tijdens het eerste half jaar zeker in het honderd, zoals blijkt uit het oorlogsdagboek van brankardier Hendrik Heyman, o.a. op 27 september 1914: 'na... als enig beschikbaar voedsel vooral rapen te hebben geëten'; en op 25 januari 1915: 'Wij kunnen 's avonds niets anders doen dan op "schoo" gaan om een boterham'; ons bezorgd door Mej. C. Mels.
- 7 VAN DE WOESTIJNE, 267.
- 8 R. De Schryver in VAN CAUWELAERT, *Gedenkschriften*, 24, noot 35.
- 9 Jossen aan Willem II, 14 nov. 1913; microfilm 616/4.
- 10 FAINGNAERT, 170-172.
- 11 VAN DE WOESTIJNE, 336-338.
- 12 *Archives*, 362.
- 13 FAINGNAERT, 296.
- 14 Verzoekschrift van katolieken uit het bisdom Mechelen aan de paus; microfilm 375/3.
- 15 Interview met de Heer en Mevrouw L. Picard, 17 april 1972.
- 16 J. FLORQUIN, *Ten huize van...* derde reeks, 87. J. EECKHOUT, *Karel van de Woestijne*, 19-20.
- 17 ELIAS, *Vlaamse gedachte*, IV, 271.
- 18 In 1898 had de Antwerpse onderpastoor Verdoodt deelgenomen aan de stichtingsvergadering van Eigen Leven; BELPAIRE, 48-49.
- 19 *Archives*, 421-423; FAINGNAERT, 210 vlg.
- 20 *De Vlaamsche Stem*, 15 juli 1915. FAINGNAERT, 254, gec. VAN HERREWEGHEN, 38. Bernaerts aan Van Cauwelaert, 3 aug. en Van Cauwelaert aan Bernaerts, 11 aug. 1915; PVC.
- 21 PVC.
- 22 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 45.

- 23 Mikrofilm 375/3. Ariël De Jaegher - was het dezelfde die op de vergadering van 18 juni 1915 aanwezig was? - was vóór de oorlog actief in de administratie van het weekblad *Hooger Leven*, zoals blijkt uit de Leuvense licentieverhandeling (1973) van E.B. Jozef Olaerts over dit blad.
- 24 FAINGNAERT, 209.
- 25 *Tätigkeitsbericht* mei-juli 1915, mikrofilm 353/2.
- 26 *Activisten*, 178-179.
- 27 *Tätigkeitsbericht* feb.-juli 1917, 34; mikrofilm 355/4.

7. antwerpen

Je zou kunnen verwachten dat het in Antwerpen vooral de polemiek rond de overgave en haar nasleep was die tot het aktivisme geleid heeft, maar zo is het niet gegaan.

Louis Franck was een te robuuste figuur om zich van de wijs te laten brengen door het gekef van *La Belgique (Journal des Réfugiés)* of door het Duitse lokken van *La vérité sur la capitulation d'Anvers*. Hij inkarneerde het Belgisch gezag in het Antwerpse en gaf de toon aan door een patriottisch en vlaamsgezind godsvredebeleid, een voorzichtige administratieve samenwerking met de bezetter en een openlijke afwijzing van de *Flamenpolitik* en het aktivisme. De politieke kollaboratie, ver van met zijn naam als vlag te kunnen beginnen, moest worden voorbereid door aanvallen op het door hem geleide stadsbestuur, om zich later tegen zijn persoon te keren en hem tenslotte te doen deporteren naar Duitsland.

De centrale figuur van het Antwerpse aktivisme was August Borms, die van het midden van april 1915 af kon beschikken over een halfmaandelijks orgaan, *Antwerpen Boven*, en van einde juni af over een dagblad, *Het Vlaamsche Nieuws*. Dit laatste had een hele ontwikkeling doorgemaakt naar het aktivisme toe sinds zijn stichting onder een andere naam op 20 november 1914.

1. *Het Vlaamsche Nieuws*

Zes weken na de val van Antwerpen verscheen op 20 november 1914

de *Vlaamsche Gazet* met als ondertitel *Het Laatste Nieuws*, Antwerpse uitgave nr. 1. Vermits in de Scheldestad, anders dan in Brussel, vele dagbladen bleven verschijnen onder de bezetting, had de eigenaardirekteur Julius Hoste Sr. aan zijn hoofdagent te Antwerpen, Antoon Van Opstraet, de toelating gegeven om met die plaatselijke uitgave te starten op eigen financieel risico; zo beweerde tenminste Van Opstraet later.¹

Het eerste nummer vermeldde dat beheer en redactie in handen waren van Alfons en Peter Baeyens.² We achten het her-verschijnen van die twee bladen een vaderlandse plicht. We hebben altijd de grootheid van België en in het bijzonder van Vlaanderen betracht. We hebben de algemene dienstplicht voorgestaan die er door de schuld van anderen niet tijdig gekomen is, dat zij er nu de verantwoordelijkheid van dragen. (Dat was een steek op de katolieke regeringspartij). We hebben ons de medewerking verzekerd van Lode Baekelmans, Jan Bruylants, advocaat Arthur Cornette (gemeenteraadslid), Victor De Meyere, Antoon Moortgat, Ary Delen, Ben Linnig, Paul Van Ostaijen. Deze vrijzinnige flamingantische intellectuelen, die meestal aan de stedelijke administratie verbonden waren, zouden inderdaad meewerken.³

Het programma-artikel ging voort: ‘We zullen niet onbezonnen ten strijde trekken tegen de goede dagbladschrijvers die, wellicht onvoldoende ingelicht, in het buitenland personen en gebeurtenissen hekelen.’ Hun aanvallen zijn ridderlijk, omdat ze ondertekend zijn. Later kan alles opgeklaard worden. (Dat sloeg op de campagne van *La Belgique* tegen Franck. In tegenstelling tot de officieuze *Antwerpsche Tijdingen* zou de *Vlaamsche Gazet* zich inderdaad niet inlaten met die polemiek. Misschien oordeelde ze, terecht, dat doodzwijgen het beste was; Franck en Wappers waren ook beiden partijgenoten). Het programma-artikel besloot: ‘Ook aan de bewering dat de leiders van ons leger niet voor hun taak waren opgegroeid, doen we, *voorlopig*, niet mee...’

Vóór Nieuwjaar verschenen vier vlaamsgezinde stukken. Al op 23 november, als hoofdartikel, een klacht van Paul Van Ostaijen dat de Antwerpse vluchtelingen in Nederland ontvangen en geholpen werden in het Frans. Op 3 december weer een hoofdartikel: de Walen eerbiedigen de godsvrede, wij ook, maar de franskiljons niet, want die hebben al de schattingen van oorlogsschade door de gemeente in het Frans doen stellen, en in het ateneum wordt nu het Frans uit-

sluitend, of bijna, gebruikt voor berichten en mededelingen.⁴ Twee andere artikels waren niet polemisch.

Het blad oefende kritiek uit op de stedelijke overheden, die overgingen tot de bestraffing of het ontslag van hun personeel dat zijn dienst te laat hernam na de algemene vlucht van begin oktober. De liberale volksvertegenwoordiger Leo Augusteyns schreef daar vier artikels over.⁵

Waarschijnlijk was Julius Hoste Sr. er niet mee ingenomen dat het blad de godsvrede niet bijzonder stipt onderhield. Misschien werd hij op de vingers getikt door Louis Franck, of door zijn eigen zoon die naar Nederland was uitgeweken en daar zelfs zou schrijven dat het blad zonder de toelating van zijn vader diens krantentitels gebruikte.⁶ Volgens Van Opstraet verzocht Hoste Sr. hem van titel te veranderen, maar gebeurde dat in volle vriendschap.⁷ Opvallend is wel dat rond Nieuwjaar tegelijk een naamverandering werd in het vooruitzicht gesteld, en er geen enkele van de vroegere groep ‘stadhuisflaminganten’ nog ondertekende bijdragen leverde. Al bleven sommige van hun namen nog vermeld op de hoofding tot 31 januari 1915.

Op 14 januari 1915 verscheen het blad met als titel *Het Vlaamsche Nieuws*, hoofdredakteur Alfons Baeyens, beheerder Antoon Van Opstraet, en met een nieuw programma. Wij blijven ‘het orgaan der vooruitstrevende Vlaamse liberalen... Een wapenstilstand is een half verraad. Daarom blijven wij, in deze tijd vooral, onszelf trouw. Geen dubbelzinnigheid en ook geen laf geheul met vijandelijke gezindheden. Elk verbond met tegenpartijen, onder welke vorm ook, hetzij bepaald of ten tijdelijken titel voor de duur van de oorlog... zullen wij bekampen met al de kracht waarover wij beschikken’. Dat was een openlijk opzeggen van de vaderlandse godsvrede, en inderdaad, tijdens de volgende zes weken werd die stelling hernomen in een aantal artikels en staande gehouden in polemieken met de liberale *Nieuwe Gazet*, het katolieke *Handelsblad* en de officieuze *Antwerpsche Tijdingen*, die alle voor de godsvrede opkwamen.⁸ De argumentatie kwam hierop neer, dat de Kerk voortging tijdens de oorlog met haar godsdienstige propaganda en dus zou klaarstaan om bij de vrede haar heerschappij te vestigen indien de vrijzinnigen zich niet opmaakten voor hun verdediging.

‘Hoor! Rome smeedt weer ketens
Voor 't lijf en voor de ziel!’

Die taal moest weerklank vinden, bijzonder bij het stadspersoneel

dat zo'n belangrijk deel uitmaakte van het vlaamsgezind progressief liberalisme en van de vroegere medewerkers van het blad. Had het door Franck gedomineerde liberaal-socialistisch schepenkollege niet Hubert Melis tot stadssekretaris doen benoemen, een flamingant, ja, maar een klerikaal?! Zo werden ze in naam van de godsvrede direkt bedreigd in hun carrière! Door openlijk neer te schrijven wat velen tot op zekere hoogte zullen gedacht hebben, verliet *Het Vlaamsche Nieuws* het patriottische kamp. Tegelijk begon het een kampanje tegen de vluchtelingen die niet naar Antwerpen terugkeerden, een andere voor het hernemen van de Vlaamse Beweging, en weldra nog een pacifistische; ook over de Zuidafrikaanse rebellie schreef het nu.

Op dezelfde 14e januari waarop ze de godsvrede afschreef, deed de krant haar eerste aanval op de vluchtelingen die beweerden dat ze de vaderlandsliefde in pacht hadden. In een langdurige kampanje eiste ze dat de Akademie voor Schone Kunsten zou worden heropend, ook al verbleven de direktEUR (de katolieke flamingant Juliaan De Vriendt) en vele professoren in het buitenland. De oud-medewerker Ary Delen, die een andere opinie verdedigde in *De Nieuwe Gazet*, werd aangevallen. Op 11 februari heette het al dat de kiezers de gemeenteraadsleden die in het buitenland bleven, zouden buitenstemmen. (Op 12 mei 1915 zou de Socialistische Werkersbond aan de uitgeweken volksvertegenwoordiger Terwagne vragen dat die zijn mandaat van gemeenteraadslid zou komen uitoefenen in het belang van de partij; hij verkoos ontslag te nemen).⁹

Op 23 februari drukte *Het Vlaamsche Nieuws* in een hoofdartikel zijn 'Teleurstelling' uit over de Belgische Werkliedenpartij en de socialistische Internationale. 'Tegenover het failliet der partij die de sterkste waarborgen scheen te bieden voor het behoud van de vrede, wat dient daar gedaan? De radikale, democratische partijen moeten zich herinrichten en hun werking in de eerste plaats stellen op het terrein van het pacifisme.' Dan volgden anti-oorlogsgedichten, op 2 maart een hoofdartikel over 't Rode Bankroet', op 12 maart een verwijt aan de B.W.P. en aan alle politici dat ze de oorlogskredieten hadden goedgekeurd, tegen het gezond verstand in. Drie dagen later vroeg de liberale senator Leon Van Peborgh een onmiddellijke vrede om een einde te maken aan het leed van de soldaten. Aan dat thema werden in maart en april nog vijf artikels gewijd, en ook de B.W.P. werd weer aangevallen. (Van Peborgh zou in 1916 publiek tegen het aktivisme stelling nemen).

Terwijl *Het Vlaamsche Nieuws* de patriottische eendracht met de

katolieken afwees, en de socialistische partij trachtte te ondermijnen, nam ze wel artikels op van de bekende katolieke flamingant Dr. August Borms, en zong de lof van de katolieke volksvertegenwoordiger Henderickx die de antivlaamse kampanje hekelde. Dat was in die zin konsekwent, dat ze ook op Vlaams gebied een godsvrede verwierp. Vermits al de vijanden van Vlaanderen zo actief zijn, kunnen wij niet blijven toekijken. Dat werd weldra het hoofdtema van het blad.¹⁰

Op 27 februari en 4 maart klonken er duidelijk activistische tonen. Op die eerste dag schreef de vrijzinnige joernalist en literator Raf Verhulst: overal grijpen de nationaliteiten hun kans als ze kunnen, d.w.z. als hun opstand niet met geweld onderdrukt wordt. ‘Wij Vlamingen moeten ook uit onze ogen zien.’ Bravo Borms, Josson en Reinhard die tot waakzaamheid oproepen! De taal is het vaderland. Als we maken dat de Vlaamse taal overwinnend uit de oorlog komt, dan is ook een inniger samengaan van Vlamingen en Walen mogelijk. Op 4 maart werd uitgelegd waarom de Vlamingen een betere verstandhouding met de Duitsers hadden dan de Walen: omdat ze niet veel entoesiasme konden opbrengen voor een oorlog waarin ze gelasterd en bedreigd werden van Franse en franskiljonse kant, terwijl ‘de Vlaamse grieven, althans voor wat de openbare besturen betreft, verdwijnen d'een na d'ander als bij toverslag’ door toedoen van de bezetter. ‘Een Vlaming kan geen verrader zijn.’

Raf Verhulst zou nog verschillende protesten tegen de antivlaamse kampanje ondertekenen met zijn naam. Hij was toen 49 jaar en hulpbibliothekaris van de stad. Hij had naam gemaakt als dichter en als dramaturg, en was al tweemaal met de driejaarlijkse staatsprijs voor toneel bekroond. Bij de stichting van de officieuze *Antwerpsche Tijdingen* was hij een van de vaste redakteurs. In mei 1915 maakte hij persoonlijk kennis met Borms en ze gingen akkoord dat het *Vlaamsche Nieuws* een blad voor de katolieke zowel als de liberale flaminganten zou moeten worden.¹¹

Op 2 juni kwam de katolieke advocaat Emiel Wildiers aan het woord in de krant, de oud-daensist die zich begin 1914 had uitgesproken voor federalisme.¹² Hij gaf verslag over de achteruitstelling van het Nederlands in de Belgische werken voor vluchtelingen in Engeland. ‘Van *La Métropole, L'Indépendance*, moet ik u niet spreken. Deze bladen hebben zich van het begin af de godsvrede niet aangetrokken... alle fransgezinde bladen verblijvend in Engeland, Holland en Frankrijk, hebben hun hatelijk werk van verdachtmaking

tegenover de Vlamingen voortgezet. Alle flaminganten zijn pangermanisten, naar hun mening, en het bolwerk der flaminganten is Antwerpen, de vervloekte stad die zich aan de Duitsers heeft verkocht.’ Op 7 juni betreurde A. Van den Brande, licentiaat in de handelswetenschappen en ondervoorzitter van de Merksemse Groeningewacht waarvan Borms voorzitter was, dat *De Vlaamsche Post* van Gent en *De Vlaamsche Stem* in Amsterdam elkaar bestreden, en dat werd op 9 juni herhaald.

Tot hier de pre-aktivistische periode van *Het Vlaamsche Nieuws*, of misschien beter zijn vroeg-aktivistische periode. Overdreef de *Politische Abteilung* wanneer ze op 14 mei het blad ‘dureaus germanophil’ noemde? We menen van niet. Wel kan dat niet worden gezegd van de artikels afzonderlijk en van de ondertekenende medewerkers. Ook had de redaktie voor haar bijzonder Peter Benoitnummer van 8 maart nog de medewerking gevonden van een dozijn flaminganten. Maar voor wie het blad nu bestudeert, is het duidelijk dat de leiding ervan de Duitse plannen diende; ze werd er trouwens voor betaald ‘met een maandelijksse toelage’. Het heette het belangrijkste Antwerpse blad, met ‘die journalistisch bedeutendsten Mitarbeitern’ en met een oplage van 14.000. Twee andere belangrijke en goedgeleide bladen waren: het ijverig katolieke maar Vlaamse kleur bekennende *Handelsblad* dat ook in de kringen van de groothandel gelezen wordt, een oplage heeft van 18.000 en ondersteund wordt door aankoop van eksemplaren; en de neutrale *Antwerpsche Tijdingen*, voorzichtig Vlaams en echt goed opgesteld, orgaan van het stadsbestuur en de Interkommunale Kommissie, dat trekt op 5.000. Voor de rest zijn er nog de extreem-klerikale *La Presse*, de gematigd liberale en vlaamsgezinde *Nieuwe Gazet* en, even armzalig maar fel klerikaal, de *Gazet van Antwerpen* die toch haar Vlaams standpunt niet verloochent.¹³

In juni 1915 kwam het tot een breuk tussen de Antwerpse pers en de bezetter. De bladen waren gehouden om oorlogsberichten van het agentschap Wolff op te nemen, die hun werden aangewezen. Toen de censuur daar een productse uitspraak van de aartsbisschop van Utrecht tussen schoof, weigerden ze in blok. Louis Franck bemiddelde tevergeefs. Beide partijen hielden het been stijf en alle vijf de kranten staakten hun publikatie, ook het *Handelsblad* waaraan het Duitse geld blijkbaar tevergeefs was besteed. Ze zullen uiteindelijk gedacht hebben aan hun toekomst na de oorlog, rapporteerde von der Lancken gelaten.¹⁴ De felle kritiek waaraan juist de Antwerpse

bladen blootstonden vanwege de vluchtelingenpers, veel meer dan bijvoorbeeld de Gentse, zal inderdaad wel invloed gehad hebben, en de hoop op een overwinning na de intrede van Italië in de oorlog.

Op 19 juni deelde *Het Vlaamsche Nieuws* mee dat ‘dichter Raf Verhulst heeft gemeend zijn hooggewaardeerde medewerking te moeten staken. Wij kunnen zijn besluit slechts betreuren en hopen dat hij bij klaarder inzien in de toestand, spoedig zijn plaats in de goede strijd voor het Vlaams recht zal hernemen’. Wij weten niet waarom de andere kranten niet meer verschijnen. ‘Er werd ons geen enkele mededeling gedaan, noch vanwege die dagbladen, noch van elders... Ons dunkt dat deze verklaring... ons stelt boven laster en verdachtmaking.’ Vermoedelijk trokken zich nog wel andere medewerkers terug, want nu stonden ze voor de Rubico en werden ze onder druk gezet door hun omgeving.

2. Dr. August Borms

Dr. August Borms nam dan in juni 1915 het initiatief om als eerste flamingant met naam, niet alleen van Antwerpen maar van het hele land, door overname van het *Vlaamsche Nieuws*, openlijk tot kollaboratie met de bezetter over te gaan. Dat was alleen de bekendmaking van wat hij sinds maanden deed en een stap verder in een snelle evolutie die onmiddellijk bij het uitbreken van de oorlog was ingezet.

August Borms was in 1878 geboren in Sint-Niklaas als tweede zoon uit het eerste huwelijk van zijn vader; uit een tweede huwelijk zouden nog vier jongens volgen. Zijn vader had zich, mede dank zij het eerste huwelijk met de dochter van een tabaksfabrikant, sociaal weten op te werken van fabrieksarbeider (scheerder), via handelsreiziger, tot fabrikant in tabak en later bovendien handelaar in wijnen en likeuren. De kinderen konden studeren; de oudste werd arts, de tweede filoloog, de derde musicus. Die kwamen alle drie in het aktivisme terecht, en later August in de gevangenis, de twee anderen als ballingen in Nederland.

August was als leerling van het klein seminarie van Sint-Niklaas al lid van een vlaamsgezinde gilde. Van 1896 tot 1901 studeerde hij Germaanse filologie te Leuven en was daar heel actief, o.a. in de strijd voor de Gelijkheidswet. Hij werd leraar, ging vier jaar naar

Peru in het kader van officiële ontwikkelingshulp, kreeg tenslotte een vaste benoeming aan het ateneum te Antwerpen. Tijdens de volgende jaren was hij een onvermoeibaar propagandist van de Vlaamse zaak als redenaar, organizer en schrijver van dagbladartikels. Zijn activiteit in Frans-Vlaanderen verdient misschien speciale vermelding, omdat hij later kan aangetrokken zijn door het Duitse aanbod om dat gebied bij de satellietstaat België of Vlaanderen te voegen.

Een tiental dagen na het uitbreken van de oorlog publiceerde Borms in het *Handelsblad* en in Julius Hostes *Vlaamsche Gazet* een oproep aan de flamingantische jeugd om dienst te nemen: ‘Vlamingen, doet u gelden op het slagveld en overal, zodat onze regeerders na de oorlog moeten bekennen: Het Vlaamse Volk is nog steeds een heldenras! Zo een schoon en waardig volk verdient zijn *volle recht!* En als eerste beloning voor zijn dapperheid en trouw, schenken wij het de Gentse Hogeschool.’ De redactie van het *Handelsblad* had de laatste zin geschrapt.¹⁵ Ze achtte hem vermoedelijk in strijd met de godsvrede. Het was een gedachte die ook bij andere flaminganten leefde, dat Vlaanderen België zou verdedigen, maar in ruil zijn recht zou moeten krijgen na de oorlog. Dat schreef Cyriel Verschaeve in zijn dagboek op 4 augustus.¹⁶

Als Faingnaerts herinneringen kloppen, dan kwamen in Antwerpen van 29 november af regelmatig vergaderingen van flaminganten bijeen, beroepen door Jozef Van Wetteren, de voorzitter van de Groeningewacht. Borms, die voorzitter was van de Merksemse afdeling, zou altijd die vergaderingen bijgewoond hebben. Een getuige die anoniem wenste te blijven, schreef ons over die vergaderingen op zondagvoormiddag in ‘De Vlaamse Leeuw’, De Keyserlei: ‘Ik heb het begin niet bijgewoond, maar in het begin van 1915 ben ik er toch een tijdlang bij geweest. Het merkwaardige was dat Borms zelf het niet meer nodig vond toen nog te komen. Het waren eenvoudige onderonsjes, waar geen aktie van uitging en die feitelijk beperkt bleven tot het enge kringetje van de Groeningewachten.’ Volgens Faingnaert zou Borms in januari 1915 een briefje hebben meegebracht van een oorlogsvrijwilliger uit zijn gemeente. Die schreef dat de soldaten vlaamsgezinder waren dan ooit, en het als een belediging aanvoelden dat Gérard Harry in *Le Petit Journal* van 21 december beweerde dat de Vlamingen de onbruikbaarheid van hun gewestspreek hadden ingezien en hun strijd ervoor opgegeven.¹⁷

In het *Handelsblad* van 23 januari liet Borms dan een oproep *Vlamingen Waakt!* verschijnen. Een Antwerps vulgarizateur zegde aan een onzer leiders: ‘Après la guerre on ne parlera plus du Flamand.’ Maeterlinck verklaarde in Italië op zijn rondreis... Maar wat in die zin alles overtrof, was het artikel van Harry. ‘Waar de tegenstanders van 't Vlaamse volk voortgaan met ons in de vreemde zo verraderlijk aan te vallen en wapens te smeden tegen ons volksbestaan’ moeten wij de strijd voortzetten om ons te verdedigen. Het artikel werd 's anderendaags afgedrukt in *Het Vlaamsche Nieuws*.

Vermoedelijk stond Borms van februari 1915 af in contact met Regierungsrat Max Gerstenhauer, de censor te Antwerpen. Die had voor de oorlog behoord tot de Duitse kolonie in Antwerpen en meegewerkt aan het tijdschrift *Germania* met bijdragen over Zuid-Afrika. Hij had in de *Alldeutschen Blättern* van 1897 het belang van het Nederlands als schrijftaal onderstreept, tegenover het verduitsingsvoorstel van Harold Graevell.¹⁸ Hij werd een van de steunpilaren van de *Flamenpolitik*, korrespondeerde begin april 1915 vertrouwelijk met Borms aan wie hij voorhield dat hij zijn taak ‘zu Gunsten des Vlamentums’ uitoefende.¹⁹ Op 19 juni zou de Lierenaar R. Kimpe verklaren op een vergadering van Jong-Vlaanderen in Gent: ‘In Antwerpen is vooral Borms de drijvende kracht. Ook Max Gerstenhauer.’²⁰

Op 17 februari publiceerde Borms in *Het Vlaamsche Nieuws* een tweede artikel *Vlamingen Waakt!*, dat 's anderendaags werd gevolgd door een antwoord van Gerstenhauer. Beide stukken lijken in onderling overleg opgesteld.²¹ ‘Voor het heil van ons volk hebben wij het als een dure plicht aanzien te wijzen op de snode plannen door de vlaamshaters, zelfs nu tijdens de oorlog, tegen onze Vlaamse stam gesmeed. Dezelfde plicht gebiedt ons, ook te waarschuwen tegen het gevaar van de andere zijde. Hoe paradoksaal het ook klinkt, het schijnt dat door de bezetting van ons grondgebied niets aan de toestand, die vóór de oorlog bestond, is veranderd.’ De formulieren voor de post (die door de bezetter werd georganiseerd gezien de staking van het Belgisch personeel) zijn in het Duits en het Frans gesteld, in het postverkeer met Duitsland en Luxemburg zijn alleen Duits en Frans toegelaten. ‘Dit zal de franskiljons niet beletten in hun kwade trouw, met woord en schrift ons te blijven lasteren en overal te verkondigen dat wij met de Duitsers heulen!’ Een blad uit Berlijn - *Deutscher Kurier* - weet het beter en schrijft in zijn nummer van dinsdag, 2 februari II. ‘dat de Duitse inwijkelingen in

Antwerpen voor de oorlog het franskiljonisme ondersteunden.’ En het artikel eindigt met de hoop uit te drukken ‘dat dit alles nu zal uit zijn en men zal rekening houden met het ontwaken van het Vlaamse volk, en om te beginnen al de taalwetten, die de Vlamingen veroverd hebben... streng naleven. Bovenstaande feiten doen ons veeleer het tegenovergestelde vrezen, zodat tenslotte de Vlaamse beweging vooral mag rekenen op de Vlamingen zelf’.

Op de volgende dag, 18 februari, verscheen *Een Antwoord*. ‘Van Duitse zijde wordt ons het volgende antwoord gestuurd op het gisteren in ons blad verschenen artikel van Dr. Borms... Het artikel der *Deutscher Kurier* toont toch hoogstens aan, dat mogelijk gemaakte misslagen als zodanig erkend worden, en dat men bezig is, deze goed te maken. Willen de Vlamingen van hun kant hetzelfde doen, zo kan zelfs onder de huidige, pijnlijke krijgstoestanden, op verstandige wijze voor het Vlaamse volk en zijn gerechtigde bijzondere volksaard en volkswezen, goed gesticht worden... Er kan ook geen recht denkend mens de Vlaming een verwijt maken, dat hij zonder in 't minst zijn eigen overtuiging ontrouw te zijn, in samenwerking met Duitsers, de zware nood van deze tijd voor zijn volk... helpe verzachten.’

Op 8 april hield Borms een voordracht over ‘De Vlaamse beweging in verband met de oorlog’, voor de katolieke meisjesstudentenbond Klimop te Antwerpen. Hij begon met de vaststelling dat de Polen en de Ieren pas stredden nadat ze van de tsaar en van Engeland de belofte hadden gekregen dat er aan hun onderdrukking een einde zou worden gesteld. Ziehier een brief van een soldaat die me mededeelt wat G. Harry schrijft: ‘Wat Harry hier doet, dat wordt in de *Echo Belge* te Amsterdam, in de *Métropole* en *Indépendance* te Londen, dagelijks in meer bedekte vorm herhaald, en ge weet, niet waar, wat schandelijk stuk tegen Antwerpen werd uitgegeven en in heel België verspreid.’ Ook uit dat pamflet haalde hij citaten aan, zoals uit het artikel van Harry. Maar wij zullen de strijd aanbinden tegen het gevaar waarmee wij door de Maeterlincks en Harry's worden bedreigd. ‘Op de grondslag van wat Vlaanderen opofferde voor 't Belgisch vaderland’ kunnen we niet dulden dat na de oorlog onze achteruitstelling zou voortduren. ‘Verheffen we vrij en vrunk onze stem! Zie hoe andere landen om niets dan om hun belang bekommerd zijn; hoe Italië, Roemenië, Griekenland, Bulgarije, omwille van dat belang nog niet eens weten met wie ze zullen aanspannen... In Vlaanderen Vlaams! Wij willen noch Hoogduits, noch Frans worden, maar ons zelf zijn! Tegenover onze bondgenoten mag

enkel dit gevoel blijven overheersen: dat zij *ons* erkentelijk moeten zijn en wij hen hebben gered.’ Die voordracht werd voorafgegaan door Vlaamse liederen en gevolgd door een omhaling voor de gezinnen van de gesneuvelde Antwerpse soldaten.²²

Wat Borms hier duidelijk uitsprak, was later een ondertoon in de geschriften van vele vlaamsgezinden, ook niet-aktivistische: we strijden voor België om daarna ons recht te bekommen. Het verbreken van de godsvrede was niet in hoofdzaak verdedigend maar aanvallend. Aan de antivlaamse kampanje werd ten dele geloof gehecht, ten dele werd ze als argument gebruikt om dat offensief optreden in te kleden. De scheidingslijn tussen de Belgischgezinde aktivisten zoals Borms op dat ogenblik nog was, en de loyale flaminganten zoals toen de *Vlaamsche Stem* in Amsterdam en Van Cauwelaert gedurende de rest van de oorlog, lag in het al dan niet aanvaarden van Duitse hulp.

Midden april 1915 verscheen Borms' eigen orgaan: *Antwerpen Boven. Orgaan der Groeningewachten van Antwerpen en Omstreken*, 3e jaargang, nr. 1.²³ Het halfmaandelijks blad had als hoofdzaak de flaminganten ervan te overtuigen dat ze geen godsvrede mochten onderhouden, ten eerste omdat ze verraderlijk aangevallen werden, ten tweede omdat ze niet konden dulden dat hun achteruitstelling na de oorlog zou voortduren, terwijl de andere kleine volkeren nu hun kans grepen of toch beloften verkregen.

Het lijkt duidelijk dat dit laatste het ware motief was en het eerste een propagandistische inkleding. Is het aan te nemen dat het fameuze pamflet over de overgave van Antwerpen twee maanden na zijn verspreiding nog zo'n verontwaardiging wekte, dat de redaktie moest starten met een wrekende kop en een gloeiend hoofdartikel ‘Onze Moederstad gewroken’? Franck zelf is er in elk geval niet ingelopen.²⁴ In haar nummer van juni 1915 B liet de redaktie in haar kaarten kijken, omdat ze de tekst afdruckte van een stuk dat in Brussel van hand tot hand werd doorgegeven, zodat we haar verontwaardiging kunnen toetsen aan de aanleiding ertoe. Het gold een oproep voor een Nationale Partij voor na de oorlog. Het heette daarin dat de schoolstrijd en heel de klerikaal-antiklerikale twist was opgelost door de schoolwet van 1914; dat aan de arbeidersverzuchtingen en aan de Vlaamse belangen was voldaan door de bestaande sociale en taalwetgeving; dat wallingantisch ijveren voor bestuurlijke scheiding overbodig en gevaarlijk was, gezien het overwicht van het Frans in België; dat het land een regering nodig had die alleen aan de materiële welvaart zou denken. In zijn kommentaar stelde

Antwerpen Boven het gedeelte dat op het taalvraagstuk betrekking had, en dat inderdaad ergerlijk was voor vlaamsgezinden, voor als de essentie van het stuk en het blokletterde boven het geheel: ‘De strop om de hals der Vlamingen.’ Waarom niet om de hals van de Walen, de katolieken, de liberalen, de socialisten, de arbeiders, de boeren en andere gegadigden voor een sociale wetgeving?

En met zulke argumenten gestaafd, kwam het blad tot in den treure erop terug dat ‘er stelselmatig door gezaghebbende mannen in het openbaar voortdurend en met boos inzicht laster verspreid wordt tegen hen [de Vlamingen] in bladen, schriften en redevoeringen, waarin zij van de aanvang van de oorlog af als ontrouwe vaderlanders uitgekreten worden’²⁵. De medewerkers aan het blad, waarvan we met name kennen J. Van Wetteren, Borms, advocaat Jozef Van den Broeck, L. Sips en Karel Waternaux, zullen daaraan in zekere mate zelf geloofd hebben. Maar ze zullen veel meer gestaan hebben op het standpunt dat het duidelijkst werd geformuleerd in het derde nummer, in een motie van het A.N.V. Lier, volgens welke na de oorlog de Vlaamse kwestie vóór de internationale opinie moest worden gesteld: ‘Naast eender welk ander volk ook, eisen de Vlamingen het recht, het hoogste recht van een volk, voortaan van alle vreemde dwang vrij, onder eigen bestuur en in eigen Nederlandse taal, zich op eigen krachten te kunnen ontwikkelen... (dat) uit deze oorlog Vlaanderen herboren, in de vrede der toekomst zichzelf worden zal.’

Op de Duitse sympathie voor de Vlaamse Beweging werd van bij het begin soms gewezen door *Antwerpen Boven*. In november 1915 werd gehekeld dat De Clercq en Jacob gebroodroofd waren, van december af werd agressiever opgetreden, het Duitse aanbod van een Vlaamse universiteit werd begin 1916 aanvaard als helemaal in overeenstemming met de Belgische wettelijkheid. De kroniek ‘Hoe staat het met de oorlog?’ was geleidelijk Duitsgezind geworden. Bij het einde van de eerste jaargang werd aangekondigd dat het blad werd omgezet in een weekblad *Ons Land*, dat zijn kantoor zou hebben in de zetel van de Groeningewacht te Antwerpen.

In het eerste nummer van dat nieuwe blad werden Devos, Franck en Ryckmans aangevallen, die mede-ondertekenaars waren van het protest van Vlaamse vooraanstaanden tegen de Duitse ingreep in de Gentse universiteit. ‘Wij hebben in ons blad *Antwerpen Boven*, waarvan *Ons Land* de voortzetting is, die heren tegen het venijn dat de franskiljons op hen spuwden, verdedigd, en daarbij hun

vroegere fransgezinde zonden vergeten... (Nu) offeren ze de heiligste belangen van 't Vlaamse volk aan hun eigen belang op. Van geen van de drie moet ons dit buitengewoon verwonderen', vermits ze altijd franskiljons of schijnvlaamsgezinden geweest zijn.²⁶ Daarmee kennen we de ernst van de verontwaardiging over de 'aanvallen op Vlaanderen' bij de overgave van Antwerpen. Maar we moeten terug naar de lente van 1915.

Borms' aktiviteit gaf aanleiding tot aanvallen in de franstalige vluchtelingenpers, die als nieuwe bewijzen van de antivlaamse haatkampanje konden dienst doen. Op 6-7 juni titelde de *XXe Siècle*: 'Au pilori. Un flamingant attaque, à Anvers, la France et les Français.' Het ging over twee voordrachten van Borms voor de katolieke Antwerpse leerlingenbond 'Eigen Taal, eigen Zeden'. De spreker hekelde daarin ook de Brusselse flaminganten als August Vermeylen die in hun schelp bleven, terwijl alleen drie mannen het Franse schrikbewind van de hoofdstad durfden trotseren, Dwelschauvers, Reinhard en Josson. *Le XXe Siècle* schreef als kommentaar: 'Le premier a été expulsé de l'université de Bruxelles, par ses pairs, à la barbe des Allemands... Les deux autres sont traités comme des pestiférés, et à bon droit, par leurs compatriotes Flamands et Wallons révoltés de leur servilisme à l'endroit des Prussiens.' En over Borms: 'La sottise de ce traître dépasse encore sa méchanceté.'

Een historicus kan hierbij aanmerken dat voor Borms het middel al doel geworden was, namelijk de samenwerking met de Duitsers, want waarom loofde hij anders de franstalige Brusselaar Dwelshauvers die nooit iets had te maken gehad met de Vlaamse Beweging? Maar effectief was zijn methode wel om zoveel mogelijk mensen te compromitteren; ze hebben het alle drie met de ballingschap bekocht. Wat dat Franse schrikbewind betreft, die uitdrukking vinden we voortdurend in de verslagen van de *Politische Abteilung*, om de vaderlandsgezindheid van de Belgen te verklaren.

Op 20 juni trok Borms naar Raf Verhulst, die zopas zijn medewerking aan *Het Vlaamsche Nieuws* had stopgezet naar aanleiding van de staking der Antwerpse dagbladen, en onder druk van de direktie van het Konservatorium waar hij leraar was. Hoewel de twee mannen mekaar tevoren maar ééns gesproken hadden, wist Borms de dramaturg om te praten. Ze beriepen tegen 24 juni een vergadering van flaminganten, om een komitee te vormen dat het blad zou redden en meteen een monopolie bemachtigen in Antwerpen. Ze vonden maar één kandidaat: Borms' Merksemse vriend A. Van

den Brande. De andere aanwezigen, de advocaten Wildiers en Van den Broeck en de makelaar Angermille, betuigden wel instemming met de programmaverklaring die Borms en Verhulst hadden opgesteld, maar leenden hun naam niet.²⁷ Op 27 juni verscheen als hoofdartikel die programmaverklaring: ‘Onze Vaderlandse Strijd voor ons goed recht.’ Het heette daarin dat de boycot tegen *Het Vlaamsche Nieuws* een onderdeel was van een antivlaamse campagne. Maar: ‘Wij versagen niet... Wij willen voor Vlaams-België hetzelfde recht als voor Waals-België, tot baat en roem, tot meerdere kracht, bloei en grootheid van het gemeenschappelijk vaderland: België!’ In die toon, een heel andere dan de antibelgische welke *De Vlaamsche Post* van Gent zou aanslaan van september af, ging het blad nu de *Flamenpolitik* en het aktivisme ondersteunen. Blijkens zijn oplage werd het geboycot door het Antwerps publiek, dat over de roem en de kracht van België andere opvattingen had.²⁸

Daags nadat Borms het blad overgenomen had, werd hij door de prefekt van zijn ateneum geroepen en gemaand om zijn aktivistische propaganda stop te zetten. Op 9 juli schreef de minister van Onderwijs Pouillet hem persoonlijk vanuit Den Haag om hem de algemene instructie aan de Antwerpse rijksambtenaren in te scherpen, namelijk dat hij zijn houding moest laten bepalen door Franck en Ryckmans: ‘Met recht of met onrecht, - aangezien ik de stukken onder de ogen niet heb, kan ik er niet over beslissen, - worden uwe voordrachten, artikels in dagbladen, enz., door goede Vaderlanders betwist en afgekeurd. Ik ben dus verplicht U de grootste voorzichtigheid aan te raden. In de tegenwoordige ogenblikken is het voor elke Vaderlander - Vlaming of Waal - een plicht alle tweedracht te vermijden. Ik tel op uw vaderlandsliefde om mijn oproep gunstig te beantwoorden. Het schijnt mij zelfs beter dat UEd. uwe medewerking zoudt weigeren aan het *Vlaamsche Nieuws*. In alle geval zult UEd. daarover de HH. Louis Franck en A. Ryckmans raadplegen. Indien zij t' akkoord zijn om alle medewerking af te keuren, geef ik U het bevel die medewerking te staken. Indien er verschil van mening bestond tussen die twee heren, geef ik U de raad U te onthouden totdat ik in staat weze over het verschil te oordelen.’ Borms schreef later: ‘Beiden heulden toen evenwel reeds met de franskiljons, zodat ik aan dat verzoek geen gevolg gaf.’²⁹

3. Zelfbestuur? Geen aktivisme! Of toch?

Van mei tot november 1915 werd door een aantal Antwerpse flaminganten, samen met medestanders uit Lier en Brussel, gewerkt aan een adres aan de regering. We hebben hierover vooral getuigenissen van veel latere datum.³⁰

Naar Borms in 1930 schreef, werd in mei 1915 in de bijeenkomsten van Antwerpse flaminganten ‘het besluit getroffen een manifest te sturen aan de Belgische regering in Le Havre om recht en gelijkheid te verkrijgen voor het Vlaamse volk. Met dat doel werd... een eerste meer uitgebreide vergadering bijeengeroepen de 30e mei 1915. Daar werd een kommissie aangesteld, die bedoeld manifest zou ontwerpen. Ze bestond uit de heren E. Wildiers, voorzitter; Herman Vos en D. t’Jolijn, sekretarissen; Leo Augusteyns, Ad. Henderickx, Maurits Josson, Reimond Kimpe, Hektor Lebon, Frans Reinhard, M. Rudelsheim, Dr. A. Schamelhout, Joz. Van Wetteren en Aug. Borms, leden.’ Aan de samenstelling te merken, ging het hier om een stellingname namens niet alleen Antwerpen, maar heel Vlaanderen voor zover het te bereiken viel onder de geldende verkeersbeperkingen. Borms en Kimpe zullen hier een aktivistische doorbraak beproefd hebben.

In 1922 zou Herman Vos schrijven: ‘Wij herinneren ons dat in het adres aan de regering met zoveel woorden gezegd werd dat de grondwettelijke voorzieningen van 1830 - met name art. 23 van de konstitutie - veeleer een hinderpaal voor dan een hulpmiddel tot oplossing van de Vlaamse kwestie was, dat alleen een bestuurlijke decentralisatie dat redmiddel voor Vlaanderen kon zijn, en de regering in de ongerustheid bij vele Vlamingen destijds door de franskiljonse aanmatigende agitatie gewekt, zeker aanleiding vinden moest om de decentraliserende politieke hervorming van de Belgische staat op haar eigen initiatief en verantwoordelijkheid aan het parlement na de oorlog voor te stellen en nu reeds aan te kondigen. Belangrijk is het feit, dat tegelijkertijd met dit adres tevens werd voorbereid een manifest aan de toekomstige vredeskonferentie, waarvan toen niemand dacht dat ze pas vier jaar later zou worden gehouden.

De twee stukken werden zorgvuldig besproken, bediscussieerd, de tekst definitief vastgesteld en op het laatste ogenblik trad bij de proponenten verschil van inzicht over de doelmatigheid en noodzakelijkheid van dit optreden aan de dag, zodat er van de inzending niets kwam. Er dient op gewezen te worden dat twee afgevaardigden in Nederland een onderhoud met de HH. Van Cauwelaert en Hoste

hadden, die het optreden afkeurden, en dat in het bezet gebied een bekende katholieke passieve leider, die evenwel aan de bespreking van beide adressen werkzaam deel had genomen, dit ter elfder ure eveneens deed' (Hektor Lebon?).³¹ Over het einde van de werkzaamheden geeft Borms weer een toelichting: op 14 november werd er opnieuw een ruime vergadering van vlaamsgezinden bijeengeroepen om zich uit te spreken over het geplande 'manifest' (Vos spreekt telkens van 'adres'), maar er werd geen beslissing genomen.

Het ongeluk is dat wij op zulke magere gegevens wél tot een besluit moeten trachten te komen. Volgens Vos bewees het hele gebeuren dat 'door een belangrijke fractie van de vlaamsgezinden buiten en binnen het bezet gebied niet werd aanvaard... de zelfbestuursgedachte, die men nog voorzichtig omschreef als bestuurlijke decentralisatie en de internationalisering van het Vlaamse vraagstuk. De kwestie van de samenwerking met de bezetter stelde zich toen nog niet. Pas later, wanneer de vervlaamsing van de Gentse hogeschool werd doorgevoerd, zou zij zich stellen'. Achteraf was voor Vos, zoals voor andere oud-activisten, de zelfbestuursidee het wezen van het aktivisme en de kollaboratie maar een logisch gevolg daarvan, dat zich pas van 1916 af zou voordoen.

Wij weten nu beter, zelfs indien we ervan zouden uitgaan dat niemand het logisch gevolg van zijn stellingnamen zou hebben voorzien. Kimpe en Borms waren al aan het samenwerken met de bezetter, en voor alle deelnemers betekende de *Flamenpolitik* sinds maanden een uitnodiging. In die omstandigheden wilden velen van de regering een belofte vragen. Maar dat ging niet door omdat er verzet bestond, vermoedelijk niet zozeer tegen 'decentralizate' of zelfbestuur, waarvoor het *Vlaamsche Nieuws* een kampanje begon op 2 oktober, als wel tegen een optreden dat de godsvrede zou verbreken en in de kaart van de vijand spelen. Met andere woorden, het hele oorlogsgebeuren en onder meer de *Flamenpolitik* stimuleerden de zelfbestuursidee, maar schrikten er ook van af, of toch van het propageren ervan.

Een getuige die anoniem wenste te blijven schreef ons, dat op de vergadering van 14 november 1915 'ten huize van F. Claes'³² de scheiding der geesten zich voltrok. Dat ze daar niet tot een akkoord konden komen 'betekende de mislukking van het plaatselijk aktivisme... toen echter was de groei van het aktivisme reeds verstikt door de tegenwerking van de anti-krachten'. We zijn het hiermee maar gedeeltelijk eens. Het is waar dat noch in het A.N.V. noch in de

Katolieke Vlaamse Landsbond de activisten de overhand konden halen, noch in enige andere vereniging dan de Groeningewachten.³³ Kimpe en Borms hadden voorlopig weinig succes, maar evenmin waren alle flaminganten resoluut tegen het aktivisme gekant. In de zomer van 1915 ontstond er in Antwerpen, zoals elders, een groep die aarzelde, die noch vóór noch tegen stelling nam; uit haar schoot zouden in 1916 nog een heel aantal individuele aanhangers kunnen gewonnen worden. Maar wel zou in Antwerpen, nog minder dan in Brussel en in Gent, het gros van de flaminganten kunnen meegetrokken worden. Dat de officiële vertegenwoordiger van de uitgeweken regering er de vlaamsgezinde Louis Franck was, heeft daar zeker een rol in gespeeld.

Onze getuige zelf zegde ook: ‘De grote oorzaak van de geringe belangstelling van de zeer talrijke Antwerpse vlaamsgezinden voor het aktivisme, zie ik in het feit dat zij er de voorkeur aan gaven de kat uit de boom te kijken, liever dan zich in een avontuur te storten waarvan de afloop onzeker was. Achteraf kan men begrip hebben voor hun afwachtende houding.’

Laat velen nog geaarzeld hebben of, al dan niet voorlopig, de kat uit de boom hebben gekeken, toch lagen in hoofdzaak de verhoudingen al vast en werd de Vlaamse Beweging zoals elders verscheurd op een niet meer te helen manier. Degenen die zich tegen de *Flamenpolitik* verzetten, heetten te ‘heulen met de franskiljons’. Ze noemden de activisten die in *Het Vlaamsche Nieuws* beweerden dat ze hun vaderlandse plicht deden: ‘Farizeeërs of, zoals Borms, lijdens aan neurose, gelijkende op de extatische dweppers uit de middeleeuwen en met ziekelijk verlangen hunkerend naar de martelaarskroon!’³⁴

4. Besluit

Antwerpen was het enige centrum waar tijdens het eerste oorlogsjaar een bekende flamingant, August Borms, zich op het pad van de aktivistische kollaboratie met de bezetter begaf. Het eerste ook waar plaatselijke verenigingen, nl. de Groeningewachten en de Lierse afdeling van het A.N.V., de godsvrede verwierpen (wat op zichzelf nog geen kollaboratie inhield). Wijst dit op invloed van de polemieken rond de overgave van de stad en de terugkeer van de vluchte-

lingen? Het is mogelijk, maar groot schijnt die invloed niet. Van meer belang waren klaarblijkelijk de Duitse politiek en de internationale ontwikkeling.

Door de oorlogvoerende partijen in Oost-Europa werden van bij de aanvang van de oorlog oproepen gedaan tot tal van volkeren om zich vrij te maken van hun overheersers, of omgekeerd beloften dat hun na de oorlog meer mogelijkheden zouden geschonken worden als beloning voor hun trouw. Ook de rebellie in Zuid-Afrika moest de flaminganten sterk aanspreken, die 15 jaar vroeger grote inspanningen gedaan hadden om de Boeren te ondersteunen in hun strijd tegen de Engelse overweldiger. Dat alles schiep het klimaat waarin vele flaminganten zaten uit te kijken naar meer substantiële uitspraken dan het ‘Vlamingen, gedenk de slag der Gulden Sporen’. In dat klimaat ergerden ze zich buitenmate aan tegenovergestelde teksten zoals die van Maeterlinck en Harry. Maar het was in grote hoofdzaak omdat ze zelf niet meer dan een voorwaardelijke godsvrede hadden aangehangen dat sommigen hem weldra opgaven. Bij Borms is dat duidelijk het geval. Vermoedelijk ook bij sommigen die in de zomer van 1915 van de regering een belofte van zelfbestuur wilden vragen.

Dat de Duitse politiek een groot aandeel had in die radikalizing, is duidelijk. Ten eerste door op Europese en wereldschaal nationale bewegingen te activeren tegen de vijanden. Ten tweede door de uitnodiging van de *Flamenpolitik* waarop de Belgische regering geen replek gaf. Ten derde door de direkte propaganda: in Antwerpen zowel als in Brussel en in Gent werd er met Duits geld een dagblad onderhouden, en vermoedelijk ook een halfmaandelijks blad³⁵, om de godsvrede te verbreken, de flaminganten in te prenten dat ze bedreigd werden, enz. Waarschijnlijk werden er ook Duitse pamfletten verspreid met dat doel. Zeggen dat de Vlamingen het initiatief genomen hebben, kan ook voor Antwerpen niet worden gehandhaafd, al is dat het eerste centrum waar een bekende flamingant tot het aktivisme overging en waar verenigingen bewust op de rand daarvan zijn gaan balanceren en tenslotte erin terechtgekomen.

Eindnoten:

- 1 In *De Dag*, 29 april 1936; het relaas is zeker onjuist op een aantal punten.
- 2 Alfons Bayens gaf zich uit voor een zoon van Peter Benoit en diens dienstbode; zijn zoon Peter Benoit Baeyens was pas 17 jaar. Alfons was eigenaar van de krant, en nadat hij die in juni 1915 aan de redactie van Borms zou toevertrouwen, zou hij een ander nieuwsblad beginnen; BORGERS, 84 en 100. Het was hem waarschijnlijk alleen om de broodwinning te doen.
- 3 Tijdens de volgende weken verschenen ondertekende bijdragen van Delen, Van Ostaijen, Linnig en Cornette. Op 1 december werd een inschrijvingslijst geopend ten bate van zieke kinderen; als eersten tekenden in de leden van ‘het bestuur en beheer’: A. en P. Baeyens, Van Opstraet, G. Protin, Baekelmans, Bruylants, Cornette, De Meyere, Delen, Van Ostaijen en H. Senten. Op 3 december werd de bijdrage van Louis Franck vermeld.
- 4 Van Ostaijen en zijn vrienden waren, tot de oorlog uitbrak, in een fel en langdurig konflikt gewikkeld met de prefekt van het ateneum; BORGERS, 74-77. Dat kan meegespeeld hebben in de klacht.
- 5 12 dec., 9, 13 en 19 jan.; vgl. al tevoren 24 en 27 november.
- 6 *La Métropole*, 6 jan. 1915.

- 7 Van Opstraet in *De Dag*, 29 april 1936.
- 8 23, 26 en 29 jan., 2, 4, 10, 18, 27 feb., 27 maart, 27 april.
- 9 Brieven in *Het Vlaamsche Nieuws*, 5 juni.
- 10 24 en 27 jan.; 6, 15, 22, 27 feb.; 4, 5, 10, 13, 17, 27, 30 maart; dan een pauze tot 14, 16, 24 mei; 2, 7, 9 juni.
- 11 A. BORMS, in R.P. OSZWALD, *Symphonie*, 215.
- 12 ELIAS, *Vlaamse Gedachte*, IV, 223; vgl. 219-221.
- 13 *Tätigkeitsbericht* feb.-april 1915, 42 en bijlage; mikrofilm 353/2. Volgens een tijdgenoot die anoniem wenst te blijven, bedroeg de aankoop van exemplaren van het *Handelsblad* 750 nummers per dag voor de krijgsgevangenen.
- 14 *Tätigkeitsbericht* mei-juli 1915, 31; mikrofilm 353/2.
- 15 A. JACOB in *Antwerpen Boven*, april 1916 B.
- 16 D. VANSINA, *Verschaeve getuigt*, 269-270.
- 17 FAINGNAERT, 62-63. Faingnaert maakt ervan dat de klacht ging ‘over het feit dat de Vlaamse soldaten voortdurend bespot en gehoond werden’, en bij WILLEMSSEN (34) wordt het: ‘Vlaamse soldaten klaagden in brieven naar huis over de minachting waarmee hun taal in het leger behandeld werd.’
- 18 OSZWALD, *Symphonie*, 175-176.
- 19 *Archives*, 508-509.
- 20 VAN DE VELDE, 61.
- 21 Borms zelf noemde het zijn blad in OSZWALD, *o.c.*, 215, en alle andere van de Duitse censuur, en zo eerst de 17e februari verscheen met ‘s anderendaags een antwoord erop van... Gerstenhauer’; *Bijdrage*, 97. Gerstenhauer was vermoedelijk de auteur of de inspirator van het stuk in de *Deutscher Kurier*; had hij het ook niet aan Borms bezorgd?
- 22 Verslag en tekst in *Antwerpen Boven*, mei A en B en juni A 1915. Tekst ook in *Dietsche Stemmen*, sept.-okt. 1916, 440-451.
- 23 Borms zelf noemde het zijn blad in OSZWALD, *o.c.*, 215, en alle andere getuigenissen van tijdgenoten komen hiermee overeen.
- 24 Hij weigerde zijn instemming toen Borms en zijn medeleraar Edg. Peeters hem die vooraf vroegen; Ryckmans zou ze wel gegeven hebben; BORMS, *Bijdrage*, 97.
- 25 J. VAN DEN BROECK in het nr. van juli 1915 B.
- 26 FAINGNAERT, 385 vlg.
- 27 BORMS in OSZWALD, *o.c.*, 215-216; ANGERMILLE, *De Lotgevallen van een Activist*, 42-43; BORMS, *Bijdrage*, 98-100.
- 28 Het *Tätigkeitsbericht* van 1 augustus meldde dat het vanuit Brussel ondersteunde *Vlaamsche Nieuws* een hogere oplage had na het verdwijnen van zijn rivalen, en dat twee nieuwe (blijkbaar kleurloze) bladen waren verschenen; blz. 32, mikrofilm 353/2. Op 1 november meldde dezelfde bron dat één van die bladen bij gebrek aan succes ter ziele was; de stichting van een franstalig blad was voorkomen met het oog op de Vlamingen; het *Vlaamsche Nieuws* was veel verbeterd van inhoud, het bereikte volgens de uitgevers een verkoops cijfer van 15 à 18.000, maar er was grond om aan te nemen dat het hoger lag; blz. 48, mikrofilm 353/3. Zelfs in dat geval was het erg laag gezien de monopoliepositie. In het *Tätigkeitsbericht* over februari-juli 1917 werd gemeld dat de oplage gestegen was van 10.000 tot 12.000 (sic); blz. 34, mikrofilm 355/4. De Antwerpenaars verkozen blijkbaar de lektuur van Hollandse bladen.
- 29 BORMS, *Bijdrage*, 100. Kopie van Poulllets brief in PP, 142.
- 30 H. VOS, *Preadvies over het aktivisme* (getypte nota van 10 blz., die blijkens een brief die er betrekking op heeft, dateert van maart 1922), in het bezit van Mw. Cockx-Vos. BORMS, *Bijdrage*, 98.
- 31 Volgens Van Cauwelaert in *Vrij België*, 8 dec. 1916, 2, wendden de afgevaardigden zich tot hem alleen, ‘in de zomer van 1915’. Het lijkt ons aannemelijk dat Vos later de koppeling Van Cauwelaert-Hoste heeft uitgevoerd. Volgens een aktivistische reactie was het manifest aan de vredeskonferentie maar gepland voor het geval de regering niet zou antwoorden; *Vrij België*, 2 feb. 1917, 6.
- 32 Konservator van het Vleeshuis; al op 30 mei was er bij hem vergaderd. Dat Wildiers op 14 november in *Het Vlaamsche Nieuws* een brief publiceerdde waarin hij de koers van het blad goedkeurde, lijkt bedoeld met het oog op de vergadering van dezelfde dag. Zie BAEYENS, 26, 137 en 207.
- 33 BAEYENS, 34 en 122; het A.N.V. steunde op 14 april 1916 De Clercq en Jacob, maar ging aan die motie tenonder; 137-138.

- 34 *De Vrije Stem* (vlaamsgezind Antwerps sluikblad), 1916, nr. 17.
- 35 *Antwerpen Boven* kon zeker niet leven van de reclame die na enkele nummers al sterk was teruggelopen. Borms beschikte over gelden om zijn blad gratis toe te sturen aan flaminganten van elders met wie hij voor de oorlog geen relaties had onderhouden, zoals Dosfel. Op 16 mei 1916 bood hij Dosfel gratis verblijf in een hotel aan, voor een veertiental dagen, om in Antwerpen mee te werken met een activistische studiegroep; A. DE BRUYNE, *Lodewijk Dosfel*, 167.

8. in de diaspora, bijzonder in nederland

Het aktivisme is ook ontstaan onder de vluchtelingen. Terwijl we voor het bezette land de myte onderzocht hebben over wat de emigrantenpers zou geschreven hebben, moeten we voor het onbezette gebied de werkelijke inhoud van die pers onderzoeken. We vinden dan geen andere dan vurig patriottische bladen die de godsvrede onderhielden, hoewel één zijn franskiljonisme en verschillende hun vlaamsgezindheid niet verborgen. Van die laatste zou er één de godsvrede verlaten, namelijk *De Vlaamsche Stem*, wat precies zoals in het bezette land de voorbode was van een openlijk aktivisme. Hier speelde nu niet de direkte Duitse invloed. Namen hier de Vlamingen dan het initiatief? Of Nederlanders?

1. Patriottisme en godsvrede in de franstalige pers

Het irriterende dat de flaminganten in de franstalige pers hebben gevonden, bestond niet uit aanvallen op de Vlaamse Beweging, maar uit hyperpatriottisme dat in alle onderzochte bladen tot uiting kwam, trouwens verbonden met hyperroyalisme. Het kwam evenzeer voor in de nederlandstalige pers, maar daar kreeg het een andere klank omdat het met vlaamsgezindheid vermengd was.

De lofzangen aan het adres van vaderland en vorst, de aansporingen tot eendracht waren niet uit de lucht. Op 29 januari slaakte de *XXe Siècle* een hartekreet, getiteld 'L'Ame Belge... Et dire qu'il y avait des gens qui n'iaient l'existence d'une âme belge... tous les malheurs,

toutes les infamies, toutes les ignominies se sont abbatus sur la Belgique, mais elle sera restée Belgique, Belgique malgré tout. A elle va notre amour, à elle va notre reconnaissance, notre admiration: puisse-t-elle bientôt être libérée!’

Talrijk waren de verklaringen dat nu, of zelfs dat voor de toekomst, een broederlijke eenheid Walen en Vlamingen verbond, aanhangers van alle partijen, landgenoten uit alle klassen. Wanneer Emile Verhaeren sprak over ‘L'union patriotique des Belges... Wallons et Flamands se sont unis dans leurs sentiments, leurs pensées, leurs détresses, leurs joies! Ah! les querelles de jadis sont bien oubliées; tous les Belges n'ont qu'un désir: refaire une Belgique plus belle encore que celle que les Barbares ont tenté de détruire’¹, dan kon een prikkelbare flamingant daarin een poging zien om de Vlaamse Beweging te smoren, en een activist kon het zeker zo voorstellen. Maar wat als Julius Hoste Jr. beweerde: ‘L'unité nationale est complète en Belgique... nous n'avons tous qu'une seule pensée: celle de revoir notre roi dans la capitale d'une patrie libérée?’²

Toen minister van State E. Vandervelde had gezegd van twee regimenten dat ze hoofdzakelijk Waalse arbeiders telden, tikte F. Neuray hem op de vingers: ‘Un sacrifice aux idoles... Qui voudrait diviser nos soldats, unis dans le combat, le sacrifice et la mort, par une fraternité inconnue dans la Belgique d'hier, en les dénombrant d'après les vieilles catégories de parti, de race ou de classe?’³ Het hyperroyalisme moest storend zijn voor vele socialisten, maar het kan niet als een antisocialistische campagne worden voorgesteld. Zo moest het hyperpatriottisme vele flaminganten prikkelen zonder dat het antivlaams kan heten.

In zes van de zeven onderzochte franstalige kranten werd geen, of zeker geen abnormale, voorkeur voor de Franse bondgenoot boven de Britse en Russische gevonden. De berichtgeving was in hoofdzaak afgestemd op België en op de oorlogsverrichtingen op alle fronten. De *XXe Siècle* nam talrijke mededelingen en artikels over uit Franse bladen, schreef veel over gemengde Frans-Belgische initiatieven, gaf verslagen over de werkzaamheden van het Franse parlement en ook de Franse legercommuniqués. Maar hij richtte zich tot een publiek dat in Frankrijk woonde en hij had de Franse bladen bij de hand. In de lente van 1915, wanneer Italië in de oorlog ging treden, wijdde hij veel meer artikels aan dat land dan aan Frankrijk. Enkele lyrische ontboezemingen over de Franse hulp aan België zoals: ‘Zij offerden samen hun bloed op hetzelfde slagveld, voor dezelfde grote zaak

van vrijheid en van cultuur'⁴ kunnen, als ze gezien worden in het geheel van het blad, niet aanstootgevend genoemd worden.

Dat *La Belgique* in Rotterdam zijn persoverzicht op Franse bladen steunde, is meer opvallend, al mag het uit luiheid of onkunde gebeurd zijn. Herhaalde dankbetuigingen voor de Nederlandse gastvrijheid, en zelfs enkele oproepen tot de vluchtelingen om bloemen te sturen aan prinses Juliana bij haar verjaardag⁵, konden daartegen misschien niet opwegen in flamingantische ogen. De *Indépendance Belge* in Londen loofde wel Engeland als een tweede vaderland, maar toonde enkele keren een Frankrijkgezindheid die flaminganten moet geërgerd hebben.⁶

Een woordje nog over die 'cultuur' die we al meer dan eens hebben zien opduiken. Werd door de franstalige vluchtelingenkranten beweerd dat België streed voor de Latijnse cultuur? Toch niet. Het zat hem zo: als middel om de vaderlandse geestdrift aan te wakkeren, en bijzonder om de socialisten mee te krijgen, hadden de Duitsers benadrukt dat de oorlog ging voor de verdediging van de beschaving tegen het Russisch barbarisme.⁷ Dat lieten de propagandisten van de overzij niet op zich zitten, zij smaalden graag op die geroemde *Kultur*, waarvan de voornaamste uitingen de verwoestingen en de moordpartijen onder weerloze burgers waren, die het Duitse leger in België had aangericht. De barbaren woonden in Duitsland en *wij* verdedigen de beschaving en de vrijheid, nl. het parlementair stelsel. Er waren misschien zenuwachtige flaminganten die meenden dat ze hen voor de Franse of de Latijnse cultuur wilden doen vechten, maar dat zat er echt niet in voor wie nu nuchter de kranten leest.

Integendeel moeten we vaststellen dat die de godsvrede tegenover de Vlaamse Beweging nog stipter gingen onderhouden nadat het Duitse lokken bekend geraakte, en daarna de activistische kollaboratie van enkelen; de vroegere speldeprikken uit de polemieken rond Antwerpen werden nu vermeden. In de lente van 1915 heette het dat de Vlamingen en de Vlaamse Beweging niet te verleiden waren.⁸ Ze kregen daarvoor lof. We vermeldden al hoe de *Métropole* op 19 maart schreef dat de Gentse bevolking geen ogenblik zou aarzelen tussen de gekende leiders van de Vlaamse Beweging en 'le quatuor Nieuwenhuis, Wirth, Minnaert, Picard'. In april publiceerde Julius Hoste Jr. een uitvoerig artikel in het Franse *Journal des Débats*. Hij verklaarde daarin dat 'de Vlamingen' aan België trouw bleven ondanks het Duitse lokken, en voorlopig alleen dachten aan het

herstel van de onafhankelijkheid. Maar hij gaf daarin ook een verantwoording van de Vlaamse Beweging, met de waarschuwing dat de Duitse politiek ermee zou gediend zijn indien die werd verdacht gemaakt. En hij verklaarde dat na de oorlog de mistoestanden op taalgebied moesten opgeruimd worden. Welnu, dit artikel maakte de ronde van de franstalige vluchtelingenpers⁹ en het werd een aanleiding voor R. Colleye-De Weerdts om ook het wallingantische standpunt bekend te maken.¹⁰

La Belgique van 18 juni schreef dat de kranten onder Duitse censuur juist die voormannen aanvielen die door de bevolking bewonderd werden, zoals Van Cauwelaert en Van de Perre. Zover ons onderzoek strekte, werd de Vlaamse Beweging positief gewaardeerd. Tegenover ‘een deel van de studenten’ die tijdens de oorlog een vervlaamsing wilden doorvoeren, werden ‘de leiders’ gesteld die elke samenwerking met de Duitsers afwezen en de strijd pas na de oorlog wilden hervatten; maar die helaas niet door allen gevolgd werden.¹¹ In heel ons onderzoek vonden we geen enkele aanval op een flamingantische vereniging. De Vlaamse Beweging als zodanig werd buiten schot gelaten bij de vele aanvallen op de Gentse activisten van *De Vlaamsche Post*, ofwel werd het aktivisme doodgezwegen zoals door *L'Indépendance Belge*, die pas op 10 juli 1915 haar lezers van het bestaan ervan op de hoogte bracht door een artikel van Domela in *De Toekomst* samen te vatten.

Het ligt wel voor de hand dat het aktivisme geen sympathie zou wekken voor de Vlaamse Beweging, zoals we al merkten rond het optreden van Borms, en dat vroeg of laat de bom zou barsten. Dat was trouwens het doel van de *Politische Abteilung* en van de activisten zelf.

2. Vlaamsgezinde en frankofiele bladen

Dat de vluchtelingenpers trouw de godsvrede onderhield en de partijstrijd had gestaakt, betekende natuurlijk niet dat er geen enkele nuancering meer in zou te merken zijn. Het hield wel in dat een aantal bladen medewerkers uit een andere partij aantrokken, dat sommige nieuwgestichte zelfs een politiek-gemengde redactie hadden, dat alle bij gelegenheid zowel kardinaal Mercier als de liberale Brusselse burgemeester Max loofden om hun verzet, enz.

Voor vele katholieken lag de godsdienst buiten het bestand. Dat wil zeggen dat ze in hun bladen openlijk een godsdienstige, kerkelijke en daarmee verbonden morele houding propageerden en zich ergerden wanneer de censuur remmend optrad, b.v. naar aanleiding van de vredesbemoeiingen van de paus. Bij een aantal van die bladen ging de vlaamsgezindheid hand in hand met hun religieuze overtuiging. Dat zou het geval zijn met de meeste frontblaadjes die achter de IJzer werden uitgegeven, van 1915 af en vooral 1916, om het contact tussen streek- of studiegenoten te onderhouden.¹² Het was ook opvallend bij *De Stem uit België*, het weekblad dat priester Floris Prims van september 1915 af uitgaf in Engeland, en bij *De Belgische Standaard*, het dagblad dat pater Ildefons Peeters stichtte in De Panne in januari 1915.

Die bladen waren even patriottisch en royalistisch als de andere, maar wilden tegelijk een Vlaams kultureel bewustzijn onderhouden of wekken bij hun lezers. Zo stelde de *Belgische Standaard* zich op 14 januari 1915 de naoorlog als volgt voor: ‘Er zal weer een vrij België bestaan met vrije Vlamingen, onze eigen kristelijke levensbeschouwing zullen wij uitwerken. Eigen Vlaamse kunst zal weer bloeien. Eigen wetenschap zal een Vlaamse geest bezielen en verheffen. En dan zal ons Vlaanderen weer schoon zijn, ja schoner nog dan voorheen...’ En dit alles kwam niet alleen terloops voor, maar tal van artikels waren uitsluitend gewijd aan dit opwekken van Vlaamse ‘volksfierheid’.

De Stem uit België stipte in 1915, toen de *Flamenpolitik* merkbaar was, herhaaldelijk aan dat Vlaanderen onrecht geleden had in België, soms zelfs dat zulks nog het geval was. Het pleitte wel eens voor een Vlaamse universiteit. Ondanks zijn uitgesproken godsdienstige kleur, nam het ook teksten op van linkse flaminganten als J. Hoste Jr., A. Buysse en A. Deswarte.

We kunnen de wallinganten als Colleye begrijpen die meenden dat zij, tegenover de veelheid van vlaamsgezinde organen, toch ook een wallingantische stem moesten doen klinken. Naar eigen oordeel deden de flamingantische redakteurs nochtans niet aan politiek: ze brachten geen uitgewerkt eisenprogramma naar voor en roerden zelfs de grieventrommel niet, al bestond er daartoe meer dan aanleiding genoeg, zowel aan als achter het front. Maar minder of meer bewust gingen zij ervan uit, zoals zovele flaminganten in het bezette land, dat uit de oorlog een Vlaamser Vlaanderen moest

verrijzen, ja dat onze oorlogsinspanning moest worden beloond met een erkenning van het Vlaamse recht.

Was er vóór 1916 geen wallingantisch orgaan te bekennen, dan hebben we er wel één frankofiel gevonden, *L'Echo Belge* in Amsterdam. Dat werd geredigeerd door vrijzinnige franstalige Antwerpenaars. Het putte zich uit in loftuigingen aan de Franse taal en cultuur en aan Frankrijk. Zo bijvoorbeeld over de retorische talenten van Paul Hymans: ‘Jamais M. Hymans ne fut meilleur que ce soir là, plus simple, plus ferme, plus fort, plus latin. Voilà le mot. Hymans est l'intelligence la plus latine, la plus française qu'on a vue sur la tribune belge. Personne mieux que M. Hymans ne représentera la Belgique.’¹³ Een andere keer luidde het: ‘Les Amitiés Françaises, n'est-ce pas, il y a dans ces mots une cadence qui tout de suite nous entraîne... Il parlait avec la parole française dont la musique est une volupté pour la raison.’¹⁴

Opmerkelijk was dat dergelijke lofzangen dikwijls getuigden van een verdedigingsrefleks en werden ingeleid met de hoop dat de oorlog eindelijk de vooringenomenheid tegen Frankrijk en het Frans zou wegnemen, die heerste in sommige katolieke en vlaamsgezinde milieus in Vlaanderen, maar niet bij het volk.¹⁵ De vrijzinnige Antwerpse franskiljons hadden thuis dertig jaar lang een katolieke regeringsmeerderheid ondergaan met haar afkeer van ‘Franse goddeloosheid en moreel verval’, en een groeiende Vlaamse Beweging die juist in Antwerpen sterk stond. Vermoedelijk ondervonden ze aan den lijve dat ze met hun Frans teoretisch door heel de wereld kwamen, maar praktisch niet door Amsterdam, waar ze toevallig beland waren.¹⁶ Ze stonden duidelijk in het defensief.

De verwijten dat ze antivlaams waren, lieten hen niet onverschillig.¹⁷ Maar hun replieken dat ze trouw waren aan ‘l'admirable génie flamand’ dat door Verhaeren en Maeterlinck werd vertolkt, waren niet van aard om de flaminganten te bevredigen. Daarom verbonden ze zoveel temeer hun lof van het Frans aan die van de Franse bondgenoot. De kreet ‘leve Frankrijk’ mogen we zonder reserves overnemen, dat doet geen afbreuk aan welke patriottische gevoelens ook. Wij moeten ons meer dan ooit het goed herinneren waarmee Frankrijk ons begunstigd heeft. ‘Nous qui avons l'honneur de penser, de parler et d'écrire en français, nous à qui les dieux ont réservé la grâce de participer à la culture française, héréditaire immédiate des civilisations grecque et latine, nous nous sentons les fils spirituels de la France.’ Waar ziet men daarin enige tekort-

koming tegenover het Vlaams, tegenover ‘l'admirable génie flamand’^{18?}

Naarmate van flamingantische zijde de godsvrede verbroken werd, toonde *L'Echo Belge* zich agressiever. Op 1 juli zou het schrijven, in een artikel dat we verder behandelen: ‘Comment n'ont-ils pas honte de dénoncer ce qu'ils appellent le parfum mielleux du lis français? Est-ce que oui ou non, la France combat pour nous ou contre nous?’ We zijn toch niet meer in 1302?! Dat juist dit blad het scherpst was in zijn hekelingen van Streuvels en van de activisten, en het enige waarin we twee openlijke aanvallen op de Vlaamse Beweging zullen vinden, is geen toeval, Inzake de overgave van Antwerpen en de terugkeer van de vluchtelingen had het zich heel gerezerveerd getoond.

L'Echo Belge verscheen in Amsterdam, waar hij sinds 1 februari 1915 *De Vlaamsche Stem* naast zich kreeg. Het is aannemelijk dat die vlaamsgezinde krant onder meer als reactie tegen de eerste ontstond¹⁹ en dat haar redakteurs met aandacht en met een groeiende wrevel het proza van hun Amsterdamse kollega's volgden. Zo ligt het voor de hand dat *L'Echo* stof geleverd heeft voor een onrust en een radikalisering van eisen, die bij René De Clercq en bij Antoon Jacob in de zomer en de herfst van 1915 zouden leiden tot een breuk met de regering, gevolgd door hun toetreding tot het aktivisme.

Toch moeten we hier duidelijk stellen dat zelfs *L'Echo Belge*, die we hebben gelezen van 23 oktober 1914 tot 23 juli 1915, zich helemaal niet bezondigde aan een antiflamingantische kampanje. Hij wilde zeker de godsvrede onderhouden, ook tegenover de Vlaamse Beweging. Zijn eerste en enige duidelijke inbreuken daarop pleegde hij pas op 26 juni en 1 juli 1915, als een reactie op het verbreken van de godsvrede door flaminganten in het bezette gebied en in Nederland.

Anders dan in Frankrijk en in Engeland, hadden de Vlaamse vluchtelingen in Nederland niet van meet af een dringende behoefte gevoeld aan een eigen blad. Want ze konden de plaatselijke pers lezen, en die opende graag haar kolommen voor Vlaamse medewerkers en zelfs voor vaste redakteurs. Het verschijnen van *De Vlaamsche Stem* werd vermoedelijk geïnspireerd, behalve door de frankofilie van de *Echo Belge*, door het aanslepen van de oorlogstoestand en door het verlangen om te reageren tegen de *Flamenpolitik* die sinds december onmiskenbaar werd.

De Stem was een bundeling van flamingantische krachten over de

partijgrenzen heen. Hoofdredakteur was de socialist Alberic Deswarte, die zich als een radicale flamingant had doen kennen. In de redactie zetelden de literatoren Cyriel Buysse, René De Clercq en André De Ridder, en advocaat Jan Eggen. Tal van anderen gaven hun medewerking. Het blad kondigde zich aan als ‘de eensgezinde uiting van alle bewuste, denkende, strijdende Vlamingen... Eendrachtig als Vlamingen, niet minder eendrachtig als Belgen, zo treden wij op’.

De krant streed op twee fronten. Tegen het pangermanistische lokken en de *Vlaamsche Post* van Gent, en tegen de franskiljonse bedreigingen voor de Vlaamse zaak. Opvallend is wel dat, terwijl in het bezette land de flaminganten beducht waren voor wat er geschreven werd in de vluchtelingenpers die ze niet konden lezen, de *Vlaamsche Stem* vooral ongerust was over de pamfletten en de fluisterkampanjes in het bezette land! Antwerpse brieven meldden de overmoed van de vulgarizateurs die zegden dat er na de oorlog geen sprake meer zou zijn van het Vlaams, en het verbod van ‘cette sale langue germanique’ in katolieke scholen. ‘La vérité sur la capitulation d'Anvers’, de ‘Parti National’ en andere pamfletten, de oproep van Reinhard en Josson, het artikel van Harry overgenomen uit het *Vlaamsche Nieuws*, dat passeerde allemaal in de Amsterdamse krant. Het tweede ‘Vlamingen Waakt!’ van Borms werd door een Antwerpse korrespondent geloofd als een kranige, echt Belgische hekeling van de franskiljonse praktijken der Duitsers. Eén keer werd franskiljonisme gelaakt in de Belgische vluchtelingendiensten in Nederland, en tweemaal antivlaams gestook in Engeland (o.a. alweer in bladen waarin wij het niet terugvonden). Daarentegen werd herhaaldelijk de lof gemaakt van de vlaamsgezinde houding van minister Pouillet, die de regering vertegenwoordigde in Nederland.

In het speciaal koningsnummer op de veertigste verjaardag van Albert, 8 april 1915, valt onder de bijdragen van vooraanstaande Vlamingen die van redakteur Eggen op: ‘Het is het voorrecht der vorsten aan de miskende volkeren gerechtigheid te doen wedervaren. Sire, geef de Vlamingen hun volle recht, dat het onderwijs van hoog tot laag, het leger, het gerecht, de administratie, de financiën, de spoorwegen, de marine, enz., kortom alle delen van het staatsorganisme in Vlaanderen Vlaams wezen... de Vlamingen vertrouwen op Uwer Majesteits gerechtigheid.’ Tien dagen later nam Eggen zijn ontslag uit de redactie, ‘daar mijn bezigheden mij niet toelaten mij actief met de krant te bemoeien’. Voelde hij het keurslijf van de godsvrede, waar hij eventjes aan had kunnen ontsnappen, als te

eng? Einde augustus 1915 zou hij al optreden als bemiddelaar tussen de Jong-Vlaamse fracties in Gent.

Ook al vermeed de *Vlaamsche Stem* het na 8 april zorgvuldig om eisen te stellen, het werd haar hoe langer hoe moeilijker om de godsvrede te onderhouden. Want ze werd onder druk gezet door de Gentse *Vlaamsche Post* die haar verweet dat ze de antivlaamse kampanje niet beantwoordde, door het verschijnen van artikels en brochures in Nederland waarin ‘de Belgische kwestie’ gesteld werd en ook door eisen van binnen de eigen groep. Ze reageerde met veelvuldiger en scherper kritieken op heersende taaltoestanden - soms ten onrechte²⁰, en op de franskiljonse en wallingantische drijfverijen. Zo antwoordde Deswarte op 19 juni op een reeks pamfletten die in het bezette land cirkuleerden, waaronder een ‘Appel aux Wallons’ dat uitriep ‘Vive l’annexion de la Wallonie à la France!! Vive la France!!’ Deswarte veronderstelde dat het een streek van de Duitsers zou kunnen zijn²¹, maar beschuldigde toch de ‘Wallonizanten, d.i. bejveraars ener naasting bij Frankrijk... omdat zij in hun geest zo perfekt overeenkomen met de jongste uitlatingen van een Gerard Harry, een Roland de Marès, of - om de voornaamste hunner te noemen - een Maurice Maeterlinck, die in het Scalateater te Milaan uitriep: “Ils ont (les Belges) sauvé la civilisation latine”...’ Op 9 juli kwam ook Leonce Du Catillon op tegen Harry en konsoorten, die met vuur speelden: ‘Zij zullen, als ze zo voortgaan, de Duitse invloed in het België van morgen niet alleen leefbaar, maar ook geducht maken. Zijzelf zijn bezig het pangermanendom in de hand te werken.’

3. Scheuring onder de flaminganten in Nederland

De overgang van de *Vlaamsche Stem* naar het aktivisme werd in de hand gewerkt door haar financiële nood. Van 23 juni af verscheen ze nog maar zesmaal per week en op twee bladzijden, in plaats van zevenmaal op vier. De meeste Vlaamse uitwijkelingen zullen Nederlandse kranten gelezen hebben. Het blad stond bovendien op een hoog peil dat vooral op intellectuelen was afgestemd, en verlaagde zich niet tot de haatzaaijerij tegen de Duitsers die aan de meeste andere vluchtelingenkranten lezers opbracht. Hoewel het in augustus nog op ongeveer 3.000 exemplaren verspreid werd, kon het alleen

met belangrijke steun van buitenaf in leven blijven.²² De regeringssteun, die bestond in het betalen van de ervaren journalist Du Catillon als voltijds medewerker in Den Haag²³, was onvoldoende. In die omstandigheden wisten Nederlandse geldschietters het blad onder hun controle te brengen. De voornaamste onder hen was Gerretson, die het aktivisme was toegedaan.

Frederik Carel Gerretson was toen 31 jaar en had als dichter naam gemaakt onder het pseudoniem Geerten Gossaert. Zijn sympathie voor Vlaanderen was vermoedelijk versterkt tijdens zijn studietijd aan het Institut Solvay te Brussel; die voor Duitsland door zijn wijsgerige opleiding die hij in 1917 zou bekronen in Heidelberg. Zijn opvattingen over buitenlandse politiek kunnen niet los gezien worden van zijn kristelijk-historische overtuiging; hij was tijdens de Wereldoorlog o.m. sekretaris van de Savornin Lohman, de leider van de C.H.U.²⁴ Gerretson was voorstander van federalisme in België en verklaarde dat dit het land zou versterken en separatisme zowel als buitenlandse inmenging voorkomen.²⁵ Wij moeten het erg naïef vinden dat hij meende dat zulke hervorming tijdens een vreemde bezetting buitenlandse inmenging zou voorkomen, maar we moeten wel vaststellen dat hij binnen het aktivisme heeft willen remmen, en namelijk in de lente en de zomer van 1915 Picard gesteund heeft tegen Domela. Waarschijnlijk was het zijn bedoeling om van *De Vlaamsche Stem* te maken wat de *Post* leek onder Picards leiding: een niet-antibelgisch orgaan voor Vlaams zelfbestuur. Misschien wist hij niet, hoe products hijzelf ook kan geweest zijn, hoezeer de *Post* met handen en voeten gebonden lag aan de bezetter; of wilde hij het niet weten.

De notulen van de groep Jong-Vlaanderen in Gent geven belangrijke aanduidingen i.v.m. de koerswijziging van de *Vlaamsche Stem* en het gebeuren in Nederland in het algemeen.²⁶ In de vergadering van 19 januari 1915 deelde Domela mee dat hij een brief had ontvangen waarin de nog op te richten *Stem* de medewerking vroeg van de Gentse flaminganten. (Domela kon als predikant naar Zeeuws-Vlaanderen reizen, en van de werking der Jong-Vlamingen was toen nog niets uitgelekt; het was dus heel natuurlijk dat de *Stem* zich tot hem gewend had). ‘De vergadering betreurt vooral de medewerking van Dr. Jacob aan zodanig blad. Aan de andere kant zal denkkelijk een driemaandelijks tijdschrift in goede geest door Gerretson en Hoek opgericht worden.’ Derk Hoek was de 27-jarige zoon van een Nederlands predikant te Brussel, had van 1892 af in die stad

gewoond en er van 1906 tot 1914 rechten en geschiedenis gestudeerd. Samen met Gerretson en met vader en zoon Domela zou hij het meest actief zijn om in Nederland ‘het Belgische vraagstuk’ te stellen in brochures en artikels.

Maar nu terug naar onze vergadering in Gent: die besliste dat Picard en later Domela naar Nederland zouden gaan om te trachten ‘de teloor geraakte Vlaamse elementen in Holland’ voor de activistische *Vlaamsche Post* te winnen.

Al op 25 januari bracht Picard verslag uit van zijn vierdaagse reis. Hij meldde dat Hoek, Cantillon²⁷, Eggen, Paul Van Oye, Ritter en Gerretson toegezegd hadden om maandelijks brieven uit Nederland te schrijven, terwijl Marcel Van de Velde als verbindingsman wilde optreden. Deze laatste, Cantillon en Eggen zouden inderdaad activisten worden. Ritter kennen we niet. Paul Van Oye was de zoon van Eugene, gehuwd met een Nederlandse, en vertrok weldra naar Nederlands-Indië.

‘Verder deelt hij (Picard) mee, dat de meeste Vlamingen in Holland slecht gestemd zijn; slechts enkelen zijn goed, b.v. Brulez en Alberic Deswarte. De laatste zei: “Als Duitsland wint en Vlaanderen bevrijdt, werken wij mee en helpen alles vergeven.” De heer Domela merkte hier op, dat Edzard [Domela Jr.] hem geschreven had, dat Deswarte hem had gezegd: “Als Duitsland wint, redden uw vader en zijn vrienden Vlaanderen van verbastering, ondergang en verduitsing - als Duitsland verliest, springen wij op de voorgrond; wij hebben ons niet gekompromitteerd. Ik heb alle sympathie voor uw vader en de Gentenaars, maar wij moeten in beide gevallen gereed zijn.” Het standpunt van Jacob is het volgende: “België bestaat en strijdt voor 't recht der Nederlandse staten. De Belgische zaak is de zaak der kleine volken; zij is ook de zaak der Vlamingen, een klein volk in de Belgische staat. In deze oorlog staan ook de Vlamingen op Belgisch standpunt. Tegelijk met naar een hersteld België streven de Vlamingen naar een hersteld Vlaanderen”...’

Wij moeten deze teksten voorlopig laten voor wat ze zijn en vaststellen dat in de vergadering van 29 april, toen de *Post* al ruim een maand verscheen, als vaste medewerkers uit Nederland alleen drie Hollanders werden genoemd: Bolland, Gerretson en Valckenier Kips. Lucien Brulez zou, met nog één van zijn drie broers, inderdaad activist worden. Zijn loyale broer Raymond heeft ons in *Het Pakt der Triumviren* de familie geschetst: ze hadden een Duitse oom die sinds 20 jaar de Belgische nationaliteit had, een nicht die met

een Duitser gehuwd was, een zus die met een Duitser verloofd was welke haar Duitse propaganda stuurde en waarmee ze na de oorlog zou trouwen. Lucien was vóór 1914 leider van het flamingantisch studentengenootschap Schild en Vriend in Brussel, en studeerde filozofie bij de zopas vermelde Duitsgezinde Leidse hoogleraar Bolland, die hem bij de vlucht in 1914 gastvrijheid aanbood.

Op 23 mei 1915 werd er in Jong-Vlaanderen gesproken ‘over de mogelijkheid, invloed uit te oefenen op de strekking van de *Vlaamsche Stem*. Hiertoe vindt men vooral steun bij de heer Gerretson en zijn vrienden’. Op 19 juni deelde Picard mee dat hij tijdens een nieuwe reis in Nederland had ‘vernomen, dat Jacob hoofdredakteur wordt van de *Vlaamsche Stem*. De heer Jacob verzoekt de redactie, de *Vlaamsche Stem* niet meer aan te vallen, dan zal de *Vlaamsche Stem* zich ook niet meer tegen de *Vlaamsche Post* keren’²⁸.

Vermits Deswarte, als we Picard en Edzard Domela mogen geloven, niet zo heel vast in zijn Belgische schoenen stond, was het voor de voornaamste geldschietter Gerretson mogelijk om hem in activistische zin te beïnvloeden. In de *Stem* van 23 mei had hij zich al, terloops, uitgelaten voor een herstel van België op federale grondslag. Op 28, 29 en 30 juni publiceerde hij een trits artikels waarin hij, ten eerste, in bedekte termen de godsvrede afwees, ten tweede als oorzaak van België’s zwakheid aanwees het ‘unitaristisch centralisatiestelsel... dat al dadelijk na 1830... een uitroeingspolitiek heeft gevolgd tegenover het Vlaamse wezen’; en ten derde zelfbestuur voorstelde als de oplossing: ‘Het doel is hier, ver van te scheiden, Wallonië en Vlaanderen in een Belgisch federatief staatsverband steviger te verenigen, bij een wederkerig toegezegde vrijheid en gelijkheid in alles waar het gaat om economische voordelen, politieke belangen, internationale aangelegenheden.’²⁹

De evolutie van de *Stem* werd natuurlijk opgemerkt. Bij zijn frankofiele Amsterdamse geboorteland *L’Echo Belge* barstte de bom in twee hoofdartikels van Charles Bernard op 26 juni en 1 juli: ‘Les Importuns’ en ‘Les Impudents’. Dat waren in beide gevallen de flaminganten, zonder meer. Voor de eerste en enige maal in alle onderzochte bladen, buiten het kortstondige *Journal des Réfugiés*, troffen we hier openlijke aanvallen aan op de Vlaamse Beweging, dat cenakel van baantjesjagers. De in België verblijvende flaminganten werken samen met de bezetter, zo heette het op 26 juni, ze wensen de annexatie bij Duitsland, omdat hun Germaanse broeders hun gemakkelijker zullen toelaten de Vlaamse taal te spreken. De uitge-

weken flaminganten beweren wel dat ze niets met de vijand te maken hebben, maar voortdurend stellen ze Vlaamse eisen en brengen daardoor het vaderland in gevaar. ‘Ces maniaques se demandent comment on retirera aux deux cent mille Flamands de culture française le droit d'élever leurs enfants en français, à l'heure même ou sept million et demi de Belges sont menacés de perdre leur nationalité.’ Op 1 juli werd vooral de *Vlaamsche Stem* aangevallen, die samen met de activisten het Vlaamse volk in diskrediet bracht en de eenheid van het land bedreigde: ‘Aussi longtemps qu'il y a une question belge (tot aan de overwinning dus), il ne doit, il ne peut y avoir une question flamande!’

Minister Poulet, die in Den Haag verbleef, schreef op 29 juni aan beide bladen om de polemiek over de Vlaamse kwestie te staken.³⁰ Mogelijk had die brief niet tijdig de *Stem* bereikt om het artikel van de 30e nog tegen te houden. Zeker liet *L'Echo* opzettelijk nog zijn aanval van 1 juli drukken, en beloofde pas daarna te stoppen; misschien verklaart dat weer waarom de *Stem* nog niet had geantwoord op 6 juli.³¹

Op dezelfde 1 juli berichtte de *Stem* dat Dr. Antoon Jacob voortaan zou deel uitmaken van de redactie. Dat was een 26-jarige filoloog die naam had gemaakt met zijn uitgave van de briefwisseling van Conscience, en over wiens belgischgezindheid de Jong-Vlamingen in januari nog ontgoocheld waren. In hetzelfde nummer verscheen al een niet-ondertekende bijdrage van hem, waarin hij verklaarde dat het niet alleen voor de Vlamingen plicht was om zich over de toekomst uit te spreken, zoals Deswarte zopas geschreven had, maar ook voor de regering: ‘Een herstel van België op de oude grondslag - de verdrukking van de nationaliteit van de Vlamingen - is onmogelijk.’ Tijdens de volgende dagen bleek de radicalere koers van het blad ook uit andere bijdragen.³²

Nog op dezelfde 1 juli werd hoofdredakteur Deswarte gekontakteerd, ‘apart en zonder onderlinge voorkennis’, door Arthur Buysse, Julius Hoste Jr. en Frans Van Cauwelaert, die alle drie waren opgeschrokken door de eis aan de regering en de nieuwe toon in het algemeen. Arthur Buysse was een broer van Cyriel, hij had zich als liberaal volksvertegenwoordiger voor Gent doen kennen als een uitgesproken vlaamsgezinde. Deswarte beriep een vergadering van flaminganten in Amsterdam voor 4 juli, waarop de genoemden aanwezig waren met redakteurs, medewerkers en beheerders van

de *Stem*, o.a. Cyriel Buysse en Leonce Du Catillon, en ook met Maurits Josson die toen ter plaatse was.

Van Cauwelaert stemde er met Deswarte in dat ze niet te allen prijze moesten zwijgen tegenover aanvallen van de vlaamshaters, maar betoogde dat ze wel onvoorwaardelijke vaderlandsliefde moesten tonen, wat hij niet terugvond in de laatste nummers. Jacob voer uit tegen het Belgisch regime. Ook De Clercq en Josson waren het niet eens met Van Cauwelaert. Op voorstel van Hoste werd aanvaard dat een manifest zou worden opgesteld waarin de Vlaamse politiek van deze tijd zou worden omlijnd; maar dat daarin de *Vlaamsche Post* bij name zou worden veroordeeld, zoals Van Cauwelaert vroeg, werd niet aangenomen. Arthur Buysse, Hoste, Deswarte en Van Cauwelaert werden belast met de redactie; die keuze was dan weer een overwinning voor de onvoorwaardelijk-loyalen. Na afloop van de vergadering gingen Jacob en De Clercq naar een andere bijeenkomst die door Gerretson, Hoek en activistischgezinde Vlamingen als Edgard Rietjens en Eugène Cantillon was belegd, toevallig op dezelfde dag en ook in Amsterdam. Daar stond op de agenda ‘de kwestie der *Vlaamsche Stem*, waarvan de meerderheid der aandelen in handen van onze fraktie waren’³³.

Op 11 juli gaf de krant een Guldensporen-nummer uit, waarin Van Cauwelaert zich tot de koning wendde: ‘Wij hopen, Sire, dat het Vlaams bloed en ons lijden niet onvruchtbaar zullen geweest zijn voor de toekomst. Wij hopen dat de vreselijke gebeurtenissen, dat het ontzettend gevaar, welke wij doormaken, alle regeringspersonen en vertegenwoordigers van openbare besturen tot het inzicht zullen hebben gebracht, dat Vlaanderen recht heeft op volledig eerherstel, recht op volkomen gelijkheid, recht op zijn evenredig aandeel in de stoffelijke en geestelijke goederen van de Belgische Staat, en tot het levendig besef dat buiten een eerlijk doorgevoerde rechtsgelijkheid geen België op de duur bestaanbaar is.’ En hij wees op ‘het bloedige, neen het hemelgergende onrecht’ dat aan de Vlaamse soldaten werd aangedaan wanneer ze nederlandsonkundige oversten hadden.³⁴

Ook op 11 juli was te Bussum een guldensporenfeest georganiseerd door de redactie van de *Stem* met de Utrechtse studentenafdeling van het A.N.V. Namens de bijeenkomst werd door de redakteurs Deswarte en De Clercq een huldetelegram gestuurd aan de koning, volgens hetwelk op hem werd vertrouwd om ‘het zelfstandige Vlaanderen in het onafhankelijk België te waarborgen’. Koning Albert

dankte en verklaarde dat na de bevrijding de bevoegde overheden alle maatregelen zouden weten te nemen om de verzuchtingen en de belangen van zijn volk veilig te stellen; intussen deed hij een dringend beroep op alle Belgen om, vóór de vijand, geen andere bekommernis te hebben dan de bevrijding van het grondgebied. Dat was een oproep om de godsvrede te bewaren, zeker om hem niet flagrant te verstoren door de eis van federalisme te stellen en de instemming van de regering daarmee te vragen. De priester en Leuvense hoogleraar J. De Cock schreef daarop uit Zwolle op een open briefkaart aan Van Cauwelaert, dat het herstel van het vooroorlogse België hem niks kon schelen, Waalse of Duitse heerschappij waren hem gelijk, en dat gedweep met de koning die alleen zijn troon verdedigde, dan zag hij liever Van Cauwelaert president van de republiek Vlaanderen.³⁵

Op 16 juli werd in Den Haag opnieuw vergaderd om de tekst vast te leggen van het manifest, dat ondertussen ‘door de vier gedelegeerden op verschillende konferenties was voorbereid en besproken’ en geredigeerd was door Van Cauwelaert. Met hen waren aanwezig Cyriel Buysse, Leo Van Puyvelde, Du Catillon, Jacob, De Clercq en Camille Huysmans; André De Ridder was verontschuldigd. Het manifest wilde ‘de houding van de Vlaamse beweging tegenover de strijd en de toekomst van België’ bepalen. Het zette het doel van de Vlaamse Beweging uiteen. Dat ‘kan alleen worden bereikt met aan de taal van ons volk volledige vrijheid en gelijkberechtiging te schenken in ons bestuurlijk en staatkundig leven, en vooral met aan ons volk een degelijk onderwijs te verzekeren’ in eigen taal, de universiteit inbegrepen. ‘Onze beweging wil geen afbreuk doen aan de staatkundige eenheid van België. Wij willen in geen afhankelijkheid leven van enige vreemde mogendheid. En mocht een enkele, die zich Vlaming noemt, zich verlagen tot handlanger van het Duits bestuur, dan pleegt hij evenzeer ontrouw tegen onze beweging als tegen ons land.’ Op de dag van de bevrijding hervatten wij onze strijd om, dank zij het door deze oorlog versterkte ‘zelfbewustzijn en het gevoel van eigenwaarde’, ons recht zelf in handen te nemen. We hopen dat bij de regering, de koning en de Walen uit deze beproeving het inzicht zal gegroeid zijn ‘dat het voor de inwendige vrede en de vooruitgang van België onontbeerlijk is, dat aan het Vlaamse volk volledig recht worde gedaan’.

Hoewel de *Vlaamsche Post* niet met name was veroordeeld, en er in het stuk een oproep aan koning en regering stond die zover

ging als mogelijk was bij de godsvrede die zopas opnieuw was ingescherpt door de vorst, eiste Jacob dat er scherp uitgesproken eisen zouden worden geformuleerd, wier toezegging voorwaarde zou zijn om verder samen te werken met het landsbestuur. Hij en De Clercq weigerden te ondertekenen; al de anderen deden dat wel, De Ridder inbegrepen, behalve Huysmans die moest terugkeren naar het bezette land maar die de activisten fel had aangevallen.³⁶ Op een vraag van Deswarte had Van Cauwelaert bevestigd dat het stuk niet inhield dat er na de oorlog niet voor federalisme zou mogen geijverd worden. Het manifest verscheen in de *Stem* op de nationale feestdag, 21 juli. Van Cauwelaert had het aangekondigd in de pers als een veroordeling van de *Vlaamsche Post*, en dat zou hij opnieuw doen in het eerste nummer van *Vrij België* (vermits degenen die geen veroordeling aanvaard hadden, uiteindelijk toch niet ondertekend hadden?).

Intussen werd het duidelijk dat hoofdredakteur Deswarte niet meer meester was van de *Stem*. Hij had met Gerretson een overeenkomst ondertekend, waarbij aan Jacob en De Clercq een vrije zeg zou worden gelaten voor een paar kolommen per dag, in afwachting dat de leiding helemaal in hun handen zou overgaan. Het was hem verboden om ‘Vlaamse groepen’ aan te vallen, m.a.w. om de pangermanisten van Jong-Vlaanderen te bestrijden. De oproep tegen kollaboratie waarvoor de Gentse flaminganten Maes en Sevens in de gevangenis waren gegaan, mocht in de *Stem* niet verschijnen.

Ook in Le Havre en aan het front werd de verglijding van de *Stem* met wrevel of met woede gevolgd, zoals we merken in de korrespondentie van Van Cauwelaert. Op 7 juli schreef hem F. Neuray, de eigenaar-hoofdredakteur van *Le XXe Siècle*, dat die niet zou blijven zwijgen als de *Stem* zo voortging. Een week later meldde de legeraalmoezenier Franco de Wyels: ‘De Vlaamse zaak wordt hevig besproken tegenwoordig in de kranten (*XXe* en *Belgische Standaard*) en onder de soldaten en officieren.’ Hij vroeg een protest van ‘onze leiders’ tegen de scheurmakers die voor bestuurlijke scheiding opkwamen in de *Stem*. Op 27 juli jammerde aalmoezenier Jan Bernaerts dat de *Stem* nu de kans schoon had gegeven aan de *XXe Siècle* om tegen de Vlamingen op te hitsen (die akelige *XXe*, zoals Marie-Elisabeth Belpaire hem in een brief van dezelfde dag noemde).

Van Cauwelaert, Hoste en Huysmans hadden weinig moeite om Deswarte ervan te overtuigen dat hij in een valstrik was gelopen. Ze spraken af om Jacob door te sturen; op 20 juli lag de ontslagbrief

klaar, maar Gerretson stak daar blijkbaar een stokje voor.³⁷ In een artikel van 30 juli verklaarde Deswarte omwille van de godsvrede het debat over federalisme en de vernederlandsing van de Gentse universiteit te staken. Een urenlange discussie van Van Cauwelaert met Gerretson was blijkbaar een dovemansgesprek, omdat voor de eerste ‘wij als Vlamingen niet alleen niet los van België mogen noch kunnen staan, maar zelfs met geen andere mogelijkheid dan het herstel van het vrije, zelfstandige België mogen koketteren’; terwijl Gerretson een Vlaams belang wilde dienen los van de Belgische solidariteit tegen Duitsland. Dat werd de breuk.

De groep Van Cauwelaert-Hoste-Deswarte kreeg de steun van de Nederlandse Raad van Bijstand, die fondsen had ingezameld voor de redding van het blad; ook van minister Pouillet, die gelden uit het fonds voor steun aan journalisten beschikbaar stelde. Maar de groep bleek niet in staat om de meerderheid van de aandelen op te kopen.³⁸ Ze stelde een drievoudig alternatief: ofwel wordt het verlies latende blad gestaakt; ofwel nemen wij het over met uitsluiting van de groep Gerretson-Jacob-De Clercq-Jong-Vlaanderen; ofwel zet die het voort en trekken wij ons niet alleen terug, maar zullen het blad ook ‘zonder enig ontzag’ bestrijden. Op 16 augustus werd de algemene vergadering gehouden van de vennootschap *De Vlaamsche Stem*. Gerretson, die de meerderheid van de aandelen achter zich had, koos de derde mogelijkheid. Deswarte, Cyriel Buysse, De Ridder, Gabriël Opdebeeck, Alfons De Groeve, Du Catillon en de Antwerpse advocaat F. Wittemans trokken zich terug uit het blad.

Van de volgende dag af verscheen de *Stem* onder de redactie van Jacob en De Clercq, en publiceerde instemmende stukken van Dr. Lucien Brulez en van Jozef De Cock. Tijdens de volgende maanden bleef de krant wel Duitse hulp aan de Vlamingen afwijzen, maar van godsvrede was geen sprake meer; het federalisme werd van de regering geëist en wilde die het niet beloven, dan moesten de Vlamingen hun eisen na de oorlog kenbaar maken op het vredeskongres. Tijdens een onderhoud op 17 september vorderde minister Pouillet van de ateneumleraar De Clercq zijn aftreden als redakteur, op straffe van ontslag uit het rijksonderwijs. De Clercq weigerde en werd in oktober inderdaad ontslagen en Jacob geschrapt van de lijst der kandidaat-leraars.³⁹ Voortaan werd het hoofdtema van het blad: tegen de fransdolle regering. Over het manifest van de groep Van Cauwelaert heette het op 31 oktober: ‘Dit van politiek druipend manifest mist in echt Vlaamse kringen elk zedelijk gezag, daar het

werd opgesteld en ondertekend door Belgen, die afhankelijk zijn van de Belgische Staat of de partijen.’

De loyale flaminganten hebben het blad gekelderd, zoals ze hadden aangekondigd. Ze beschikten daarvoor natuurlijk over alle mogelijke officiële steun. In overleg met hen vroeg het gezantschap aan de Engelse en Franse censuur om de invoer van de *Stem* te verbieden.⁴⁰ Op 27 augustus verscheen het weekblad *Vrij België* van Van Cauwelaert en Hoste waaraan het leger enkele weken later de afname van 3.000 exemplaren garandeerde.⁴¹ Op 15 september verscheen *Het Belgisch Dagblad* met Du Catillon als hoofdredacteur.

Volgens Eggen, die het weten kan, heeft Van Cauwelaert ‘ons bevochten in Holland, en het is waar, hetgeen hij beweert, dat zijn bemoeiingen bijna alle abonnementen aan de *Vlaamsche Stem* van Amsterdam hebben doen verliezen... maar welke middelen, welke druk werd uitgeoefend’ om haar te boycotten in de kampen van geïnterneerden en van vluchtelingen?⁴² In november verscheen het blad nog twaalfmaal, in december ook, in 1916 nog dertien keren; op 31 januari werd het gestaakt.

We besluiten dat, als we het kortstondige *Journal des Réfugiés* terzijde laten, de godsvrede in de vluchtelingenkranten niet verbroken werd door de franstalige bladen, maar door *De Vlaamsche Stem*. Behalve in *L’Echo Belge* van 26 juni en 1 juli 1915 hebben we geen aanvallen op de Vlaamse Beweging of de flaminganten gevonden, in de aard van die welke de pers in het bezette land (ook de nietaktivistische *Antwerpsche Tijdingen*) en de *Stem* uitstortten over ‘de fransgezinden’ of ‘de wallonizanten’. Ook daarna bleven de reacties op het Bussumer sporeneest en op de evolutie van de *Stem* weer beheerst, misschien onder invloed van het telegram van koning Albert, dat een oproep tot volgehouden godsvrede was. Al spreekt het vanzelf dat al die Vlaamse schendingen daarvan geen sympathie wekten.⁴³ Op 10 augustus verscheen in de *Indépendance Belge* een oproep van professoren uit Leuven, Gent en Luik om de taaltwisten te laten rusten. Die krant had tevoren in hoofdzaak slechts in haar brieven uit Nederland door Terwagne melding gemaakt van het aktivistische verschijnsel; ze had het manifest van Van Cauwelaert en een brief van Julius Hoste Jr. opgenomen. Voortaan hield ze zich, zover we haar gevolgd hebben, strikt aan het stilzwijgen, nl. tot einde oktober 1915. Hetzelfde deed *De Belgische Standaard* die op 11 augustus de oproep had afgedrukt; tot het einde van 1915 werd hij veel minder openlijk vlaamsgezind dan tevoren, maar op

19 november voegde hij erbij dat de censuur geen behandeling van Vlaamse eisen zou dulden. Nog in de perskroniek van december 1915 in *Dietsche Stemmen* moest de Hollandse aktivist Derk Hoek met spijt vaststellen: ‘De Franse, ook de Frans-Belgische bladen zwijgen, over dit onderwerp [de Vlaamse Beweging] nagenoeg geheel. Blijkbaar een ordewoord!’ Inderdaad: het ordewoord godsvrede.

Dr. H.J. Elias beoordeelde de scheuring in het vlaamsgezinde kamp in Nederland als volgt: ‘Het vraagstuk van de Duitse hulp tot oplossing van de Vlaamse Beweging (één van de twee kernpunten van het aktivisme, het tweede zijnde de gedachte van de zelfstandigheid) heeft hierbij geen rol gespeeld. Het ging om een stap vooruit in de ontwikkeling van de doeleinden van de strijd, waar Van Cauwelaert de voet dwars zette en de Belgische eenheid als een *feitelijk* integraal bestanddeel van de Vlaamse Beweging vooropstelde.’⁴⁴

Die versie kunnen we onmogelijk bijtreden. Het zou dus gegaan zijn voor of tegen federalisme? Het ging integendeel heel duidelijk over volgende twee vragen. Erkennen we de pangermanisten van de *Vlaamsche Post*, wier bedoelingen beginnen door te zijpelen uit de publikaties van Domela en wier banden met de Duitsers duidelijk worden, als medestanders met wie we eventueel enigszins van mening verschillen, of als tegenstanders?⁴⁵ En ten tweede, daarmee samenhangend, aanvaarden wij voor het Vlaamse belang te strijden op een manier die in de Duitse kaart speelt en die in oorlogstijd onze bevolking verdeelt en ze tegen de regering opzet? Zoals Deswarte het uitdrukte in zijn ‘afscheidswoord’ aan de *Stem*: de scheidslijn tussen hem en de nieuwe redactieploeg lag in de al dan niet onvoorwaardelijke trouw aan België (in zijn strijd tegen Duitsland).⁴⁶ Of zoals Van Cauwelaert schreef: de nieuwe redakteurs ‘hebben een loyaal-Belgische politiek beweren te voeren in overleg en met financiële hulp van een groep, waarvan verschillende leden rechtstreeks de hand hadden in de antibelgische politiek van *De Vlaamsche Post* of in andere antibelgische organen, in Nederland verschijnende’⁴⁷. En indien De Clercq ‘in zijn gewone lyrische bedwelming’ dat niet zou hebben ingezien, Jacob tenminste wist het heel goed.

4. Het aandeel van Nederlanders

Is de activistische stroming in Nederland op gang gebracht door Vlamingen? Of door Nederlanders als vader en zoon Domela, Derk Hoek, Gerretson, Bolland en anderen, die in hun geschriften en gesprekken ‘de Belgische kwestie’ stelden, welke voor de flaminganten in Nederland aanvankelijk niet bestond? In april 1916 zou de bekende historicus Dr. Colenbrander, in een van zijn vele aanvallen op de activistisch-gezinde politiek van sommige van zijn landgenoten, schrijven dat het Hollands taak niet was de Vlamingen te bewegen om ‘Vlaamse gedachten uit te geven, voor drie vierden door Hollanders gedacht’⁴⁸.

Revelerend is een verslag van de Duitse gezant in Den Haag op 14 juli 1915. ‘Een niet al te grote, maar inzake wilskracht en politieke begaafdheid niet te onderschatten kring van Hollanders werkt aan de verwezenlijking van de grootnederlandse idee. Het doel van die mannen is niet een vereniging van Holland met de Vlaamse delen van België. Daarvoor schrikken ze eigenlijk allemaal terug, vooral omwille van het godsdienstige vraagstuk. Het opnemen van een zo sterk katholiek element wil niemand in Holland. Veeleer zweeft deze kringen voor ogen, dat in een min of meer hersteld België de Vlaamse landsgedeelten een zo goed als volledig zelfbestuur zouden moeten hebben, en dat Holland om zo te zeggen als leraar en vriend met die zelfstandig ingerichte Vlaamse landsdelen een bijzonder innige verhouding zou hebben. De ministerpresident, de Heer Cort van der Linden, heeft, om niet meer te zeggen, heel sterke sympathieën voor de ideeën van deze kring. Het orgaan van de beweging is het A.N.V., een van zijn meest roerige onderafdelingen de Utrechtse Studentenafdeling.’ Kühlmann voegde dan de tekst bij van het Bussumer telegram van drie dagen tevoren, dat door het Belgische hof wel ‘met heel gemengde gevoelens’ zou gelezen worden. ‘Op dit ogenblik zijn de meeste vlaamsgezinde elementen van Holland Duitsgezind en werken ze in de zin van de Duitse zaak.’⁴⁹

De vraag kan worden gesteld welke invloed er van Nederlandse zijde en bepaald van de eerste-minister⁵⁰ kan uitgegaan zijn op de Duitse *Flamenpolitik*. Deze was door von Bethmann-Hollweg aanvankelijk opgezet om sympathie te winnen in Nederland, en nog in oktober 1915 was het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken ermee begaan om langs die weg Nederland aan Duitsland te binden.⁵¹ Dat de bezetter de Belgische wetgeving ten voordele van de Neder-

landse taal wilde toepassen, kon inderdaad alleen maar gunstig onthaald worden in Nederland. Maar zodra hij verder ging, schijnt zich een tegenstelling te hebben geopenbaard tussen een activistischgezinde minderheid, en de meerderheid van de publieke opinie die inzag dat het te doen was om het uiteenrukken van België met de bedoeling om het land te annexeren. Al op 8 augustus 1915 waarschuwde de Duitse militaire attaché Renner daarvoor, zoals al op 10 mei Kühlmann had bericht dat de verplichte verwijdering van Franse en Engelse opschriften in Oostende en Brugge protesten uitlokte in Nederland.⁵² Nog in 1917 en 1918 waren de reacties dezelfde.⁵³

Maar het gaat ons hier vooral om de invloed die werd uitgeoefend op de Vlamingen. Het ligt voor de hand dat vlaamsgezinde Nederlanders niet even sterke remmingen zouden hebben als de Belgen tegen het stellen van federalistische eisen op een ogenblik waarop die de eendracht tegen de vijand moesten ondermijnen.

Op 7 oktober 1915 verstuurde Kühlmann aan Berlijn een memorandum dat, zoals hij op de 23e ‘Ganz Geheim!’ verduidelijkte, was opgesteld door ‘de in het ministerie van Koloniën aangestelde Hollandse politicus C. Gerretson, onze grootnederlandse vertrouwensman, in samenwerking met het onder ons toezicht in het leven geroepen “Vlaamse Komitee” van Leiden’. Tot dat komitee ‘behoorden onder meer Derk Hoek die de auteur was van de brochure *Vlaanderen en de Belgische Kwestie*, A. Remouchamps en E. Cantillon. Ook L. Picard... werd erbij betrokken’. Het memorandum stelde voor dat, om te voorkomen dat na de oorlog België een Frans-Engels bolwerk zou worden, een blok zou worden gevormd tussen Holland, België en de Centrale Mogendheden. België zou daarin fungeren als een neutrale staat op federale grondslag, namelijk met volle autonomie voor Vlaanderen en Wallonië. Dat federalisme zou de Nederlands-Vlaamse invloed in België sterk genoeg maken om de gevaren van een fransgezinde politiek op te vangen en meer had Duitsland niet te wensen. Een autonoom Vlaanderen zou tegelijk een toenadering tussen Duitsland en Nederland verzekeren. Volgens Kühlmann hadden Dr. Kiewiet de Jonge (voorzitter van het A.N.V.) en oudpremier Abraham Kuyper met dit memorandum hun instemming betuigd. Ook oud-minister Colijn toonde interesse en bovendien alle medewerkers aan *Dietsche Stemmen*.⁵⁴

Dit was het pro-activistische tweemaandelijks tijdschrift dat in november 1915 van de pers kwam onder redactie van Prof. Bodenstein

(Zuid-Afrikaan), René De Clercq, F.R. Coers, Mr. W.J.L. Van Es, Gerretson, Rietjens, Jhr. Dr. C.G.S. Sandberg en redaktiesekretaris A.J. Van Vessem, de sekretaris van de Utrechtse Studentenafdeling van het A.N.V. Ook Derk Hoek zou eraan meewerken. We moeten hier de vraag stellen of *Dietsche Stemmen* en *Vlaamsche Stem* niet met Duitse gelden van een geluidsversterker zijn voorzien? Op 8 februari 1916 zou de *Politische Abteilung* melden dat de Duitse diensten in Antwerpen een rol van belang speelden in de samenwerking tussen de activisten in het bezette land en de Duitsgezinde Vlaamse groep in Nederland met haar Hollandse vrienden. ‘Het is gelukt het contact met Holland nauwer en vruchtbaarder te maken, vooral ook door een bundeling van alle geschikte krachten rond... *Dietsche Stemmen*.’⁵⁵ In 1918 werden voor dat blad en voor een ander Nederlands pro-aktivistisch orgaan, *De Toorts*, door de Raad van Vlaanderen, subsidies gevraagd aan de *Politische Abteilung*.⁵⁶

We herinneren ons de verklaring van Leo Picard in 1972, dat alle activistische publikaties uitsluitend door de Duitsers betaald werden. Had Pouillet ongelijk wanneer hij op 13 juli 1915 schreef aan minister de Broqueville, dat de *Stem* financieel in handen was gevallen van lui die voor rekening van Duitsland werkten?⁵⁷ In april 1915 was in Den Haag een nieuwe Duitse gezant aangekomen, de top-diplomaat en latere minister van Buitenlandse Zaken R. von Kühlmann, die als pangermanist bekend stond. Hij wist spoedig de Nederlandse opinie gunstig te beïnvloeden, onder meer door een in mei in het leven geroepen *Hilfsstelle* die als tweede opdracht had de *Flamenpolitik* te ondersteunen, en die over ‘ruime middelen’ beschikte.⁵⁸ Zijn die middelen niet via ‘onze grootnederlandse vertrouwensman’ Gerretson gebruikt om de *Vlaamsche Stem* op te kopen?

Van grote betekenis is ongetwijfeld geweest dat de oude Abraham Kuyper, die vroeger de meest gezaghebbende staatsman in Nederland was geweest, zich in zijn dagblad *De Standaard* herhaaldelijk uitsprak voor federalisme. Zo citeerde de Gentse *Vlaamsche Post* hem op 20 juni 1915: ‘België kan allicht in twee zichzelf regerende delen gesplitst worden onder dezelfde koning, gelijk Oostenrijk en Hongarije onder de éne keizer uit het huis van Habsburg staan. Maar hoe 't ook ga, in Vlaanderen moet van nu voortaan de *moedertaal* van het Vlaamse volk weer opleven.’⁵⁹ In maart en april 1916 signaleerde de Duitse gezant verschillende artikels waarin Kuyper ‘opnieuw’ uitvoerig op zijn Oostenrijks-Hongaars voorbeeld zou zijn terug-

gekomen, maar tegen de strekking tot vernietiging van België zou hebben gereageerd, en waarin hij de vernederlandsing van de Gentse universiteit door de bezetter positief zou hebben besproken.⁶⁰

Op 18 april 1916 had Kuyper een onderhoud met von Bethmann-Hollweg, die zijn mededelingen als volgt noteerde: ‘Unsere Flamenpolitik sei verfehlt’, de Vlamingen hopen te vast op onze nederlaag om zich te compromitteren. Als we de oorlog verloren, zou alles wat we nu opbouwen vernietigd worden, als we wonnen, konden we alles regelen naar onze wensen, ook zonder de huidige voorarbeid ‘die kleinlich sei und bei den Flamen böses Blut mache. Als ideale Lösung sei im Friedensschluss anzustreben, die Teilung Belgiens in ein flamisches und ein wallonisches Königreich durch Personalunion geeint. Ausreichend sei Verwaltungstrennung’⁶¹. Bethmann kan hieruit besloten hebben dat van de ‘kleinliche’ voorarbeid op de bestuurlijke scheiding moest worden overgestapt, juist om bij de vredesonderhandelingen een Vlaamse kaart te kunnen uitspelen. Hij rekende immers niet op een volledige Duitse overwinning.

Maar nog eens, belangrijker dan de eventuele invloed van Nederlandse zijde op de *Flamenpolitik*, is de invloed op het ontstaan en de uitbreiding van het aktivisme. Het is evident dat er niet alleen een kleine groep was rond Gerretson die met haar geld en haar werk het aktivisme heeft helpen ontstaan en groeien. Er was ook een ruimere, invloedrijke kring die daarvoor het klimaat heeft helpen scheppen. Volgens Van Cauwelaert in *Vrij België* van 22 oktober 1915 waren de meeste federalisten onder de Vlamingen loyaalbelgischgezinden, die een odium op zich laadden door achter de duitsgezinde Abraham Kuyper aan te lopen of achter de Gentse groep o.l.v. Domela. Telkens weer, en terecht, zou hij de activisten ‘een Hollands-Vlaamse groep’ noemen.

Het Nederlandse aandeel verdient een uitvoerig onderzoek. Dat zal vooral moeten gericht zijn op de anti-revolutionaire en kristelijkhistorische milieus. Het zal de vraag niet mogen uit de weg gaan, in hoever er in de sympathieën voor het aktivisme een kalvinistischhollands ressentiment heeft meegespeeld tegen het katolieke België, dat zich in 1830 zoals in de 16e eeuw had afgescheurd. Bij Domela is dat ressentiment onloochenbaar.

Eindnoten:

1 *Le XXe Siècle*, 23 april 1915.

2 *Le XXe Siècle*, 17 april 1915; *La Métropole*, 20 april; *La Belgique* en *L’Echo Belge*, 24 april.

3 *Le XXe Siècle*, 1 mei 1915.

4 24 dec. 1914.

5 *La Belgique*, 27 april en 3 mei 1915. Haar redakteur G. Jaspars publiceerde in 1917 een brochure van 42 bladzijden 8° om de lof te zingen van de Nederlandse gastvrijheid en hulpbetoon, met als besluit: ‘Notre passage en Hollande aura créé entre les deux nations un lien à jamais indissoluble’; zie bibliografie.

6 5 mei en 14 juli 1915.

7 DEVLEESHOUWER, 261-262.

8 *XXe Siècle*, 8 april; *Métropole*, 22 april; *Belgique*, 5 april, 15 mei.

- 9 *XXe Siècle*, 17 april 1915; *Métropole*, 20 april; *Belgique* en *Echo Belge*, 24 april.
- 10 DEJARDIN, 12.
- 11 *La Belgique*, 14, 15 en 17 juli; vgl. *L'Echo Belge*, 11 en 20 juli.
- 12 M. UREEL, *De Vlaamse Frontblaadjes*.
- 13 17 feb. 1915.
- 14 28 maart 1915.
- 15 O.a. N. Terwagne op 28 jan. en Ch. Bernard op 3 maart 1915.
- 16 *La Belgique* van Rotterdam vroeg zelfs aan de Nederlandse handelaars dat ze een bordje zouden uithangen met 'on parle Français' of 'English spoken'; de meeste Belgen spreken wel Vlaams, maar er is zo'n groot verschil tussen onze Vlaamse dialecten en het Nederlands...; 10 april 1915. Terwagne had een adreskaartje: '151, Rue de Gand, Scheveningen'; PDB, 195.
- 17 Op 4 februari namen ze een brief op van de Antwerpse advocaat Emiel Wildiers, waarin de franstalige vluchtelingenkranten werden beschuldigd van antivlaamse uitlatingen.
- 18 14 april 1915.
- 19 VAN CAUWELAERT, 269.
- 20 Op 20 april 1915 klaagde Van Cauwelaert bij minister Pouillet het grievend onrecht aan van de achteruitstelling van de Vlamingen inzake onderwijs in het interneringskamp in Zeist, dat bleek uit ingezonden stukken in *De Vlaamsche Stem*. Maar op 11 mei schreef hem Kiewiet de Jonge, de voorzitter van het A.N.V., dat hij ter plaatse een onderzoek had ingesteld en de klachten ongegrond bevonden. PVC.
- 21 Een streek van de Duitsers lijkt ons ook de brief van een 'groupe de vrais Belges' die op 4 juni 1915 verscheen in de *Antwerpsche Tijdingen*; die trapt erin door te antwoorden dat de fransgezinde pers de godsvrede verbroken had.
- 22 VAN CAUWELAERT, 218.
- 23 Van Cauwelaert aan Du Catillon, 26 april, en aan Deswarte, 30 april 1915; Deswarte aan Van Cauwelaert, 29 april; PVC. Pouillet aan de Broqueville, 16 mei 1915; PDB, 181. De Belgische ambassadeur in Den Haag, baron Fallon, had ook 1000 gulden voorgesloten; Van Cauwelaert aan Deswarte, 9 nov. 1915; PVC.
- 24 De Schryver in VAN CAUWELAERT, 216, noot 35.
- 25 In *Dietsche Stemmen*, juni 1916, 180.
- 26 VAN DE VELDE.
- 27 Er staat Castillon, maar vermoedelijk werd bedoeld Eugène Cantillon, een 22-jarige student Germaanse filologie te Brussel. Volgens Leo Picard (interview 17.4.72) was hij een gedeserteerd soldaat. Hij kon dus niet naar België terug in geval van een geallieerde overwinning.
- 28 Inderdaad meldde Jacob op 13 juni 1915 aan Van Cauwelaert dat hij met ingang van 1 juli benoemd was tot redakteur. In zijn antwoord van 18 juni achtte Van Cauwelaert het nodig aan te manen tot 'grote voorzichtigheid' en 'vaderlandse getrouwheid'; hij vreesde dus toen al onraad. PVC.
- 29 Naar Alf. De Groeve op 24 juli 1915 aan Van Cauwelaert schreef (PVC) had hij zich in de redactievergadering van 28 juni tegen het pleiten voor zelfbestuur gekant, maar 'Deswarte was opgehitst door de nakende komst van Jacob en door René De Clercq'. Volgens deze brief was de vergadering van 4 juli (waarover verder) toen al aangekondigd; hadden Van Cauwelaert en de anderen al op 28 juni geprotesteerd i.p.v. op 1 juli?
- 30 Nota in zijn dagboek; PP, 112 bis.
- 31 Pouillet aan de Broqueville, 6 juli 1915; PDB, 181.
- 32 Zie ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 35. WILLEMSSEN, 37.
- 33 Zie voor de zaak van het manifest en de omzetting van de *Stem*, behoudens tegenstrijdige verwijzing, Van Cauwelaerts relaas in *Vrij België* van 14 en 28 januari 1916, en dat van Rietjens in *Dietsche Stemmen*, maart-april 1916, 447-449. Ter aanvulling VAN CAUWELAERT, *Gedenkschriften*, 215-218, 224 en 269-272, en JACOB, *De Vlaamsche Stem*.
- 34 Gec. in JACOB, *De Vlaamsche Stem*, 12 en 20.
- 35 20 juli 1915; PVC.
- 36 Dat werd overgebrieft aan de Duitsers die hem daartoe last berokkenden, zo zegde Huysmans aan Pouillet; dagboek Pouillet, 20 nov. 1915; PP, 112.
- 37 Deswarte aan Van Cauwelaert, 20 juli 1915; Van Cauwelaert aan Deswarte, 21 juli; PVC.
- 38 Pouillet aan de Broqueville, 13 juli en 21 aug. 1915; PDB, 486. Van Cauwelaert aan Belpaire, 30 juli, en aan Van de Perre, 13 aug.; PVC.
- 39 Pouillet, die in Den Haag verbleef, werd door Helleputte aangespoord tot afzetting op 8 september ('ici nos collègues sont généralement d'avis...'; kopie in PSH, 634), maar die brief had hem

- waarschijnlijk nog niet bereikt toen hij op 10 september aan de Broqueville meldde dat hij aan De Clercq een ultimatum zou richten (PDB, 181), en met het oog daarop een onderzoek gelastte (PP, 128).
- 40 Pouillet aan de Broqueville, 21 aug. 1915; PDB, 486.
 - 41 Pouillet aan de Broqueville, 10 sept. 1915; PDB, 181. Vgl. documenten in PDB, 627 en 486.
 - 42 J.L.M. EGGEN VAN TERLAN, *Bijdrage*, 67-68 en noot 128.
 - 43 De scherpste reactie in *La Belgique* van 27 juli: 'Les seuls scandales antipatriotiques que la Belgique ait eu à déplorer depuis la reddition d'Anvers (hier was ze weeral) ont été provoquées par des flamingants militants.'
 - 44 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 38.
 - 45 Op 24 juli 1915 schreef A. De Groeve uit Amsterdam aan Van Cauwelaert: weldra 'zullen Deswarte en De Ridder en Wittemans een konferentie hebben met Gerretson. Zoëven lees ik in "De Tijd" een onloochenbaar bewijs van de financiële en redactionele konnekties tussen de Duitsers en de *Vlaamsche Post*. Dit stuk zal straks ook in het gesprek gebracht worden als bewijs dat sommigen die er wel meer moesten van weten, wanneer ze beweerden dat de *Vlaamsche Post* met de Duitsers niet heulde, niet eerlijk waren'. Op 3 augustus schreef Van Cauwelaert aan Van de Perre: 'Op een gegeven ogenblik merkte ik ineens aan enkele stukjes welke in de *Vlaamsche Stem* verschenen en aan mondelinge mededelingen, welke ik toevalligerwijs vertrouwelijk ontving, dat er in het geheim een systematische werking werd gevoerd om tussen de *Vlaamsche Post* en de flaminganten in Holland een band te leggen, en toen ik verder op onderzoek uitging, ontdekte ik dat achter de zaak een groepje zat van Hollanders, welke met geld en met de pen en met raad dat verderfelijk werk steunden... Het telegram en de dagorde van de studentengroep van het A.N.V. in Utrecht, een paar artikeltjes van Dr. Jacob in de *Vlaamsche Stem*, de mededeling aan von Bissing en zo meer zijn allemaal uitingen van dezelfde politiek, welke in België vertegenwoordigd wordt door de *Vlaamsche Post* en, zij het in mindere mate, door het *Vlaamsche Nieuws* van Antwerpen en de *Gazet van Brussel*. Misschien zijn er onder die groep enkele mensen welke te goeder trouw zijn, zoals b.v. Dr. Borms van welke ik nog niet geloven kan... Maar er zijn onder hen een drietal jonge mannen, welke oprecht misdadig werk verrichten en welke zonder enige twijfel, naast een paar Hollanders, Duitse agenten zijn.' PVC.
 - 46 In *Vrij België*, 27 aug. 1915.
 - 47 In *Vrij België*, 10 dec. 1915.
 - 48 M. CORDEMANS, *E. Rubbens*, 61.
 - 49 Mikrofilm 616/4.
 - 50 Op 11 mei 1915 meldde Kühlmann aan von Bethmann-Hollweg dat Cort van der Linden in een lang gesprek uiting had gegeven aan zijn grote sympathie voor de Vlaamse Beweging. Hij had erop gewezen dat de antiduitse golf bij de Vlaamse bevolking niet te hoog moest geschat worden, want de diepere belangen wezen op een aanleunen bij het Deutschtum. 'Bei der künftigen Gestaltung der belgischen Verhältnisse werde dem Flamentum in weitgehendem Masse Rechnung getragen werden müssen. Seiner Nachrichten zufolge bestehe schon jetzt in den flämischen Provinzen eine Majorität für eine sehr weitgehende Autonomie der flämischen Gebietsteile dem Rest von Belgien gegenüber'; mikrofilm 353/2.
 - 51 WENDE, 80. Vgl. F. PETRI, *Zur Flamenpolitik*, 533, noot 67.
 - 52 Beide in mikrofilm 616/4.
 - 53 Rosen aan Bethmann, 8 maart 1917; mikrofilm 618/1. Anonieme nota 28 maart; mikrofilm 618/4.
 - 54 De inhoud van het memorandum bij WENDE, 80. Kühlmanns uitleg aan Bethmann in mikrofilm 616/4.
 - 55 *Tätigkeitsbericht* nov. 1915 - jan. 1916, 13; mikrofilm 353/3.
 - 56 *Archives*, 95.
 - 57 PDB, 486.
 - 58 SMIT, II, 140-141.
 - 59 *Activisten*, 70.
 - 60 Kühlmann aan Bethmann, 7 maart en 14 april 1916; mikrofilm 617/2.
 - 61 Kopie in mikrofilm 617/2.

9. het tweede oorlogsjaar

Na een jaar oorlog tekenden zich naast mekaar af: een enorme versterking van het Belgisch bewustzijn, het beginnend aktivisme en de verdeeldheid van de Vlaamse Beweging.

Streuvels, de scherpe observator van de plattelandsbevolking tussen Leie en Schelde, stelde in mei 1915 vast dat de groei van het nationaal Belgisch bewustzijn ‘zo vlug en zo algemeen’ was als ‘niemand van ons ooit gedacht had’. Op de ontredde en de moedeloosheid na de nederlaag was ‘het wonder verwekt onder ons’ door brieven van de soldaten die ‘alle zonder uitzondering getuigen van de moed, vastberadenheid, opgewekte geest... en 't vertrouwen onzer jongens. Het jammeren was ineens uit’. Bijzonder te weten dat de koning en de koningin bij de soldaten bleven, had een enorme uitwerking. ‘Geen huizeke in heel de streek, of er prijkt een nieuwe beeltenis van het koninklijk echtpaar. Koning Albert is er voorgesteld als soldaat.’ In het lijden en de strijd was het Belgisch volk tot een echte natie samengegroeid.¹ In dezelfde maand mei 1915 stelde Karel Van de Woestijne vast dat in Brussel het patriottisme overal tot uiting kwam waar zulks door de bezetter geduld werd, namelijk in de uitstalramen van de magazijnen waar de afbeeldingen van soldaten, van de koning in uniform en van de koningin prijkten.²

Streuvels schreef op 13 juni zijn visie op de Vlaamse Beweging in het bezette land neer, die zou verschijnen in *De Nieuwe Amsterdammer* van 3 juli en door tal van bladen zou besproken worden. Er waren nu drie groepen onder de vlaamsgezinden: de eerste zwijgt en wil de Vlaamse strijd staken tot na de oorlog. De tweede kan of

wil niet zwijgen omdat de franskiljonse vlaamshaters het evenmin doen maar is, zoals de eerste, nationaal Belgisch gezind. Een laatste radicale groep jongeren wil het bestaande staatsverband verbreken en daartoe Duitse hulp gebruiken. Streuvels wilde zich zoals vroeger buiten de strijd houden en hoopte op een herstel van de eendracht. Maar hij zag in een Vlaamse staat een utopie en waarschuwde dat de Vlaamse eigenheid zich zelfs tegen een Franse overheersing zou kunnen handhaven, maar niet tegen een Duitse: die zou ons assimileren.³

1. In de verwarring

In de zomer van 1915 was het aktivisme een feit. Dat wil zeggen dat het niet bleef bij de kollaboratie van enkele individuen, of van een stel baardeloze jongeren in Gent zoals de tegenstanders het graag voorstelden in de vluchtelingenpers. Er was nu een fractie van de Vlaamse Beweging ontstaan die kollaboreerde. Er waren groepen aktivisten in Gent, Brussel, Antwerpen en Nederland, en al waren die nog heel klein, ze waren doende om zich stelselmatig uit te breiden.

De Gentse Jong-Vlamingen hadden in juni al kernen in Oostende en Lier. Ze zouden op 1 november 1915 een landelijk kongres houden, waarop ‘vertegenwoordigers’ uit nog tien andere plaatsen aanwezig waren. Ze zouden maar enkele oudere vlaamsgezinden kunnen aantrekken, wel een heel aantal jongeren, onder wie velen nog naam zouden verwerven.⁴

De aantrekkingskracht onder de jongeren wijst er op dat een ruime kring vlaamsgezinden minder of meer open stond voor het aktivistische streven. Dat merken we duidelijk bij Hyppoliet Meert, die in februari 1915 de stichting van de *Vlaamsche Post* zo krachtig had tegengewerkt, maar die op 10 augustus, toen hij dat verhaalde aan Van Cauwelaert, nog niet geloofde dat er Duits geld achter zat.⁵ Op 17 juli had hij gereageerd met een brief in een Nederlandse krant tegen Van Cauwelaerts aankondiging van het manifest der loyale Vlaamse leiders in Holland. In die aankondiging was gezegd dat het manifest de godsvrede op taalgebied zou bevestigen, de *Vlaamsche Post* en andere bladen die werktuigen waren van de Duitsers afwijzen, evenals de ongevraagde Duitse hulp, maar bevesti-

gen dat de Vlaamse strijd na de oorlog moest worden voortgezet zonder de Belgische nationaliteit uit het oog te verliezen. Meert schreef dat dergelijk manifest bij de weldenkende Vlamingen in Gent geen handtekeningen zou krijgen. Hij somde de grieven der Vlamingen op en de beledigingen aan hun adres, en verklaarde beslist geen stilzwijgen te aanvaarden. De Gentse leiders hebben tegenover de *Post* stelling genomen, maar weigeren mee te werken aan de verdachtmaking door onze vijanden van al de Vlaamse bladen. Wij vragen geen Duitse gunsten, maar het einde van de niet-toepassing der taalwetten, en we zullen niet protesteren als de Duitsers die wel toepassen. Wij aanvaarden verder wel de Belgische nationaliteit, maar dan één waarin we onze vrije en zelfstandige ontwikkeling gewaarborgd zien.⁶

Het is duidelijk dat Meert en, zoals hij, vele, ook oudere flaminganten, heel dicht stonden bij de opvattingen van Jacob en De Clercq. D.w.z. dat hij in de activisten geen tegenstanders zag, maar vrienden die wel te vór gingen. Typisch waren een aantal reacties op de afkeuring van Jacob en De Clercq, die Floris Prims in zijn *Stem uit België* had uitgesproken. Die had op 27 augustus 1915 geschreven dat er boven de Vlaamse en de Waalse nationaliteit een Belgische gegroeid was, en dat de loyauteit tegenover België in geen geval voorwaardelijk mocht gesteld worden, afhankelijk van een Vlaams rechtsherstel zoals Jacob en De Clercq het hadden geponeerd; gelieve dit nummer terug te sturen als u niet akkoord gaat. Welnu op 1 oktober meldde hij dat het was teruggestuurd ‘door een dertigtal personen, soms met bittere beschouwingen. Bijna al die nummers kwamen ons toe van jongens die hun volle vaderlandse plicht doen’.

In die toestand wekten de afzetting van De Clercq en de schrapping van Jacob, die enkele dagen later in het Staatsblad verschenen, in ruime kring ontstemming. In het bezette land stelden de activisten het voor alsof die twee gebroodroofd werden, alleen maar omdat ze hadden geantwoord op ‘de antivlaamse haatkampanje in de franstalige pers’. 290 jonge Antwerpenaars betuigden hen in december 1915 dank ‘voor de offervaardigheid die gij in de strijd voor het Vlaamse volk tegenover de Belgische regering betoond hebt’⁷. In de laatste maanden van 1915 konden Jacob en De Clercq in hun blad uitspraken tegen de godsvrede of voor zelfbestuur noteren van volksvertegenwoordiger Adelfons Henderickx, van de voorzitter van het Vlaams Handelsverbond Leo Meert (een neef van Hyppoliet) en van de onderstadsbibliotekaris van Antwerpen Marten Rudelsheim (een

genaturaliseerd Nederlander).⁸ Die zouden later allemaal openlijk in het aktivisme staan.

Het eerste gevolg van de crisis was een pijnlijke verdeeldheid in de flamingantische gelederen. Al op 25 augustus 1915 vroeg Van Cauwelaert aan minister Pouillet om Du Catillon aan te sporen tot meer gematigdheid; zijn aanvallen op Deswarte (die aanvankelijk met Gerretson een kontrakt gesloten had voor de nieuwe koers van de *Vlaamsche Stem*) en op Streuvels waren niet te verantwoorden.⁹ Inderdaad speelden zulke aanvallen in de kaart van de kollaborateurs, die van hun kant zoveel mogelijk flaminganten als hun bondgenoten opsomden; werden die van de overkant aangevallen, dan was er zoveel te meer kans dat ze inderdaad aktivist zouden worden. In het *Vlaamsche Nieuws* van Borms en Verhulst stond op 5 september: ‘Wij rekenen op... H. Verriest, Pol De Mont, Hyp. Meert, Frans Reinhard, Maurits Josson, Adelfons Henderickx, Leo Augusteyns, Emiel Wildiers, Dr. Reimond Speleers, Lodewijk Dosfel, René De Clercq en Dr. Jacob.’ In november 1915 viel August Monet, de liberale Antwerpse joernalist die vast medewerker was geworden van *De Telegraaf*, als aktivisten aan De Mont, Henderickx, De Cock, Verhulst, Gustaaf Vermeersch, Verriest, Borms, Richard De Cneudt, Eggen, Jacob, Kimpe, Minnaert, Picard, De Saedeleer, Adolf Clauwaert, Hubert Melis, Wildiers en Domela.¹⁰ Op sommigen, als De Cock, hadden die aanvallen wel een afschrikkend effect.

Temidden van de verwarring waren het vooral Van Cauwelaert en Hoste die in hun weekblad *Vrij België* zoals in hun manifest een alternatief boden, namelijk de vereniging van vaderlandse trouw met een kombatief flamingantisme dat niemand uitsloot dan wie bewust de Duitse kant koos. Zij spraken nooit over verraders, alleen over onbezonnen jongelui, of over enkele weinige medestanders die, geprikkeld door franskiljonse aanvallen, zich in een onbewaakt ogenblik hadden laten meeslepen door Duitsgezinde Hollanders. Vooral Van Cauwelaert gaf een richting aan, bijzonder in een artikelenreeks van 22 oktober tot 26 november, over de bestuurlijke scheiding. Daarover kon de regering nu geen uitspraak doen en haar die eis nu stellen, ware in de Duitse kaart spelen, met als gevolg verduitsing in geval van een nederlaag of ‘een noodlottige, een misschien dodende reaktie wanneer Duitsland het moet afleggen’. (Ook uit Van Cauwelaerts briefwisseling blijkt al van 1915 af dat hij besepte welk een haat tegen de Vlaamse Beweging de *Flamenpolitik* en het aktivisme deden ontstaan in het Vlaamse land). Maar de bestuurlijke scheiding was

niet onmisbaar. Wel een volledige vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen, door een bestuurlijke aanpassing aan de feitelijke eentaligheid der streken in België.¹¹ Die aanpassing zal niet uit de lucht vallen of niet door een regering geschonken worden, maar daarvoor zullen wij Vlamingen zelf moeten vechten na de oorlog.

Het sukses van Van Cauwelaerts optreden bleek niet alleen uit de entoesiaste brieven die hij ontving van velen die vonden dat hij het verlossende woord gesproken had, maar vooral hieruit dat het aktivisme na de zomer van 1915 niet verder is doorgebroken onder de vluchtelingen. Tegenover de heel schaarse adepten die er nog gewonnen werden, zoals Leo Meert, staan er anderen die zich terugtrokken. Zo prof. J. De Cock, die op 31 augustus zijn geestdriftige instemming had betuigd met de positie van Jacob en De Clercq in hun blad, dat nu ‘werkelijk een *Vlaamse* stem wordt en het lot van Vlaanderen behartigt boven dat van de “Belgische Staat”¹². Zijn Leuvense kollega's reageerden onmiddellijk. Ook Prof. Gustaaf Verriest was ‘van oordeel dat de tegenwoordigheid van De Cock in Leuven een onmogelijkheid geworden is.’¹³ Juffrouw Belpaire jammerde: ‘En J. De Cock! Wat schande! Wat zal er van die ongelukkige na de oorlog worden?’¹⁴ Verschrikt krabbelde De Cock achteruit. Hij vroeg niet méér dan twee ministeries van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, en dat een minister die wens ontvankelijk zou verklaren. En nadat Van Cauwelaert in zijn artikelenreeks twee ministers tegenover één parlement een kalf met twee koppen had genoemd, schreef De Cock hem dat een grondwettelijk gewaarborgde Nederlandse eentaligheid van Vlaanderen volstond: ‘Noem dat nu bestuurlijke aanpassing, bestuurlijke scheiding, zelfbestuur of hoe ge maar wilt, what's in a name?’¹⁵

Hoewel hij tijdens de oorlog een leerstoel in Gent en een andere aan een Duitse universiteit weigerde, en Van Cauwelaert en Hoste hem in *Vrij België* de kans gaven om zich te rehabiliteren¹⁶, zou hij niet meer in Leuven kunnen doceren. Zijn geval is kenmerkend voor de verwarring die niet alleen tussen de flaminganten onderling ontstond, maar ook in geesten als de zijne die schermde met ‘zelfbestuur’ en ‘bestuurlijke scheiding’, zonder dat ze daar een enigszins klare voorstelling van hadden. Trouwens, in *De Vlaamsche Stem* van Jacob en De Clercq werd op 18 augustus ‘het federatieve stelsel’ gevraagd, dat vervolgens werd beschreven als... officiële eentaligheid.¹⁷

In het bezette land, waar geen geschreven tegen-propaganda mogelijk was, heeft het aktivisme van de verwarring kunnen gebruik

maken en uiteindelijk een heel aantal oudere Vlaamse leiders kunnen winnen. Dat was niet toe te schrijven aan het drijven van Jong-Vlaanderen. Wel aan de heel voorzichtige en behendige politiek van von Bissing, aan propaganda die overvloedig met Duits geld werd gefinancierd en die een heel aantal ‘bedreigingen’ voor Vlaanderen wist op te roepen, en aan het in gebreke blijven van de Belgische regering. Bovendien lag een geallieerde overwinning verder af dan ooit. De Italianen waren zwakke broertjes gebleken, van mei tot september 1915 waren de Russen achteruitgeslagen door de Duitsers, op 11 oktober trad Bulgarije in de oorlog aan de zijde van de Centralen en effende hun de weg voor nieuwe suksessen in de winter.

2. Het ontstaan van de frontbeweging

De regering en de legerleiding zijn schromelijk in gebreke gebleven in hun taak om het aktivisme te voorkomen of in te dijken. Ze hebben integendeel de toenadering van de frontbeweging tot het aktivisme in de hand gewerkt. We hebben het hier niet eens over hun vooroorlogse houding, waardoor ze verzuimd hadden tijdig een oplossing te geven aan de vraagstukken van de voertaal in de universiteit en in het leger. We bedoelen hun gebrek aan reactie op de *Flamenpolitik* die van december 1914 af onmiskenbaar werd. Wat een regering met staatsmanszin van dan af had moeten doen, was de Vlamingen de verzekering geven dat ze na de oorlog gelijkberechtigd zouden worden, en zulks onmiddellijk in toepassing brengen in het leger en in de vele Belgische diensten buiten het bezette land. Eerste-minister en minister van Oorlog de Broqueville miste blijkbaar die staatsmanszin, en hij niet alleen. Zijn partijdige steun aan de *XXe Siècle* wekte terecht grote verontwaardiging onder de flaminganten. Maar vooral als minister van Oorlog tot 4 augustus 1917, heeft hij schandalige en onwettelijke toestanden in het leger met volle kennis gehandhaafd.

Aanvankelijk ondergingen de Vlaamse militairen de verfransing van het leger zonder dat klachten naar buiten doorklonken: zelfs de aktivistische pers publiceerde er geen. De volksjongens wisten niet beter en ook de ontwikkelden, die vrij talrijk waren onder de vrijwilligers, waren de verfransing gewoon en oordeelden vermoedelijk dat er dringerder werk te doen was, namelijk de vijand te verdrijven.

Van die passiviteit maakten minister de Broqueville en de legerleiding gebruik om de taalwet van 1913, die ze hadden moeten toestaan om de algemene dienstplicht te bekomen, niet toe te passen. Die voorzag de tweetaligheid van de opleiding, de berichten en de mededelingen, plus de oprichting van nederlandstalige scholen voor de vorming van onderofficieren; bovendien de tweetaligheid in de opleiding van officieren van 1 januari 1917 af. De wet voorzag *niet* dat de bevelen in de twee talen moesten gegeven worden (de opleiding diende juist om aan de soldaten de kennis van de Franse bevelen bij te brengen!), noch dat de oversten de taal van hun ondergeschikten moesten spreken (dat kon niet bij wet, maar moest bij reglement geregeld worden, had minister de Broqueville beweerd in het parlement).

Voor de ontspanning en de vorming van de nederlandstalige soldaten werd van hogerhand bijna niets gedaan. Er was geen ‘vervolging’, zoals later werd beweerd; de *Belgische Standaard*, de *Stem uit België* en de *Vlaamsche Stem* werden door de censuur niet gehinderd om het kultuurflamingantisme te propageren aan het front, de laatste zelfs lange tijd niet om zelfbestuur te eisen. Het Vlaamse feit werd gewoon genegeerd, zoals vroeger, en ondanks de taalwet van 1913 die zelfs niet werd toegepast waar dat gemakkelijk gekund had: in de nieuw-opgerichte scholen voor hulp-officieren en in de instructiekampen.¹⁸

Wel werden er vele Vlaamse vrijwilligers bevorderd. Jeroom Leuridan en Filip De Pillecyn, die zich in de zomer van 1915 aanmeldden in antwoord op een nieuwe oproep van de regering, vonden een gunstige situatie wanneer ze aan het front kwamen. Leuridan noteerde in januari 1916 in zijn dagboek: ‘k Zie hoe in ons hernieuwd leger een kern is ontstaan van jonge Vlaamse officieren - studenten en hoogstudenten gisteren, nu flinke onderofficieren en officieren - die door hun daden lauweren oogsten voor henzelf, en eerbied en genegenheid voor de gedachten die ze met hart en ziel voorstaan.’¹⁹ De Pillecyn berichtte in dezelfde maand dat zijn batterij bijna uitsluitend was samengesteld uit academici, waaronder de Vlamingen maar 30% vormden omdat er van hen minder aan de oproep gehoor gegeven hadden, en omdat er veel Luikenaars waren vermits in hun streek de Nederlandse grens het gemakkelijkst kon worden overgestoken. ‘Wat hier in 't oog valt is dat bijna al de onderofficieren Vlamingen zijn’, nl. degenen die tijdens het eerste oorlogsjaar aan het front bevorderd werden. ‘Maar hogerop, bij de ouderen uit 't

soldatenleven, die in vreedstijd hun strepen hebben verkregen, is het Waalse element aan de bovenhand.²⁰

Uit de lente van 1915 dateren de eerste klachten die tot ons kwamen. Op 6 maart sprak aalmoezenier Van Gramberen bij Marie-Elisabeth Belpaire, die in De Panne een sociale en kulturele werking animeerde, over ‘de jammerlijke toestanden in 't leger, hoe Waalse dokters en officieren de mannen niet verstonden.’²¹ Van Cauwelaert kreeg in mei een klacht van aalmoezenier Mortier en vroeg onmiddellijk meer bijzonderheden.²² Hij was vermoedelijk op de hoogte van de radikalizing der vlaamsgezinde intellectuelen aan het front, die al in juni merkbaar was²³, en ging in het offensief. In zijn Guldensporenartikel voor *De Vlaamsche Stem* vermeldde hij ‘het bloedige, neen het hemeltergende onrecht dat onze Vlaamse jongens wordt aangedaan, wanneer zij in de dood worden gevoerd door officieren en onderofficieren welke hun taal niet verstaan’²⁴. Later zou hij alsmaar schrijven dat het Duitsgezind aktivisme hem en de andere loyale flaminganten belette om de wantoestanden aan te klagen.

Van de zomer 1915 af ontwikkelden zich parallel de rechtseis van vlaamsgezinde zijde, de repressie van hogerhand en tegelijk de maatregelen om de taaltoestanden te verbeteren. Het hyperpatriottisme waardoor de flaminganten in het leger de ondergeschiktheid aanvaardden van degenen die 80% van de troepen uitmaakten, kon geen jaren duren. Het verdwijnen daarvan moet gedeeltelijk door oorlogsmoeheid worden verklaard²⁵, maar vooral door andere factoren. De geallieerde propaganda volgens welke de strijd ging om het bestaansrecht van de kleine volkeren (bedoeld was vooral België), kon niet zonder invloed blijven, evenals de beroering bij Ieren, Zuidafrikanen, Finnen, Oekraïners, Tsjechen en noem maar op. De oorlog zelf aktiveerde, zowel bij de militairen als bij de burgers, het Vlaamse bewustzijn. Het aktivisme en de bestrijding ervan staken het vuur aan de lont: wat moest een vlaamsgezind soldaat denken als hij fulminaties las tegen ‘le traître Borms’, maar dag in, dag uit ondervond dat hij als Nederlandstalige werd achteruitgesteld tegenover de Franstaligen? We vermeldden al hoe in september 1915 een dertigtal lezers van *De Stem uit België*, meestal militairen, een veroordeling van het voorwaardelijk loyalisme van De Clercq en Jacob afwezen. Sommigen betuigden zelfs hun akkoord met de eis van zelfbestuur van de *Vlaamsche Stem*, o.a. Juliaan Platteau.²⁶ Het kan niet anders of zij waren de tolk van een wrevel die bij velen groeide.

De perspolemieken rond de zaak van de *Vlaamsche Stem* (die

werd pas begin december 1915 verboden aan het front) riepen reacties los in de meest diverse richtingen. De koning riep na het Bussumer telegram een Commissie tot verzending van Vlaamse boeken naar het Belgische Leger in het leven.²⁷ Minister Pouillet noteerde op 1 augustus 1915 in zijn dagboek dat in Le Havre een gesprekspartner (zijn naam is onleesbaar) hem onderhield over de noodzaak van Vlaamse en Waalse bataljons om de taaltoestand recht te trekken.²⁸ Enkele dagen later kreeg aalmoezenier Robrecht Mortier van zijn kommandant te horen ‘dat er geen zaak was verdeeldheid te zaaien door flamingantisme... dat *het Frans alleen de officiële taal is*’ en dat hij dus zijn Nederlandse toespraak bij een begrafenis in het Frans had moeten herhalen.²⁹ Dat was geen alleenstaand feit. Er kwamen na het Bussumer telegram bekvechterijen voor tussen Waalse en Vlaamse soldaten, hatelijke antivlaamse uitlatingen van officieren, afwijzing van vlaamsgezinde kandidaten voor de officierenopleiding, innerlijke verscheurdheid bij flamingantische soldaten. De Alveringemse kapelaan Cyriel Verschaeve piekerde over dat alles in zijn dagboek en schreef: ‘Op 4 augustus 1914 was mijn eerste zorg: wat gewordt er van België? Nu is het een andere zorg: wat gewordt er van Vlaanderen?’³⁰

Weldra kwamen er klachten in de pers. Op 15 oktober, na twee maanden volstreekte godsvrede, klaagde de dominikaan Callewaert in *De Stem uit België* aan dat de gesneuvelden zelfs geen Nederlands grafopschrift kregen. Volksvertegenwoordiger Van de Perre besloot ook niet meer te zwijgen en schreef een lang en scherp stuk ‘Eerbied voor onze Helden’, waarin hij de schandelijke taaltoestanden aan het front en in de militaire diensten in Engeland blootlegde. De censor van de *Belgische Standaard* schreef erop dat het op het front niet mocht verschijnen om betwistingen te vermijden, volgens de richtlijnen van het hoofdkwartier; maar dat hij graag zou zien dat het in Engeland verscheen, omdat het de waarheid inhield. Het verscheen inderdaad in Prims' *Stem uit België* van 12 november, en lokte onmiddellijk instemmende reacties uit van soldaten die aan het front of in Engeland verbleven.³¹ Jacob en De Clercq namen het artikel over in hun *Vlaamsche Stem*, en stelden het voor alsof Van de Perre hun stelling bijtrad dat de Vlamingen moesten spreken en de bestuurlijke scheiding eisen.³² Enkele weken na het verbod van hun *Vlaamsche Stem* aan het front³³, werd in een legerdagorder van 17 december de verspreiding van *De Stem uit België* verboden tot nader bevel.

Dat was het antwoord op publieke aanklachten, nadat de koningopperbevelhebber op 25 oktober een onderhoud geweigerd had aan Van Cauwelaert die hem wilde spreken over de fouten in de hogere politieke en legerkringen tegenover het Duitse lokken: hij moest zich maar wenden tot minister Pouillet in Nederland.³⁴ Dat deed Van Cauwelaert sinds lang, en van 1 november af stuurde ook Van de Perre pakken soldatenbrieven door naar Pouillet. Van november-december 1915 af verbleef die in Le Havre en drong er bij de minister van Oorlog de Broqueville aan op maatregelen.³⁵

Half januari 1916 verscheen dan eindelijk de eerste cirkulaire om aan te dringen op de toepassing van de taalwet en om de officieren aan te sporen (niet te bevelen!) Nederlands te leren. Op 20 januari kreeg de *Belgische Standaard* de gelegenheid om de niet-naleving van die cirkulaire aan te klagen.³⁶ Ook later kon hij soms iets schrijven over taaltoestanden. Tijdens de volgende maanden valt er een vermindering op van de klachten van militairen in de korrespondentie Van Cauwelaert. Samen met de opheffing van de verbodsmaatregel tegen de *Stem uit België*, schijnt de cirkulaire dus de onrust te hebben afgeremd.

Als we nu terugblikken op deze inkubatieperiode van wat later de frontbeweging zou heten, dan valt het op dat er buiten de eigenlijke taalgrievens andere oorzaken van onrust voorkwamen, afgezien nog van degene die we in de volgende kapitels zullen behandelen. Vooreerst het klimaat waarin de militairen moesten leven achter het front, bij de Franse bevolking die van de Vlamingen niet méér wist dan dat het een soort halve Duitsers waren die pro-Duits schenen te zijn.³⁷ Dat verklaart mee de ergernis over de Frans-Belgische bladen telkens als die over het aktivisme durfden reppen (zoals vroeger over het pangermanisme): dat werd aangevoeld als evenveel aanvallen op Vlaanderen. Over het algemeen steeg de ontevredenheid sneller bij de vluchtelingen in Frankrijk en in Engeland dan bij die in Nederland, die in een nederlandstalige omgeving leefden. De patriottische uitroepen dat er nu geen Walen of Vlamingen meer bestonden, alleen Belgen, kwamen daarom in Frankrijk dubbel hard aan.³⁸ En de bevoorrechting die minister de Broqueville gaf aan zijn dagblad de *XXe Siècle*, werd daarom des te grievender gevoeld.

Al in oktober 1915 stelde een van Van Cauwelaerts korrespondenten aan het front vast dat de ‘soms wraakroepende’ taaltoestanden (in feite ook al die andere omstandigheden) een bredere bewustwording verwekten: ‘Ik ben overtuigd dat, in tegenstrijd met uw

mening, wij later *niet* in moeilijker omstandigheden zullen te kampen hebben voor ons ideaal.³⁹ Dat de oorlog een Vlaamse bewustwording meebracht, had Van Cauwelaert al in zijn manifest geschreven, maar hij vreesde dat de haat die het aktivisme opriep, sterker zou zijn. Hier kreeg hij de eerste van een lange reeks bevestigingen van het tegendeel.

Het groeiend Vlaamse bewustzijn uitte zich in 1916 in godsdienstige ‘studiekringen’ die werden gesticht om de zedenverwildering tegen te gaan, in de frontblaadjes voor streek- of studiegenoten (9 gesticht in 1915, 50 andere in 1916, nog eens 50 in 1917)⁴⁰, in de werken voor lektuurvoorziening en andere hulp aan de soldaten. Naast de groep rond de kapucijn Ildefons Peeters en Marie-Elisabeth Belpaire in De Panne, die de ‘Werken van de Belgische Standaard’ leidde, ging er een stimulans uit van Cyriel Verschaeve en van de legerarts Frans Daels. Deze animeerde het Sekretariaat der Katholieke Vlaamse Hoogstudenten dat in februari 1916 werd gesticht.⁴¹

Op 4 mei 1916 klaagde Belpaire bij Van Cauwelaert: ‘Wij worden gewaar hier, dat de oude ultra-flamingantische strekking weer wakker wordt bij zekere jongeren, hoogstudenten vooral. De *Belgische Standaard* komt hun te tam... voor, en zij zoeken een eigen orgaan erop na te houden.’⁴² Dat was een aanwijzing hoe de frontbeweging van godsdienstig-kulturele naar politieke actie begon over te stappen en zich tegelijk ging organiseren onder een centrale leiding. Die ontwikkeling zou in de zomer worden versneld, onder invloed van het aktivisme inzake de Gentse universiteit.

3. De dagbladen van minister de Broqueville

Van alle franstalige vluchtelingenbladen heeft de *XXe Siècle* het meest kwaad bloed gezet bij de vlaamsgezinden, en het meest bijgedragen tot de uitbreiding van het aktivisme en de groei van een Vlaams nationalisme aan het front en in de diaspora. Hij was in 1895 gesticht te Brussel door katholieke politici, waaronder de Broqueville en Helleputte, en stond bij het uitbreken van de oorlog onder de leiding van de talentrijke Belgisch-Luxemburgse joernalist Fernand Neuray. Van 14 november 1914 af gaf die het blad opnieuw uit in Le Havre, en in de zomer van 1915 voegde hij er het nederlandstalig dagblad *Het Vaderland* bij. Waar haalde hij het geld? Voor wat

Het Vaderland betreft, weten we dat, en we kunnen vermoeden dat het met de *XXe* net zo gegaan was: het geld werd door de Broqueville ‘voorgesloten’ uit de ‘caisse des dons’, en op grond daarvan was Neuray bereid om de Broqueville als een belangrijk aandeelhouder te erkennen, met het oog op de voortzetting van het blad na de oorlog, en de Broqueville wees dat niet af.⁴³

Behalve met het ‘voorschieten’ van het beginkapitaal, bevoordeligde de minister zijn bladen op de meest grove manier: inzake het vervoer naar het front en de verkoop daar, de gegarandeerde afname van onverkochte nummers door het leger, enz. Van 21 mei tot 13 december 1915 werden door het ministerie van Oorlog voor 40.569 frank betalingen gedaan aan Neuray.⁴⁴ Voeg daarbij de aantrekkingskracht van een officieus blad dat de primeur kon brengen van het nieuws uit de regeringskringen; de tussenkomsten van de eerste-minister voor de bevoorrading in papier van zijn bladen⁴⁵; twee maten en twee gewichten in de censuur die ook onder de leiding stond van de Broqueville; en het zal niemand verwonderen dat de oplage van zijn bladen die van alle andere ver overtrof.

Van juli 1916 af groeide die voorsprong nog sterk aan. Want toen verhuisden ze naar Parijs en brachten van daaruit het nieuws van de dag; hun concurrenten echter het nieuws van de vorige dag.⁴⁶ Op 1 mei 1917 werden van de *XXe Siècle* 14.325 exemplaren afgenomen door de militaire verkooptienst, van *Het Vaderland* 5100, van *Ons Vaderland* 2475, van de *Indépendance Belge* 955, van de *Belgische Standaard* 800.⁴⁷

Het was zeker verantwoord om in november 1914 de stichting van een Belgisch dagblad voor soldaten en vluchtelingen krachtig te bevorderen. Sommige voordelen werden later ook toegekend aan andere bladen die erom verzocht hadden, bij zover dat de financiële last ervan te zwaar werd en er dan voor alle kranten beperkingen werden opgelegd; zo werd dan de afname van onverkochte nummers gelimiteerd op 20% van de verkochte. Wanneer op 10 juli 1917 de vergadering der Belgische parlementariërs uit het onbezette gebied en uit Frankrijk, officieel protesteerde tegen de bevoorrechtiging van de *XXe* en *Het Vaderland*, ontkende de Broqueville met veel verontwaardiging.⁴⁸ Inderdaad kregen alle vluchtelingenbladen op een of andere manier ondersteuning.⁴⁹

Maar even zeker is dat de Broqueville en Neuray met overheidsgelden hun privéblad hebben gesticht en tot een heel rendabele zaak gemaakt, met het oog op de na-oorlog. En dat Neuray in juli-augustus

1916 schreef aan de minister over de mogelijke concurrentie tegen hun nederlandsstalig orgaan door het blad dat de frontbeweging toen wilde stichten: wij hebben een oplage van 25.000, zij hebben geen geld, en bovendien ‘rien ne nous sera plus facile que d'empêcher leur feuille, même si elle naissait, d'être vendue au front’. Hij stelde verder voor, behalve het toekennen van aandelen aan de Broqueville, om met behoud van het programma van het blad tenminste de schijn te wekken dat *Het Vaderland* uitsluitend door Vlaamse personaliteiten zou geleid worden, en b.v. Van Cauwelaert op te nemen in het directiecomitee. ‘On ferait à Van Cauwelaert un traitement annuel de dix mille francs.’⁵⁰ Zoals de waard is, vertrouwt hij zijn gasten!

Het gaat er hier niet om te schatten hoeveel Neuray en de Broqueville verdiend hebben aan de oorlog die België ruïneerde. Mogelijk heeft Neuray uiteindelijk de volle eigendom van zijn bladen voor zich kunnen reserveren toen hij op 16 maart 1918 de *XXe* herdoopte in *La Nation Belge*. Hij bestreed daarin de Vlaamse politiek die de Broqueville toen voorstond.⁵¹ Wat moet onderstreept worden, is hoezeer zij beiden verontwaardiging wekten door de deloyale manier waarop ze hun opvattingen verspreidden en die van anderen trachtten te smoren. Welke de twistpunten waren, behandelen we in het volgende kapittel.

4. Nieuwe oorzaken van onrust

Na afloop van het eerste oorlogsjaar werd de onrust onder de flaminganten, ook onder degenen die volledig loyaal zouden blijven, nog vergroot door een aantal factoren: de vrees dat België zijn neutraliteit zou opgeven en zich eenzijdig zou binden aan Frankrijk, de opname in de regering van liberale en socialistische ministers, de groei van het Belgisch nationalisme, de reacties tegen het aktivisme en het afbrokkelen van de godsvrede tussen de loyale Belgen onderling, de wantoestanden in het leger. Het hoeft geen betoog dat de Duitse en de aktivistische propaganda van dat alles ruimschoots gebruik hebben gemaakt.

Op het einde van 1915 kwam de eventuele toetreding van België tot het Verdrag van Londen in het nieuws. In dat verdrag hadden Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland zich op 5 september 1914 verbonden om geen afzonderlijke vrede te sluiten. In de herfst van

1915 traden Japan, Italië en Servië toe (in 1917 zouden Roemenië, de Verenigde Staten en Portugal volgen). Was het ogenblik niet gekomen voor België om dat eveneens te doen, en om zijn statuut van neutraliteit op te zeggen dat het sinds 1839 bezat, maar dat door de garanten Pruisen en Oostenrijk was geschonden? Een kampanje in die zin werd gevoerd, o.a. door de *XXe Siècle*.

Tegen dat plan werd rond de jaarwende 1915-1916 geprotesteerd in de pers door de wallingantische socialist Jules Destrée, maar vooral van flamingantische kant door Van Cauwelaert in *Vrij België*, Prims in *De Stem uit België*; Van de Perre in *De Belgische Standaard*. Het al dan niet uitgesproken hoofdmotief voor deze laatsten was, dat aan de Vlaamse onrust geen nieuw voedsel mocht gegeven worden door een bondgenootschap met Frankrijk. Mede door de afwijzende houding van de koning en van de vlaamsgezinde ministers, maar ook omdat franstalige ministers, zoals die van Buitenlandse Zaken Beyens, zich even krachtig verzetten, is België nooit toegetreden. Het heeft evenmin tijdens de oorlog zijn neutraliteitsstatuut opgegeven, noch is het ingegaan op Franse pogingen tussen april en september 1916 om een tolunie te sluiten.⁵² Dat alles belette natuurlijk vele activisten niet om de Duitse propaganda over te nemen en België voor te stellen als een satelliet van Frankrijk, waarbinnen de Vlamingen nooit hun rechten konden verkrijgen.

Op een ander punt heeft het vlaamsgezinde verzet alleen een vertragende uitwerking gehad: de vorming van een regering van nationale unie. Die moest onvermijdelijk de versterking van het on- en zelfs het antivlaamsgezind element in de regering betekenen, vermits vooral de liberale maar ook de socialistische partij veel minder gunstig gestemd waren tegenover de Vlaamse eisen als de katolieke. Bij het uitbreken van de oorlog waren de leiders van de oppositie tot ministers van State benoemd: de liberalen Paul Hymans en Goblet d' Alviella, en de socialist Vandervelde. De flaminganten wisten dat ze van de twee eersten niets dan tegenkanting te verwachten hadden, en de laatste had wel, naar socialistische traditie, altijd voor de taalwetten gestemd, maar had zich uitgesproken tegen het verdwijnen van de franstalige universiteit in Gent, en hij bevestigde dat op de vooravond van zijn opname in de regering.⁵³

Het is opvallend dat niet alleen katolieke bladen als *De Stem uit België* en *De Belgische Standaard* zich verzetten tegen de vorming van een regering van nationale unie, maar ook bladen met vrijzinnige leiding. Zo *De Vlaamsche Stem* al op 4 juni 1915, toen de socialist

Deswarte hoofdredakteur was en de vrijzinnige Jacob al aangeduid als zijn opvolger. Ook *Vrij België* op 17 december 1915, met instemming van de liberaal Hoste.⁵⁴ In de schoot van de regering was het vooral de vlaamsgezinde Helleputte die zich verzette, zij het vooral omwille van de katholieke belangen. Toch werden de drie ministers van State in januari 1916 in de regering opgenomen zonder portefeuille, en van augustus 1917 af werden verschillende ministeries toevertrouwd aan linkse politici. De verzwakking van de Vlaamse positie was evident, en zou inderdaad gevolgen hebben voor de houding van de regering tegenover de frontbeweging en het Vlaamse vraagstuk. De activistische propaganda berichtte de opname van nieuwe vlaamshaters in de regering, zonder over hun partij te spreken.

Een derde oorzaak van onrust voor de vlaamsgezinden was de groei van het Belgisch nationalisme, waarvan ze niet alleen uitlopers zagen in de al genoemde strekkingen om de neutraliteit op te geven en om een regering van nationale unie te vormen, maar ook in de annexionistische kampanje en de kritieken op het parlementair stelsel. Samen met uitingen van sympathie voor Frankrijk, aanvallen op de activisten, enz., werd dat allemaal in flamingantische ogen één pot antivlaams nat.

De oorlog veroorzaakte in België, zoals elders, een opleving van nationalistische en annexionistische verlangens voor het herwinnen van vroeger verloren gegane gebieden als Luxemburg vooral⁵⁵, Zeeuws-Vlaanderen en Limburg, Frans-Vlaanderen, zelfs Duitse Rijngebieden. Dat gebeurde ook onder de flaminganten, en niet alleen bij activisten die Frans-Vlaanderen wilden herwinnen. De Antwerpse advocaat Jozef Muls vertelde hoe hij en zijn huisgenoten tijdens de eerste oorlogsweken geloofden in een overwinning op korte tijd, en ‘dan keken wij [op de kaart] naar de Rijnprovincie hoe wij die bij België en Holland en Frankrijk gingen voegen’⁵⁶. Ernstiger was het gemeend bij de Antwerpse volksvertegenwoordiger Van de Perre, die zich tenminste van juni 1915 tot januari 1916 herhaaldelijk in artikels en voordrachten uitsprak voor een vergroting van België om economische en strategische redenen.⁵⁷ Over het algemeen schijnt het annexionisme, of ruimer gesteld het verlangen om van de oorlog gebruik te maken om een aantal voor België nadelige bepalingen van 1839 uit de weg te ruimen, juist in de Antwerpse havenkringen aanhang te hebben gevonden, met het oog op de Scheldemonding.⁵⁸ Omgekeerd werd het annexionisme bestreden van Waalse en franstalige kant, met het argument dat ze niet wilden geminoriseerd

worden in een groot Germaans geheel.⁵⁹ Dat belette niet dat bij flaminganten die, zoals Van Cauwelaert, het annexionisme bestreden, omdat het de verstandhouding tussen België en Nederland vertroebelde, het ging voorkomen als een onderdeel van een grote antivlaamse bedreiging.

Die indruk kregen ze vermoedelijk vooral omdat in de *XXe Siècle* nationalisme en annexionisme verbonden werden met propaganda voor een regering van nationale unie, ja voor een te stichten nationale partij, voor toetreding tot het Verdrag van Londen, en ook verbonden met een veroordeling van wie en wat al deze doeleinden in de weg stonden, waaronder de meeste flaminganten. Precies zoals bij een aantal flaminganten al die strekkingen een vlaamsvijandige eenheid vormden, zo was in de ogen van Neuray en zijn medestanders het verzet tegen al hun verlangens, dat o.a. maar niet uitsluitend van vlaamsgezinde en van socialistische kant uitging, één groot antibelgisch komplot.

Het ging bij dit alles om veel meer dan een ruzie tussen joernalisten, namelijk ook om een strijd om de macht binnen de regering.⁶⁰ Daar nam de annexionistische eerste-minister de Broqueville natuurlijk een dominerende plaats in, hij die tegelijk minister van Oorlog was en hoofd van de censuur, d.w.z. de instructies gaf aan de Franse censuur betreffende Belgische bladen en Belgische korrespondenties in Franse bladen. Hij liet zich sterk beïnvloeden door Neuray die heel vertrouwelijk met hem omging, en rond wie andere annexionisten cirkelden, zoals de latere politicus Pierre Nothomb, de zakenman Gaston Barbanson, de joernalist van *Le Soir* Edmond Patris, die nauw bevriend was met minister Renkin. In deze kring leefde de idee om de meeste ministers de laan uit te sturen in naam van bezuinigingen, en de Broqueville met een soort diktatoriale macht te bekleden, zoals Lloyd George in Engeland.⁶¹ Dat in mei 1916 de termijn verstreken was waarvoor de helft van het parlement was verkozen, leek een geschikte aanleiding om die instelling voor de duur van de oorlog af te schaffen. Maar de energieke reactie van kamervoorzitter Schollaert, een zwager van Helleputte, smoorde meteen de Broquevilles uitlatingen in die richting.⁶² Die had zelfs moeten toestaan dat een zekere parlementaire controle hersteld werd, langs de weg van schriftelijke vragen die samen met de ministeriële antwoorden in druk werden verspreid.⁶³ Toch waren het parlementair stelsel en het voorbeeld van Lloyd George discussiepunten geworden in de pers. Voor de opname van de linkse partijen in de regering kon de

Broqueville natuurlijk steunen op de vrijzinnige bladen *L'Indépendance Belge* in Londen, *L'Echo Belge* en *La Belgique* in Nederland, die ook een toenadering tot Frankrijk genegen waren. Zoals anderzijds Van Cauwelaert in zijn voordrachten en artikels steeds weer pleitte voor toenadering tot Nederland. Dat het *Belgisch Dagblad* aan de zijde stond van Neuray, betekende voor Van Cauwelaert alleen dat het zich als zijn spreekbuis liet gebruiken.

Zo waren de kampen afgebakend: aan de ene kant 'de fransgezinde bladen', of de franstalige en hun nederlandstalige 'afzetsels' zoals Van Cauwelaert ze misprijzend noemde, *Het Belgisch Dagblad* in Nederland en *Het Vaderland* in Frankrijk. Aan de andere kant drie, later zes bladen. In De Panne *De Belgische Standaard* van pater Ildefons Peeters en Marie-Elisabeth Belpaire, die door de Belgische militaire censuur van de Broqueville vaak gemuilband werd (naar hun oordeel was het Groot Hoofdkwartier hen gunstig gezind, en kwam de muilband van de Broqueville).⁶⁴ Dan *De Stem uit België* van Floris Prims, die het in Londen veel makkelijker had met de censuur, maar wie in december 1915 voor onbepaalde tijd de verspreiding op het front werd ontzegd door het leger, zijnde dezelfde de Broqueville. Ten derde *Vrij België* van Hoste en Van Cauwelaert, dat in Nederland vrij was van censuur, maar waaraan per 1 april en opnieuw per 1 juli 1915 de financiële ondersteuning door het leger werd verminderd.⁶⁵ Later zouden daar nog bijkomen *Ons Vaderland*, het orgaan van de frontbeweging, en in mindere mate *Ons Vlaanderen* en *Onze Toekomst*, die van de kristelijke arbeidersbeweging o.l.v. Hendrik Heyman.

Achter de schermen de hoofdfiguren: Helleputte en de Broqueville. Deze laatste direkt aanvallen zou te gevaarlijk zijn, moest Helleputtes sekretaris Gustaaf Sap melden aan Van Cauwelaert, want hij 'die over alle middelen beschikt zou het u waarschijnlijk duur betaald zetten' (hij kon om te beginnen de verspreiding van *Vrij België* in het leger verbieden); dus kon alleen Neuray worden aangevallen.⁶⁶

Opmerkelijk is de prestigewinst van Van Cauwelaert. Bij het uitbreken van de oorlog was hij nog maar een jong volksvertegenwoordiger, die met de meeste eerbied het woord richtte tot kamervoorzitter Schollaert en wat vertrouwelijker tot zijn beschermer minister Helleputte, die hem nog op zijn nummer zette als hij stout was; meer hoge relaties had hij toen nog niet. Anderhalf jaar later was hij 'de Vlaamse leider' en ook in openhartige korrespondentie met de ministers Van de Vyvere, Beyens en Pouillet. de Broqueville liet hem

vragen om een voorlopig Vlaams programma voor onmiddellijke verwezenlijking na de oorlog.⁶⁷ En om hem voor een tijd kwijt te geraken, verzocht hij hem om een propagandareis te maken in Latijns-Amerika. Maar Sap had hem al verwittigd, dus liep hij daar niet in.⁶⁸ Edmond Patris had hem zelfs een ministerportefeuille voorgespiegeld in een regering van nationale unie, die aan de Vlamingen al hun rechten zou geven.⁶⁹

Kronologisch kunnen we als volgt het aan de oppervlakte komen van de tegenstellingen samenvatten. Sinds 10 augustus 1915 was de godsvrede bijzonder stipt onderhouden in de vluchtelingenpers, die het ordewoord volgde om niet in de Duitse kaart van de *Flamenpolitik* te spelen. In december trachtte de Broqueville de vorming van een regering van nationale unie door te drukken. De flamingantische pers, die door minister Helleputte via zijn sekretaris werd voorgelicht, kwam daartegen in verzet, evenals tegen een toetreding tot het Verdrag van Londen. Dat bracht Neuray ertoe om Franse dagbladredakties op 28 december te waarschuwen tegen de ‘flamingants germanophiles’ van de *Belgische Standaard*. Helleputte liet die tekst cirkuleren, waardoor Van Cauwelaert de kans schoon kreeg om in *Vrij België* de verdelende, onvaderlandse politiek van de *XXe Siècle* aan te vallen op 21 januari 1916.

In Nederland kwam het tot een geweldige polemiek tussen *Vrij België* en *Het Belgisch Dagblad* dat op 28 januari schreef: ‘Er zijn Belgen, ook in Holland en in Engeland, die een kreupele vrede welkom heten, omdat ze botermelk in hun aderen hebben. Daarom verzetten zij zich tegen het Verdrag van Londen.’ Een maand later verweet Du Catillon al aan Van Cauwelaert dat die de eendracht en alle andere Belgische belangen in het gedrang bracht, door zijn impulsieve vlaamsgezinde artikels in *Vrij België*.⁷⁰ Op 17 februari kreeg Van Cauwelaert van bevriende zijde een waarschuwing: ‘Deze dagen ben ik meermaals in de gelegenheid geweest over uwe gedragslijn te horen spreken door personen die enkel de *Echo Belge* of de *Belgique* lezen. Zij waren allen van opinie dat U er op aanstuurt om België tot een afzonderlijke vrede over te halen, en dat U daartoe komt omdat uwe Vlaamse gevoelens U bang maken van de Franse invloed en U eerder naar Germaanse stammen trekken.’⁷¹

Intussen waren op 18 januari 1916 de liberale en socialistische ministers van State in de regering opgenomen, zonder portefeuille. Maar tegelijk was Buitenlandse Zaken in handen gekomen van baron Beyens, die een beslist tegenstander was van een opgeven der neutra-

liteitspositie of van enig verbond of toelutie met Frankrijk. Einde februari of begin maart besliste de verruimde regering dat het land niet zou toetreden tot het Verdrag van Londen.⁷² Maar daarmee hield het persgeschrijf nog niet op!

In mei-juni 1916 kwamen andere wrijvingspunten meer naar voor in *Vrij België*. Zo het parlementair stelsel, hoewel daarover geen open twist ontstond, omdat niemand dat vlakaf kon aanvallen vermits het een van de grote motieven heette van de strijd tegen de Duitse en Oostenrijkse autokratieën. Ook over het annexionisme werd er nu gebakkeleid. Zo schreef de *XXe Siècle* op 21 juni: hoe moet je een Belg beoordelen, die vijandig staat tegen elke bespreking van de Hollands-Belgische kwestie der Scheldevrijheid, en zijn verzet steunt op de noodzaak om de steun van de Hollandse opinie aan de flaminganten te bewaren? Laat ons menslievend genoeg zijn om hem niet te noemen.⁷³ Neuray zal zich in zijn menslievendheid bedrogen hebben gevoeld, toen hem enkele dagen later het nummer van *Vrij België* bereikte, waarin Van Cauwelaert getiteld had: LE XXE SIECLE SPLIJTZWAM VAN ONZE POLITIEK.⁷⁴ Daarin heette de *XXe* oorzaak van twist onder de Belgen, van onrust in het bezette land en van antibelgische gevoelens in Nederland, en werd aan de regering gevraagd of ze daar nu geen einde aan ging maken! Gezien de beroering in de Nederlandse pers in juni, inzake het Belgisch annexionisme, wist Van Cauwelaert het Officieel Belgisch Komitee in Nederland stelling te doen nemen met een oproep aan de regering om in te grijpen.⁷⁵ Inderdaad legden de ministers Beyens en Pouillet officiële geruststellende verklaringen af.⁷⁶

Intussen liepen nog tot in september de kontakten over het Franse aanbod van een toelutie. En op 15, 16 en 17 juni was een economische konferentie gehouden van de geallieerde regeringen, in Parijs nog wel, die besloot tot een economische aaneensluiting van de geallieerden na de oorlog.⁷⁷ Dat alles onderhield onrust aan flamingantische kant en krantengeschrijf voor en tegen.

Alles samen bleven deze polemieken beperkt en dikwijls versluierd, vergeleken bij wat er later zou volgen. Ze handelen ook nog niet over de taalkwestie als zodanig. Maar ze bepaalden mee het klimaat waarin, in de lente en de zomer van 1916, de *Flamenpolitik* en het aktivisme tot een doorbraak zouden komen onder de flaminganten.

5. De voortzetting van de Flamenpolitik

De uitbreiding van het aktivisme, dat een aantal oudere, bekende flaminganten zou kunnen meetrokken, is, zoals zijn ontstaan, op de eerste plaats toe te schrijven aan de politiek van von Bissing. Met een voorbeeldig geduld bleef die twee jaar lang binnen de Belgische wettelijkheid of tenminste binnen de schijn ervan, met als doel zoveel mogelijk flaminganten te lokken tot een administratieve kollaboratie die ze daarna in de politieke kollaboratie moest brengen. Al had hij tijdelijk moeten zwichten voor de Gentse legeroverheden, die *De Vlaamsche Post* in handen hadden gegeven van de groep Domela om openlijk de Belgische idee aan te vallen, hij kon het blad doen staken in de lente van 1916. En in het goevernementgeneraal was hij helemaal meester: hij had daar de verspreiding van het Gentse blad tegengewerkt en de door hem gefinancierde organen dienden er uitstekend zijn inzichten.

Op 1 augustus 1915 had de *Politische Abteilung* kunnen melden dat tijdens de vorige drie maanden een aantal personen en verenigingen zich tot de Duitse overheid hadden gericht om de toepassing van de taalwetten te vragen: de Katholieke Volksbond (bedoeld was blijkbaar Lambrichts in Brussel), het A.N.V. Lier en het Nationaal Vlaams Verbond.⁷⁸ Het ging hier waarschijnlijk vooral om protesten tegen het taalgebruik bij het spoor, de post en dergelijke diensten die in Duitse handen waren. Velen meenden dat zelfs dat geen reden was om aan de bezetter iets te vragen: in Antwerpen werd er Emiel Wildiers door mede-advokaten een verwijt van gemaakt dat hij als voorzitter van het plaatselijk A.N.V. op 9 juli dergelijk verzoeken had gestuurd aan de goeverneur-generaal.⁷⁹

Volgens de *Politische Abteilung* kwamen er in de loop van augustus-september-oktober 1915 bij de bezetter talrijke verzoekschriften en protesten binnen betreffende de naleving van de taalwetgeving door Belgische en Duitse diensten. En vooral een nota in verband met de lager-onderwijswet van mei 1914, waarvan de uitvoeringsbesluiten nog moesten getroffen worden. Ze droeg de namen van oudere Vlaamse leiders uit Oost- en West-Vlaanderen, namelijk uit het A.N.V., het Willemsfonds, de Vlaamse Volksraad, de Katholieke Landsbond, de Akademie voor Taal- en Letterkunde en de Gentse universiteit. Volgens hun zeggen stonden velen achter hen die niet spraken; verscheidene volksvertegenwoordigers sympatizeerden enigszins met dit beroep op de bezetter, zo meldde deze zelf, namelijk

katolieke uit beide Vlaanderen en liberale uit Antwerpen.⁸⁰ Hier ging het dus om een taalregeling voor een dienst die alleen in Belgische handen was, maar volgens de Konventie van Den Haag lag de toepassing van de Belgische wetten inderdaad in de bevoegdheid van de bezetter. Frans Reinhard had zich daarvoor op 20 april en 20 september 1915 tevergeefs gewend tot de Belgische direkturgeneraal van het lager onderwijs.⁸¹ De enige persoon die we vermeld vonden als medewerker aan de uitvoeringsbesluiten die von Bissing zou uitvaardigen, was Hyppoliet Meert.⁸²

Het ging vooral over de Brusselse agglomeratie, waar de taaltoestand inzake onderwijs effenaf schandalig was: de overheden hadden er gewoonweg geen nederlandsstalige klassen ingericht. De wet van 19 mei 1914 die de schoolplicht invoerde, voorzag als eerste schoolwet het principe moedertaal-voertaal en droeg aan de regering bijzonder op om de toepassing daarvan te regelen in het Brusselse en in de taalgrensgemeenten. Het onderwijs was het eerste punt waarover de Brusselse activisten op 18 juni 1915 met Duitsers hadden gesproken, en Lambrichts had het op 8 juli te berde gebracht op de vergadering van de Katholieke Vlaamse Bond. In de laatste week van juli had de *Gazet van Brussel* er een campagne over gevoerd en het publiek opgeroepen om via lezersbrieven taalgrievens aan te klagen, indien het zich niet tot de bezetter wilde wenden; misschien had dat de ‘talrijke’ verzoekschriften opgeleverd die de *Politische Abteilung* meldde. Begin oktober werd een Vlaamse afdeling middelbaar onderwijs gesticht voor jongens te Laken en voor meisjes te Molenbeek. Op 1 december werden leraar J. Tack en inspekteur Clercks aangesteld tot toezichters op de uitvoering van de wet van mei 1914.⁸³ Op 25 februari 1916 verscheen dan het uitvoeringsbesluit betreffende de taalregeling voor het lager onderwijs in het Brusselse. Het voorzag de inrichting van afzonderlijke Nederlandse en Franse klassen met ingang van het schooljaar 1916-1917.

Dit besluit was maar het eerste in een reeks. Het werd gevolgd door andere betreffende het lager onderwijs in het Vlaamse land, het duitstalig gebied en Wallonië. Op 27 mei 1916 verscheen een uitvoeringsbesluit bij de taalwet van 1910 op het vrij middelbaar onderwijs, die inderdaad geen ‘Belgisch’ uitvoeringsbesluit gekregen had. Op 15 juni een besluit over de voertaal in de kleuterscholen, die tot dan toe niet wettelijk geregeld was. Op 2 augustus volgde een besluit over die van de normaalscholen, wat weer een uitvoering heette van de wet van 19 mei 1914 op het lager onderwijs. Op

4 oktober kwamen de volwassenenscholen aan de beurt. In al die maatregelen werd de Walen in niets te kort gedaan. De Belgische wetgeving werd niet overtreden, maar wel geïnterpreteerd in de meest gunstige zin voor de eentaligheid van Vlaanderen en de tweetaligheid van Brussel, een interpretatie die de Belgische regering en administratie niet zouden gegeven hebben.

Voor de flaminganten die loyaal wilden blijven tegenover België, riepen die besluiten twee vragen op. Ten eerste: op welk ogenblik gingen ze over van de toepassing der nationale wetgeving naar een aanvulling van de wetgeving, wat veel meer aanvechtbaar was? Maar vooral: al zouden ze allemaal wettelijk zijn, was het niet duidelijk dat al die maatregelen een onderdeel vormden van de *Flamenpolitik*, die tot doel had het land te verdelen om er de Duitse macht blijvend te vestigen? Midden 1916 moest men geen detektive zijn om dat te zien; het volstond de Nederlandse dagbladen te lezen die in het bezette land publiek verspreid werden en waarin Duitse uitspraken over annexaties, bezetting van de kust, enz., werden opgetekend. Zo werden de flaminganten voor een pijnlijke keuze geplaatst.

Bij het begin van het schooljaar 1916-1917 werden twee nieuwe Nederlandse rijksnormaalscholen gesticht, een voor meisjes in Laken en een voor jongens in Ukkel. Die waren al door minister Pouillet voorzien met het oog op de toepassing van de wet van 1914 op de schoolplicht in de moedertaal. Karel Van de Woestijne, die het aktivisme krachtig bestreed, wierf in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* leerlingen voor die scholen.⁸⁴ Op 17 september 1916 schreef hij in een brief die naar Van Cauwelaert in Den Haag gesmokkeld werd: ‘Welnu, die nieuwe normaalscholen krijgen geen leerlingen, omdat niemand de zekerheid heeft, dat zij niet later afgeschaft worden. Leerkrachten ervoor durven zich niet aanmelden, uit vrees dat hun aanstelling door de Belgische regering met een kwaad oog gezien zal worden.’ En hij vroeg dat de regering de bevolking zou geruststellen op dit punt. De ministers Pouillet en Helleputte hadden inderdaad tegen de opening van die scholen niets in te brengen.⁸⁵ Van Cauwelaert vroeg aan Pouillet dat hij, b.v. door een interview in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, de verdienste van de oprichting voor de Belgische regering zou opeisen en ze zo officieel erkennen.⁸⁶ Pouillet weigerde, zoals we verder zullen zien.

Ook al had hij publiek de nieuwe normaalscholen aanvaard, dat zou de zaak in haar geheel niet opgelost hebben. von Bissing was wel degelijk bezig om die flaminganten die zich lieten lijmen, stilaan

te voeren tot een punt waarop ze in elk geval in botsing moesten komen met de wettelijkheid en met de regering. Op 13 september 1916 vaardigde hij een taalwet op de rijksbesturen uit, in oktober opende hij een nederlandstalige universiteit te Gent. En nog in dezelfde maand volgde een reorganisatie van de onderwijsdiensten in het ministerie van Kunsten en Wetenschappen waarbij, alweer ‘ter uitvoering van de wet van 19 mei 1914’, afzonderlijke Vlaamse en Waalse afdelingen voor elk van die diensten werden opgericht. Een onschuldige rationalisering dus, maar in feite de eerste grote stap naar de bestuurlijke scheiding en de verplaatsing van de Waalse ministeries naar Namen, ter voorbereiding van de proklamatie van de ‘onafhankelijkheid’ van een satellietstaat Vlaanderen...

Intussen had de *Flamenpolitik* al in zoverre haar doel bereikt, dat de Belgische bevolking grondig verdeeld geraakte. Edmond Rubbens kreeg op 17 maart 1916 in Gentse firma's te horen dat hij de opschriften voor tentoongestelde kantwerken beter in het Frans zou stellen, ‘car vous ne sauriez imaginer comme il y a un très fort courant contre le Flamand’. Half mei 1916 vernam hij dat er bij de Walen ‘een misdadige geest van misprijzen en verachting’ voor de Vlamingen bestond, dat zelfs Francqui sprak van ‘sales flamins’.⁸⁷ In juni 1916 beklagde de Antwerpse stadssekretaris Hubert Melis zich bij Van Cauwelaert en bij minister Pouillet, dat de Waalse directeur-generaal in het ministerie van Kunsten en Wetenschappen weigerde nog de nederlandstalige formulieren voor onderwijzerspensioenen te versturen. Dat was een van de uitingen van de fransdolheid in de Belgische administratie, die samen met de kampanje van de *XXe Siècle* grote verbittering veroorzaakte bij de vlaamsgezinden, zo zegde hij.⁸⁸

Hier staan we inderdaad voor uitingen van haat tegen de Vlaamse Beweging, die wortelde in het eigenbelang van de franstaligen en dus al in vooroorlogse toestanden en verhoudingen, maar die in hoofdzaak veroorzaakt werd door de *Flamenpolitik* en het aktivisme, en die op zijn beurt de uitbreiding van het aktivisme in de hand heeft gewerkt.

Eindnoten:

- 1 LAZEURE, 114-116.
- 2 VAN DE WOESTIJNE, 423.
- 3 LAZEURE, 92-98.
- 4 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, 28 en 42-43.
- 5 VAN CAUWELAERT, 218-222.
- 6 ELIAS, *o.c.*, I, 47.
- 7 BORGERS, 102.
- 8 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 47-49. Rudelsheim was in 1885 op twaalfjarige leeftijd geïmmigreerd en was al sinds zijn Antwerpse ateneumtijd een flamingant. In 1898 had hij de Belgische nationaliteit verkregen, in 1902 was hij met een Nederlandse gehuwd. Zie G. SCHMOOK, *Marten Rudelsheim*.
- 9 PVC.
- 10 DE BRUYNE, *Dosfel*, 152-153.

- 11 WILLEMSSEN, 77-78, ziet in de taalwetten die Van Cauwelaert later bewerkt heeft, geen bestuurlijke aanpassing; het was toch dat wat *Vrij België* er heel de oorlog door verstond, het meest uitvoerig op 21 juni 1918, 2-3.
- 12 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 37-38.
- 13 G. Sap aan Van Cauwelaert, 14 sept. 1915; PVC.
- 14 Aan Van Cauwelaert, 18 sept.; PVC.
- 15 Aan Van Cauwelaert, 2 okt. en 30 nov. 1915; PVC.
- 16 *Vrij België*, 22 feb. 1918, 5; 22 maart, 3.
- 17 Gec. JACOB, *De Vlaamsche Stem*, 36.
- 18 Hulp-onderluitenant L. Van Hoorick aan Van Cauwelaert, 21 juli 1915; PVC.
- 19 H.J. DEMOEN, *Jeroom Leuridan*, 64.
- 20 De Pillecyn aan Van Cauwelaert, 28 jan. 1916; PVC.
- 21 BELPAIRE, 168.
- 22 Mortier aan Van Cauwelaert, 21 mei en 8 juni 1915; PVC.
- 23 Aalmoezenier Nobels klaagde toen: 'Zij stellen de vlaamsgezindheid boven alles, boven vaderlandsliefde, boven de godsdienst zelf'; BELPAIRE, 184.
- 24 Gec. JACOB, *De Vlaamsche Stem*, 20.
- 25 Dat Leuridan en De Pillecyn in januari 1916 de toestand nog zo gunstig beoordeelden, is wel te verklaren doordat ze nog maar een half jaar in het leger waren; de andere flaminganten begonnen toen al flink te klagen.
- 26 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 111.
- 27 Er bestond sinds januari 1915 een werk: Het boek van de Belgische Soldaat, in Engeland gesticht op initiatief van minister Vandervelde. Het verzond veel meer franstalige boeken dan nederlandstalige. De koning stelde in juli 1500 frank ter beschikking van Van Cauwelaert en A. Buysse voor aankoop van Vlaamse boeken. Hun komitee ontving later nog giften van de koning en van het ministerie van Oorlog, maar kon toch niet de ongelijkheid rechttrekken die door het Londense komitee werd geschapen. *Catalogus van de tentoonstelling 'Stille Getuigen 1914-1918'*, 18-21, gec. M. UREEL, *De Vlaamse frontblaadjes*, 12-13. Verder PVC, *passim*.
- 28 PP, 112bis.
- 29 Mortier aan Van Cauwelaert, 14 aug. 1915; PVC. Mortier schreef dat de kommandant hem die bemerking maakte de volgende dag, blijkbaar onder vier ogen. Bij Van de Perre werd dat een afsnauwing ter plaatse in het publiek; CORDEMANS, *Van de Perre*, 179. Nog op 8 juni had Mortier aan Van Cauwelaert geschreven dat er geen slechte wil was van hogerhand, alleen de oude Franse slenter; PVC. De slechte wil schijnt onmiddellijk gevolgd te zijn op de uitingen van aktivisme.
- 30 VERSCHAEVE, *Verzameld Werk*, VIII, 200-212.
- 31 CORDEMANS, *Van de Perre*, 178-180.
- 32 Van Cauwelaert aan Van de Perre, 22 nov. 1915; PVC.
- 33 *Het Belgische Dagblad*, 9 dec. 1915.
- 34 Van Cauwelaert aan d'Oultremont, adjudant van de koning, en vice versa, 25 okt. 1915; PVC.
- 35 CORDEMANS, *Van de Perre*, 180-182. Op 29 december 1915 schreef Van de Perre aan Van Cauwelaert: 'De brieven die ik voortdurend van onze soldaten krijg, zijn om te wenen. Ik vreet me op in mijn onmacht. Ik schreef aan Pouillet dat als 't zo voortging, ik de brieven in Londen zou publiceren. Ik schrijf ze meest af en zend ze hem.' En op 16 januari 1916: 'In de gevangenen zitten duizenden Vlaamse soldaten: pleidooi, veroordeling, alles in 't Frans. 't Is verschrikkelijk!'; PVC.
- 36 P. HILDEBRAND, *De Belgische Standaard*, 124.
- 37 A. Verdellen (10 sept. 1915) en E. Verheyen (31 okt.) aan Van Cauwelaert. J. Helleputte meldde in november 1915 dat hij officieel aan de Franse regering had laten vragen om artikels te verbieden die beledigend waren voor de Vlaamse bevolking. PVC.
- 38 Zie R. Holvoet aan Van Cauwelaert, 2 sept. 1915; PVC.
- 39 Ramaekers op 29 okt.; PVC.
- 40 UREEL, 70-71.
- 41 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 108-113. Hier werden gegevens verwaarloosd uit BELPAIRE, 228-233, 235-236 en 241-242, die wijzen op een nog, grotere rol van de Standaard-groep.
- 42 PVC.
- 43 L. De Paeuw aan de Broqueville, 25 juli 1916, met kanttekeningen van de Broqueville; PDB, 488. Een anonieme en ongedateerde nota van Neuray, juli-aug. 1916; PDB, 490.
- 44 Een gedetailleerde lijst in G. Sap aan Van Cauwelaert, 8 feb. 1916; PVC.

- 45 Dit laatste ons gesignaleerd door drs. E. Defoort, die de korrespondentie Neuray-de Broqueville heeft onderzocht.
- 46 Soldatenbrief in *Vrij België*, 24 nov. 1916, 11.
- 47 Nota van het hoofd van de generale staf aan de minister van Oorlog, 27 juli 1916; PDB, 488. Volgens statistieken van de verkoop (dus minder dan de afname door het leger) per maand, in PDB, 490, sprong de *XXe* van 54.866 exemplaren in juni 1916 naar 104.327 in juli.
- 48 PDB, 485.
- 49 We zagen dat al voor *De Vlaamsche Stem* en voor *Vrij België*. Enkele medewerkers van de *Belgische Standaard* genoten vrijstelling van legerdienst. Op 5 januari 1917 schreef Claes, de uitgever van de *Métropole*, aan de Broqueville in een pleidooi voor meer overheidssteun aan zijn blad dan de afname van 20% boven de verkochte nummers door de verkoopdienst van het leger: ‘On a trouvé pour les oeuvres de M. l'abbé Prims 50.000 francs, or dans les oeuvres en question figure le *Stem uit België*’; PDB, 486. Dit blad werd inderdaad uitgedeeld door de aalmoezeniers.
- 50 Ongedateerde nota in PDB, 490.
- 51 LEROY, 78-79. Na lezing van bovenstaande, al gezette tekst, schreef ons drs. E. Defoort: ‘In zijn brieven aan de Broqueville komt Neuray er meer dan eens op terug dat het opnieuw lanceren van de *XXe Siècle* in Le Havre volledig met zijn centen, “tot de laatste centiem”, is gebeurd. Voor *Het Vaderland* heeft hij inderdaad geld van de Broqueville gekregen, want in 1917 betaalt hij bedragen aan de Broqueville terug. Bij de oprichting van *La Nation Belge* bedankt hij regelmatig de Broqueville voor “de milde giften”, “c'est de l'argent bien placé...”, enz. Betrof dit steeds het privé-kapitaal van de Broqueville of niet?... In de korrespondentie Neuray-de Broqueville spreekt men op sommige ogenblikken zeer duidelijk over de giften als zijnde privé-kapitaal van de Broqueville... Neuray had wel degelijk een meerderheidsparticipatie in de *Nation Belge* en had de nodige schikkingen getroffen opdat bij een eventuele kapitaalsuitbreiding deze meerderheidspositie niet zou verloren gaan.’
- 52 MOYERSOEN, *Pouillet*, 191-192.
- 53 *Vrij België*, 14 jan. 1916.
- 54 Vermits de verruiming der regering moest gelden als een stap naar een bondgenootschap met Frankrijk, aldus Hoste in *Vrij België* van 27 juli 1917.
- 55 J. WILLEQUET, *G. Barbanson*.
- 56 MULS, 46.
- 57 CORDEMANS, *Van de Perre*, 133-134, 150-151, 209-210.
- 58 Zie Van de Vyvere aan Van Cauwelaert, 22 juli 1916; PVC.
- 59 CORDEMANS, *Van de Perre*, 217-218. De te annexeren bevolkingen werden ook door sommigen afgewezen omdat ze het klerikalisme in België zouden versterken; mededeling drs. E. Defoort.
- 60 Wij steunen vooral op een uitvoerig verslag (16 blz.) van Helleputtes sekretaris Sap aan Van Cauwelaert, 8 feb. 1916; PVC.
- 61 WILLEQUET, 339 en 1199.
- 62 Cirkulaire van Schollaert aan de kamerleden, 5 febr. 1916; PVC.
- 63 Cirkulaire van Schollaert aan de kamerleden, 14 jan. 1916; PVC. Destrée werd hier als initiatiefnemer vermeld.
- 64 I. Peeters (27 jan. 1916) en M.-E. Belpaire (5 febr.) aan Van Cauwelaert; PVC.
- 65 Statistiek van de verkoop der kranten aan het front, febr.-aug. 1916; PDB, 486.
- 66 Sap aan Van Cauwelaert, 9 februari 1916, nadat hij de vorige dag gevraagd had om de Broqueville zelf openlijk aan te vallen; PVC.
- 67 Van Cauwelaert aan diens kabinetschef De Paeuw, 3 jan. 1916; PVC.
- 68 Sap (1 mei 1916) en Fallon (5 mei) aan Van Cauwelaert; deze aan de Broqueville (11 mei); PVC.
- 69 27 jan. 1916; PVC.
- 70 *Belgisch Dagblad*, 20-21 feb. 1916. Op 1 december 1915 had de krant de godsvrede voor de flaminganten nogal ruim geïnterpreteerd: ze mochten ijveren voor de Vlaamse zaak, mits daarbij de Belgische strijd tegen Duitsland niet te schaden. Het blad was inderdaad vlaamsgezind, hoewel niet zo uitgesproken als de *Belgische Standaard* of de *Stem uit België*.
- 71 E. Vercruyse aan Van Cauwelaert; PVC.
- 72 Twee maanden geleden, schreef Beyens aan Van Cauwelaert op 1 mei 1916; PVC.
- 73 Gec. door J. Hoste in *Vrij België*, 7 juli 1916, 5.
- 74 16 juni 1916, 4.

- 75 Maar de socialistische Antwerpse volksvertegenwoordiger Terwagne vroeg aan de Broqueville om daaraan geen gehoor te geven en duidde Van Cauwelaert als de twiststoker aan; 20 juni 1916, PDB, 488.
- 76 SMIT, II, 178-180. Op 5 september 1916 noteerde minister Poulet, die toen in Frankrijk verbleef, in zijn dagboek: 'Long conseil. Rapport Grand Quartier Général sur Anvers et l'Escaut. - "Stupidités" - Broqueville dit que nous aurons un compte sévère à rendre si pas fait le possible. - Je répons que je ne vois pas le Gouvernement obligé d'expliquer longuement pourquoi il n'a pas convoité le bien d'autrui'; PP, 112.
- 77 Tekst van de besluiten in *Pasinomie*, 1916, 53.
- 78 *Tätigkeitsbericht* mei-juli 1915, 22; mikrofilm 353/2. Vermoedelijk ging het in het laatste geval om Reinhard, die dan niet tot september zou gewacht hebben om zich tot de bezetter te wenden, zoals Faingnaert meende.
- 79 R. VICTOR, *Geschiedenis van de Vlaamse Conferentie*, 250.
- 80 *Tätigkeitsbericht* aug.-okt. 1915, 36 en 31-32; mikrofilm 353/3.
- 81 Volgens FAINGNAERT, 175-176; gec. VAN HERREWEGHEN, 55.
- 82 *Tätigkeitsbericht* nov. 1915-jan. 1916, 12-13; mikrofilm 353/3.
- 83 VAN HERREWEGHEN, 56-58.
- 84 Brief van 26 juni 1916; VAN DE WOESTIJNE, 803-804.
- 85 Helleputte aan Poulet, 26 dec. 1918: 'Je me souviens que nous nous sommes entretenus de cette affaire et que nous étions, l'un et l'autre, d'avis qu'il n'y avait pas lieu de protester parce que c'était une mesure normale rentrant dans les droits reconnus à l'occupant par la convention de la Haye, et que d'ailleurs le gouvernement belge avait lui-même décidé, le premier, cette création'; PP, 158-1.
- 86 15 okt. 1916; PVC.
- 87 CORDEMANS, *E. Rubbens*, 60-61.
- 88 VAN CAUWELAERT, 233.

10. rond de vernederlandsing van de gentse universiteit

In de zomer van 1916 bracht de vernederlandsing van de Gentse universiteit een nieuw keerpunt, zowel in het bezette land als in de diaspora en in het leger. Het was het resultaat van de spanningen die zich geleidelijk opgehoopt hadden tijdens de voorbije twee jaren.

1. Toch een doorbraak¹

De Duitse diensten hadden al van de zomer van 1915 af, samen met het taalregime van het lager onderwijs, het vraagstuk van de Gentse universiteit behandeld. ‘De Vlamingen’, schreven ze op 1 november 1915, hadden gevraagd om die liever nog niet te openen dan in het Frans, maar de voorbereidingen werden getroffen om ze te openen als nederlandstalige instelling.²

Op 31 december 1915 maakte von Bissing dat publiek. Hoewel hij er in eigen kring voor uitkwam dat dit zijn eerste grote stap buiten de Belgische wettelijkheid was³, liet hij in de door hem betaalde pers, o.a. in het *Vlaamsche Nieuws*, natuurlijk de nadruk leggen op de volkomen wettelijkheid van de maatregel. De opening van een Poolse universiteit in Warschau door de Duitse bezetter had een gunstig klimaat helpen scheppen.

Van flamingantische kant werd er onmiddellijk gereageerd. Louis Franck ontwierp een protest dat op 8 januari 1916 werd gedateerd, en waarin ‘voordelen... zelfs onder de vorm van rechtsherstel’, uit de handen van de vijand werden afgewezen. Het werd aan von

Bissing gestuurd met de handtekeningen van 38 vooraanstaanden, vooral uit Antwerpen maar ook uit Mechelen, Brussel en Gent: o.a. Hektor Lebon, de voorzitter van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding Dr. Nuyens, de vader van de gelijkheidswet Juliaan De Vriendt, Maurits Sabbe, Filip Van Isacker, August Vermeylen, Alfons Hegenscheidt, Paul Fredericq, Leonard Willems.⁴ Het stuk kreeg ruchtbaarheid, en de gouverneur-generaal antwoordde beleefd dat hij geen propaganda tegen zijn plan kon dulden, noch pogingen om professoren of studenten te weerhouden.

Daarmee was de grote strijd ingezet, nog vóór de officiële aankondiging op 15 maart dat de heropening in oktober zou gebeuren. Onder de vluchtelingen in Nederland kon die strijd met gelijke wapens worden gevoerd door voor- en tegenstanders. Het resultaat was dat er, bij mijn weten, geen enkele hoogleraar noch student vandaar zou komen. In het bezette land hadden de voorstanders het monopolie van de openlijke propaganda, behoudens de infiltratie van andere standpunten in die Nederlandse bladen die waren toegelaten, en waarvan afzonderlijke nummers nog konden verboden worden. Dat was voldoende opdat wie het wilde weten, ook kon weten dat medewerking met ‘dat Duits maneuver’ werd afgekeurd door de grote meerderheid van de Nederlanders en van de vlaamsgezinden die vrijuit konden spreken.

Die afkeuring werd sterk in de hand gewerkt door de deportatie op 18 maart 1916 van twee Gentse professoren, de internationaal befaamde historici Paul Fredericq en Henri Pirenne. We herinneren ons dat al op 12 december 1914 Rens in Jong-Vlaanderen had gezegd: ‘De Duitsers kunnen de franskiljons breken. De wegzending van mannen als P. Fredericq, burgemeester Braun, schepen de Weert, Pirenne e.a. zou moeten worden gevraagd en niet moeten worden gerust voordat deze verkregen is.’⁵ Zoals Sevens, zouden beide hoogleraren tot het einde van de oorlog in Duitsland blijven. In Nederland kwam een krachtige protestbeweging op gang en vanuit allerlei neutrale landen zou voor hen ten beste gesproken worden, ook door het Vaticaan en de regeringen van Spanje en de V.S.A. De flaminganten zochten bijzonder voorspraak voor hun medestander Fredericq.⁶ Ze bekwamen tussenkomsten van eerste-minister Cort van der Linden en van Abraham Kuyper.⁷ Al die protesten konden geen vrijlating bewerken, al werden ze jarenlang voortgezet. In juli 1917 werd integendeel een stuk aan de Duitse overheid gericht, waarin o.m. gevraagd werd om Fredericq niet te laten terugkeren;

het was ondertekend door de Jong-Vlamingen Willem De Vreese, P. Hoffmann (Luxemburger), E.C. Godée Molsbergen (Zuid-Afrikaan), E. Dumon (gehuwd met een Duitse) en J. Verstraeten.⁸ We vermoeden dat dit stuk niet zonder voorkennis van Domela werd verstuurd, van wiens evangelische gemeente in Gent Fredericq kerkeraadslid was, en zelfs degene aan wie Domela zijn beroeping naar Gent dankte.⁹

Zonder deze deportatie zouden vermoedelijk méér flaminganten de universiteit hebben aanvaard, als een onderdeel van de administratieve vernederlandsingsmaatregelen van de bezetter. Ook nu bleven er een aantal de zaak zo bezien. Op 11 juni 1916 tekende de Antwerpse stadssecretaris Melis als volgt de stemming: ‘Algemeen was men gekant - op zeer enkele uitzonderingen na - tegen iedere blijvende konnctie met Duitsland en vermeed ook elke samenwerking en gunst van die kant. Maar de vervlaamsing der Hogeschool tijdens de bezetting werd door zeer veel en vooraanstaande Vlamingen niet als een Duitse gunst maar als een nationaal recht beschouwd, en een belangrijke groep spande zich nu in om de verwezenlijking ervan te verzekeren. Nu of nooit, was hun overtuiging. De tegenstanders van deze hervorming verweten [aanvankelijk] de anderen... te heulen met de vijand. Nu is er over en weer meer verdraagzaamheid.’¹⁰ Melis zelf zou een manifest voor de vernederlandsing ondertekenen.

Terwijl ze alle nadruk legde op het louter administratieve en volkomen loyaal-Belgische karakter van de heropening der universiteit, gaf de Duitse overheid tegelijk waarborgen aan de minder loyaalgezinden. Op verzoek van de *Politische Abteilung* verklaarde kanselier Bethmann op 5 april 1916 in de Rijksdag dat Duitsland het Vlaamse volk niet meer aan de verwaalsing zou prijsgeven, noch België tot een Frans-Britse voorpost laten dienen. Die uitspraak moest voor de kandidaat-activisten een waarborg zijn voor de na-oorlog.¹¹ Waren de Duitsers niet in het offensief bij Verdun, en zouden zij bij de vrede hun voorwaarden niet kunnen dikteren vooraleer België te ontruimen? Op 23 april brak in Ierland de Paasopstand uit. Ook die moest sommigen bevestigen in hun opvatting: nu of nooit!

Nog in april ontvingen de leden van het academisch en wetenschappelijk personeel van Gent het bevel om een verklaring te ondertekenen dat ze hun lessen zouden hervatten, behoudens onkunde van het Nederlands. Op hun protest tegen de aanhouding van Fredericq en Pirenne was hun geantwoord dat zij zelf het lot van die twee in handen hadden.¹² Die chantage had het averechtse effect dat er

maar zeven, uiteindelijk acht leden ondertekenden. Het waren de Luxemburger Hoffmann, de Duitser Stöber, de franskiljon Haerens, die voor de oorlog de vernederlandsing bestreden had, een zekere Lahousse, en vier flaminganten: prof. Julius Obrie, bibliotekaris prof. Willem De Vreese, werkleider C. De Bruyker en repetitor A. Van den Berghe. De Duitse universiteitskommissie die voor de benoemingen moest instaan, vond wel een aantal flamingantische raadgevers, maar maandenlang niemand die zich publiek achter het opzet stelde, laat staan een kandidatuur aanvaardde.

Tot de twijfelaars behoorde de 35-jarige Lodewijk Dosfel, juridisch adviseur bij het ministerie van Spoorwegen, een van de meest geziene leiders van de katholieke studenten. In de Paasvakantie had hij al gesproken voor een studentenbond, in mei gaf hij in besloten kring zijn overwegingen vóór en tegen prijs, zijn pijnlijk dubben en afwegen, zijn besluiteloosheid. Het is belangrijk om te zien wat hij ter voorbereiding neerschrijft¹³, op een toon waaruit duidelijk blijkt dat hij met zijn hart bij de gematigde activisten staat, die hopen op een vorm van Vlaams zelfbestuur in een België dat zou worden hersteld na een vrede door overleg. Dosfel ziet heel duidelijk dat het Vlaamse volk, met inbegrip van de grote meerderheid der vlaamsgezinden, elk vrijwillig contact met de bezetter als landverraad bestempelt, ook inzake de universiteit. Hij beseft dat het volk de universiteit zal boycotten, zelfs na de oorlog, en van de regering zal eisen dat haar diploma's ongeldig worden verklaard.

Waarom helt hij over naar het aktivisme? Van een antivlaamse haatcampagne spreekt hij niet (hoewel hij vermeldt dat de openbare mening zich uit in vlugschriften). Wel van een franskiljons verlangen om van de oorlog een strijd te maken tegen al wat Germaans is en om België te doen toetreden tot een bondgenootschap der Latijnse landen. Dosfels gevoel van Germaanse verbondenheid met Duitsland blijkt sterk te zijn, het komt herhaaldelijk terug in zijn uiteenzetting. Ook zijn afkeer van Frankrijk, als katholiek, en van Engeland, omwille van Transvaal. Beslissend is natuurlijk de opgekropte verbittering over 85 jaar onrecht, met de schampere vaststelling dat Duitse ambtenaren en officieren wél Nederlands leren, maar Waalse niet.

En daarmee komen we aan de vooruitzichten voor de toekomst: de Duitsers geven een universiteit, de Belgische regering doet niet alleen niets, maar belooft zelfs niets. Moet na de oorlog een verzwakte en verdeelde Vlaamse Beweging - en Dosfel ontkent niet

dat ze door het aktivisme is verzwakt en verdeeld - weer beginnen aan het Danaïdenwerk van de strijd om taalwetten? Of moet de regering voor het voldongen feit worden geplaatst? (Voor Dosfel zoals voor de andere aktivisten gaat het om een offensief optreden, geen defensief). Juridisch lijkt hem het besluit onaantastbaar, en hier glijdt de jurist verrassend snel over heen. Pas achteraf zal hij daar dieper op ingaan in zijn *Katholiek Aktivistisch Verweerschrift* van februari 1918. Wat vooral opvalt door zijn afwezigheid, is de bedoeling van de Duitse bezetter, de essentiële redenen waarom de meeste flaminganten een kollaboratie afwijzen. Over de Duitse plannen aangaande België geen woord in dit zeer lange stuk. Wel schrijft hij dat het Jong-Vlaamse programma, de opname van een koninkrijk Vlaanderen in het Duitse rijk, een ‘versmaching’ zou betekenen.

Op 7 juni 1916 stuurde prof. J. Vercoullie, de sekretaris-generaal van het Willemsfonds, aan von Bissing een protestbrief die op ruime schaal verspreid werd. Ook op een ‘algemene vergadering’ van de Katolieke Vlaamse Oud-Hoogstudentenbonden, te Brussel op 12 juni, was er vinnig verzet tegen een motie vóór de aanvaarding van de vernederlandsing der universiteit, o.a. vanwege de hoofdredakteurs van *Hooger Leven*, prof. Vliebergh en advokaat Gijsen.

Maar de meerderheid aanvaardde de motie en hier gebeurde een duidelijke doorbraak van het aktivisme, zij het op een loyaal-Belgische tekst. Tal van vooraanstaande flaminganten ondertekenden ter plaatse of achteraf, zoals Dosfel, de artsen Alfons Depla (oud-provincieraadslid), Isidoor Bauwens (schepen van Aalst), B. Quintens (schepen van Sint-Truiden), R. Speleers; de Sint-Niklase gemeentesekretaris Karel Heynderickx, die sekretaris-generaal was van het Davidsfonds; volksvertegenwoordiger A. Henderickx en oud-volksvertegenwoordiger Heuvelmans, advokaat Wildiers, prof. Jules Persyn die in Nederland verbleef. In totaal werden er 65 namen opgegeven. Tot dan toe waren er alleen individuele afbrokkelingen gebeurd van het front der loyale flaminganten, al had van de zomer van 1915 af een grote groep geweifeld; nu brak ineens een belangrijke fraktie met de politiek Van Cauwelaert-Franck-Huysmans en met de regering.

Een Bond tot bevordering van de Vlaamse Hogeschool te Gent werd gesticht, met de volksvertegenwoordigers Augusteyns en Henderickx als voorzitters en met H. Meert en Rudelsheim als sekretarissen. Op 2 september kon die een manifest publiceren met 105 handtekeningen (vele onderschrijvers van de vorige motie hadden het

hier opnieuw gedaan; Dosfel niet). Van de minder dan 50 nog levende leden der vooroorlogse Hogeschoolkommissie, hadden er in totaal 16 ondertekend¹⁴; 11 andere kennen we als actieve bestrijders van de *Flamenpolitik*.

De werving van professoren en studenten werd vergemakkelijkt door de twee manifesten, maar bemoeilijkt door de militaire ontwikkeling. Na vijf maanden moesten de Duitsers einde juli 1916 hun aanvallen tegen Verdun opgeven. Integendeel begonnen de Russen in juni een offensief tegen de Oostenrijkers, dat zo succesvol verliep dat op 27 augustus ook Roemenië de oorlog verklaarde. De hoop herleefde op een spoedige nederlaag van de Centralen. Aan de aangeworven personeelsleden moest kontraktueel worden verzekerd dat ze 2/3 van hun wedde verder zouden ontvangen van de Duitse regering indien ze door de Belgische werden ontslagen.¹⁵ Tegelijk waren de wedden verhoogd, wat in de dure oorlogstijd bijzonder aantrekkelijk was en voor de Duitsers geen probleem schiep vermits ze de Belgen zoveel belastingen konden laten betalen als ze wilden. Maar in Nederland, waar dat allemaal in de pers besproken werd, wekte het nog meer afkeer¹⁶ en niet alleen daar. Wel wilden een aantal activisten een professoraat bemachtigen, niet zozeer als onmiddellijke bijverdienste, maar vooral als verzekering voor de na-oorlog.¹⁷ Wat dat aan kwaliteit gegeven heeft... Ook werden nieuwe functies gekreëerd om maar mensen te kunnen lijmen, zoals ‘gewoon erehoogleraar,’ en nieuwe leerstoelen zoals ‘Vergelijkende beschavingsgeschiedenis der Germaanse landen’ en ‘Geschiedenis van de landbouw’.

Welke waren de resultaten van al die inspanningen? Enkele beslagen jonge geleerden, als de filoloog Josué De Decker en de jurist Dosfel, wat méér bekende flaminganten die voor het aktivisme moesten gewonnen worden en op hun beurt studenten aantrekken, als de artsen Claus en Speleers; en tientallen activisten die moesten beloond worden of op wie moest worden beroep gedaan bij gebrek aan beter. Tot die categorie behoorden A. Van Roy, Kimpe, Eggen, de gebroeders Brulez, Minnaert, Jacob, Van Bergen, een broer van August Borms. Daaronder waren er enkele knappe jonge afgestudeerden, die tien jaar later geschikte kandidaten hadden kunnen zijn. De Jong-Vlamingen en hun geestesgenoten waren goed vertegenwoordigd, het Duitse doel was toch de ontwrichting van België en daartoe konden ze niet geraken met alleen maar Dosfels. Vermits ze geen dozijn bevoegde Vlamingen bereid vonden, en om toch enig weten-

schappelijk uitzicht te geven aan het geheel, waren ze verplicht Nederlanders te vragen, maar die weigerden meestal onder druk van hun publieke opinie, die krachtig werd bewerkt door de loyale flaminganten en hun vrienden. Een tiental die door familiebanden of studies op Duitsland georiënteerd waren, zouden aanvaardden in de loop van de oorlog.

Tenslotte moest er, ook heel geleidelijk, beroep worden gedaan op een tiental Duitsers die Nederlands kenden, meestal mensen van Nederlandse afkomst. Dat wekte weer antipatie. Toen tegen het einde van september 1916 de benoeming van de eerste Duitser werd bekendgemaakt, - J.A. Jolles, die op het westfront gestreden had -, trok Jules Persyn zijn aanvaarding van een leerstoel in en herriep Jozef De Cock zijn handtekening onder het manifest van de Hogeschoolbond.¹⁸

De regering in Le Havre liet haar afkeuring blijken door einde augustus de toen al aangestelde academische overheden te schrappen van de lijsten der ridders in de Leopoldsorde¹⁹, en door bij koninklijk besluit van 10 oktober die maatregel te veralgemenen voor al wie een ambt aan de universiteit aanvaardde, onverminderd de maatregelen die bij de bevrijding van het grondgebied tegen hen zouden genomen worden. Een aantal ondertekenaars en zelfs propagandisten als advocaat Wildiers trokken zich toen terug. Welk zou het resultaat geweest zijn als de regering al in mei duidelijk gesproken had? Nu waren er bij het einde van de oorlog 49 Vlaamse personeelsleden, 10 Nederlandse en 10 ‘Duits-Nederlandse’; tenminste 8 anderen waren toen overleden of hadden ontslag genomen.²⁰

Vóór de oorlog waren er meer dan 2400 handtekeningen van academici verzameld voor de vernederlandsing van Gent; in 1916 geen 150. Na een kampanje van meetings en brochures beliep het aantal studenten 40 bij de opening. Het groeide aan tot 138 bij het einde van het eerste jaar; er waren nochtans 720 studiebeurzen voor mindervermogenenden beschikbaar gesteld. Bij het einde van het tweede en laatste jaar waren er 417 ingeschrevenen, de vele vrije studenten inbegrepen; 66 hadden eksamen afgelegd.²¹ Voor de enige geopende universiteit van het hele land, na twee voorafgaande jaren van sluiting, was dat katastrofaal laag. Het aantal werd dan nog bereikt via aanwervingssekretariaten in verscheidene steden, door vrijstelling te verlenen van de verplichte tewerkstelling, extra-rantsoenen en met lokmiddelen van alle soort met inbegrip van ‘fuijfjes waar de champanje overvloedig geschonken werd’ volgens Fain-

gnaert.²² De tijdige (voor één keer!) verklaring van de Belgische regering dat ze de diploma's en getuigschriften niet zou erkennen, had blijkbaar ingeslagen. En ook de krachtige oppositie van de geestelijkheid²³, die onder de leiding van kardinaal Mercier een uitgesproken vaderlandslievende en antiduitse houding aannam.

En toch was dit het grootste succes van de hele *Flamenpolitik*. Ze had eindelijk een bres geschoten in het loyalisme van de Vlaamse Beweging. Ze zou ook buiten het bezette land de Belgen diep weten te verdelen.

2. Een uitspraak van de regering

De stellingname in juni 1916 van de Katholieke Vlaamse Oudhoogstudentenbonden, ten voordele van de vernederlandsing der universiteit onder de bezetting, deed sommige ministers opschrikken, leidde tot een radikalizing van de loyale flaminganten in de diaspora en aan het front, tot een open strijd over het Vlaamse vraagstuk tussen de uitgewekenen en tenslotte tot een regeringsverklaring.

In Den Haag werd het gebeuren binnen België nauwlettend gevolgd, en van daaruit werden de regering en het leger op de hoogte gehouden, terwijl er ook richtlijnen naar het bezette land werden gestuurd. Op 8 juni schreef Van Cauwelaert aan Belpaire, die zijn contact verzekerde met *De Belgische Standaard* in De Panne: slecht nieuws! ernstige leiders zullen zich niet 'aan enige Duitsgezindheid schuldig maken', maar wel de vernederlandsing van de universiteit aanvaarden. Ik vind dat heel betreurenswaardig, maar het oordeel moeten we opschorten tot we terug in België zijn.²⁴ De frontbeweging zou deze richtlijn aanvaarden.

Minister Pouillet schudde de regering wakker op 15 juni, daags na een bezoek van Van Cauwelaert.²⁵ Hij was door de Antwerpse stadssecretaris Melis uitvoerig ingelicht, zo schreef hij aan de Broqueville, en had hem geantwoord dat de regering beslist had om onmiddellijk na de terugkeer, en jaar na jaar, nederlandstalig universitair onderwijs in te richten, en dat hijzelf besloten had om de regering voor te stellen het franstalige in Gent af te schaffen.²⁶ Hij had in het bezette land laten signaleren dat, vermits de regering beslist had tot sluiting van de universiteiten, de getuigschriften niet zouden erkend worden en de professoren geweerd uit alle overheidsambten.

Hij maakte daarover een nota klaar, om aan de kabinetsraad voor te leggen en te publiceren in het Staatsblad. Verder was het absoluut vereist dat de *XXe Siècle* aan censuur zou onderworpen worden of zijn officiële positie zou verliezen, dat hem zou worden belet degenen die niet zijn gedachten deelden, voor moffen te schelden en de Nederlanders tegen ons op te zetten door zijn annexionisme.²⁷

Bij de regering sloeg de brief in. De vlaamsgezinde minister van Financiën Van de Vyvere ontbood Van Cauwelaert naar Le Havre.²⁸ De censuur werd op de dagorde van de ministerraad geplaatst. Pouillet zelf werd bewerkt door Hoste en Van Cauwelaert, en door Huysmans die dreigde de regering in het openbaar op te vorderen om haar voorlichtingsdienst in Den Haag op te doeken. Dat Office Belge stond onder de leiding van de socialistische Antwerpse volksvertegenwoordiger Terwagne, een annexionist die, zoals Neuray, aan Huysmans verweet dat hij als sekretaris van de Tweede Internationale kontakten onderhield met Duitse socialisten.²⁹ Pouillet schreef op 27 juli aan de Broqueville in scherpe bewoordingen: De Clercq en Jacob waren afgezet wegens het stoken van verdeeldheid, waarom dan niet de ambtenaren Nothomb, Des Ombiaux en Du Catillon? Omdat hun stellingen, die van de *XXe*, sommige ministers bevallen, wordt er gezegd. ‘Van Cauwelaert et Huysmans ne se laisseront pas traîter de boches par des journaux rédigés ou inspirés par des fonctionnaires... Il ne faut pas se dissimuler que les pamphlets de Bary ont fait beaucoup de mal (onthullingen over de annexionistische campagne). L'appel des hommes de 18 à 40 a jeté la perturbation dans la moitié des réfugiés. La longueur de la guerre énerve les gens. Tout cela tourne contre le Gouvernement... Sur le territoire occupé, tout cela fait mauvais effet.’ En het annexionisme dan op onze Nederlandse vrienden! De opening van de Vlaamse universiteit zal succes hebben: er zullen professoren zijn en studenten; het Staatsblad moet spreken. Ik kom einde juli of begin augustus naar Le Havre.³⁰

Op 30 juni hernam *Vrij België* de campagne tegen de vernederlandsing van de universiteit door de bezetter, die het al van januari tot mei gevoerd had.³¹ Doel was, zoveel mogelijk twijfelaars, Nederlanders en Vlamingen als Dosfel en Persyn, ervan te weerhouden om een professoraat te aanvaarden. Persyn was van zins ‘om tot het laatste ogenblik zoveel mogelijk chantage op de regering uit te oefenen om ze een gunstige verklaring te doen afleggen’³².

Van Cauwelaert bereidde intussen zijn overtocht naar Engeland en Le Havre voor, met uitvoerige uiteenzettingen van de toestand

aan enkele ministers en aan de sekretaris van de koning Ingenbleek. Van de Vyvere drong herhaaldelijk aan op spoed. Op 22 juli oordeelde hij dat de grote meerderheid van de ministers niet verder zou willen gaan dan een Nederlandse universiteit beloven *naast* de bestaande Franse. ‘Gij moet dus, *op dit ogenblik*, geen voldoende verklaring verwachten. Misschien nochtans zou het kunnen lukken, kon ik de koning overtuigen. Hij is waarlijk en rechtzinnig bezorgd voor de Vlamingen, en verstaat geheel het gewicht der kwestie.’ Op 10 augustus had hij ‘tot zijn grote verwondering’ bij de Broqueville en Renkin veel begrip gevonden. ‘Zij wensen u hier zo haast mogelijk te zien. Over zaken van hoger onderwijs schijnen zij geheel en gans over te komen. Stel uw reis niet lang uit. ‘t Ogenblik is gunstig.’ Van Cauwelaert kon intussen tevreden vaststellen ‘dat de *XXe Siècle* zijn politiek gematigd heeft, tenminste naar de vorm’³³.

De katolieke studenten- en oudstudentenleiders aan het front ondersteunden hun voorman die met de regering moest gaan onderhandelen. Op 25 augustus publiceerde *Vrij België* een huldemotie aan Van Cauwelaert door negen voorzitters, hoofdredakteurs en dergelijke, waaronder Filip De Pillecyn, Hilaire Gravez, Joris Van Severen, Jef Verduyn en Frans Daels. Tijdens de volgende weken en maanden sloten enkele kringen en frontbladen zich bij die hulde aan, benevens ‘de aalmoezeniers en brankardiers’ bij monde van Jan Bernaerts en ‘de onderwijzers en sociale werkers’ bij monde van Hendrik Heyman.³⁴

Deze adres-beweging wijst erop hoe de flaminganten aan het front zich aaneensloten en een gemeenschappelijke leiding gingen erkennen. Namelijk de groep die op 15 augustus de vereniging Heldenhulde stichtte om een A.V.V.-V.V.K.-kruis aan te brengen op de graven van de gesneuvelden.³⁵ Dezelfde groep ook die op 27 augustus trachtte de leiding van de *Belgische Standaard* in handen te krijgen, maar niet méér bekwam dan dat enkele van haar leden zitting kregen (of behielden?) in de redaktieraad.³⁶ Op 18 september sloot die groep dan een akkoord met de uitgever van het dagblad *Ons Vaderland*.³⁷ Zo kon ze beschikken over een eigen orgaan, radikaler dan de *Standaard*, en dat van oktober af meer dan driemaal zoveel eksemplaren zou afzetten via de officiële verkoopdienst van het leger.³⁸ De plotse doorbraak van het blad wijst erop dat de nieuwe redactie een ruime aanhang had en dat de radikalizing onder de militairen toenam.

In het dagboek van Leuridan komt de evolutie tot uiting. Op

11 december 1915 noteerde hij: ‘Vandaag was er een liederenfeest te Beveren voor onze piotten. Bijna geen Vlaams, niettegenstaande de grote meerderheid Vlaamse franskundige jongens zijn. 'k Hoorde bittere klachten daarover. Miskenning is lastig.’ Dit was zijn eerste klacht, en hier was hij zelf blijkbaar nog weinig beroerd; op 4 januari schreef hij met lof over ‘ons hernieuwd leger’, en enkele dagen later verscheen de eerste cirkulaire over de toepassing van de taalwet. Maar op 2 mei 1916: ‘t Is grievend te zien hoe ons Vlaamse volk verongelijkt wordt’, zo de veroordeelde soldaten die in Franse gevangenissen worden opgesloten. ‘En dan, dat aanhoudend hatelijk onderduims zwart maken van de Vlamingen bij Engelsen en Fransen door dat vuig kliekje franskiljons, lage zielen met lage praktijken.’ Het waren de aanvallen op het aktivisme in de franstalige pers die hij niet nam; op 11 juli 1916 vond hij aanvallen op ‘onze edele voormannen en leiders’ zoals Borms schandalig.³⁹ Het is duidelijk wat de ondertekening van de motie voor Gent in juni, door Dosfel, Depla, Speleers, enz., betekende in dit verband, als faktor van polarisering aan weerszijden.

Op 22 juli schreef minister Van de Vyvere aan Van Cauwelaert over de koning: ‘Hij heeft mij ook verzocht, indien ik er kende, de wantoestanden in het leger aan te duiden. Gij weet bij ondervinding wat het is. De officieren zijn allen oftewel Walen, oftewel franssprekende Vlamingen. Hun geest is antivlaams zonder dat zij het zelf weten. “J'aime les Flamands, mais les flamingants ont à compter avec moi!” Zo sprak een zeer brave en welmenende kolonel. En wat hij wilde zeggen is dat hij - hij is een Vlaming van Leuven - zeer gewillig zijn Vlaams radbraakt met de soldaten die geen Frans kennen, maar dat al de jonge studenten van zijn regiment als “flamingants” en “mauvais têtes” aangetekend worden, zo gauw *zij* durven Vlaams spreken met een officier. Wat doet gij daaraan? Het is de massa niet der ongeleerde Vlamingen, het is de beschaafde Vlaming die te lijden heeft. En gij kunt nooit iets “precies” aanvatten. De kolonel waar spraak over, is uiterst wel gezien van zijn Vlaamse manschappen, “Het is een goede vent!”, en schrikkelijk en met reden gehaat door een tiental Vlaamse studenten.’⁴⁰

Maar het waren die studenten die zich nu organiseerden en eerst duizend, een half jaar later tweeduizend eksemplaren van hun dagblad zouden verspreiden via de officiële verkoopdienst alleen. We kennen hun opvattingen uit hun huldemotie aan Van Cauwelaert: ‘Het zal u voorzeker gepijnigd hebben, om meningsverschil over

de te volgen weg, van hooggeschatte en aan dezelfde zaak getrouwe vrienden te hebben moeten scheiden. (Dat gold Dosfel, Depla en de andere ondertekenaars van het manifest over Gent). De wateren van dezelfde stroom kunnen wel voor de oprijzende rotsbank, scheurende in twee splitsen; doch na een eind in verschillende bedding te hebben voortgevloeid, stromen ze dan ook weer samen in één volle vloed. (Dus na de oorlog verzoening en nieuwe samenwerking). Gij voelt u zeker verontwaardigd u van een andere zijde stelselmatig bekampt en belaagd te zien. Wij delen uw verontwaardiging bij het waarnemen van de lasterlijke en stelselmatige campagne, die door een zekere klik onderduims en openbaar in hun pers gevoerd wordt tegen u als tegen een der meest vooropstaande leiders onzer beweging. (Die belagers waren niet alleen Neuray en andere franstaligen, maar ook Monet, Du Catillon en weldra nog andere flaminganten die niets meer gemeens wilden hebben met activisten). Met uwe liefde tot uw volk en uw land hebt gij de baan afgebakend tegen het annexionisme en 'afwijzend van den anderen kant het verleidend uitlokken van den overweldiger... Nergens kondet gij dien plicht beter vervullen dan waar gij hem vervuldet'. (Dat laatste betekende dat de 36-jarige Van Cauwelaert niet mocht vallen onder het oproepingsbevel van de 18 tot 40-jarigen).

Voor Van Cauwelaert als politicus, die de ambitie had om aan het hoofd van de Vlaamse Beweging te staan, had de ondersteuning van de fronters grote betekenis. In *Vrij België* zou hij op 8 september schrijven, en later nog herhaaldelijk, dat de 80% Vlaamse soldaten en hun leiders na de oorlog een rol zouden spelen, rechten zouden opeisen voor Vlaanderen krachtens hun offers. Door hen gedekt, konden hij en Hoste in het programma-artikel waarmee ze hun tweede jaargang inzetten, laten verstaan dat tegen het aktivisme de beginselen moesten worden verdedigd, zonder persoonlijke wrok en met bereidheid om te verzoenen na de oorlog.

Van het nummer van 15 september af was het Hoste alleen die *Vrij België* leidde, want 'De H. Van Cauwelaert is gedurende enige tijd afwezig, en zal een bezoek brengen aan onze jongens aan het front'. Durfde Hoste harder doorspreken dan zijn mederedakteur? Die indruk heb ik meer dan eens opgedaan bij het doorlezen van de drie jaargangen. Als erfgenaam van een grote krantengroep stond Hoste sterker dan een boerenzoon die alleen maar geniaal was. Vermoedelijk waren beiden overeengekomen om nu door te duwen, want Van Cauwelaert had op 11 augustus de *Echo Belge* ongewoon

scherp aangevallen en op 1 september met Wappers van de *Belgique* de vloer aangeveegd, blijkbaar met de bedoeling een optreden van regeringszijde in perszaken af te dwingen. Wat er ook van zij, Hoste in zijn hoofdartikel van 15 september tegen de heropening van Gent - onwettig, een voorbereiding van Duitskijlonisme en een verdeeldheid-zaaijerij - schreef niet alleen dat hij onder de ondertekenaars van het tweede manifest er kende die boven elke verdenking stonden inzake eerlijkheid en belangeloosheid. Hij besloot dat de regering in Le Havre ten antwoord beloften moest doen voor na de oorlog: Nederlands hoger onderwijs, Nederlands bestuurstaal, Vlaamse en Waalse legereenheden; dat zijn geen onmogelijke dingen zoals zelfbestuur. Het lijkt duidelijk dat Van Cauwelaert dat ging vragen in Le Havre, al was het maar om door veel te vragen toch iets substantieels te bekomen.

De polemieken stegen met enkele toonhoogten en Hoste schijnt zich daar niet onprettig bij gevoeld te hebben. Het gaf hem niet alleen de gelegenheid om zijn eisen te herhalen. Leo Van Goethem, de hoofdredakteur van Neurays *Het Vaderland*, die een Nederlandse universiteit te Antwerpen had aangeprezen, snauwde hij toe: de tijd van de halve oplossingen is voorbij, knecht onzer voogden! En hij haalde nog maar eens heel de buitenlandse politiek boven, die het bijzonderste twistpunt met Neuray was. August Monet verweet in de sterk pro-geallieerde *Telegraaf* aan Van Cauwelaert en *Vrij België* dat ze niet duidelijk genoeg de universiteit van Gent veroordeelden, enz. (Waar was, dat ze onverstoort voortgingen met al de vernederlandsingsmaatregelen van de bezetter, inzake onderwijs en nu ook al inzake administratie, zonder kommentaar mee te delen als 'Nieuws uit het Land'. Dat heeft zeker een radikaliserende invloed uitgeoefend op de flaminganten aan het front en de wrevel van de Neurayisten versterkt). Op 13 oktober pakte Hoste Charles Bernard en *L'Echo Belge* aan als onbewuste bondgenoten van de Duitsers, verdelers van België, antivlaams... Alles naar aanleiding van de internationale politiek (annexionisme, verdeling of economische vernietiging van Duitsland na de oorlog en economische aaneensluiting van de Geallieerden, enz.) die de hoofdzaak vormde van wat door de tijdgenoten in Nederland werd aangevoeld en door latere historici aangeduid als de antivlaamse kampanje in de pers. *L'Echo Belge* noemde ten antwoord de flaminganten baantjesjagers die nagenoeg alle overheidsambten hadden ingepalmd.

Van de godsvrede bleef niet veel meer over, tenzij dat de scheids-

lijnen niet meer liepen volgens de partijgrenzen. Ook was het opvallend dat, door de eisen die *Vrij België* had gesteld onder de druk van de adhesiebetuigingen voor Gent, de taalkwestie nu naast de buitenlandse politiek een onderdeel was geworden van de polemieken. In Engeland werden handtekeningen verzameld onder een tekst die verschenen was in de *Métropole* en de *Indépendance*, waarin degenen die de Vlaamse universiteit nu hadden aanvaard, werden afgekeurd; het beginsel werd aangenomen maar zou na de oorlog door een kommissie moeten onderzocht worden (dus op de lange baan geschoven). Die tekst werd onder meer ondertekend door de katholieke volksvertegenwoordiger Standaert van Brugge en de liberale senator Bergmann van Lier. Nog in Engeland was pater Rutten, de bezieler van de kristelijke vakbonden, gekant tegen de afschaffing van de franstalige universiteit in Gent⁴¹, anders dan de voorzitter Heyman in Le Havre.

Intussen was Van Cauwelaert, na een verblijf in Londen, tijdens de tweede helft van september in Le Havre en het onbezette gebied. ‘Ik heb gelegenheid gehad met alle ministers breedvoerig over onze Vlaamse zaak te spreken’, meldde hij aan Hoste, ‘en juist toen ik klaar was met mijn bezoeken vond er een belangrijke ministerraad plaats - op welke ook Hymans en de Broqueville aanwezig waren - en waar de Vlaamse kwestie en in 't bijzonder de vervlaamsing der Hogeschool te Gent breedvoerig zijn besproken. Zover ik kan vernemen was de uitslag zeer bevredigend. Wij hebben zeker een grote stap vooruit gedaan. Zal men echter tot een openbare verklaring komen welke ons volledig bevrediging zou geven? Ik durf het nog niet te geloven. Maar voor een halfslachtige uiting hoeven wij ook niet te vrezen. Ik heb zeer duidelijk gezegd dat een verklaring, welke op een ontwijking gelijkt, meer kwaad dan goed zou doen, en dat heeft men verstaan. Zal dan niets worden bekend gemaakt? Ook dat niet naar ik hoop. Misschien verklaringen van enkele ministers.’⁴²

Op 23 september vertelde hij zijn ervaringen, heet van de naald, ten huize van Marie-Elisabeth Belpaire: ‘de Broqueville, Helleputte, Van de Vyvere, Segers, Pouillet, Beyens beloofden hun steun. De andere ministers - Berryer, Renkin, Carton de Wiart, Hubert, Hymans, Vandervelde - waren in principe akkoord, maar hadden de verzekering ontvangen dat onder de oorlog niets zou veranderd worden aan de inwendige regeling van 't land. Frans Van Cauwelaert was vast besloten een geschreven belofte mee te dragen.’⁴³

De volgende dag lichtte hij zijn vrienden van de *Belgische Stan-*

daard in over de toestand in het bezette gebied: ‘Er waren, volgens hem, drie Vlaamse groepen. De eerste, klein in getal, was van oktober 1914 af, in verstandhouding met de Duitsers en stuurde aan op Duitse annexatie. In januari 1915 waren zij begonnen met *De Vlaamsche Post* uit te geven. Zij vonden maar geringe bijval. De tweede groep wilde er wel niet van horen door Duitsland ingepalmd te worden, maar zocht Vlaanderen van België onafhankelijk te maken, al moest het zijn door vereniging met Holland aan te kleven. Deze tweede veel talrijker groep had de steun van vele Hollanders en zonder dat zij het wisten waren zij door Duitsland gesteund en geïnspireerd. Zij ijverden voor bestuurlijke scheiding en zagen niet in dat zij daardoor de ondergang van Vlaanderen in de hand werkten, want Vlaanderen van Wallonië afgescheiden zou een lichte prooi worden voor Duitsland, dat voorzeker de Vlaamse gedachte niet zou bevorderen. De Duitsers, volgens Frans Van Cauwelaert, zouden de Vlaamse zaak zoeken te internationaliseren. Werd dit beslist op een vredesconferentie, dan zouden de Duitsers alleen optreden als beschermers der Vlaamse belangen, wat beslist moest vermeden worden. De derde groep was die van de Vlamingen die ijverden voor de expansie van Vlaanderen, maar in het kader van de Belgische Staat en door wettige middelen. Tot die groep behoorde de Vlaamse leider die tot ons sprak’, zo noteerde Belpaire in haar dagboek.⁴⁴

Op 25 september had Van Cauwelaert een audiëntie van anderhalf uur bij de koning. Ik ‘kon in alle vrijmoedigheid mijn gedacht zeggen over de taalkwestie. Aan de sympathie van Z.M. voor onze zaak valt niet te twijfelen, en het is onbetwistbaar dat zijn invloed op onze ministers ten goede werkt’⁴⁵. De volgende dag had hij in de kantoren van de *Belgische Standaard* een bijeenkomst met enkele voormannen aan het front. Hij deelde hun blijkbaar mee, waarschijnlijk in nog een stilliger vorm dan hij vier dagen later aan Hoste zou schrijven, dat de regering over de brug zou komen.⁴⁶ Achteraf zou de ontgoocheling groot zijn.

Eerst verliep alles toch volgens plan. Het koninklijk besluit van 10 oktober, dat degenen die een leerstoel hadden aanvaard uit de nationale orden schrapte, werd voorafgegaan door een Verslag aan de Koning van Poulet. Daarin werd hulde gebracht aan de ‘geleerden en schrijvers, in aanzien onder de hoofden en leiders der Vlaamse Beweging’, die het Duitse aanbod geweigerd hadden. ‘De regering is overtuigd dat, terstond na de herstelde vrede, door de samenwerking van aller goede wil, die zij ook zal trachten voor te staan,

aan de Vlamingen, zowel op gebied van hoger onderwijs als op elk ander, die volledige gelijkheid in rechte en in feite zal worden verzekerd, welke moet bestaan naar de wens zelf van ons grondwettelijk verdrag.’ Dat was de tekst die in de ministerraad was goedgekeurd.⁴⁷ In Den Haag publiceerde het Bureau Documentaire Belge een mededeling van de minister van Kunsten en Wetenschappen (Poullet) waarin het stuk werd voorgesteld aan de pers: de regering zou, onmiddellijk na haar terugkeer in het land, aan het parlement de omvorming (la transformation) van de Gentse universiteit voorstellen.

Al was er dan geen doortastende regeringsverklaring, waar Van Cauwelaert om gevraagd had, de combinatie van beide teksten was bevredigend: er was een belofte, en niet een ‘halfslachtige’, van een Nederlands hoger onderwijs naast het Franse in Gent of Antwerpen, maar van omvorming van Gent. Poullet, die in juni al op de Broqueville drukking had uitgeoefend door hem woorden in de mond te leggen die hij blijkbaar niet had uitgesproken, wilde hier de regering voor het voldongen feit plaatsen, zoals Van Cauwelaert in september hoopte. Maar de liberale minister Goblet protesteerde onmiddellijk dat die verklaring verder ging dan het akkoord in de kabinetsraad, en Poullet krabbelde achteruit: tegenover de *XXe Siècle* (18 oktober) verklaarde hij dat de mededeling in Den Haag was uitgegaan van het ministerie en niet van de minister, en dat alleen de tekst uit het Staatsblad officieel was. Daarmee maakte het hele geval natuurlijk een averechtse indruk.

Van Cauwelaert bevond zich toen al op terugweg in Londen, vanwaar hij een opgewonden korrespondentie voerde met Poullet. Hij verweet hem dat zijn regeringsverklaring een wassen neus was en dat hij daarin mensen, voor wie de meeste vlaamsgezinden achting bewaarden, ‘plichtvergeten landverraders’ had genoemd. Dat de Vlaamse ministers stelling nemen zowel als Goblet! Hij verklaarde dat hij in *Vrij België* zou schrijven dat hij geen vertrouwen kon vragen op basis van de officiële tekst. Poullet en Van de Vyvere bezwoeren hem dat niet te doen, en inderdaad liet hij telegrafisch zijn artikel weer inhouden.⁴⁸ Nochtans zal Van de Perre hem niet gekalmeerd hebben. Die noteerde op 27 oktober in zijn dagboek, misschien als resultaat van hun gesprekken, de rake verklaring: ‘Ons gouvernement scheldt de Vlamingen die medeijverden voor de vervlaamsing van Gent voor verraders. Die heftigheid spruit voort uit

de vernedering die het door de vervlaamsing oploopt. Nu verneemt immers de wereld hoe de Vlamingen verdrukt worden.⁷⁴⁹

Op 1 november waarschuwde Van de Perre zijn vriend die vertrok naar Nederland: ‘De Vlamingen komen nog eens bedrogen uit deze strijd. Zorg dat, door gebrek aan politiek doorzicht, ge later niet als bedrieger of bedrogene voor de Vlamingen doorgaat. Uw verantwoordelijkheid is groot.’⁷⁵⁰ Als er iets was waaraan Van Cauwelaert geen gebrek had, dan was het wel politiek doorzicht. Hij was er de man niet naar om zich te laten paaien met schijntoegevingen.⁷⁵¹ Wel volgde hij aandachtig de ontwikkeling van de vlaamsgezinde opinie, niet alleen in het bezette land maar ook aan het front. De brieven die hij vandaar kreeg, om te beginnen die van zijn broer August, drongen aan op doorspreken tegenover de regering, ook in zijn weekblad.⁷⁵²

Dat deed hij ook in *Vrij België* van 10 november. Ik heb ‘met alle kracht aangedrongen op een duidelijke uitspraak ten gunste van de vervlaamsing der Gentse hogeschool’. De regering deed die niet, hoewel ze het wantrouwen moet wegnemen bij de Vlamingen, ‘dat door 80 jaar van ongelijkheid en onrechtvaardige behandeling niet alleen verklaarbaar maar gewettigd is, en dat nog elke dag wordt onderhouden door de misbruiken, die voortwoekeren onder de ogen der regering...’ Zijn afwijzen van de activistische wanhoopspolitiek steunde niet op vertrouwen in de regering, schreef hij, maar in de groeiende bewustwording van het Vlaamse volk. Minister Goblet noemde hij ‘een onverzoenbare tegenstander van onze Vlaamse Beweging’. Dat was een evidentie, maar het publiceren van zulke teksten was een verdere verlegging der grenzen van de godsvrede.

In de ogen van vele militairen ging Van Cauwelaert niet ver genoeg. De weigering van een duidelijke regeringsuitspraak veroorzaakte in de frontbeweging een radikalisering, die zich niet alleen tegen de regering keerde maar ook tegen hem. Aalmoezenier Jan Bernaerts zou hem schrijven: ‘Ge geeft er de ministers van langs en naderhand vergoelijkt gij ze weer. Ofwel hadden ze U plechtig stellige beloften afgelegd of niet. Indien niet, dan had ge 't ons niet moeten wijsmaken; indien wel - en na de ruchtbaarheid daarvan - moest ge kraniger doorgesproken hebben.’⁷⁵³ Aan minister Van de Vyvere schreef Van Cauwelaert: ‘Ik heb zelf bij mijn beste en meest oprechte vrienden kunnen vaststellen, dat er zelfs tegenover mij een werkelijk wantrouwen bestond.’⁷⁵⁴

3. Tegenstrijdige reacties

De strijd om van de regering konkrete beloften te bekomen, en vooral haar weigering, bepaalden het klimaat voor de volgende periode.

Van Cauwelaert maakte op 10 november publiek dat hij zijn aktie als loyale vlaamsgezinde niet steunde op vertrouwen in de regering, en hij trachtte ook Belpaire (*De Belgische Standaard*) tot dat standpunt te overhalen.⁵⁵ Tegen de wil in van minister Poulllet, die hem zozeer ontgoocheld had, propageerde hij de normaalscholen die door de bezetter waren geopend te Brussel.⁵⁶ Onverstoort publiceerde *Vrij België* zonder kommentaar de Duitse vernederlandsingsmaatregelen, en zelfs op 17 november die tot splitsing van de diensten in het ministerie van Kunsten en Wetenschappen: Julius Libbrecht, directeur van de Rijksmiddelbare School te Gent, benoemd tot directeur-generaal van het lager onderwijs; Hyp. Meert tot directeur-generaal middelbaar onderwijs; Jan Leeten, directeur R.M.S. Aarschot, tot afdelingshoofd M.O.; Pieter Tack tot directeur-generaal hoger onderwijs; Robert Van Roy, advocaat te Gent en sekretaris van de rektor van Gent, tot afdelingshoofd H.O.

Van Cauwelaert zette zich met sukses in om in Nederland en in andere neutrale landen de protestbeweging tegen de deportatie van Belgische arbeiders te stimuleren. Intussen schreef hij op 1 december over REGERINGSPLICHT: de taalwetten worden niet nageleefd in de administraties en, het grievendst van al, in het leger de Broqueville moet rechtvaardigheid scheppen! Drie weken later gaf Van Cauwelaert lange uittreksels uit een rede waarin minister Vandervelde hulde had gebracht aan de Vlaamse Beweging, met de kommentaar dat alleen Hymans, Goblet en Renkin nog tegen de vervlaamsing van Gent schenen te zijn. Het blad kon zich die onafhankelijke toon veroorloven, omdat het toen financieel sterk stond door de steun van ‘twee machtige Vlamingen’, waardoor het op 16 bladzijden per week kon verschijnen.⁵⁷

Maar van andere zijde werd al die drukking op de regering kwalijk opgenomen en het bleef niet bij aanvallen in de pers. In een aantal lokale Belgische vluchtelingenkomitees in Nederland werd tegen Van Cauwelaert en zijn blad geageerd en stelling genomen in een motie. Op 6 december 1916 werd in Den Haag een ‘Ligue Patriotique Flamande’ gesticht die bij de regering protesteerde: de algemene opinie van de Vlamingen in Holland was tegen die van

het handvol flaminganten die nauwelijks van de activisten verschilden, zoals Leo Picard onlangs had geschreven. Ze eisten bij de terugkeer een vervlaamsing van Gent ‘avant toutes choses’. Van Cauwelaert en zijn blad hernamen de campagne van de *Vlaamsche Stem*, met het doel ‘de repêcher les Belges égarés’, stookten tweedracht en predikten wantrouwen tegen de regering. Het was onduidbaar dat die krant mocht verspreid worden aan het front en in de interneringskampen. Ambassadeur Fallon maakte dit stuk met volledige instemming op 18 december over aan minister Beyens en voegde erbij dat Van Cauwelaert ‘envisageait sans opposition la perspective d'une séparation administrative’⁵⁸.

Beyens verwittigde een aantal ministers, waaronder Helleputte die een agressief antwoord schreef waarin hij sancties vroeg tegen die partijdige ambassadeur; het werd aan Fallon doorgestuurd.⁵⁹ Van Cauwelaert had intussen al bij alle ministers geprotesteerd en geëist dat er een einde zou worden gemaakt aan de aanvallen die de ambtenaar Du Catillon op hem deed in het *Belgisch Dagblad*.⁶⁰ Op 4 februari 1917 schreef Gustaaf Sap hem: ‘Ik zie reeds dat de houding van 't *Belgisch Dagblad* gans veranderd is.’ Maar het ligt voor de hand dat het hele geval Van Cauwelaerts invloed op de regering niet versterkt heeft!

Inzake de gewilde verwarring tussen activisten en loyalen, speelden niet alleen Picard en de franskiljons van de Ligue op elkaar in. Het was een systeem aan weerszijden. In augustus 1916 had de activist Rietjens in de Duitsgezinde *Limburger Koerier* geschreven dat Van Cauwelaert hem gezegd had dat zijn broer August had geschreven hoe de Vlaamse soldaten als kanonnenvlees gebruikt werden en in abnormaal hoog percentage sneuvelden. Die leugen werd overgenomen door het Maastrichts vluchtelingenblad *Les Nouvelles*, als een aanval op de gebroeders Van Cauwelaert, en verder verspreid.⁶¹ En dan konden de activisten weer schrijven dat er een antivlaamse campagne aan de gang was in de Franstalige pers.

Het is duidelijk dat ze vele Vlaamsgezinden van de Vlaamse Beging hebben afgestoten. Zo de 34-jarige kunsthistoricus Leo Van Puyvelde, die een rol van belang had gespeeld in de katholieke Vlaamse studentenbeweging, maar die de godsvrede wilde bewaren en zich niet kon verenigen met de milde houding die Van Cauwelaert aannam tegenover de activisten en zijn passiviteit tegenover hun mantelorganisatie inzake hulpverlening en bevoorrading, Volksopbeuring.⁶² Hoe kon iemand aarzelen om elk contact met de overwel-

diger te veroordelen, nu die zelfs begon met een massale deportatie naar Duitsland van de Belgische arbeiders?!

De weigering van de regering in oktober 1916 om de vernederlandsing van Gent te beloven, veroorzaakte een breuk met vele flaminganten aan het front en een snelle toenadering van een aantal onder hen tot de activisten, die Gent van de bezetter hadden aanvaard. ‘De haat tegen 't goevernement is algemeen en hevig, dat is de schuld van alles’, oordeelde onderluitenant J. Rombouts op 10 februari 1917.⁶³ August Van Cauwelaert zou later schrijven dat hij tot in de herfst van 1916 gehoopt had dat de regering zich het vertrouwen van de Vlamingen zou waardig maken; maar na haar weigering, of beter intrekking, ‘was het bij allen uit - voorgoed. Op die dag werd de rekening gesloten. Dat verandert natuurlijk geen zier aan onze gedragslijn, zolang de vijand ons land bezet’⁶⁴. Neen, niet aan de gedragslijn, maar wel aan de *gedachten* over de *Flamenpolitik*, en vooral over de activisten.

Openlijke aanvallen van officieren op de geringste uiting van vlaamsgezindheid hadden hetzelfde effect: als dat aktivisme of Duitsgezindheid was, wel leve dan de activisten die dus evenmin Duitsgezind zijn! De 4e legerafdeling richtte te Wulpen een gedenkteken op voor haar gesneuvelden, met het geld van de Vlaamse jongens, en het opschrift eentalig Frans. ‘Op één dag bekwam een protestlijst in één compagnie 140 handtekeningen. De kommandant schold hen uit voor Duitsgezind.’ Achteraf werd de tweetaligheid toch toegezegd, maar ‘de generaal belooft het strengste “à ces flamingants qui veulent faire revivre dans l'armée la querelle des langues”...’⁶⁵. Op 19 december 1916 ‘tijdens de exercitie, heeft een kommandant, wnd. majoor, in een moment van opgewondenheid, voor het ganse bataljon, de Vlamingen uitgescholden voor “Tas de sales cochons avec votre sale pays des Flandres”. U kunt wel begrijpen welke verontwaardiging dit teweegbracht onder de soldaten... Wij hebben direkt aan de Koning geschreven en wachten nu af wat er zal van voortkomen. De kommandant heeft zich na de exercitie direkt geëxcuseerd, maar die excuses kwamen natuurlijk wat te laat’⁶⁶.

En zo ging het voort in de vicieuze cirkel. De Militaire Veiligheidsdienst, die was ingericht bij koninklijk besluit van 11 oktober 1916, was allergisch voor flamingantisme dat hij ongeveer met aktivisme gelijkstelde. Per 1 januari 1917 legde hij de korrespondentie van militairen met oorlogsmeters ‘uit neutrale landen’ aan banden ‘om spionage te voorkomen’. Geviseerd werd het Neder-

lands-Vlaamse werk dat door Mw. Hullebroeck werd georganiseerd. Tussenkomen van Van Cauwelaert zouden wel baat brengen, maar heel de oorlog door werd het werk geplaagd, wat terecht woede opwekte onder de militairen. Maar moest de infiltratie van activistische opvattingen en lektuur vanuit Nederland niet worden tegengegaan, zoals die van het Duitsgezinde blad *De Toorts*, dat door militairen werd gelezen en besproken?⁶⁷

De waaier van opvattingen onder de flaminganten aan het front verbreedde voortdurend. Zoals Van Cauwelaert in juni aan Belpaire, moest Van de Perre in november 1916 schrijven aan Ernest Claes dat hij Dosfel en andere Gentse hoogleraren niet te gemakkelijk van landverraad mocht beschuldigen.⁶⁸ Aalmoezenier Bernaerts verging het niet anders. Op 18 januari 1917 meldde hij dat zijn zuster, die bij hem in Molenbeek woonde, door de Duitsers was gevangen gezet. Hij had bericht gekregen van huis, waar Mw. Goossenaerts had gelogd terwijl haar man in voorlopige hechtenis zat wegens spionage: 'Voor zijn veroordeling heeft de Duits aan J. Goossenaerts een leerstoel aangeboden die hij flink geweigerd heeft... 't Is wellicht een steek in uw hart, ook in 't mijn; maar ik ben er zo vol van dat ik 't niet zwijgen kan: 't geen J. Goossenaerts weigert, dat neemt den Dos aan! Foei wat een verrader! En Spaen!!'⁶⁹ Wat niet belette dat Bernaerts Van Cauwelaert te laks vond in zijn optreden tegenover de regering.

Op 10 november 1916 schreef Cyriel Verschaeve aan zijn vriend Dosfel, die hem gevraagd had hem niet te veroordelen: 'Uw inzicht was goed, 'k wist het en 't inzicht is alles in mensenwerk, 't werk zelf moge verkeerd of zelfs verderfelijk zijn... Een beetje van uw goede naam gaat onder bij velen, uw positie zal u ontnomen worden, de eerste slagen der regering komen op u terecht... Ik weet dus ook wat de plicht van het Vlaamse volk is tegenover u, en uw soortgelijken: als zijn beste deel u te beschouwen, uit te roepen, te verdedigen, te beschermen, u met eer daar te houden, waar gij met de schijn van oneerlijkheid opgeklommen zijt.'⁷⁰ De invloedrijke kapelaan van Alveringem gaf dus aan de talrijke flaminganten die zijn huis bezochten de richtlijn, dat de vernederlandste universiteit en professoren als Dosfel moesten behouden blijven na de oorlog.

Leo Vindevogel, de sekretaris van de Vlaamse Wacht en van de Kristen Volksbond van Ronse, zegde op 27 januari 1917 zijn abonnement op *Vrij België* op: de veroordelingen van het aktivisme, en de antiduitsgezindheid die een vrede in de weg stond, kon hij niet

aanvaarden. Dat was gemakkelijke praat voor heren die zelf niet aan het front stonden.⁷¹ Hier sprak de moedeloosheid van soldaten in een derde oorlogswinter, nadat Duitsland zopas Roemenië onder de voet had gelopen en zich daarmee de graan- en oliebevoorrading had verzekerd, waarmee het de strijd zou kunnen voortzetten.

De frontbeweging die doende was een organisatie uit te bouwen in alle legeronderdelen, moest trachten die zo uiteenlopende schakeringen te omvatten. Ze deed dat door een radikaliseren van haar antiregeringsgezindheid, een afwijzen van de kollaboratie en een zwijgen over de kollaborateurs, dat snel evolueerde van begrip naar vergoelijking, mede onder invloed van Verschaeve. Filip De Pillecyn stuurde op 5 januari 1917 een artikel voor *Vrij België*, waarin hij de verschillen tussen activisten en loyalen wegwijsde: *indien* er te vergeven was, zou dat gebeuren omdat er veel was bemind; liefste vrienden uit Holland, hou op met elkaar te bekampen!⁷² Dat stond mijlenver van het entoesiasme waarmee hij nog geen vier maanden vroeger *Vrij België* had geloofd omdat het gaf ‘een klare kijk op de toestanden, vertrouwen in onze kracht, en vóór alles een lijn van handelen die zo heerlijk zichzelf bleef in haar onaanvechtbare logica’⁷³. Ook Ernest Claes had al die evolutie doorgemaakt.⁷⁴

Van Cauwelaert werd over de ontwikkeling aan het front het regelmatigst en uitvoerigst ingelicht door onderluitenant Jef Rombouts. Uit zijn brief van Nieuwjaar 1917 was al de naoorlogse stichting van de Frontpartij te voorvoelen. ‘De Vlaamse beweging schijnt hier meer en meer zelfstandig te worden, de Vlamingen meer en meer zichzelf, daarom tracht men tot een groep te geraken. Die heeft *zijne* zienswijze, *zijn* doel en *zijne* middelen. Wij willen kunnen weg gaan, onafhankelijk van die enigen, die binnen of buiten België zich leiders wanen. Later, na klaar oordeel, zullen er vaarwaters samenvloeien. Die dan wil meevaren, neme onze tucht aan, en kome zelf tot ons. Wij vrezen hier steeds, dat U te veel goeds van 't goevernement zult zeggen.’ Als een minister (Vandervelde?) mag zeggen ‘Vive l'Internationale’ en ‘A bas le capitalisme’, waarom zegt dan niemand ‘Leve de vervlaamsing der Gentse nationale hogeschool’?⁷⁵

Op 10 februari maakte Rombouts tijd voor een belangwekkend overzicht van de toestand: ‘Op het front zullen wij ertoe geraken, in de mate van het mogelijke, een band te leggen rond de Vlaamse koppen. Die bestaat reeds in sommige groepen.’ Ziehier de overwegende gedachten: wij strijden voor het principie van Gent, keuren

het feit nu af, zwijgen over persoonlijkheden omwille van de echt-Vlaamse krachten die erin staan. Velen staan een heel nieuwe universiteit voor. ‘Sommigen vinden, dat dit te zeer de goede Vlamingen die eraan staan, verongelijkt en wensen daarom de hervorming der nu bestaande.’ Ik vind bij sommige jongeren dat ze alles vergeten wat de Duitsers ons aandeden. ‘Zij hebben geen schrik genoeg het volk tegen hen te zetten en zij rekenen blind op zijn instemming.’

‘*Toorts* en *C°* staan buiten ons en geven geenszins richting. Met de benaming Aktivisten en Passivisten doen we niet mede.’ *Vrij België* wordt bewonderd tegenover het afbrekende van *De Toorts*. ‘Groep *Ons Vaderland* - dit blad is aan Dr. Daels en zijne mannen aan 't ontglippen. - Niet Dr. Daels is heviger en doordrijvender dan U. Mej. Belpaire en *Belgische Standaard* waarin wij de vooruitstrevendsten zijn in Vlaams opzicht, is gans met U. Mej. Belpaire vertegenwoordigt het “Belgische” en de afschuw voor al wat aan 't Duitse raakt.

Bij sommigen ontwaart men vaak een vergeten van wat de Duitsers in 't land verrichten, dat komt dikwijls uit een reactie tegen de officiële fransdolheid, ook uit wantrouwen. De haat tegen 't gouvernement is algemeen en hevig; dat is de schuld van alles.

De Vlaamse werking van Prof. Daels is de grote oorzaak zijner verplaatsing. Hij staat tegenwoordig op het front, in een infirmerie... onder zijne leerlingen.’⁷⁶

Ook van zijn broer August kreeg Van Cauwelaert alsmaar bezwerende oproepen: ‘Me dunkt dat ge niet ver genoeg staat... de vele duizenden aan deze zijde van de IJzer staan veel verder dan ge vermoedt. En ze hebben, dunkt me, gelijk. Zij *horen* niet enkel af en toe van grieven; ze *beleven elke dag* miskennis en vernedering. En tegenover zo'n toestand kan alleen radikaal optreden helpen. En daarom betreur ik het dat ge nog steeds de Haverse heren “voor bepaalde gedachten te beïnvloeden” hoopt.’ Op 11 februari waren door het Hoofdkwartier alle privé-verenigingen verboden [klaarblijkelijk om de groeiende Vlaamse agitatie tegen te gaan]. In mijn bataljon alleen al zeven!, vervolgde August Van Cauwelaert. ‘Onze houding na de oorlog zal niet *passief* zijn, maar zeer *aktief tegen* die heren. We hoeven hen geen gelegenheid meer te geven boete te doen... de maat is vol. En het is omdat het niet duidelijk blijft welke uwe houding na de oorlog zal zijn betreffende een paar zeer brandende kwesties, dat het vertrouwen is geschokt.’⁷⁷

4. Balans

De opening van een Nederlandse universiteit en de administratieve hervorming van het ministerie van Kunsten en Wetenschappen vormden in oktober 1916 het hoogtepunt van de eerste fase der *Flamenpolitik*. De fase namelijk van de administratieve gunsten die binnen de Belgische wettelijkheid bleven, of die er tenminste niet zover van afweken dat wie ze wilde aanvaarden, zich niet kon wijsmaken dat ze wettelijk waren. Het doel was de Vlaamse Beweging geleidelijk los te weken van België, om ze in een tweede periode tegen België te kunnen opstellen als instrument voor de Duitse beheersing van de lage landen bij de zee. Het geringe succes bij de aanvang verklaart waarom die voorbereidende fase volle twee jaar moest duren.

Hoe waren nu de kampen afgebakend? Een kleine maar groeiende groep Jong-Vamingen en geestesgenoten streefde de vernietiging van België na door een Duitse overwinning, ook al zou dat de opname meebrengen van een Vlaamse staatje in het Duitse rijk, of een nauwelijks minder verholde opsloping. Velen, of misschien de meesten, zullen daarover trouwens niet eens nagedacht hebben, hun aansluiting bij Jong-Vlaanderen zal eenvoudig een uitdrukking geweest zijn van antibelgische gevoelens. Op de vraag van Picard wat hij zich voorstelde van een koninkrijk Vlaanderen, antwoordde Felix Timmermans dat hij zich voor al die politiek niet interesseerde, ‘mor e Vloms keuningesse’, dat zinde hem wel.⁷⁸

Een merkelijke minderheid van de radicale flaminganten had zich bereid verklaard om een Duitse gunst te aanvaarden, waarvan ze de onwettelijkheid in ernst niet konden miskennen, en hoewel ze wisten dat de regering-in-oorlog zich kante tegen die aanvaarding, evenals de meerderheid van de flamingantische leiders, de grote meerderheid van de vlaamsgezinden en de overgrote meerderheid van de Vlaamse bevolking. Een aantal van hen rekenden op een vrede door vergelijk, waarbij Duitsland zich een blijvende invloed in België zou verzekeren, zonder welke de nieuwe universiteit geen dag zou leven. Een minder uitgesproken vorm van satellisering dus, misschien te vergelijken met de positie van de vreemde mogendheden die in Turkije optraden als ‘beschermer van de kristenen’. Maar ook hier moeten we niet overdrijven met het zoeken naar beredeneerde perspectieven voor de na-oorlog; zelfs Dosfel had er geen. Ook hier

was het de opgekropte verbittering over 85 jaar onrecht waarop de *Flamenpolitik* kon steunen.

En bovendien op de flamingantische solidariteit. Die van Hyp. Meert met *De Vlaamsche Post* waarvan hij de oprichting bestreden had, maar waarvan hij niet wilde geloven dat er Duits geld achter zat en niet wilde dulden dat ze voor verrader gescholden werd. Solidariteit met de afgezette ambtenaren De Clercq en Jacob. Solidariteit met al de vlaamsgezinden die het aktivisme begonnen waren, al waren dat grotendeels geen Belgen van afkomst. En hoe je het ook draait of keert, het komt allemaal op hetzelfde neer. De kracht van die solidariteit, net zoals de geprikkeldheid tegenover de franstalige pers, de lichtgelovigheid tegenover de Duitse propaganda of de behoefte aan regeringsbeloften, het wijst allemaal op de kracht van het Vlaamse nationale bewustzijn en de zwakheid van het Belgische, zelfs na de verschrikkingen van de Duitse inval. En op de zwakheid van het politiek inzicht.

Maar toch moeten we weer relativiseren. Het aantal van degenen die effectief wilden meewerken aan de Duitse hervormingen, door een benoeming te aanvaarden of in Gent te gaan studeren, was veel kleiner dan dat van hen die hun handtekening wilden plaatsen. Daaruit blijkt dat dit laatste voor de meesten - in de loop van 1916-1917 zouden er volgens activistische gegevens 3500 namen zijn verzameld onder het volksmanifest voor Gent⁷⁹ - gewoon een manifestatie was van wantrouwen tegen de regering, die zelfs de bestaande taalwetten niet toepaste en op vragen naar beloften antwoordde met 'vecht en zwijg'.

Dan waren er de loyale flaminganten rond *Vrij België*, *De Stem uit België*, *De Belgische Standaard* en *Ons Vaderland*, en de velen uit het bezette land die moesten zwijgen. Ook bij hen deed zich de radikalisering door de oorlog gevoelen. De aanleiding daartoe vormden herhaaldelijk het optreden van de activisten en de reacties erop, ook het annexionisme en andere problemen van buiten- en binnenlandse politiek, evenals de tegenstelling tussen de *Flamenpolitik* en de houding van de Belgische regering. Vooral in het leger leidde die tot een breuk met de jonge flaminganten, waaronder de sympathie voor de activisten groeide. En niet bij hen alleen. Typerend was dat de Gentse ateneumleraar J. Goossenaerts, die in 1915 Alfons Sevens had aangemoedigd, die in 1916 wegens spionage door de Duitsers tot tien jaar dwangarbeid was veroordeeld, in de lente van 1917 vanuit zijn Duits gevangenenkamp zijn naam liet plaatsen op

de lijst van de ondersteuners der vernederlandste universiteit.⁸⁰

Ook bij deze loyale flaminganten speelde dus een solidariteit met de activisten, of toch met sommigen onder hen. Pas op 4 februari 1916 had *Vrij België* voor de eerste keer over verraad gesproken, na de onthulling door Kimpe dat Picard, Minnaert en Domela het pangermanistisch programma van Jong-Vlaanderen in 1914 opgesteld hadden. Van Cauwelaert schreef toen dat de Vlaamse Beweging degenen die deze richting toegedaan waren, zou afschudden als slijk van de schoenen.⁸¹ Maar hij en zijn medestanders zouden hen die alleen de universiteit aanvaardden, niet veroordelen. Ook al bracht hun dat zoveel te meer in open konflikt, niet alleen met een groot deel van de franstalige vluchtelingenpers, maar ook met gewezen medestanders als Du Catillon en Monet.

Deze passivisten wilden tijdens de oorlog geen ander belang erkennen dan het Belgische, dat nu samenviel met dat van de Geallieerden: regering van nationale unie, toetreding tot militaire en economische bondgenootschappen, annexionisme. Zij wilden ook de gematigde activisten ‘afschudden als slijk van hun schoenen’. Want zij voorzagen terecht dat anders de Vlaamse Beweging na de oorlog zou ‘vergiftigd’ blijven met aktivisme en duitsgezindheid. Openlijke kritieken, taaleisen en verklaringen van niet-vertrouwen-op-Vlaamsgebied van de regering, zagen zij als een ondermijning van de oorlogseendracht en als oorzaken van de overgang van sommigen naar het aktivisme. Tot op zekere hoogte terecht, natuurlijk; maar er zouden er nog méér naar het aktivisme zijn overgegaan zonder het optreden van de loyalen. Tenslotte werden een aantal van deze passivisten uit de Vlaamse Beweging gestoten en belandden ze bij de Ligue Patriotique Flamande.

Want het aktivisme gaf een geweldige versterking aan het franskiljonisme, en werkte daar trouwens mee samen om het loyale flamingantisme te versmachten. En met sukses. Van Cauwelaert en Van de Perre stonden moederziel alleen onder de parlementariërs van de diaspora, behalve dat ze soms een steuntje kregen van Huysmans die werd opgeslorpt door zijn taak als sekretaris van de socialistische Internationale. De meerderheid van de vlaamsgezinden voelde zich gedwongen te zwijgen.

Welke was de motivering van Van Cauwelaert, die tot 10 oktober 1916 de onbetwiste leider was van de loyalen? De activisten en hun nationalistische erfgenamen konden zijn houding alleen verklaren door zwakheid of, positief uitgedrukt, door Belgisch unitarisme

(Jacob en Elias), katholieke partijsolidariteit (Jacob), loyalisme en legalisme (Picard), enz.⁸² Dat zal allemaal wel meegespeeld hebben, evenals verontwaardiging over de Duitse inval. Maar wat uit zijn weekblad en zijn enorme korrespondentie naar voor komt, is iets heel anders.

Hem was het erom te doen de Vlaamse Beweging te bewaren en te versterken voor de na-oorlog. Hij maakte zich geen illusies dat het Vlaams rechtsherstel als beloning zou worden geschonken, herhaalde alsmaar dat het zou moeten afgedwongen worden door een sterke volksbeweging. Om die volksbeweging ging het dus. Van juli 1915 af, ten laatste, zag hij dat het Vlaams bewustzijn werd versterkt door de oorlog, maar besepte tegelijk welk een haat kollaboratie met de bezetter moest oproepen bij de bevolking. Van de volgende maanden af bereikten hem verheugende tijdingen over de groei van de vlaamsgezindheid in het leger. Vanuit zijn unieke observatiepost in Den Haag, als volksvertegenwoordiger en als redakteur van een leidend weekblad, kon hij voeling houden zowel met het bezette land als met de diaspora en het front, met de officiële wereld en met zijn vele Nederlandse vrienden.

Zijn allesoverheersende bekommernis was het, de Vlaamse Beweging één te houden, niet achter de unitaire staat of de regering, maar in voeling met het Vlaamse volk dat in de oorlog achter die staat stond. Van meet af wees hij daarom de pangermanisten van Jong-Vlaanderen af, en Jacob en De Clercq toen ze daarmee gingen aanpappen, omdat hij doorzag dat de eersten direkt en de tweeden indirekt verbonden waren met de overweldiger die door de bevolking werd gehaat. Omwille van de eenheid der beweging bleef hij voor allen de terugkeer prediken. En zelfs toen ze begin 1916 bekendmaakten dat ze de inlijving van Vlaanderen in het Duitse keizerrijk hadden vooropgezet, reserveerde hij het woord ‘verraad’ alleen voor degenen die zulke richting *bleven* aanhangen.

Bij de doorbraak van het aktivisme in juni 1916 gaf hij opnieuw het ordewoord: het feit betreuren maar de personen niet veroordelen, het gaat om een vergissing, niet om Duitsgezindheid. De eenheid van de beweging moest, zoveel dat nog mogelijk was, worden hersteld na de oorlog, ook al kostte dat weer afscheuringen langs de kant van de passivisten. Tegenover de regering trad hij op in funktie van de groeiende bewustwording aan het front, zowel als in funktie van de ontwikkeling van de vlaamsgezinde opinie in het bezette land en onder de vluchtelingen. Ook in funktie van de aktivistische

propaganda, die van zijn uitspraken ‘misbruik’ zou maken; dat vormde voortdurend een sterke rem. Dat na de oorlog het land door geweldige tegenstellingen zou worden verscheurd, zag hij heel scherp in en hij hield het niet alleen aan de ministers voor, maar stemde er zijn hele politiek op af. Mij is geen ander flamingant of Belgisch staatsman bekend, die de naoorlogse ontwikkeling zo vroeg voorzag en er zo konstant zijn hele aktie op heeft gericht.

In de meest kritieke periode uit de geschiedenis van de Vlaamse Beweging, heeft hij het grootste deel van haar overtuigde aanhangers helpen radikalizeren, maar tegelijk in eenklank helpen houden met de Vlaamse bevolking. Hadden hij of anderen dat niet gedaan, de beweging ware na de Eerste Wereldoorlog weggeveegd zoals het na de Tweede gebeurd is, en zelfs voor veel langere tijd, omdat ze in 1914 nog zoveel zwakker was dan in 1940.

Maar de positie van de loyale flaminganten werd hoe langer hoe moeilijker, tussen de onwil van de regering, het zwijgen van de meeste vlaamsgezinden, de aanvallen van franskiljons en passivisten in Nederland en van de activisten, die met sukses op mekaar inspeelden om een loyale maar aktieve vlaamsgezindheid te beletten. In die toestand gingen de Duitsers over tot de tweede, beslissende fase van hun *Flamenpolitik*.

Eindnoten:

- 1 Zie niet alleen ELIAS, maar ook DE BRUYNE, *Dosfel*, 153 vlg.
- 2 *Tätigkeitsbericht* aug.-okt. 1915, 34-35; mikrofilm 353/3.
- 3 WENDE, 107-108.
- 4 Zie *Activisten*, 180-183.
- 5 VAN DE VELDE, 27.
- 6 Deswarte aan Van Cauwelaert, 25 maart 1916; Van Cauwelaert aan Deswarte, 29 maart; PVC.
- 7 Kühlmann aan Bethmann, 25 april 1916; mikrofilm 617/2.
- 8 De tekst in VAN DE VELDE, 186.
- 9 *Huldeboek Van Oye*, 65.
- 10 VAN CAUWELAERT, 232.
- 11 WENDE, 93. Op 14 februari hadden Engeland, Frankrijk en Rusland zich tegenover België verbonden om de strijd niet te staken vooraleer België hersteld was in zijn politieke en economische zelfstandigheid.
- 12 H. PIRENNE, *Souvenirs de Captivité*, 11-28.
- 13 DE BRUYNE, *Dosfel*, 176-185.
- 14 Willemsen schrijft: ‘Van de nog in leven zijnde en tijdens de oorlog in België vertoevende leden heeft ongeveer de helft het aktivisme aangehangen’; *o.c.*, 72-73. Alle leden waren vrij om naar België terug te keren zoals Jacob en De Clercq.
- 15 Nl. aan 61 van de 69 die in november 1918 nog in dienst waren; nota van konsul Asmis, 12 maart 1919, ‘Die Abfindung der... Professoren’; mikrofilm 619/3.
- 16 *Vrij België*, 18 aug. 1916, 5.
- 17 Asmis, ‘Die Abfindung...’; mikrofilm 619/3.
- 18 *Vrij België*, 13 okt. 1916.
- 19 *Vrij België*, 1 sept. 1916.
- 20 Asmis, ‘Die Abfindung...’; mikrofilm 619/3.
- 21 BASSE, I, 169, noot 2. Let wel dat alle studiejaren waren ingericht, en dat aan de universiteit twee nieuwe instellingen waren toegevoegd: een Hogere School voor Handelswetenschappen

- en een Hogere School voor Land- en Tuinbouw. Buiten de 720 studiebeurzen waren er nog aanmoedigingspremies voor studenten gesticht.
- 22 Blz. 364-365.
 - 23 Niet ondertekend rapport van 4 november 1916: 'Entschiedene Opposition des belgischen Klerus gegen den Besuch der neuen flämischen Universität in Gent'; mikrofilm 375/1.
 - 24 PVC.
 - 25 VAN CAUWELAERT, 234. Het bezoek van Melis aan Pouillet dateerde van vóór 11 juni; *ibidem*, 233.
 - 26 'La flamandisation' van de universiteit.
 - 27 Pouillet aan de Broqueville, 15 juni 1916; PDB, 181.
 - 28 22 juni 1916; PVC.
 - 29 VAN CAUWELAERT, 236-238.
 - 30 PDB, 181. De oproeping van de weerbare mannen was gebeurd onder de druk van een kampanje in de Engelse pers; zie Hymans aan de Broqueville, 20 en 26 mei 1916; PDB, 120.
 - 31 WILLEMSSEN, 50, wekt de indruk dat *Vrij België* laattijdig en opvallend weinig reageerde. Wij noteerden integendeel bijdragen in de volgende nummers: 21 jan., blz. 3; 18 feb., 5; 25 feb., 2; 10 maart, 2 en 4; 24 maart, 6; 31 maart, 4; 7 april, 14; 14 april, 1; 12 mei, 5 en 11; 19 mei, 5; 30 juni, 4; 7 juli, 3; 21 juli, 4; 28 juli, 4; 11 aug., 4; 18 aug., 5; 25 aug., 3.
 - 32 VAN CAUWELAERT, 241.
 - 33 Aan Beyens, 25 aug. 1916; al die brieven in PVC. Op 24 juli vroeg minister Helleputte aan Van de Perre om met zijn dokumentatie over te komen naar Le Havre, hoewel hij daar geweest was van 24 juni tot 6 juli; CORDEMANS, *Van de Perre*, 246; LUYKX, *Van de Perre*, 135. Op 13 augustus schreef F. Passelecq, de Waalse directeur van het Bureau Documentaire Belge in Le Havre, met wie Van Cauwelaert op goede voet stond en die de Vlaamse Beweging gunstig gezind was, aan de Broqueville dat de Duitse propaganda sinds twee maanden sukses had in Nederland, in Skandinavië en zelfs in Engeland, en er de opvatting deed ontstaan dat er geen Belgische natie bestond. Het beste zou zijn 'de recourir à une intervention des chefs du mouvement flamand'; PDB, 174. de Broqueville kreeg natuurlijk ook andere raadgevingen, zoals van Terwagne op 14 september: 'le "schisme" flamingant. Non pas qu'il soit dangereux... car tout se réduit à quelques douzaines d'individus foncièrement mauvais. Mais il faut le prendre au sérieux. La fermeté montrée par le gouvernement... (schrapping uit de Leopoldsorde van de drie eerste professoren) a été prise en pays occupé'; PDB, 195.
 - 34 *Vrij België, passim*.
 - 35 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 114. De negen stichters waren dezelfde als de ondertekenaars van het eerste hulde-adres, behalve dat Adiel De Beuckelaere niet had ondertekend en daarentegen Aloïs Quintens wel.
 - 36 *Ibidem*. BELPAIRE, 241-242.
 - 37 ELIAS, *o.c.*, 118.
 - 38 Statistieken in PDB, 490. Van 9.212 verkochte nummers in september, sprong het op 23.482 in oktober, bleef geleidelijk stijgen en bereikte in de lente van 1917, wanneer alle bladen een piek haalden (omwille van de revolutie in Rusland?), de 62.798, dus ruim 2000 per dag. Ter vergelijking: in dezelfde meimaand 1917 haalde de *Belgische Standaard* 14.373, de *XXe* 302.457, *Het Vaderland* 110.756.
 - 39 DEMOEN, 62-63, 69, 75-76. Tevoren had Leuridan zelf Borms afgekeurd.
 - 40 PVC.
 - 41 CORDEMANS, *Van de Perre*, 250-251.
 - 42 30 sept. 1916; PVC.
 - 43 BELPAIRE, 248-249.
 - 44 *Ibidem*.
 - 45 Van Cauwelaert aan Hoste, 30 sept. 1916; PVC. Vgl. BELPAIRE, 250-251.
 - 46 'Hij kon er enige tot zijn zienswijze brengen, maar andere waren niet te overtuigen', schrijft Belpaire die er niet aanwezig was maar die het relaas zal gehoord hebben van de hoofdredakteur Ildefons Peeters; BELPAIRE, 252; deze zin steunt blijkbaar niet op dagboeknotities. Vgl. ELIAS, *o.c.*, I, 114-115. Waarschijnlijker is dat een aantal over hem ontgoocheld werden, toen veertien dagen later bleek dat zijn opzet mislukt was en ze toen gingen denken dat hij hen wat had voorgespiegeld.
 - 47 Verschillende projecten in PSH, 631. Het verslag verklaarde dat de ambtenaren die kollaboreerden, zouden ontslagen worden.

- 48 Van Cauwelaert aan Poulet, 20 en 23 okt. 1916; aan H. Jacobs, 25 okt. Poulet aan Van Cauwelaert, 20 en 22 okt. en 6 nov.; Van de Vyvere aan Van Cauwelaert, telegram, 28 okt.; PVC. Poulet beweerde op 6 november: ‘Niemand heeft U ooit laten hopen dat de Regering een duidelijke verklaring zou doen... Iedereen heeft U gezegd dat die verklaring *onmogelijk* was.’ De overeenkomst tussen Van Cauwelaerts brief aan Hoste en hetgeen later gebeurde, is toch te groot om niet aan te nemen dat Poulet hem had laten verstaan hoe er zou gehandeld worden. Alleen het optreden van Goblet en het terugkrabbelen van Poulet vielen buiten het schema.
- 49 CORDEMANS, *o.c.*, 246.
- 50 CORDEMANS, *o.c.*, 251.
- 51 Zoals het ter beschikking stellen van nieuwe gelden, door de koning en door de minister van Oorlog, voor de aankoop van Vlaamse boeken voor het leger; Van Cauwelaert aan Jacobs. 2 okt. 1916; PVC. Of het aanbod van regeringswege om hem 2500 frank per drie maanden toe te kennen als honorering en onkostenvergoeding voor zijn propagandawerk; Office de la Propagande Belge aan Van Cauwelaert, 25 sept. 1916; PVC. Aan Van de Vyvere had Van Cauwelaert geantwoord (z.d.), na diens oproep van 22 juni 1916 om naar Le Havre te komen, dat hij dat financieel niet aankon. Ook aan uitnodigingen van Van de Perre om naar Londen te komen had hij herhaaldelijk geen gehoor gegeven.
- 52 August aan Frans, 12 okt.; PVC.
- 53 18 jan. 1917; PVC. Het vergoelijken doelde waarschijnlijk op de opname in *Vrij België* van lange uittreksels uit een rede waarin Vandervelde de Vlaamse Beweging hulde bracht.
- 54 17 nov. 1916. In de herrie rond de verklaring betreffende de universiteit, kregen twee andere regeringsmaatregelen geen aandacht, hoewel tenminste één ervan ook een antwoord was op de crisis die in juni 1916 vanuit Nederland aan Le Havre was gesignaleerd, namelijk de organisatie, met ingang van 1 oktober, van een Belgische censuurdienst met zetels in Parijs, Londen, Den Haag, De Panne en Calais (PDB, 485). Tevoren was er op Frans grondgebied alleen Belgische medewerking aan de Franse censuur. Van 11 oktober dateert ook de instelling van de Militaire Veiligheidsdienst.
- 55 Van Cauwelaert aan Belpaire, 7 dec. 1916; PVC.
- 56 Op 20 oktober schreef Poulet hem dat hij ‘zorgvuldig vermeden had het stichten van die normaalscholen door de Duitsers te beknibbelen’, maar dat hij toch geneigd was om vertrouwelijk het ordewoord van een boycot uit te geven; hij zou opnieuw schrijven nadat hij de brief van Karel Van de Woestijne gelezen had; PVC. Maar in de *Stem uit België* van 27 oktober, het blad van Prims met wie Van Cauwelaert toen in Londen vertrouwelijk omging, verscheen een propaganda-artikel ervoor dat de argumenten hernam die Van Cauwelaert aan Poulet had voorgehouden. Het was vermoedelijk van zijn hand of zeker door hem geïnspireerd. Hij had op 25 oktober Poullets brief ontvangen, zoals hij meldde aan H. Jacobs op 26 okt.; PVC. In *Vrij België* van 10 november werd het artikel uit de *Stem* overgenomen. Poullets tweede brief van 6 november, die pas later in Den Haag zal zijn toegekomen, was beslist afwijzend: hij wilde degenen niet in het ongelijk stellen die in het bezette land een negatief ordewoord zouden uitgegeven hebben, en hij wilde na de bevrijding aan België de eer geven om die normaalscholen te stichten; PVC.
- 57 Van Cauwelaert aan H. Jacobs, Londen 26 okt. 1916; PVC.
- 58 PP, 158/1. De stichters waren de bankiers Marcel Baelde (Antwerpen) en Gustave De Laere (Roeselare); de groothandelaars Alfred De Brouckere (Antwerpen) en Georges De Schryver (Gent); advocaat Laurent Fierens (Antwerpen); de eigenaars baron Peers de Nieuwburgh (Oostkamp) en Daniël De Pret-Roose de Calesberg (Antwerpen). Verder Paul De Ryckere en Ernest De Neck van Gent, Charles Goethals de Boesinghe van Kortrijk, Charles Haeck en Jean Gevers van Antwerpen.
- 59 G. Sap, die het antwoord had opgesteld, aan Van Cauwelaert, 28 feb. 1917; PVC.
- 60 U hebt de kampanje van de *Belgique* tegen Huysmans ook doen stopzetten, schreef hij aan de Broqueville, 28 dec. 1916; PVC.
- 61 PVC, briefwisseling aug. 1916, *passim*.
- 62 Die ‘krachtig ondersteund’ werd door de bezetter; *Tätigkeitsbericht* nov. 1915-jan. 1916, 13; microfilm 353/5.
- 63 Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 64 Artikel, bij ontvangen brieven in sept. 1917; PVC.
- 65 Rombouts aan Van Cauwelaert, 28 dec. 1916 en 1 jan. 1917; PVC.
- 66 Ch. Van Mol, B 44 AB, aan Van Pelt, 21 dec. 1916; bij ontvangen brieven in PVC.

- 67 O.m. door J. Rombouts; zie zijn brieven aan Van Cauwelaert, 10 feb. en 7 april 1917; PVC.
Vgl. LUYKX, *Van de Perre*, 152.
- 68 LUYKX, *o.c.*, 136, noot 102.
- 69 Dosfel en priester Thadée Spaeninckx; Bernaerts aan Van Cauwelaert, PVC.
- 70 VANSINA, *Verschaeve getuigt*, 295-300.
- 71 PVC.
- 72 PVC.
- 73 Aan Hoste, 18 sept. 1916; PVC.
- 74 Op 15 februari 1917 moest Van Cauwelaert zich verontschuldigen bij Claes dat hij in zijn blad tegen Leo Meert geschreven had: zulke antwoorden waren door activistische aanvallen uitgelokt; PVC.
- 75 PVC.
- 76 PVC.
- 77 4 maart 1917; PVC.
- 78 Interview L. Picard, 17 april 1972.
- 79 Op 4 december 1917 schreef Belpaire aan Helleputte dat ze van Dr. Libbrecht uit Kapellen het volgende had vernomen: zijn naam was tegen zijn wil op de lijst gepubliceerd en *De Eendracht* had geweigerd zijn logenstraffing op te nemen; twee anderen, de artsen Jacobs uit Antwerpen, hadden om dezelfde reden een gerechtelijke vervolging ingespannen. PSH, 633.
- 80 Later, op 22 augustus 1917, gaf Goossenaerts volgende verklaring: 't Gebeurde deels uit pessimisme. Ik was over de einduitslag van deze oorlog terecht of ten onrechte anders gaan denken... deels uit beginsel - ondanks veel - overigens heeft het b.v. nog niemand zijner onwaardig geacht, dat te Antwerpen het Napoleondok nog niet is gedempt - deels omdat ik 't maar slecht kon velen... dat jonge mensen die 'k had helpen vormen al vóór waren gegaan, deels om te helpen laten blijken hoevelen, naar onze mening, zuiver staan'; aan J. Arras; kopie door Arras aan Van Cauwelaert, 27 sept. 1917; PVC.
- 81 STEYAERT, 71-72.
- 82 JACOB, *De Vlaamsche Stem*, 11, 13 en 16; ELIAS, *o.c.*, II, 38; PICARD, *o.c.*, II, 255.

11. de beslissende faze

1. De Raad van Vlaanderen

Al op 1 en 6 januari 1916 had de Duitse kanselier von Bethmann-Hollweg aan gouverneur-generaal von Bissing voorgesteld om de bestuurlijke scheiding door te voeren en om een ‘Vlaams’ lichaam in het leven te roepen dat als spreekbuis voor internationaal gebruik kon dienen.¹ Met zijn gewone methodische traagheid nam von Bissing daar nog een heel jaar voor.

Hij bereidde de bundeling van de activisten voor, door de compromitterende *Vlaamsche Post* te schorsen in de lente van 1916. In juni werd door Reinhard en Josson in Brussel een federalistische Vlaamse Landsbond gekreëerd, over wier leiders von der Lancken aan Berlijn kon melden dat ze op het geschikte en verlangde moment bereid zouden zijn om de aanleuning bij Duitsland in hun programma te schrijven. ‘Voor de Jong-Vlamingen was hij eenvoudig een kreauur van de *Politische Abteilung*.’² In juli dwong von Bissing persoonlijk van de leiders der Jong-Vlamingen een belofte af om samen te werken met de anderen, als voorwaarde om te mogen voortwerken.³

Einde 1916 achtte Duitsland de tijd rijp om vredesbesprekingen te beginnen, nadat het Roemenië veroverd had en op 5 november een satellietstaat Polen op Russisch grondgebied had geproklameerd. De keizer deed een vredesaanbod op 12 december en president Wilson van de neutrale V.S.A. vroeg aan de oorlogvoerenden dat ze hun voorwaarden zouden bekendmaken. De volledige overwinning die vereist was om vrij te kunnen beschikken over het bezette België,

zat er zeker niet in, en België prijsgeven was het laatste waartoe Berlijn bereid was. Het kon niet volstaan dat het herhaalde dat Vlaanderen niet opnieuw mocht onderdrukt worden⁴, het was hoog tijd om een organisatie te scheppen die ‘namens het Vlaamse volk’ om de blijvende Duitse aanwezigheid zou verzoeken.

Haller von Ziegesar, die al vroeger was opgetreden als spreekbuis van de bezetter, en Arthur Faingnaert namen in december het initiatief om een centraal leidend organisme tot stand te brengen. De eerste vergaderingen kenden weinig succes, maar onder de leiding van P. Tack werd op 7 januari 1917 besloten dat de Vlamingen zich moesten verenigen rond een programma dat ze bij de vredesbesprekingen konden doen gelden: ‘volledige en algehele zelfstandigheid en autonomie, en de onverwijfde verwezenlijking van al de maatregelen die ertoe moeten leiden’. Een voorlopig comité (Tack, Brys, Van den Broeck, Stocké, De Decker en Eggen) zou een landdag beroepen op 4 februari; het kreeg natuurlijk het ‘akkoord’ van de Duitse overheden die herhaaldelijk verklaarden dat een reis naar Berlijn moest ondernomen worden en die beloofden de administratieve scheiding zo spoedig mogelijk door te voeren.⁵ De leidende figuur, Pieter Tack, was een 46-jarige vrijzinnige ateneumleraar te Brussel, die al van zijn Gentse studententijd af actief was in de Vlaamse Beweging.

Op 4 februari vergaderden 125 genodigden die het programma van volledige zelfstandigheid hadden onderschreven. Ze keurden een manifest goed waarin ze alleen het behoud vroegen van de maatregelen die de bezetter al genomen had, plus de bestuurlijke scheiding en de bevestiging van dat alles bij de aanstaande vredesregeling. Ook maakten ze bekend dat ze in hun schoot een Raad van Vlaanderen gekozen hadden om de wensen van het Vlaamse volk aan alle regeringen over te maken en ze bij de vredeskonferentie te behartigen. Het manifest verscheen anoniem. Voorzitter Tack had de aanwezigen herhaaldelijk op het hart gedrukt dat ze de samenstelling en de werking van de Raad geheim moesten houden. Op de eerste vergadering van de 50 leden tellende Raad legden de aanwezigen zelfs een eed van geheimhouding af.⁶ In *Vrij België* werd de draak gestoken met dat ‘veem’.⁷

Het eerste agendapunt van de Raad van Vlaanderen was dat hij zich per delegatie moest gaan voorstellen aan de gouverneur-generaal en aan de regering in Berlijn.

Hij vroeg onmiddellijk aan de bezetter een eerste werkingskrediet van 100.000 frank.⁸ Op 3 maart werd

de afvaardiging, die in het geheim naar Berlijn gereisd was, ontvangen door de rijkskanselier. Haar toespraak was opgesteld in overleg met de *Politische Abteilung* die (o.a.?) het fundamentele punt had gewijzigd: ‘soevereine zelfstandigheid’ voor Vlaanderen was afgezwakt tot ‘eigen administratie en regering’, want anders waren de vredeskansen verkeken. Aan Duitsland werd gevraagd om ook na de oorlog zijn beschermende hand over Vlaanderen te houden. De kanselier beloofde de administratieve scheiding, en dat Duitsland bij de vredesonderhandelingen en later de vrije ontwikkeling van het Vlaamse volk zou bevorderen en beschermen.⁹

Voor de Duitsers ging het erom Wilson en de Geallieerden met hun ‘zelfbeschikkingsrecht der kleine volkeren’ van antwoord te dienen. Dus kwam de ontvangst van de afvaardiging in de pers, met foto's en grote koppen, tot pijnlijke verrassing van haar leden.

Het sloeg in als een bom: in het bezette gebied, in Nederland, aan het front en ook onder de activisten zelf. De Raad van Vlaanderen vernam dat, op een bijeenkomst van katholieke voormannen die in Gent door een Duitse ambtenaar was beroepen, Dosfel de ontbinding van de Raad had gevraagd.¹⁰ Noch hij, noch Speleers, noch de twee enige activistische parlementariërs Augusteyns en Henderickx zouden ooit toetreden tot de Raad. Diens doelstelling om alle activistische strekkingen te verenigen, mislukte dus van meet af; hij verenigde alleen radicalen van diverse pluimage, waarin natuurlijk de ultra-radicalen van Jong-Vlaanderen de toon zouden aangeven.

De activistische pers kon zelf de verwarring en de afval in eigen gelederen niet verbergen; blijkbaar werd het voor een aantal nu duidelijk ‘dat ze tenslotte zichzelf opkammen om een paaslam te zijn voor de Duitse hebzucht’¹¹. De Duitse gezant in Den Haag signaleerde de uitzonderlijk grote en uitgesproken ongunstige belangstelling van de Nederlandse pers. Aan de activisten verweet die verraad tegenover België, aan de Duitse verdelingspolitiek dat ze een vrede in de weg stond; ook de bieravond waarop de afgevaardigden in Berlijn hadden verbroederd met Duitsers, had afkeer gewekt.¹²

Voor de buitenstaanders viel het op dat degenen die zich in Berlijn hadden aangediend als vertegenwoordigers van Vlaanderen, heel weinig van de vooroorlogse Vlaamse Beweging vertegenwoordigden. Van Cauwelaert die ‘er van walgde’ dat die beweging op zo'n manier werd kapotgemaakt, overliep voor Jan Bernaerts de lijst van de zeven: ‘Jef Van den Broeck die niet eenmaal zichzelf kan

besturen¹³, Lambrichts, een tafelspringer van belang¹⁴, Dr. Dumon, een handlanger van Marquet en de echtgenoot van een Duitse vrouw, Tack gehuwd met een Duitse, Vernieuwe en Verhees, die wij nooit in onze Vlaamse Beweging ontmoetten, en eindelijk Borms, nog de beste van de groep, maar toch verre van een man van gezag. Neen, dat is geen Vlaamse Beweging meer, dat is een heiligschennis van al het ideale dat wij voor ons volk gedroomd hadden.’ En Bernaerts antwoordde: ‘Ik meen me te herinneren dat ook Vernieuwe of een zijner kinderen met een Duitse is getrouwd.’¹⁵

In het bezette land werd een protestbrief verspreid, die door Louis Franck en 76 andere Vlaamse vooraanstaanden aan von Bethmann was gestuurd op 10 maart.¹⁶ In de Raad van Vlaanderen vroeg voorzitter Tack dat die verspreiding zou belet worden en maatregelen genomen tegen de opposanten. Ook in de volgende vergaderingen was het al sankties en straffen wat de klok sloeg: tegen de hogere ambtenaren, die dreigden in staking te gaan indien de administratieve scheiding zou ingevoerd worden; tegen de Brusselse waarnemende burgemeester Jacquain, die de Duitse taalverordeningen niet toepaste.¹⁷

Op 21 maart had von Bissing het besluit afgekondigd tot doorvoering van de bestuurlijke scheiding, met Brussel als hoofdstad van de Vlaamse administraties en Namen van de Waalse. Op 13 april antwoordde de Belgische regering met twee wetten. Ze bedreigde met 15 tot 20 jaar dwangarbeid al wie meewerkte met de vijand om 's lands instellingen te vervormen, en met 6 maanden tot 20 jaar wie iemand verklikte aan de vijand. Bovendien kondigde ze aan dat alle Duitse verordeningen en benoemingen nietig zouden zijn bij de bevrijding van het grondgebied. Via Nederland raakten deze wetten onmiddellijk bekend in het bezette land. De Raad van Vlaanderen besprak ze in zijn zitting van 22 april, en wist er niets dan wartaal over te uiten waarvan het minst onzinnige nog was het voorstel om de regering vervallen te verklaren.¹⁸ Over het algemeen trouwens was hetgeen in die Raad werd gezegd van die aard dat de vlaamshaters, nog in 1928, niets beters zouden kunnen doen dan die besprekingen publiceren.

En dat een kolossale haat tegen de Vlaamse Beweging werd opgewekt, ligt voor de hand. Op 21 augustus 1917 zou schepen Steens, na de deportatie van zijn voorgangers waarnemend burgemeester van Brussel, verklaren dat hij sinds de oprichting van de Raad van Vlaanderen weigerde nog Nederlands te spreken.¹⁹ De wegvoering

van arbeiders naar Duitsland werd onverminderd voortgezet. In de loop van 1917 regende het verordeningen om de administratieve splitsing door te voeren, en andere waarbij alles en nog wat werd opgeëist: de machines uit de fabrieken, de kerkklokken, alle transportmateriaal (zelfs spoorstaven van de buurtspoorwegen werden uit de grond gehaald), vee, leer, paardetuig, alle landbouwgewassen. Tot zelfs metalen huisraad en de wol uit de matrassen moesten worden ingeleverd en werden desnoods na huiszoeking weggesleept, plus een straf voor degenen die ze ‘bedrieglijk verborgen hadden’.

De Verwaltungschef voor Vlaanderen, Schaible, moest in zijn rapport over het eerste halfjaar van 1917 vaststellen dat ‘een aanzienlijk getal van degenen wier hart vroeger aan de Vlaamse Beweging toebehoord heeft (lees: aan het aktivisme)... zich nu, tenminste uiterlijk, van haar afrukt’²⁰. Daarin speelde de krachtdadige bestrijding van het aktivisme door kardinaal Mercier ongetwijfeld een grote rol. Die verkondigde alsmaar dat vaderlandsliefde en burgertrouw tot de kristelijke plichten behoorden. Onder meer in een toespraak tot de dekens van het aartsbisdom op 29 januari 1917, en in een andere tot de direktors van het middelbaar onderwijs, op 8 juni daaropvolgend, sprak hij zulke krasse taal dat sommige van zijn toehoorders en verscheidene biechtvaders op zijn gezag verklaarden dat het doodzonde was aktivistische bladen te lezen of de bestuurlijke scheiding in de hand te werken.²¹

Na de oorlog zou Eggen, die lid was geweest van het voorlopig komitee dat de Raad van Vlaanderen voorbereidde, schrijven dat de reis naar Berlijn een fout was geweest.²² Maar die reis behoorde tot de essentie van de Raad, en het voorlopig komitee wist dat nog beter dan de Raad zelf. Het is waar dat de Raad die reis had willen geheim houden, maar ook dat getuigde niet voor zijn intelligentie, want hoe wilde hij aan de oorlogvoerende en neutrale regeringen de wensen van ‘het Vlaamse volk’ bekendmaken zonder zich te vertonen? De fout die Eggen bekende, was de stichting van de Raad zelf, was... het aktivisme.

In Nederland greep Van Cauwelaert de reis naar Berlijn aan om het offensief te hernemen. Van de regering vroeg hij hervormingen. De gematigde aktivisten en hun sympatizanten in het leger en elders trachtte hij de ogen te openen, aan de aartsbisschop van Utrecht vroeg hij met sukses dat die zijn steun aan Volksopbeuring zou intrekken.²³ Zowel tegen de Neurayisten in Nederland, die ook in het offensief gingen aatuurlijk²⁴, als tegenover de Raad van Vlaan-

deren sprak hij hard door. Met het oog op dat alles stichtte hij het Vlaams-Belgisch Verbond. Een maand lang ontplooidde hij een ongelooflijke aktiviteit, die hij met oververmoeidheid en twee maanden rust zou moeten bekopen, tot opluchting van de historicus die zijn korrespondentie moet doornemen.

Op 6 maart schreef Van Cauwelaert een heel uitvoerige brief aan alle ministers en stuurde die ook aan de koning en de Kamervoorzitter Schollaert. Hij herinnerde aan zijn vroegere vergeefse tussenkomsten om te wijzen op het gevaar van de Duitse bemoeienissen ‘voor de toekomst van het land’ en de middelen ‘om het nakende onheil van de uiteenscheuring van de Belgische staat te voorkomen’. N.a.v. de verklaringen van de rijkskanselier aan de afgevaardigden in Berlijn, bezwoer hij hen nogmaals het ‘gevaar der Duitse aktivistische politiek’ niet te onderschatten, noch ‘de besliste wil der Vlamingen om in België hun geestelijk levensrecht onverkort te bemeesteren’. Het Duitse maneuver ‘is mogelijk gemaakt, is zelfs grotendeels veroorzaakt door de kunstmatige taalpolitiek, welke door ons staatsbestuur tachtig jaar lang is gehuldigd’. De Vlamingen waren bij het uitbreken van de oorlog bereid ‘om alle veten te vergeten’, in de hoop dat de regering een nieuwe taalpolitiek zou voeren en dat ‘de fransgezinde Belgen’ de noodzaak van wederkerige eerbied en vertrouwen zouden inzien. Noch het ene, noch het andere was gebeurd. Hij stelde voor dat de regering op de verklaring van von Bethmann zou reageren op vier punten. ‘Met beslistheid’ een einde maken aan ‘al de wantoestanden waarover de Vlamingen in het leger en in onze besturen hebben te klagen’. De pers beletten om nog ‘tegen de Vlamingen en hun zaak... te stoken’. Een studiekommissie instellen naar het voorbeeld van de Grievenskommissie van 1856. En tenslotte een publieke verklaring met beloften, om de Vlamingen vertrouwen in te boezemen. En hij besloot: ‘De Duitsers zullen gaan, maar de door hen gevoede en door U ongebluste haat zal blijven, en van de burgertwisten die hij kweken zal, zult U, maar met U het land, de slachtoffers zijn.’²⁵

In *Vrij België* van 9 en 16 maart schreef Van Cauwelaert de hoofdartikels: ‘Van Wanhoop tot Zelfmoord’. De meeste aktivisten hebben dit niet gewild, de drijvers wel van meet af, maar dat waren niet hoofdzakelijk Vlamingen maar Duitsgezinde Nederlanders. Nu moeten degenen die, door misleiding of overprikkeling, te goeder trouw in het aktivisme zijn verzeild, terugkeren en dat moet hun mogelijk worden gemaakt.

Dat *Vrij België* ‘een verzoening met de verraders voorstond’, riep natuurlijk kritieken op, maar het blad en Van Cauwelaert in zijn korrespondentie met ministers en andere personaliteiten, pakten het *Belgisch Dagblad* geweldig aan²⁶ en gingen ook scherper dan vroeger de ‘bastaard-Vlamingen’ van de Ligue Patriotique Flamande te lijf.²⁷ De Nederlandse prokureur-generaal vroeg Van Cauwelaert te vervolgen wegens belediging van de Duitse keizer in *Vrij België*, maar het bleef bij een waarschuwing langs diplomatieke weg.²⁸

Tegelijk stichtte Van Cauwelaert met Hoste²⁹ een eigen strijdorganisatie in Nederland, het Vlaams-Belgisch Verbond, dat zijn positie moest versterken tegenover de regering, de Ligue en de activisten. Het ging niet zonder moeilijkheden. Hij wilde de oproep laten medeondertekenen door twee kollega's volksvertegenwoordigers, de liberaal Buysse en de socialist Huysmans. Buysse weigerde.³⁰ Huysmans ging akkoord, maar Van Cauwelaert wilde liever niet scheidings gaan met alléén de man die door velen, en juist toen, zeer scherp gelaakt werd om zijn volgehouden contacten met Duitse partijgenoten en om zijn weinig door godsvrede gemilderd partijstandpunt.³¹ Hij wierf dus ruim vijftig handtekeningen van bekende vlaamsgezinden op zijn tekst vooraleer de stichtingsoproep te publiceren.

Van Puyvelde wilde maar toetreden indien hij een schriftelijke bevestiging kreeg dat het Verbond *alle* activisten zou veroordelen, ook degenen die alleen de universiteit aanvaard hadden.³² De goedgekeurde motie drukte uit ‘afkeuring over deze Vlamingen welke aan de vervlaamsing van de Gentse hogeschool en de bestuurlijke scheiding, tijdens de bezetting, hun medewerking verlenen’³³. Dat belette Van Puyvelde niet om op de stichtingsvergadering van 30 april oppositie te voeren en in de pers bekend te maken dat Arthur en Cyriel Buysse, de onderwijzer Daneels en hijzelf niet toetraden. Hij vreesde dat de strekking Van Cauwelaert zich na de oorlog zou willen verzoenen met de activisten, zodat het antibelgicisme zou doordringen in de Vlaamse Beweging.³⁴

De principiële standpunten van het Vlaams-Belgisch Verbond, die moesten onderschreven worden door de toetredende personen en verenigingen, waren: de eis tot volledige gelijkheid in rechte en in feite tussen Vlamingen en Walen; de eentaligheid van Vlaanderen; de afwijzing van elke internationalisering van de Vlaamse kwestie, van Duitse hulp en van pogingen die de bevrijding van het land zouden kunnen schaden.³⁵

Ondanks tegenkanting van aktivistische en van passivistische kant, telde het Verbond na twee maanden al bijna 4.000 leden³⁶ en 6.000 tegen het einde van het jaar. Die werden vooral gewonnen in de kampen van vluchtelingen en geïnterneerde soldaten, wat de betekenis van de getallen verkleint.³⁷ Maar toch beschikten Van Cauwelaert en Hoste in Nederland klaarblijkelijk over een sterke aanhang.

Aan het front wekte de Raad van Vlaanderen verontwaardiging waaraan werd lucht gegeven in een manifest³⁸, en hij bracht een aantal militairen terug naar Van Cauwelaert, in wie hun vertrouwen was geschokt in oktober 1916.³⁹ Maar de stelregel die hij had uitgegeven in juni 1916 inzake de universiteit: het feit afkeuren maar niet de personen, stelregel die door Verschaeve in november was omgebogen tot het verdedigen van Dosfel, werd door sommigen ook nu weer toegepast, en de evolutie ging snel in die richting.⁴⁰ Hoe zou het anders zolang er aan de schandalige toestanden in het leger nagenoeg niets veranderde?⁴¹

Ook in Engeland waren de flaminganten veel scherper antiregeringsgezind dan in Nederland, waar ze in een nederlandstalig milieu leefden en niet elke dag botsten op de verfransende moedwil van de Belgische autoriteiten. Van de Perre verweet in scherpe bewoordingen aan Van Cauwelaert dat die de aktivisten veroordeelde zonder dat hij even hard de regering aanviel, die de schuld droeg van het aktivisme. Op voorgaan van de oude Dr. Laporta, die door Floris Prims werd geraadpleegd, weigerde Van de Perre het manifest te ondertekenen dat de fronters hadden opgesteld en dat hem door Ernest Claes was toegestuurd. De flaminganten van Londen gaven een eigen motie uit waarin ze de *Flamenpolitik* aanvielen en hun trouw aan de koning betuigden, maar met geen woord repten over het aktivisme.⁴²

Van Cauwelaert trachtte het in zijn vele brieven aan Van de Perre en aan zijn korrespondenten in het leger duidelijk te maken, dat de Vlaamse Beweging haar steun bij het volk zou verliezen indien ze zich niet duidelijk distantieerde van de Raad van Vlaanderen, die in het bezette land gehaat werd. De regering heeft zich sinds het begin van de oorlog onverantwoordelijk gedragen tegenover de Vlamingen. ‘Maar het is even onbetwistbaar dat het Vlaamse volk zelf als geheel niets wil weten van het aktivisme en dat de daad welke door de Raad van Vlaanderen is gesteld in Berlijn, de grootste verbittering heeft gewekt... Iedere tweeslachtigheid onzerzijds kan

alleen voor gevolg hebben dat de Vlaamse gedachte in het gedrang zou komen en dat we niet zouden kunnen rekenen op enig gehoor noch enig vertrouwen van ons volk; nochtans is het daar alleen dat onze redding ligt.⁴³ En een andere keer: ‘Wij zijn geen afhankelijkheid verschuldigd aan een regering of aan een staat die ons zouden beletten als volk ons welzijn te verzekeren, maar wij zijn afhankelijkheid verschuldigd aan ons Vlaamse volk zelf en met dat volk aan de staat waarin het vrijwillig wil leven. Bovendien is de Belgische staatsvorm de enige reële grondslag waarop het Vlaamse volk zijn toekomst bouwen kan, en daarom moeten wij die grondslag verdedigen en er onze plaats behouden. Gij zegt dat er zijn aan het front welke zelfs de Raad van Vlaanderen vergoelijken. Mogelijk. De mistevredenheid is een gevaarlijk maar machtig mensenleider.’ Het is duidelijk dat het aktivisme gaat naar ‘de onderjukking van ons volk door de Duitse heerschappij, en dat is het einde zowel van onze eigen beschaving als van onze vrijheid. Wie dat nog niet ziet is blind, en de gave om blinden te genezen bezit ik niet’⁴⁴.

2. De administratieve scheiding

Op 21 maart 1917 had gouverneur-generaal von Bissing het besluit tot administratieve scheiding afgekondigd. De Vlaamse ministeries zouden gevestigd blijven in Brussel, de Waalse zouden worden overgebracht naar Namen. Tussen 5 mei en 9 juni verscheen een lange reeks uitvoeringsbesluiten, waarbij voor elk ministerie de splitsing werd gedeclareerd met ingang van 15 juni of 1 juli.⁴⁵ von Bissing en von der Lancken wisten vooraf dat er te weinig aktivistischgezinden zouden gevonden worden om de gesplitste administraties te leiden, maar ze voerden de hervorming door omwille van het verhoopte politiek voordeel: de ontwrichting van België dat daardoor blijvend in Duitse afhankelijkheid zou geraken.⁴⁶

De Belgische regering kondigde op 13 april zware straffen aan voor de Belgen die hun medewerking zouden verlenen. De vraag was nu: wat was ‘medewerking verlenen’? Er bestond al een precedent, namelijk het ministerie van Kunsten en Wetenschappen waar in de loop van 1916 door de bezetter zoveel hervormingen waren doorgevoerd. Toen de sekretaris-generaal de la Vallée-Poussin weigerde daaraan mee te werken, en door de Duitsers werd afgezet,

hadden ze aan directeur-generaal Corman de opvolging aangeboden. Na raadpleging van minister van State Ch. Woeste had die zich bereid verklaard om het ambt *ad interim* uit te oefenen, zodat het in Belgische handen bleef.⁴⁷ Toen in het najaar van 1916 de diensten van het onderwijs gesplitst werden, had minister Pouillet de richtlijn gegeven dat de hogere ambtenaren aan wie een deel van hun bevoegdheid onttrokken werd, *mochten* ontslag nemen maar het niet *moesten* doen; de lagere moesten op hun post blijven.⁴⁸

In de lente van 1917 werd het vraagstuk gesteld voor alle ministeries. Op een vergadering van ambtenaren werd eerst beslist dat alleen de sekretaris-generaal van Binnenlandse Zaken zou ontslag nemen, ten teken van protest. Maar op een bijeenkomst van een aantal parlementariërs uit de verschillende partijen, die behoorden tot het Nationaal Hulp- en Voedingskomitee, waren de meningen verdeeld of er geen massale ontslagname moest gebeuren. Er werd een kompromis aanvaard dat de hogere ambtenaren tot en met de graad van directeur hun medewerking moesten weigeren. De verwarring en de schrik waren groot onder de betrokkenen.⁴⁹ Aanblijven zou betekenen dat ze door velen als verraders zouden aangezien worden, en eventueel ontslagen na de oorlog en veroordeeld. Ontslagname hield in het verlies van hun inkomen in de dure oorlogstijd en misschien deportatie naar Duitsland. Woeste, die niet had deelgenomen aan de vergadering van parlementariërs, raadde aan om geen ontslag te nemen en desnoods naar Namen te gaan, maar zonder een benoeming of een bevordering te aanvaarden; maar de druk van de harden was te sterk.⁵⁰

De deportatie van de eerste ontslagnemers goot olie op het vuur: hoe kon iemand die het hart op de rechte plaats droeg in die omstandigheden verder medewerken met de vijand? De kollektieve goedkeuring door vier ministers van ‘de richtlijn gegeven door de Belgische parlamentsleden aan de ambtenaren’, kon ook degenen die er kennis van kregen niet geruststellen, want waren de ministers wel precies op de hoogte? De ontslagbeweging breidde zich uit en de Duitsers moesten ophouden met deporteren. De ministeries van Financiën en van Justitie werden het laatst gesplitst met ingang van 1 juli 1917. Van de ongeveer tachtig ambtenaren van Justitie verschenen er vijf.⁵¹ Aan die van Financiën had minister Van de Vyvere opdracht gegeven aan te blijven; ze zouden vertrekken in maart 1918, nadat ook de magistratuur en de balie in staking waren gegaan. Op 8 juli 1918 zou Michel Levie, de voornaamste verbindingsman van

de regering in het bezette land, aan Van de Vyvere schrijven: ‘Le service qui assiste les fonctionnaires... paie à peu près à tous le traitement intégral.’⁵²

De bevolking boycotte de Duitse maatregelen, met de steun van de regering. De bisschop van Namen, Heylen, beschreef in november 1917 hoe het er toeling in de nieuwe Waalse hoofdstad: ‘Wat de bestuurlijke scheiding aangaat, zij doen alsof ze niet bestond. Ze sturen alle bestuurlijke zaken naar Brussel, zoals vroeger; het antwoord komt vanuit Brussel, in 't Frans opgesteld, onder Vlaamse omslag. Mgr. dacht dat men niet had moeten eisen, dat alle ambtenaren hun ontslag zouden indienen - maar wel de hogere.’ Dat na de oorlog de nieuwe zouden afgezet of op wachtgeld geplaatst worden, vond hij onpolitiek; ze zouden inroepen dat ze door broodnood gedwongen waren.⁵³ De *XXe Siècle*, en later zijn opvolger de *Nation Belge* in Parijs, publiceerde daarentegen de namen van de nieuwe ambtenaren in Brussel en Namen als lijsten van verraders.

Kardinaal Mercier zorgde ervoor dat de normaalscholen van zijn bisdom geen afgevaardigden van het gesplitste ministerie toelieten op het eindeksamen, noch de diploma's lieten homologeren. Minister Pouillet liet via het konsulaat van Breda op ruime schaal de brief verspreiden waarin hij de verzekering gaf dat de homologatie zou gebeuren na de bevrijding.⁵⁴ De inspanningen die van activistische zijde werden gedaan om een nederlandstalig lager onderwijs te organiseren in Brussel, liepen te pletter op het eensgezind verzet van alle instanties, de loyale flaminganten inbegrepen.⁵⁵ Dat nog temeer omdat de ononderbroken stroom Duitse verordeningen hoe langer hoe duidelijker gericht was op het tegen elkaar opzetten van Walen en Vlamingen, o.a. door de onmiddellijke vernederlandsing op te leggen van een aantal Waalse taalgrensgemeenten, zowel als van de Brusselse agglomeratie.

Hoewel de Vlaamse Beweging tijdens de laatste decennia sterk was geworden onder de ambtenaren, waren er langs Vlaamse kant niet meer dan langs Waalse bereid om mee te werken. Telkens weer moest worden beroep gedaan op mensen van buiten de administratie, uit de kleine groep gekende activisten, veelal nieuwbakken professoren aan de Gentse universiteit die een kumulatie aanvaardden. Welke gevoelens zij opwekten bij de bevolking, kunnen we vermoeden als we lezen wat Ernest Claes erover schreef aan Van Cauwelaert op 25 juni 1917: ‘Dat wordt een gemene plaatskensjagerij, en 't doet mij denken aan de dertig zilverlingen. Zo die

mensen door Duitslands hulp moeten winnen - adieu dan. Dat Flor Heuvelmans nu nog sekretaris-generaal van Justitie moet worden, zet de kroon op hun werk. - Zie, Frans, 'k ben altijd in alle eerlijkheid vlaamsgezind geweest; maar zulke dingen walgen mij, walgen mij dat ik het niet zeggen kan.'⁵⁶

Met de rekrutering van ambtenaren liep het helemaal de spuigaten uit, toen katolieke leden van de Raad van Vlaanderen - deze trad op als een raadgevend schaduwparlement met dito regering - met steun van de *Politische Abteilung* het in hun hoofd haalden dat er bij de benoemingen een evenwicht tussen de politieke gezindheden moest in acht genomen worden. Het ligt voor de hand dat de katolieke flaminganten, die heel wat te vertellen hadden in hun partij die al dertig jaar aan de macht was, en op wie kardinaal Mercier invloed had, relatief nog minder activisten opleverden dan de linksen, die gefrustreerd waren door dertig jaar oppositie en door hun zwakke positie in hun partijen. Nu werden er als katolieken in de administratie mensen benoemd van laag moreel peil, zakkenvullers die korrektioneel vervolgd werden, enz. Maar ondanks dat, oordeelt Eggen in zijn pleidooi achteraf, 'waren er wat veel onbekwamen, zeer luttel waren degenen die er hun voordeel uit haalden'⁵⁷. Dat onbekwamen enorme promoties maakten, rekent hij dan niet bij de voordelen, maar de bevolking deed dat wel.

De desorganisatie die de bestuurlijke scheiding meebracht, was zo totaal, dat de Duitsers daar niet meer aan wilden beginnen in de Tweede Wereldoorlog, al voerden ze toen opnieuw een *Flamenpolitik* en al vonden ze toen veel meer aanhangers in heel het land.

De regering in Le Havre liet zich inlichten over de openbare mening in het bezette land en haar wensen voor de na-oorlog (ook inzake annexionisme). De tientallen antwoorden van politici en andere vooraanstaanden die in 1917 toekwamen, waren bijna eensluidend over de afkeer die het aktivisme wekte, over de noodzaak om het te bestraffen, over de onmogelijkheid om de franstalige universiteit van Gent af te schaffen na de oorlog. Onder meer vernemen we echo's van Waalse verbittering; die uitte zich zelfs in een verwijt aan de regering, welke had verklaard dat de Vlamingen te meer recht hadden op erkenning omdat ze 75% van de soldaten uitmaakten.⁵⁸ In Brussel bleek de haat tegen het aktivisme bijzonder groot. De franskiljons in Vlaanderen hadden hun zelfbewustzijn versterkt en maakten zich klaar voor de strijd voor *hun* vrijheid en gelijkheid in Vlaanderen. Met genoeg meldden ze dat ze, na

de reis naar Berlijn, Antwerpse arbeiders hadden horen zeggen in volle straat: ‘Ik wil geen Vlaming meer zijn.’

Deze rapporten en het stilzwijgen van de uitgeweken Vlaamse parlementariërs buiten Van Cauwelaert en Van de Perre⁵⁹, verklaren mee waarom de regering zich de waarschuwingen en protesten van die twee niet aantrok. Het aktivisme had de antivlaamsgezinde krachten in het land geweldig versterkt, de vlaamsgezinde verdeeld en tot zwijgen of zelfs tot afval gebracht.

Maar indien er verstandige ministers waren geweest in Le Havre, dan zouden die in een aantal rapporten toch ook nog wat anders gelezen hebben. Baron Capelle en Mgr. Heylen signaleerden dat de aktivisten vooruitgang boekten, vermits alleen zij over de pers beschikten en vergaderingen konden beleggen. De pastoor van Sint-Jakob op de Koudenberg raadde aan om niet te straffen: dat zou martelaren maken en sympathie wekken. ‘Il ne manque pas de Flamands qui, tout en désapprouvant leur félonie, expriment une certaine admiration pour leur audace.’ Prof. Adolphe Prins en Cyrille Van Overbergh stelden voor om de franstalige universiteit van Gent af te schaffen, Heylen om onmiddellijk na de oorlog spontaan toegevingen te doen, zonder dat die moesten worden afgedwongen.

Een merkwaardig rapport kwam van de Brusselse advokaat Maurice Despret op 18 april 1917. Hij noemde zich ‘Wallon de naissance et de sentiments, rattaché à la France par toutes les traditions de famille’, die pas als volwassene Nederlands geleerd had. Hij woonde zes maanden per jaar in het Vlaamse land en als afgevaardigde van het Nationaal Hulp- en Voedingskomitee voor Brabant, had hij bijna al de Vlaamse gemeenten van die provincie bezocht; hij kon dus een persoonlijk oordeel vellen. ‘Il faut éviter de croire que le “mouvement flamand” a perdu du terrain parce qu’il a été soutenu ouvertement par les Allemands: c’est le contraire qui est vrai; ce que les Allemands ont fait en un tour de main a démontré aux populations flamandes que ce qu’elles désirent est pratiquement très réalisable, et elles attendent indubitablement que leur propre gouvernement ne détruise pas tout ce que l’envahisseur a créé à leur profit. J’ai pu constater personnellement que le “mouvement flamand” a gagné du terrain dans ces derniers mois, c’est à dire depuis l’application des mesures prises par les Allemands.’

Er zijn weinig separatisten, men vraagt de bestraffing van de aktivisten die men als verraders beschouwt, maar men wil aan het Vlaams een ereplaats geven in het openbaar leven. Niet weinigen

die vlot Frans spreken, doen het niet tegen personen die heel moeilijk Vlaams spreken. In de korrespondentie van de lokale Hulp- en Voedingskomitees met de centrale, bestaat er een strekking om alleen in het Vlaams te willen schrijven! ‘C'est la bourgeoisie provinciale - modeste, petits commerçants, fonctionnaires des degrés inférieurs - qui soutient ce mouvement, qu'appuient indubitablement les éléments jeunes du bas clergé.’ De Walen tonen zich hierover erg geïrriteerd, met overdrijving volgens mij.

Dit meest scherpzinnige van alle rapporten besloot dan nog met volgende persoonlijke voorstellen: er mag niets overblijven van de Duitse maatregelen, maar tegelijk moet er voldoening beloofd worden aan de Vlamingen; het Frans onderwijs moet in Vlaanderen toch blijven bestaan naast het Vlaams.

Ook Van Cauwelaert was op de hoogte. Hij getroostte zich enorme inspanningen om voeling te houden met het bezette land zoals met het leger en de diaspora, schreef bij voorbeeld op één dag aan vier verschillende bekenden om te weten te komen wat Mgr. Heylen precies had gezegd. Half september 1917 kreeg hij verse inlichtingen uit de mond van twee jonge mannen uit flamingantische families van Antwerpen en West-Vlaanderen, die zopas waren toegekomen in Nederland. ‘Er komt in het bezette gedeelte onder de Vlamingen een geheel nieuwe mentaliteit op, die niet meer de terugkeer van het oud verfranst regiem in België zal dulden. Het aktivisme blijft in zijn *openbare* aanhang beperkt, ofschoon het op de buiten gunstige vooruitgang maakt, maar het meest radikale flamingantisme, dat na de oorlog een volle ommekeer van onze oude toestanden eist, heeft zich meester gemaakt van al wat denkt in Vlaanderen en niet geheel door de fransgezindheid was aangetast.’ Kardinaal Mercier heeft dit jaar veel van het vertrouwen van de priesters verloren door zijn scherpe aanvallen op aktivisten en het afstellen van Spaeninckx. ‘Men keurt goed dat hij tegenover de Duitsers zo kras is opgetreden, maar men neemt van hem, die altijd als een franskiljon geboekt stond, niet aan dat hij tegen de Vlamingen tekeer gaat zoals hij doet.’⁶⁰

Naar alle kanten bazuinde Van Cauwelaert het goede nieuws uit dat ‘overall waar zich Vlamingen bevinden een nog ongekende ontwaking van ons stamgevoel plaats heeft... Ook in Nederland’ waar het Vlaams-Belgisch Verbond al 5000 leden telt.⁶¹ Naast bovenstaande versie voor de regering, had hij er ook een voor zijn vriend De Cock die met het aktivisme sympatizeerde: de Vlaamse

Beweging die in 1915 aan het opkomen was onder de druk van de omstandigheden, en die twee jaar lang is verlamd door het aktivisme, breekt nu toch door.⁶²

Maar, zoals gezegd, de grote meerderheid van de rapporten van notabelen uit het bezette land bevestigden de ministers in hun opvatting dat ze op de *Flamenpolitik* niet moesten reageren. Ze lieten Van Cauwelaert maar zeggen in zijn talloze brandbrieven en verboden *Vrij België* aan het front als het te vervelend was. Voor een minister was het leven in de diaspora niet onaangenaam. Het dagboek van Pouillet bewijst dat hij, die toch nog een van de besten was, zich vooral met prettiger dingen bezighield dan met de Vlaamse kwestie. Neuray en de Broqueville waren aktiever, namelijk om hun fortuin voor de na-oorlog te verzekeren. Maar wel werden de heren in de zomer van 1917 opgeschrikt door de beroering in het leger.

3. Aan en achter het front

De moedwil van regering en legeroverheid om een vinger te verroeren terwijl de wereld in brand stond⁶³, deed in de loop van 1917 de radikalizing aan het front hand over hand toenemen. Er was onder de flaminganten geen eensgezindheid van opinie, verre van, maar zoveel te meer streefden ze naar een organizerisch verband. Dat was geleidelijk gegroeid rond de groep die in de zomer van 1916 naar buiten getreden was, en het verenigingsverbod van februari had het in de volslagen geheimhouding gedrongen.⁶⁴

De leider was korporaal Adiel De Beuckelaere, die als lid van het vervoerkorps zich gemakkelijk kon verplaatsen en die als ateneumleraar de helft van zijn wedde trok, zodat hij een grote onafhankelijkheid genoot.⁶⁵ De tweede man was Filip De Pillecyn, die in 1914 was geëngageerd door Van Cauwelaert en Van de Perre als redakteur voor hun dagblad *De Standaard*, en die in 1915 onder het gezag van Van Cauwelaert had gewerkt in een officiële dienst in Den Haag. Als derde zou op het einde van 1917 Rik Borginon optreden, een oomzegger van de katolieke vlaamsgezinde volksvertegenwoordiger voor Brussel. Er werd getracht de organisatie uit te bouwen tot in de kleinste onderdelen van het leger. Gustaaf Sap bezorgde de informatie uit Le Havre en het papier voor publikaties, dat hij met de ministeriële auto van zijn baas Helleputte aanvoerde; daar schampte

zelfs een klacht van de Veiligheid op af, wat Wullus-Rudiger nog jaren later niet zou kunnen verkroppen.

Op 18 april 1917 schetste J. Rombouts de heersende opvattingen: er was ‘een programma waarrond een grote eenheid werd gebracht op het front... ook de mening van sommige burgers hier werd geraadpleegd’. Blijkbaar ging het om het manifest waarop onder meer Ernest Claes handtekeningen inzamelde, maar dat door Londense flaminganten werd afgewezen omdat het de Raad van Vlaanderen veroordeelde. ‘Wij zijn een gematigde middenweg tussen de jonge, hevige voortzetting der studentenbeweging [die radikaler was dus] en de ouderen als aalmoezeniers en geneesheren die, met veel invloed door de mannen van de IJzer, hun gedachten zullen bewerken in de dorpen.’⁶⁶ De fronters maakten dus al plannen voor na de oorlog. Ze namen het gebruik van straatruimte onder ogen, zoals De Pillecyn meldde op 28 mei: ‘Over de kwestie der Hogeschool is men het hier eens, absoluut eens, om die begane daad als een “felix culpa” te beschouwen. De vastberadenheid waarmee men spreekt van te Gent geen universiteit in 't Frans te laten heropenen, geeft de indruk van rustige sterkte, en ik zou geen borg durven blijven dat het geweld waarin wij nu leven geen naklank zal hebben, als ons te veel kwade wil in de weg staat. De straat zou kunnen meedoen.’⁶⁷

De radikalizing met het oog op de na-oorlog kwam tot uiting in een artikel van aalmoezenier Dr. Paul Van der Meulen, een van de leidende groep die in de zomer van 1916 was ontstaan. In zijn *Limburgsch Studentenblaadje* van 1 april 1917 schreef die over de Raad van Vlaanderen. Hij veroordeelde zijn kollaboratie want ‘voor Vlaanderen is de eerste dringende noodwendigheid de vijand uit ons land te jagen’. Maar indien bestuurlijke scheiding de enige redding voor Vlaanderen ware, dan zou die moeten toegepast worden, ook al ware ze strijdig met het Belgisch belang, ‘want wij zijn eerst Vlaming en dan Belg... en een omwenteling ware, zo alle andere middelen nutteloos bleven, in dit geval gewettigd’⁶⁸. Uittreksels uit dit artikel werden opgenomen in *De Toorts* en andere activistische bladen, en bereikten zo opnieuw het front. Een kommandant, vrijmetselaar, diende klacht in en hoofdaalmoezenier Marinis verplaatste op 15 mei zijn adjunkt van zijn staf naar een artillerieeenheid. Minister de Broqueville ‘a été très bienveillant en cette circonstance et a réduit l'incident à sa plus simple expression’⁶⁹. Op 4 mei werd de censuur op de frontblaadjes ingesteld, wat alweer

een grief temeer was voor de flaminganten die geen censuur zagen voor hun tegenstanders.

In mei 1917 kwam het tot miterijen in het Franse leger, nadat in maart al de revolutie had gezegevierd in Rusland. Van juni af, misschien al van mei af, begonnen er flamingantische ‘betogingen van misnoegdheid’ in het Belgisch leger, waarvan vage echo's naar buiten doordrongen.⁷⁰ Er waren blijkbaar soldaten die het niet meer namen dat taalwet en -reglementen dode letter bleven en dat ze door officieren voor ‘boches’ werden gescholden. Nadat in de vorige maanden al een heel aantal nummers van *Vrij België* in beslag waren genomen op bevel van de militaire censuur, werd begin juli de verkoop ervan aan het front verboden, zonder tijdsbepanking.⁷¹ Tegelijk werd aan de *Belgische Standaard* verbod opgelegd om te verkopen elders dan aan het front.⁷² In de allereerste dagen van juli zegde minister Van de Vyvere aan Van de Perre: ‘Ge moet NU de stichting vragen der Vlaamse kompagnies; ge moet in die zin aandringen.’⁷³

Op 11 juli vonden talrijke soldaten bij hun ontwaken op hun bed of aan de ingang van het kantonement een *Open Brief aan den koning der Belgen, Albert I*. Die was opgesteld door De Beuckelaere, de hoofdman van de geheime organisatie die voor de verspreiding gezorgd had.⁷⁴ Het was een verklaring van wantrouwen in de oversten en de regering, gestaafd met de opsomming van alle grieven over de miskening van de taal van 80% der soldaten, het openlijk misprijzen door officieren van al wat vlaamsgezind was, het verbod van de Vlaamse verenigingen, de tegenwerking van alle Vlaamse uitingen, de vijandige houding van de officieuze pers. ‘Door de schuld van onze regering hebben de Duitsers de Vlaamse hogeschool te Gent kunnen inrichten. De Vlamingen hebben aangenomen, zij hebben wel gedaan.’ Indien de frontmannen de daad niet konden goedkeuren van degenen die in Berlijn de bestuurlijke scheiding gingen halen, dan wilden zij toch geen personen veroordelen die zich nu niet konden verdedigen; zij zouden niet dulden dat door anderen een haar op hun hoofd werd gekrenkt; ze zouden zelf opruimen waar het moest. Wij zijn nog bereid om ons bloed te vergieten, maar wij willen ‘de uitdrukkelijke, geschrevene, plechtige belofte dat ons volle gelijkheid, volle recht wordt gegeven onmiddellijk na de oorlog’. Dat was hetgeen de soldaten vroegen aan de koning, de enige in wie ze nog vertrouwen beweerden te hebben.⁷⁵

De brief was een onderdeel van een kampanje. Op 4 augustus

stelde een brankardier vast: ‘Een machtige en onweerstaanbare propaganda wordt kranig doorgedreven. Ter gelegenheid van 11e juli verscheen er van onbekende handen een kolossaal manifest. 't Volk dat vroeger, op uitzonderingen na, niets wist noch kende van Vlaamse Beweging, komt overal in roering. Op sommige plaatsen ging 't er reeds tamelijk roerig toe.’⁷⁶ Op 14 juli schreef Van de Perre, die op verzoek van minister Helleputte in Frankrijk was gaan wonen waar hij in nauwer contact stond met regering en leger: ‘De Vlamingen zijn zo opgewonden dat alles gebeuren kan.’⁷⁷ Wat dat ‘alles’ was, vernemen we van Belpaire die op 20 juli onderluitenant Rombouts op bezoek kreeg: ‘Deze vroeger bezadigde Vlaming was zeer opgewonden... Bij het komende offensief was de opstandsgeest die uit zijn woorden sprak, een wezenlijk gevaar... Oh! die intellektuelen! Wat hebben wij ze menigmaal verwenst in die dagen! En hoe onredelijk waren zij. Om hun voldoening te geven, had heel de legerorganisatie *stante pede* dienen omgekeerd te worden. Anders waren de mannen, volgens hen, gewettigd de wapens neer te leggen.’⁷⁸ Minister de Broqueville vroeg tevergeefs aan de kerkelijke overheid om kapelaan Verschaeve te verwijderen uit de frontstreek, want de Veiligheid eiste zijn vertrek.⁷⁹

Op 26 juli schreef minister Van de Vyvere aan Van Cauwelaert: ‘Zelfs hoop ik u binnenkort zeer goed nieuws te kunnen geven. Er is zeer ernstig spraak van Vlaamse kompanies in te richten.’⁸⁰ Waarop steunde Van de Vyvere die hoop? We herinneren ons dat hij een jaar vroeger meende dat koning Albert ‘waarlijk en rechtzinnig bezorgd voor de Vlamingen’ was. de Broqueville had sinds de jaarwende de steun van de vlaamsgezinden nodig om zijn positie in de regering te handhaven tegen het opdringende duo Renkin-Hymans.⁸¹ Hij had zopas Leo Van der Essen tot hoofd van zijn politiek kabinet aangesteld en een andere vlaamsgezinde, Cylien Méchant, erin opgenomen; met beiden zou Van Cauwelaert op vertrouwelijke voet korresponderen. Op 23 juli had de Broqueville in een lange eigenhandige brief aan Van Cauwelaert zijn eigen vlaamsgezindheid betuigd; hij schreef hem soms ook in het Nederlands. Later, in 1918, zou hij inderdaad aan de regering voorstellen om onmiddellijk over te gaan tot de splitsing in Vlaamse en Waalse legereenheden. We vermoeden dus dat Van de Vyvere op 26 juli 1917 rekende, behalve op Helleputte, Pouillet en misschien Segers en Beyens, op de koning en de Broqueville. Maar dat liep mis.

Er hing al een tijdlang een regeringswisseling in de lucht. Liberalen

en socialisten wilden een groter aandeel, vermoedelijk met de steun van Renkin die de eerste-minister wilde opzij schuiven. Tegen Beyens aan Buitenlandse Zaken werd er sinds zijn aantreden op 18 januari 1916 geageerd door de tegenstanders van zijn politiek van ongebondenheid. Als beroepsdiplomaat had hij weinig politieke steun en Hymans ambieerde zijn portefeuille. Ook de Broqueville trouwens, die ‘heeft als minister van Oorlog geen werk, alles is perfect vermits hij zich om niets bekommert, en zal dus tevens minister zijn van Oorlog en van Buitenlandse Zaken’⁸².

Men zou kunnen denken dat als er één minister werk had, het die van Oorlog moest zijn. Maar de betrekkingen tussen de Broqueville en koning Albert waren slecht, en deze aanzag het opperbevel van het leger als zijn persoonlijke taak waarin de minister zich zo weinig mogelijk moest mengen.⁸³ We vermoeden dat die zich van zijn kant weinig bekommerde om de klachten van Albert over de algemene politiek, het annexionisme, de lijn van de *XXe Siècle* en dergelijke. Traditioneel waren de ministers van Oorlog in België officieren die het vertrouwen van de koning bezaten en zijn werktuigen waren. De benoeming van de politicus de Broqueville in 1912, was gebeurd omdat die de wet op de algemene dienstplicht door het parlement moest halen.

Op 4 augustus 1917 gebeurde de regeringswijziging, gepaard met de stichting van een kernkabinet van zes ministers, het Comité de Guerre et de Reconstitution Nationale. Daarin zat Van de Vyvere als enige vlaamsgezinde, naast de Broqueville, Hymans, Vandervelde, Renkin en Berryer.⁸⁴ Beyens ging de laan uit, de Broqueville nam Buitenlandse Zaken maar moest Oorlog overlaten aan generaal A. De Ceuninck die in 1913 vleugeladjutant van de koning was geworden. Vandervelde kreeg een nieuw-geschapen portefeuille, die van Burgerlijke en Militaire Intendantie. We moeten vermoeden dat het antwoord op de onrust in het leger door Albert persoonlijk gegeven werd, die met het oog daarop een vertrouwensman tot minister van Oorlog benoemde en de inmenging van politici uitschakelde.

Dat antwoord kwam bliksemsnel. ‘Een algemene vervolging is gans het front door begonnen tegen de Vlaamse Beweging. Het regent straffen en krijgsraad, of bedreiging met krijgsraad’, heette het op 7 augustus.⁸⁵ De Veiligheidsdienst doorzocht de persoonlijke papieren van verdachten - zo vóór 9 augustus die van onderluitenant Joris Van Severen⁸⁶ - en ‘voor enige nummers van het *Limburgsch Studentenblaadje*, van de *Toorts* en van een brief van René De Clercq

die zij bezitten, tracht men ze voor een krijgsraad te dagen. Officieren beschuldigen vóór hun hele afdeling flamingantisme als een strafbare subversie, bedreigen met degradatie en tuchtkompagnie'. Eén eiste dat de soldaten Frans zouden spreken, want na drie jaar oorlog moesten ze dat kunnen. Ik heb het van een 'zeer betrouwbaar man, die er bijvoegt: "Waar is de vrijheid? hier of bij den Duits? Waar is dan het vaderland: aan gene kant van de IJzer? En aan deze kant onze grootste vijanden?"... Geloof me, Frans, de ondergang van 't Vlaamse volk is in hoger kringen gezworen', schreef Van de Perre.⁸⁷ 'En haut lieu' was een geijkte uitdrukking onder politici om de koning aan te duiden. Al op 24 juli had Van de Perre aan zijn vriend Van Cauwelaert geschreven dat hij vele schriftelijke bewijzen had dat de koning de toestand in het leger duldde; daarom werden de flaminganten in Engeland republikeins.⁸⁸

De koning was genoeg met zijn dynastiek belang begaan om tegen zo'n ontwikkeling voorzorgen te nemen. Temeer omdat er een tweede, korte *Brief van de Vlaamse soldaten aan den Opperbevelhebber van 't Leger, Koning Albert* werd verspreid: wij kregen geen antwoord, tenzij straffen; wij zijn verbitterd, wij protesteren, geef ons recht en bescherm ons. Deze brief was opgesteld door Verschaeve op verzoek van de frontleiding.⁸⁹ In de nacht van 13 op 14 augustus werden flamingantische opschriften aangebracht in Grevelingen.⁹⁰ Rik Borginon vertelde in die dagen aan Ernest Claes 'dat zijn divisie gereed staat om revolutie te maken, dat dit de enige weg tot oplossing is, enz., enz., enz., en dat er met al dat geargumenteer van Frans Van Cauwelaert niets te bereiken is'⁹¹.

Koning Albert stuurde op 14 augustus zijn sekretaris dezelfde die hem later zou typeren als 'Cet homme sans coeur'⁹² - tweemaal naar Marie-Elisabeth Belpaire en ontving haar heel vriendelijk in zijn villa op 15 augustus. Zoals Ingenbleek overlaadde hij haar met volslagen onbeduidende verklaringen van sympathie en begrip voor de Vlaamse wensen en verzocht haar die ruchtbaar te maken. Maar hij zweeg zorgvuldig over het leger, waar hij het voor het zeggen had, al had Ingenbleek de dag tevoren een kopie gekregen van een verslag over Vlaamse grieven, dat voor de minister van Oorlog bestemd was. Albert wist staatslieden als Van de Vyvere, Van Cauwelaert en Huysmans op dezelfde manier voor zich in te nemen, hoeveel te meer dan niet Belpaire? De lieve dame beleefde de mooiste dag uit haar toen al 64-jarig leven en 'schreef in de *Belgische Standaard* een artikel in de zin door koning Albert aangegeven, en zoveel mogelijk

trachtten wij vertrouwen in hem in te boezemen'. 's Anderendaags stond Ingenbleek daar alweer, voor de derde keer, en Belpaire deelde hem een brief mee waarin Verschaeve op 11 augustus had uiteengezet dat hij de militairen kalmeerde en 'wezenlijke aanslagen had belet'. Ingenbleek zegde dat de vergadering van het kernkabinet van de 19e in De Panne helemaal over de Vlaamse kwestie zou handelen.⁹³

Inderdaad vergaderden op die dag de zes ministers onder het voorzitterschap van de koning en aanhoorden een verslag van Van de Vyvere over de taaltoestanden, meer konkreet in de 4e divisie. Alle mededelingen, feestelijkheden, handboeken voor instructie, reglementen, opschriften, vlaggen, enz., alles was uitsluitend Frans. Hetzelfde voor de opleiding van de onderofficieren. De kennis van het Nederlands werd niet geëist voor de toelating tot de scholen voor onderluitenant, ook de briefwisseling met de burgerlijke overheden was niet in orde. In één woord, over heel de lijn bleef de taalwet van 1913 dode letter. In sommige kompagnies kende geen enkele officier Nederlands en zelfs degenen die het kenden, spraken het meestal niet. De vergadering was unaniem van oordeel dat de grieven moesten weggenomen worden; op de eerstvolgende vergadering zou De Ceunick worden uitgenodigd en zouden de maatregelen worden bepaald.⁹⁴

De volgende dag, 20 augustus, ging Van de Vyvere met Belpaire naar Alveringem om van Verschaeve de wensen van de militairen te vernemen. Maar toen Verschaeve weigerde om aparte griefjes op te sommen en zegde dat de franstaligheid van het leger moest ophouden, noemde hij dat onmogelijk. (Na de regeringswijziging aanzag hij dus de stichting van Vlaamse eenheden als een vervlogen kans?). Hij vroeg om met de frontleiders te kunnen spreken. Verschaeve maakte de boodschap over, maar zij weigerden een privé-onderhoud: 'Niets anders dan een formele verklaring van regering en vorst' eisten zij.⁹⁵ En in hun ogen moet het een bespotting geweest zijn dat De Ceuninck op 22 augustus een circulaire liet uitgaan: 'Het is mij ter ore gekomen, dat de wettelijke bepalingen op het gebruik der talen in het leger niet stipt worden nagekomen.'⁹⁶ Zozo, dat was hem dus ter ore gekomen!

Ze verspeidden een strooibiljet: 'De Vlaamse strijders der voorlinie willen voor Vlaanderen hetzelfde recht als President Wilson aan elk volk erkent: "Vrije beschikking over zichzelf". Dus Vlaams bestuur, Vlaams leger, vervlaamsing der Hogeschool van Gent. Desaangaande willen zij duidelijke officiële verklaringen en kunnen

interviews aan onverantwoordelijke personen [bedoeld was duidelijk Belpaire] niet als een voldoening aanzien. Zij brengen hulde aan allen die nu lijden of vervolgd worden om hun Vlaamse werking. Eeuwig zal Vlaanderen hun namen gedenken.⁹⁷ Volksvertegenwoordiger Van de Perre, die in Honfleur vele vlaamsgezinde militairen ontving, heeft ze zeker niet gekalmeerd. Hij vond dat de passiviteit waarmee ze zich door officieren voor moffen en verraders lieten schelden, bewees dat we een laf volk zijn, ten ondergang gedoemd; alleen revolutie zou de Vlaamse Beweging kunnen redden.⁹⁸

Vermoedelijk op 26 augustus werd dan de vergadering van het kernkabinet gehouden in aanwezigheid van De Ceuninck. Niet alleen - of niet zozeer - om taalmaatregelen uit te werken, als wel om het flamingantisme te onderdrukken. Renkin, die in 1896 met de steun van de flaminganten tot volksvertegenwoordiger van Brussel gekozen was, had twee nota's klaargemaakt. De eerste begon heel mooi: Van de Vyvere had gelijk, de grieven moesten hersteld worden, het ministerie moest het voorbeeld geven en enkele schuldige officieren voorbeeldig straffen. Maar na die *captatio benevolentiae* kwam hij tot de kern van de zaak: de beroering moest onderdrukt worden, de geheime legerorganisatie uitgeroeid, de agitators gepakt, de flamingantische bladen verboden aan het front - en ook *L'Opinion Wallonne*. De tweede nota was nog fraaier. Aalmoezenier Van der Meulen moest officieel gestraft worden, de administratieve verplaatsing volstond niet, en dat de overtredingen van de taalwet ook niet bestraft waren, had daar niets mee te maken. In zijn dossier had Renkin klachten zitten van een Waalse luitenant en een adjudant over het flamingantisme van aalmoezeniers en brankardiers waartegen de officieren niet durfden optreden. Het werd tijd om dat van hogerhand te doen.⁹⁹ Inderdaad waren de aalmoezeniers, zoals de soldaten, voor bijna 80% Vlamingen en namen vele brankardiers - priesters, seminaristen en onderwijzers - deel aan de frontbeweging.

Op 28 augustus verscheen een dagorder van De Ceuninck met gedetailleerde instructies voor de toepassing van de taalwet. Hij herinnerde ook aan de uitnodiging van zijn voorganger aan de officieren om de taal te leren van de soldaten waarmee ze omgingen, taal die ze na drie jaar oorlog toch moesten kennen. Er zou rekening worden gehouden met die kennis voor de bevordering tot de lagere graden.¹⁰⁰ Slapper kon het niet, terwijl nog op 31 augustus volgens cijfers van de Broqueville bijna 2/3 van de Waalse

oversten geen gebenedijd woord Nederlands verstonden.¹⁰¹ En dat terwijl sinds 1916, tengevolge van het wantrouwen tegen de vlaamsgezinden, het Waalse aandeel in het lagere kader ongetwijfeld opnieuw versterkt was.

De volgende dag, 29 augustus, een nieuw dagorder: ‘den abt Van der Meulen’ werd afgezet als adjunkt-aalmoezener en al wie ‘ziekelijke hitzingen tracht te wekken’ om rechten voor de Vlamingen te bekommen, werd bedreigd met straffen.¹⁰² Dit faktum van De Ceuninck moest driemaal aan de troepen worden voorgelezen; in sommige eenheden ontstond er gejouw. De vervolging van Vlaamse aalmoezeners en brankardiers door Waalse officieren, die geen Nederlands moesten leren voor verdere promotie, was open verklaard.

Niet alleen tegen hen trouwens. Volgens Ernest Claes was de veroordeling van Van der Meulen het begin van een schrikbewind, zijn korrespondentie en die van Bernaerts (beiden achter het front) werd gecensureerd. ‘t Regent straffen op de voorlinie, degradaties, vermaningen, etc. etc.’ Bij het vertrek van Van der Meulen die was overgeplaatst naar Cézembre als brankardier, waren de soldaten bij ‘duizenden’ weggelopen uit hun kantonnementen om hem te groeten. Zijn broer, officier-arts, zat in de gevangenis.¹⁰³

Van de Vyvere protesteerde op 1 september bij De Ceuninck dat zijn stuk alle vlaamsgezinden zou doen vervolgen. Hij vroeg ‘nog eens’ mededeling van volledige inlichtingen over alle tucht- en strafmaatregelen in verband met de Vlaamse kwestie.¹⁰⁴ M.-E. Belpaire schreef aan de koning en noemde de ruchtbaarheid die aan de repressiemaatregelen tegen Van der Meulen gegeven was ‘une maladresse fort regrettable’, temeer omdat ze van de deken van Ieper vernam dat ook tegen Verschaeve publiek zou worden opgetreden. ‘Que dira-t-on de la parole que V.M. a bien voulu me donner, si elle est suivie d'actes semblables?’¹⁰⁵ Helleputte stuurde aan De Ceuninck een zeer uitvoerige en scherpe nota over al de plagerijen die de vlaamsgezinden sinds drie jaar in het leger ondervonden; we kunnen vermoeden dat het agressieve stuk het werk was van zijn sekretaris Sap. Kopie ging vermoedelijk naar de koning, want hij noemde het zijn plicht ‘en haut lieu’ te melden ‘que les actes que posent en ce moment ceux qui dirigent la persécution antiflamande à l'armée ont une portée d'une gravité extrême et dangereuse pour l'avenir du pays. Le moment est d'importance décisive’. Hij citeerde hatelijke uitspraken van officieren, waaronder een van generaal Bernheim

dat hij de Vlaamse kwestie zou oplossen door het fusilleren van enkele honderden intellectuelen, aalmoezeniers en brankardiers. Grote verontwaardiging was gewekt doordat de Franse regering, op verzoek van een Belgisch minister, aan alle prefekten en onderprefekten had opgedragen te zoeken naar flamingantische daders van een complot tegen de koning. Hij vernam dat gestrafte soldaten werden gevierd door hun kameraden en dat er betogingen gehouden waren. Hij deelde het strooibiljet mee waarin de frontleiding de tussenkomst van de koning bij Belpaire afwees en schreef dat ook die van een minister (Van de Vyvere) geen baat had kunnen brengen. De Vlamingen van het front weigerden nog bescherming of herstel te vragen voor de individuele gestraften, maar eisten het recht waarvoor de geallieerden heetten te strijden.¹⁰⁶ *Vrij België* nam op 7 en op 14 september de ministeriële maatregelen op de korrel in ongewoon scherpe bewoordingen.

Korporaal Leuridan noteerde rond 12 september in zijn dagboek dat de plechtige aanstelling van officieren nu in de twee talen gebeurde, dat plots overal in de loopgraven Nederlandse opschriften verschenen, maar dat degenen die dat geëist hadden, als muiters naar Cézembre werden gestuurd. Soldaten verlieten in groep de kerk bij de aanvang van een Frans sermoen, manifesteerden op straat met geskandeerde leuzen en brachten opschriften met hun eisen aan.¹⁰⁷

De Ceuninck antwoordde met weer een nieuwe cirkulaire van 15 september, die ter kennis van de troepen moest worden gebracht. De soldaten hadden het recht te verlangen dat hun oversten met hen hun moedertaal gebruikten, en alle oversten dienden dus zohaast mogelijk de nodige inspanning te leveren om een ‘voldoende kennis’ daarvan te verwerven. De officieren moesten hun ondergeschikten die taal helpen aanleren door zich met hen daarin te onderhouden. De ontwikkelde soldaten zullen begrijpen dat in het leger geen politieke propaganda kan geduld worden nu. De ‘propagandisten van alles omverwerpende gedachten’ waren medeplichtigen van de Duitse verdrukker.¹⁰⁸ De volgende dag verscheen een ministeriële beslissing voor de officieren alleen. Die begon mooi met aan de oversten op te leggen erover te waken dat luitenants en kapiteins Nederlands kenden, maar zette dan een achterpoort open door hun op te dragen om ervoor te zorgen dat, eventueel door overplaatsingen, in elke compagnie of overeenkomstige eenheid toch tenminste één luitenant of onderluitenant Nederlands zou kennen. ‘Les discussions

sur la question flamande et surtout sur la séparation administrative doivent être proscrites des milieux militaires.’¹⁰⁹ *Vrij België* repliceerde op 21 september dat alleen afzonderlijke Vlaamse en Waalse eenheden konden voldoen; de tijd van de lapmiddelen was voorbij en algemene tweetaligheid voor officieren en onderofficieren een utopie.

Nog op 15 september had volksvertegenwoordiger Van de Perre een vervelende parlementaire vraag gesteld. Hij wees erop dat Vlaamse militairen die weigerden onwettige eentalig-Franse identiteitskaarten te ondertekenen, gestraft en zelfs gedegradeerd waren onder voorwendsel dat ze Frans verstonden. Zou de minister willen bevestigen dat Vlamingen hun grondwettelijke rechten niet verliezen wanneer ze Frans kennen? En wil hij me medelen welke maatregelen tot eerherstel hij genomen heeft en welke sancties tegen de schuldige oversten?¹¹⁰

In september-oktober ging het dan voort met cirkulaires waarbij instructies werden gegeven voor controle op het taalgebruik en waarin rapporten erover werden gevraagd.¹¹¹

De geest van de vervolging kunnen we leren kennen uit een heel uitvoerig ‘Rapport sur la question flamande à l’armée’ vanwege de Militaire Veiligheidsdienst, ongedateerd, maar dat rond half september werd besproken in de ministerraad.¹¹² De inzijseling van gevaarlijke flamingantische propaganda in het leger was het eerst gebleken rond oktober 1916 uit brieven van soldaten aan Mw. Hullebroeck, ‘une propagandiste très active aux mains de M. le Député Van Cauwelaert. Celui-ci serait occupé à former un dossier des soi-disants griefs’ (wat juist was). Twee propagandisten waren bekend. Van onderluitenant Rombouts was een brief van april 1917 onderschept, die aanleiding had gegeven tot een onderzoek tegen hem. Hij had een artikel naar *Vrij België* gestuurd dat ‘constitue une profession de foi incompatible avec le sentiment d’un patriote et surtout d’un officier (création de régiments des deux races, excuse des chefs flamingants ayant accepté l’université des Allemands)’. Ondanks de opgelopen sanctie had hij einde juli gerecidiveerd in een brief aan *Vrij België*. Onderluitenant Van Severen was een strijdend flamingant; uit twee brieven van 27 juli bleek dat hij op de hoogte was van de verspreiding van de Open Brief aan de koning en hij werd in het bezit gevonden van een tekst van de ‘activiste acharné’ Cyriel Verschaeve.

In geheime vergaderingen wordt aan de soldaten gezegd dat ze het recht hebben niet te gehoorzamen aan Franse bevelen. Het stuk

besloot: ‘Il n'y a pas de distinction nette entre activistes et passivistes... On a prôné la révolution, en alléguant sa légitimité, et on a incité le soldat à l'insubordination envers ses chefs! Voilà le résultat. Au point de vue de la valeur de notre armée, il est désastreux. Au point de vue de l'Etat, il menace son unité.’

De vraag is nu, wie voor deze Veiligheidsdienst verantwoordelijk was. De wet van 11 oktober 1916 waarbij hij werd opgericht, laat er geen twijfel over. In het veldleger zou de dienst worden geleid door een officier die werd benoemd door het hoofd van de generale staf (dit was een vertrouwensman van de koning-opperbevelhebber) en die onder diens onmiddellijk bevel zou staan. In de rest van het leger zou hij worden geleid door een officier die door de koning benoemd en ontslagen werd; ook alle kommissarissen en inspektors werden door de koning benoemd en ontslagen. De eenvoudige agenten werden benoemd door de minister van Oorlog. (Gezien de verhouding tussen Albert en de Broqueville voor wat het leger betreft, zal dat geen verschil gemaakt hebben). Tot nader bewijs moeten we dus veronderstellen dat de Militaire Veiligheidsdienst een persoonlijk instrument was van koning Albert en dat deze zijn opvattingen deelde en zijn optreden niet alleen goedkeurde, maar het bevolen had en bleef bevelen.

Er is meer. Op 22 oktober antwoordde De Ceuninck eindelijk op de parlementaire vraag van Van de Perre betreffende de bestraffing van Vlaamse militairen die geweigerd hadden onwettige stukken te ondertekenen. We kunnen ons niet voorstellen dat de generaal over dat politiek en juridisch probleem zijn licht niet zou hebben opgestoken ‘en haut lieu’; hij had er meer dan een maand tijd voor genomen. Het antwoord was van aard om Felix Timmermans gelijk te geven, die wel ‘e Vloms keuningeske’ zou willen: de onwilligheid van franskende ontwikkelde om franstalige formulieren in te vullen, werd terecht bestraft.¹¹³ Tengevolge van zulke publieke ministeriële aanmoediging om maar verder de vlaamsgezinden te straffen die de toepassing eisten van wet en reglementen, deden zich natuurlijk herhaaldelijk soortgelijke incidenten voor. Van de Perre bleef tijdens de volgende maanden telkens nieuwe vragen daaromtrent stellen en kreeg telkens een soortgelijk antwoord.¹¹⁴ Ik zie niet in hoe dit anders kan worden verklaard dan als de uitdrukking van de vaste wil van koning Albert.

De uitvoering van de taalvoorschriften was dan navenant. ‘In de kampen wordt met dat alles geen rekening gehouden; aan 't front

gaat het enigszins beter onder de aanhoudende drukking der heersende blauwvoeterie', meldde Michiel Bulckaert op 10 oktober 1917. In Auvours, het grootste doorgangskamp voor zieke en gekwetste soldaten, bleef alles Frans, behalve de vertaling van een klein deel der dagorders. Maar om de tweetaligheid te bevorderen, 'dagelijks theorieën van Vlaams aan de Walen, van Frans aan de Vlamingen. Aan de jongens die met moeite kunnen Vlaams lezen en schrijven, wordt Frans ingepompt'¹¹⁵.

De gevolgen van dat alles waren dubbel. Aan de ene kant waren sommigen tevreden omdat er toch wat verbeterde, zoals Hendrik Heyman en Fritz Francken.¹¹⁶ De frontleiding daarentegen nam openlijk de radikale stellingen in waarnaar velen sinds een jaar waren geëvolueerd. In oktober 1917 verspreidde ze een vlugschrift *Vlaanderen's dageraad aan den IJzer*, dat was opgesteld door De Pillecyn en Borginon. Het was haar programma voor de na-oorlog: zelfbestuur in een België op federale grondslag, geen bestraffing van activisten 'waarvoor een heel leven van integriteit getuigt', geen bondgenootschap met vreemde mogendheden. Wij staan verder dan *Vrij België*. We zullen onze strijd houden buiten de partijpolitiek.¹¹⁷ Het was een duidelijke aankondiging van de latere Frontpartij.

Toch was er nog geen breuk met Van Cauwelaert. Midden augustus had Borginon rondverteld dat het met diens invloed gedaan was, zelfs bij zijn aanbidders de aalmoezeniers. Toen die dat een maand later te horen kreeg, schreef hij naar Ernest Claes om ingelicht te worden. Hij kreeg drie antwoorden, van Claes zelf, van Bernaerts en van De Beuckelaere, die eenstemmig meldden dat hij geen invloed had bij gebrek aan contact, maar het volle vertrouwen genoot.¹¹⁸ Door de onbeperkte duikbotenoorlog sinds 1 februari 1917 waren de verbindingen vanuit Nederland met Engeland, en zoveel temeer met Frankrijk, erg gehinderd. Een brief had een maand nodig naar het front, *Vrij België* was verouderd vooraleer het aankwam en van april af werd het voortdurend achtergehouden door de censuur. Juist de nummers met scherpe artikels bereikten nooit de soldaten, De Beuckelaere had niet geweten dat Van Cauwelaert achter hen stond inzake de legerindeling en Van der Meulen. Voortaan zou Van Cauwelaert bepaalde artikels of nummers in het geheim bezorgen om ze ter plaatse te doen verspreiden of eventueel te vermenigvuldigen. De Beuckelaere noemde 'in zijn persoonlijke naam' Van Cauwelaert 'onze redder' onder wiens leiding de fronters na de oorlog 60.000 soldaten zouden stellen. Bernaerts had bij velen 'uitdrukkelijk de vraag

gesteld of gij nog aanzien werd als de leider der Vlaamse Beweging? Het klonk volmondig *ja* van aalmoezeniers, brankardiers en soldaten’.

Hoe moeten we dat rijmen met twee andere brieven die een heel andere klok luidden? Op 24 augustus had Borginon, toen hij aan Van Cauwelaert documenten stuurde over de frontbeweging, erbij gevoegd dat er veel ontevredenheid was over hem en *Vrij België*, die ze slap aan de regering zagen hangen, aarzelen en talmen. Ze voelden zich bedrogen: ‘*Vrij België* heeft ’t aktivisme zolang afgeschilderd als de onbezonnenheid van enige dwazen en schreeuwers, tot het tenslotte, voor iedereen een bliksemslag, bleek dat een belangrijke fraktie der onzen eraan meedoet.’¹¹⁹

Vermoedelijk in het begin van september had Claes zelf gemeld: ‘De campagne tegen u gevoerd door de aktivisten in Vlaanderen en Holland, de verdachtmaking als zoudt ge u verkocht hebben aan de regering, als zoudt gij de veroordeling gevraagd hebben van sommige flaminganten en de regering gesteund hebben in hare tegenwoordige Vlaamse politiek - heeft natuurlijk vruchten gedragen.’ Maar die indruk zou weer weg geweest zijn. De cirkulaire van minister De Ceuninck over het taalgebruik (van 28 augustus?) noemde Claes in dezelfde ongedateerde brief ‘mooi, maar de uitslag is nul, meer dan nul’¹²⁰.

Als we nu die teksten vergelijken, moeten we twee konklusies trekken. Ten eerste, dat de drie brieven van 8 tot 11 oktober wat teveel stroop aan de baard van ‘onze redder’ smeerden. Maar ook ten tweede, dat zes weken na de ongunstige brieven de waardering voor Van Cauwelaert opnieuw gestegen was, vermoedelijk omdat de taalmaatregelen uitwerking begonnen te krijgen. De soldaten stelden vast dat het toch wel iets uithaalde om zoals Van Cauwelaert en samen met hem te eisen en te protesteren.

4. Vlaanderen onafhankelijk

In het najaar van 1917 naderde de vierde oorlogswinter. Dat de Verenigde Staten op 6 april 1917 in de oorlog waren getreden, had nog geen voelbare uitwerking op het front. Daarentegen was Rusland sinds maart volop in ontbinding en grepen daar begin november de kommunisten de macht. Al op 11 november besliste de Duitse generale staf om, dank zij het uitvallen van het oostfront, in het westen een beslissend offensief te voeren in het voorjaar. De Duitse

legerleiding rekende op een totale overwinning; de regering was niet zo optimistisch maar hoopte toch op een vrede die haar een sterke greep op België zou laten. Bij onze soldaten, vluchtelingen, burgers in het bezette en uitgeplunderde land, krijgsgevangenen en geïnterneerden groeide de oorlogsmoeheid.

Zelfs de leden van de Raad van Vlaanderen waren niet gelukkig, ondanks de voor hen gunstige oorlogstoestand en hun comfortabele financiële situatie.¹²¹ In de zomer van 1917 waren ze hoe langer hoe dieper weggezonden in steriele discussies over hetgeen er na de oorlog zou moeten gebeuren, over de straffen die nu aan tegenstanders moesten opgelegd worden, over onderlinge verwijten de slippen van de Duitsers te dragen (en iedereen had gelijk, want de Unionisten voerden de politiek van de *Politische Abteilung* en de Jong-Vlamingen die van de legerkringen en de alduitsers). Ze wisten heel goed dat ze marionetten van de bezetter waren, dat ze een nieuw bureau moesten kiezen wanneer en hoe die dat verlangde (namelijk in oktober 1917); dat er nauwelijks acht werd geslagen op hun jammerklachten over de deportaties van arbeiders die hen nog méér gehaat maakten. In oktober hielden ze zich bezig met de vraag hoe ze zich zouden kunnen meester maken van de gemeentebesturen. De Duitsers moesten hun die maar overgeven met militair geweld. Maar die antwoordden telkens: kunnen jullie die besturen drijvend houden als het personeel in staking gaat? En nog op 7 juni 1918 zou Claus in de Raad zeggen dat de administratieve scheiding wel was geproklameerd, maar niet doorgevoerd! In november 1917 hield de Raad zich bezig met de annexatie van zoveel mogelijk Waalse taalgrensgemeenten bij Vlaanderen.

In dezelfde maand kreeg de Raad van Vlaanderen bevel om zich aan verkiezingen te onderwerpen. De Duitse overheden wilden kunnen staande houden dat hun *Flamenpolitik* een reële basis had, tegenover de Geallieerden natuurlijk, maar ook tegenover de oppositie in eigen land die terecht stelde dat het vasthouden aan België de vrede in de weg stond. Het isolement van de activisten temidden van het Vlaamse volk was zo opvallend, dat verscheidene Duitse documenten uit 1917 signaleren hoe Duitse officieren en ambtenaren hen verraders van hun koning en hun land noemden. Zo deden in 1918 ook de socialistische Rijksdagleden Bernstein, Haase en anderen.¹²²

De Raad was allesbehalve entoesiast over het bevel om verkiezingen te houden. Hij hoopte op 15.000 aanhangers, een optimist sprak van 20.000. Eerst was er sprake van kiezerslijsten aan te leggen, waarop

degenen die verklaarden de politiek van de Raad bij te treden, zouden worden ingeschreven. Dat bleek ondoenlijk en er werd besloten om over het hele land volksvergaderingen te beleggen voor de aanhangers, waarop telkens een voorgelezen lijst van kandidaten zou worden toegejuicht. Vooraleer uiteen te gaan, riep de Raad op 22 december de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit en stelde een Kommissie van Gevolmachtigden aan met 9 leden. De Duitse kanselier verbood de publikatie van het manifest omdat het vredesonderhandelingen zou uitsluiten en liet alleen een verklaring van autonomie toe. De Duitse instanties te Brussel eisten ook dat aan de Kommissie nog twee met name genoemde katholieke leden zouden toegevoegd worden en de Raad haastte zich om die te ‘verkiezen’.

Op 20 januari begon de ‘volksraadpleging’ met een meeting te Brussel waarop het vrije Vlaanderen werd geproklameerd. In de loop van de volgende weken werden er tientallen gehouden. In Gent op 27 januari gebeurde het met een optocht naar de Vrijdagmarkt. ‘Grote scharen studenten en professoren, rektor en senaat’ van de universiteit stapten erin op met de ‘vader van de beweging’ Domela Nieuwenhuis.¹²³ (Waarom was Gent na de oorlog zo tegen een Vlaamse universiteit?). De 3e februari werd in Antwerpen de optocht uitgejouwd en aangevallen door tegenstanders die massaal waren opgekomen; onder andere zou Ary Delen daarom meer dan drie maanden door de Duitsers worden gevangen gezet.¹²⁴

Op 8 februari werden Borms en Tack te Brussel op last van het Hof van Beroep gearresteerd, op grond van de wet van april 1917, wegens hun aandeel in de uitroeping van Vlaanderens onafhankelijkheid. Ze werden door de bezetter op vrije voeten gesteld. De Kommissie der Gevolmachtigen vroeg daarop aan de Verwaltungschef, eerst mondeling en dan schriftelijk, dat enkele schuldige magistraten plus 19 met naam aangeduide personen, waaronder flaminganten als Louis Franck en Maurits Sabbe, naar Duitsland zouden worden gedeporteerd. Het stuk was ondertekend door Brijs, Tack, Heuvelmans, Borms, Heynderickx, Verhees, L. Meert, F. Brulez, De Decker, Maesfranckx en Van den Broeck. Zes personen werden inderdaad gedeporteerd: de drie voorzitters van het Hof van Beroep, plus Franck en uit Gent schepenen De Weerdts en burgemeester Braun. Heel de Belgische magistratuur en de balie gingen daarop in staking tot aan de bevrijding van het land.¹²⁵

De uitwerking op de ‘volksraadpleging’ is licht te raden. In Mechelen en Tienen werd ze met geweld belet door de tegenstanders.

Op 24 februari maakten de Duitsers er een einde aan, uit vrees voor erger.¹²⁶ Volgens zijn eigen cijfers zou de Raad 49.578 sympatizanten verenigd hebben.¹²⁷ We weten dat zulke cijfers altijd fors overdreven worden. En bovendien dat in tal van steden en agglomeraties een aantal meetings achtereenvolgens werden gehouden, grotendeels natuurlijk voor dezelfde getrouwen; ja, dat de aanhangers met gratis vervoer en andere voordelen naar bijeenkomsten in andere steden werden gelokt. Het is dus lang niet zeker dat de verhoopte 15.000 aanhangers gevonden werden.

Antoon Jacob, Marten Rudelsheim en Herman Vos hadden hun ontslag gegeven uit de Raad van Vlaanderen, uit protest tegen zijn proklamatie.¹²⁸ Van achter het front schreef Ernest Claes aan Van Cauwelaert om hem geluk te wensen met de verklaringen van *Vrij België* en het Vlaams-Belgisch Verbond, dat de Raad niemand vertegenwoordigde en dat zijn proklamatie alleen maar aan de oorlogspartij in Duitsland een aanleiding gaf om de strijd voort te zetten. ‘God nog toe, wat een ploerterij... Herinnert ge u nog dat ik u eens vroeg minder hard te zijn voor de activisten? 'k Zou nu het tegenovergestelde willen vragen. Ik begin nu eerst duidelijk te vatten hoe die mensen gewerkt hebben en waar ze willen toe komen. Jef van den Broeck, Raf Verhulst, Van Roy, Borms, - wel, wel, wel.’¹²⁹

In Nederland distantieerde Leo Picard zich door een artikel in de *Nieuwe Courant*: de proklamatie op ‘zondag 20 januari is voor admiraal von Tirpitz en voor ds Domela Nieuwenhuis Nyegaard een grote zegedag geweest’. En over Leo Meert die zegde dat Vlaanderen noch Duits noch Frans wou zijn: ‘Men behoeft dergelijke frazes niet voor politieke leugens te houden; zij kunnen ook politieke nonsens zijn, maar het lijdt niet de minste twijfel, dat de *werkelijke* leiders van het aktivisme toch niet zo dom zijn dat zij zich de Vlaamse staat anders zouden denken dan onder Duitse bezetting en Duitse voogdij, althans nog voor lange jaren na de vrede.’¹³⁰

De tweede Raad van Vlaanderen was inderdaad, zoals de eerste, niet zozeer een speelbal van de Duitse burgerlijke regering, als van de nog veel meer extremistische leger- en vlootkringen en van al wat aanstuurde op de oorlog tot de totale overwinning. Goeverneurgeneraal von Falkenhausen hoorde daar zowel bij als zijn voorganger von Bissing, die op 18 maart 1917 overleden was. Maar ondanks al die drukking zouden de opeenvolgende kanseliers en ministers

van Buitenlandse Zaken nooit de geproklameerde ‘zelfstandigheid’ van Vlaanderen erkennen, om de vrede niet onmogelijk te maken.

De aanhouding van Borms en Tack kon weer niet anders dan de 94 ‘gekozenen’ van de tweede raad, onder voorzitterschap van Prof. Willem De Vreese, radikalizeren. Niet alleen hun werk, maar hun leven hing af van een Duitse overwinning en een vernietiging van België. Op 28 maart 1918 beslisten ze met 44 stemmen tegen 24 dat de naam België moest verdwijnen. Een week tevoren was het grote Duitse offensief in Frankrijk begonnen.

5. De laatste loodjes wegen het zwaarst

Van Cauwelaert bleef intussen onverstoort voortwerken aan zijn dubbele opzet: een flamingantische macht opbouwen die zou gereed staan bij de bevrijding, en de regering murw maken voor de erkenning van België's tweeledigheid en Vlaanderens eentaligheid. Hij wist dat Pouillet gelijk had toen die hem al in oktober 1916 had geschreven dat alleen de steun van de regering zou toelaten om onmiddellijk na de oorlog de antivlaamse reactie tegen het aktivisme te overwinnen.¹³¹ Daarom trachtte hij telkens opnieuw haar tot verklaringen of daden te brengen die haar zouden binden voor de na-oorlog. Maar het was natuurlijk niet dat argument dat hij bij haar inriep. Hij liet niet af haar te bezweren om ‘aan de vijand geen schuilhoeken te laten voor het bezigen van zijn politieke oorlogsmachiënen’ na de oorlog. Voor het behoud van zijn hervormingen zou de vijand ingeval van een vrede door overleg, ‘men make zich geen illusie - steun vinden bij een niet onaanzienlijk gedeelte van ons volk zelf’. En ingeval van een Duitse nederlaag zou het verdwijnen van zijn hervormingen ‘weemoed’ achterlaten bij een deel van het volk. Waarom sloeg de regering hun dat wapen niet uit de hand?¹³² Hij die zelf zozeer dacht op lange termijn, kon niet begrijpen dat de regering niet eens dacht aan dat na-oorlogs probleem.

Al heeft hij haar niet kunnen overtuigen, wel heeft hij individuele ministers die al vlaamsgezind waren, kunnen radikalizeren: Helleputte, Van de Vyvere, Pouillet. Hij zorgde voor de organisatie onder de vluchtelingen in Nederland van de kristelijke vakbeweging en wist haar leiders achter zich te scharen als een steunpunt voor de Vlaamse aktie na de oorlog.¹³³ Hij bouwde dus aan de Vlaamse politieke

macht waarmee hij, na 15 jaar strijd, de officiële vernederlandsing van Vlaanderen zou afdwingen.

Zijn hoop om toch iets te bekomen van de regering-de Broqueville, putte Van Cauwelaert vooral uit de zwakke politieke positie van de premier, die bedreigd werd door de groep Renkin-Hymans-Patris. Op 27 oktober 1917 trachtte hij ‘alle Vlamingen’ te mobilizeren om de Broqueville onder druk te zetten en dacht hij aan een nieuwe reis naar Le Havre.¹³⁴ Op 20 november liet hij de koning weten: ‘Een ministerie Renkin, Hymans of van eender ander vertegenwoordiger van het verfranste Belgische stelsel zullen wij ons genoodzaakt zien, met alle kracht te bestrijden.’ We hebben een regering nodig die de kulturele zelfstandigheid van Vlaanderen erkent; indien er verandering komt, is Van de Vyvere de beste premier.¹³⁵ Aan Sap schreef hij op dezelfde dag: we moeten onze slag slaan.¹³⁶

Onmiddellijk daarop moest hij zijn illuzies aangaande de Broqueville laten varen. Deze had de tekst van een toespraak gepubliceerd, waarin hij uitweidde over de historische tweetaligheid van Vlaanderen. ‘Moge hij vervangen worden door iemand die beter de toekomst van het land weet te verzekeren’, raadde Van Cauwelaert de koning aan¹³⁷, en in *Vrij België* noemde hij onze ministers ‘huns ondanks medewerkers aan de bestuurlijke scheiding’¹³⁸. Sap hield hem op de hoogte van de politieke toestand in Le Havre, waar de Broqueville wankelde als minister van Buitenlandse Zaken omwille van mislukte Belgisch-Duitse vredespeilingen, en waar de vlaamsgezinden weigerden hem te steunen: ‘Echt plezant! Neuray verdedigt nu Broqueville tegen Renkin en Patris.’¹³⁹ Blijkbaar om weer steun te krijgen van Vlaamse kant, dacht de Broqueville nu aan de oprichting van een kommissie om het Vlaamse vraagstuk te bestuderen¹⁴⁰, hoewel hij de herhaalde verzoeken daarom van Van Cauwelaert en Van de Perre telkens had genegeerd of uitdrukkelijk afgewezen.

Op 1 januari 1918 werd de Broqueville aan Buitenlandse Zaken inderdaad opgevolgd door Hymans. Zelf kreeg hij een nieuw departement: Nationaal Herstel. Een tweede socialist werd in de regering opgenomen, zonder portefeuille, namelijk de franstalige Brusselaar Emile Brunet; de Vlaamse positie werd daardoor alweer verzwakt. ‘Wat zegt u van ons ministerie?’ vroeg Van de Perre. ‘Terwijl onze jongens hier bevroren van koude - de temperatuur was 8 onder 0, en onze soldaatjes liepen met een katoenen broekje, zonder onderbroek - moeten er meer en meer ambities voldaan worden à 50

tot 60 duizend franks 's jaars + auto enz. 't Is effenaf schande! Wat gewetenloosheid.'¹⁴¹

In *Vrij België* van 4 januari verschenen twee grote politieke artikels. Het eerste vroeg Vlaamse en Waalse legereenheden. Het beschreef uitvoerig de vervolging van de vlaamsgezinden in het leger: 'Wanneer Vlaamse militairen alleen maar de toepassing van taalwet of ministeriële taalvoorschriften vragen, worden ze onbarmhartig gestraft; terwijl de overtreders van diezelfde taalwet en taalvoorschriften maar steeds verschoond blijven.' Het tweede artikel was getiteld: 'Zijn vlaamsonkundige ministers bevoegd voor hun ambt?' Het noemde hen 'niet in staat om de belangen van ons volk naar behoren te behartigen, zij zijn een belediging voor ons Vlaamse volksgevoel en een gevaar voor het land'. (Hoste zal zich omgedraaid hebben in zijn graf toen in 1972 zijn eigen *Laatste Nieuws*, evenals de *Volksgazet*, geen bezwaar had tegen een nederlandsoukundige eersteminister).

Vrij België was met deze artikels al aan het werken met het oog op de volgende regeringskrisis, die Van Cauwelaert verwachtte. Op 23 januari, de dag nadat de onafhankelijkheidsproklamatie van de Raad van Vlaanderen Le Havre bereikt had, vroeg Van de Vyvere hem naar Frankrijk over te steken. Niet om beloften voor de na-oorlog te bekomen, dat was onmogelijk, maar wel 'aanzie ik de verwezenlijking der Vlaamse eenheden in het leger als zeker en nabij', en Van Cauwelaert moest de katolieke Vlaamse aktie komen leiden.¹⁴² Van zijn kant vroeg die om de regering te verlaten als ze niet te bekeren was.¹⁴³ De wankelende Broqueville begon het programma van Van Cauwelaert ernstig te nemen: eentaligheid van Vlaanderen, administratieve splitsing van de ministeries, Vlaamse en Waalse legereenheden. Wat dat laatste betreft, 'hij heeft aan de minister van Oorlog gevraagd Vlaamse en Waalse bataljons in te richten'¹⁴⁴.

Dat alles gebeurde onder de toenemende druk van de soldaten, die zich sinds de herfst van 1917 was gaan uiten in nachtelijke 'vliegtochten' en tenslotte in manifestaties overdag. 'Alle drie, vier weken, vond men, bij 't opstaan 's morgens in d'een of andere inlegering... opschriften, met krijt of teer in grote letters op muren en barakken', waarin Vlaamse regimenten en zelfbestuur werden geëist. Het kwam zelfs 'alle drie, vier maanden' tot optochten bij klaarlichte dag waarin honderden soldaten die leuzen skandeerden, 'en ten laatste op dezelfde dag en dezelfde uren in de zes legerafdelingen tegelijk'¹⁴⁵.

De frontorganisatie trachtte daardoor koning en regering te imponeren en te dwingen tot toegevingen, onder de bedreiging dat ze anders niet zou laten begaan bij de terugkeer in het bevrijde land.

Begin januari 1918 stuurde ze een brief ‘Aan Zijne Excellentie Baron de Broqueville, Kabinetshoofd’, waarvan ze kopieën bezorgde aan een aantal politici.¹⁴⁶ Het regeringsvoornemen van een onderzoekskommissie heette daarin waarschijnlijk weer boerenbedrog. De tweetaligheid heeft uitgediend. Wat wij nodig hebben is drievoudig: herinrichting van het rechtswezen; inrichting van een volledig Vlaams onderwijs; ‘een Vlaams leger... de indeling in Vlaamse en Waalse regimenten... nu’.

‘Die drie zoëven aangehaalde punten zijn zoveel praktische uitingen van een zelfde grondgedachte: ZELFSTANDIGHEID.’ Wij willen zelfbestuur, met gemeenschappelijk o.a. Buitenlandse Zaken. Hierin worden wij gesteund door aanzienlijke Waalse groepen.

Onder punt twee, het onderwijs, kwam een uitweiding voor betreffende de universiteit van Gent. ‘Nu de bezettende macht, gedreven door inzichten aan de oprechtheid en onbaatzuchtigheid derwelke geen Vlaming zich vergaapt, deze hervorming verwezenlijkte, welke ons de Belgische regering met goedwil en bekrompenheid ontzegd heeft, gaat het niet op, 't gedane werk zomaar neer te halen. Dat vele benoemingen moeten ingetrokken, weten wij allen, maar wij zullen wel weten te verhinderen dat tegen de Vlaamse hogeschool, nu zij er is, afbreuk worde gepoogd.’

De drie punten gaven de opdracht weer die aan de kommissie moest worden toevertrouwd. Wat haar samenstelling betrof, niet ‘de bezoldigde dagbladschrijvers van *Het Vaderland*, minder nog een Dr. Leo Van Puyvelde die door de algemeenheid der onzen aanzien wordt als een verrader van zijn volk, noch zelfs een paar oude juffrouwen’, met verdiensten maar die de mening van de Vlaamse schaar niet kennen. Van de Perre, Van Cauwelaert, Laporta, die helaas te ziek is, en een direkte vertegenwoordiging van het front moeten erin zetelen. We hopen dat uw regering zal helpen helen wat ze verknoeid heeft.

Tijdens de volgende maanden, zolang de kommissie in de aktualiteit bleef, zouden de fronters deze eisen betreffende haar samenstelling herhalen, ook in *Ons Vaderland*, en nader precizeren dat aan franstalige kant de wallinganten van *L'Opinion Wallonne* moesten vertegenwoordigd zijn, dus de groep rond Colleye-De Weerd.¹⁴⁷ De geschiedschrijving heeft tot nu toe geen enkele aandacht besteed

aan de wallingantische invloed op de groei van de eis tot zelfbestuur aan het front, namelijk door de evolutie van de groep Colleye van frankofoon imperialisme naar Waals federalisme. Daels, Borginon en anderen namen contact met Colleye. *L'Opinion Wallonne* en *Ons Vlaanderen* steunden elkaar.¹⁴⁸ Ook in Verschaeves *Cathechismus der Vlaamsche Beweging* van maart 1918 werd de leefbaarheid van een federaal België als volgt verantwoord: ‘Hartelijk kunnen Vlamingen en Walen in bond treden, daar toch beider hart in oproer geraakte tegen de staat, die ze aan hetzelfde bestuur, dezelfde wetgeving, hetzelfde dit en dat wilde binden.’¹⁴⁹

Op 14 januari vroeg koning Albert aan Poulet dat ‘de Vlaamse ministers’ een tekst voor een koninklijke proklamatie zouden opstellen - blijkbaar een antwoord aan de soldaten. Poulet antwoordde dat ze niets zou baten indien er geen precieze beloften in stonden en dat ze reacties van de andere kant zou uitlokken indien er wel in voorkwamen.¹⁵⁰ Dat had de koning er blijkbaar niet voor over. Er waren nog andere pacifikatiemiddelen.

Op 11 januari waren Lode De Boninge, Gaspard André en Jef Lysens gepakt bij het plakken van biljetten als: Vlaams in Vlaanderen - Vlamingen eis uw rechten - Weg met de *XXe Siècle* - Camarades Wallons, exigez avec nous des régiments flamands et wallons. Ze werden voor de krijgsraad gedaagd op beschuldiging van aanslag tegen de veiligheid van de staat. (Enkele dagen later werden nog drie anderen in beschuldiging gesteld: Antoon Van Gelder, Frans Van der Linden en Armand De Wachter). Nadien werd de aanklacht herleid tot de verspreiding van demoraliserende geschriften. Telegrammen waarbij advocaat-volksvertegenwoordiger Van Cauwelaert werd opgeroepen voor hun verdediging, werden zonder verwittiging ingehouden door de Veiligheidsdienst, en uitstel werd geweigerd zodat ze geen advocaten van buiten het leger konden bekomen in een zaak waarin tegen hen 20 jaar hechtenis werd gevorderd. Op 20 februari werden ze veroordeeld tot 7 à 10 maanden gevangenisstraf, plus elk 100 frank boete. Bij de behandeling in beroep weigerde het opperbevel aan de burgerlijke advocaten, waaronder Jozef Muls, en aan volksvertegenwoordiger Van de Perre een pas om naar het front te reizen, zodat ze de beschuldigten niet konden bijstaan. Op 16 maart werden twee van hen verwezen tot zes maanden voorwaardelijk, één tot tien maanden onvoorwaardelijk.¹⁵¹

Nog gemakkelijker dan flaminganten te veroordelen tot gevangenisstraf, was het hen naar de tuchtkompagnie te sturen waar ze als

slaven behandeld werden. Daartoe moesten er zelfs geen bewijzen worden voorgebracht en daar kraaide geen haan over.¹⁵² En hoe de Militaire Veiligheidsdienst dacht over de strafbaarheid van flamingantisme, weten we al.

Op 22 januari werd de ministerraad bijeengeroepen om 9 uur 's avonds, om de houding te bespreken die moest worden aangenomen tegenover de uitroeping van Vlaanderens zelfstandigheid.¹⁵³ De volgende dag telegrafeerde Van de Vyvere aan Van Cauwelaert dat hij moest protesteren, indien hij niet wilde gelijkgesteld worden met de activisten. Van Cauwelaert antwoordde: heb ik gedaan, maar nu moet de regering handelen: ‘Refusons subir plus longtemps régime actuel de façon passive.’¹⁵⁴ Op 1 februari vergaderde de kroonraad in Houthem van 10 tot 12.30 u. en van 16 tot 18.30 u. Op de achtergrond van alle besprekingen stond de Vlaamse regering die de Duitsers hadden geïnstalleerd (naar gedacht werd) en de onrust in het leger.¹⁵⁵

Helleputte vroeg dat onmiddellijk drie maatregelen zouden worden getroffen: opheffing van het verbod van de studiekringen, beëindiging van de bevoorrechtiging van zekere bladen (‘Les deux premières mesures ont été prises’, heette het verder) en de vorming van Vlaamse eenheden, om te beginnen één regiment met het bevel in het Nederlands. Carton de Wiart verzette zich onmiddellijk in naam van de eenheid van het land, maar verklaarde zich bereid om een wetsontwerp voor te leggen op het taalgebruik bij de militaire rechtspraak. Poulet, die afwezig was wegens ziekte, liet een nota voorlezen voor Vlaamse regimenten. De koning zegde dat de regering een verklaring moest afleggen, maar wierp militaire bezwaren op tegen de vorming van Vlaamse regimenten. Aldus bij voorbaat in het gelijk gesteld, opende De Ceuninck het vuur om het voorstel van Van Cauwelaert tot splitsing per regiment, met overgangsmaatregelen, te vergruizen. Zijn tekst getuigt van een brutale leugenachtigheid.¹⁵⁶

Niets van de grieven was bewezen, alles was op zijn best, en het andere was onmogelijk. Naast mekaar stond in zijn tekst dat, vermits de Vlamingen 80% van de infanterie uitmaakten, de eenheden feitelijk al Vlaams waren; dat geen 1% van de Vlamingen die zich meldden in het leger geen Frans kenden, zodat ze wél onderofficier konden worden; dat de splitsing onmogelijk was omdat er geen Vlaamse onderofficieren en officieren zouden te vinden zijn; dat ze een enorme desorganisatie zou meebrengen door de vereiste

overplaatsingen, dat het bevel ‘évidemment’ in het Frans zou moeten blijven, zelfs ingeval van splitsing; dat eerst de reglementen zouden moeten vertaald worden voor de officieren, ‘ce qui demanderait un temps énorme’.

Van de Vyvere eiste Vlaamse eenheden, maar Hymans vond dat de toestand in het bezette land helemaal niet onrustwekkend was en gaf De Ceuninck gelijk; wel zou er een studiekommissie kunnen komen. Daarvoor was het volgens Helleputte te laat. Vandervelde sprak zich uit tegen veranderingen en een regeringsproklamatie mocht niet alleen de taalkwestie behandelen, maar dan ook het algemeen stemrecht. Renkin kwam tussen tegen een splitsing in eenheden, maar voor een verklaring.

Na de onderbreking sprak de Broqueville langdurig over de beloften die in de regeringsverklaring moesten worden gedaan: een volledige hervorming naar het programma van Van Cauwelaert. Van de tweetaligheid in gerecht, onderwijs en administratie moest worden afgestapt, de ministeriële diensten gesplitst, evenals de legereenheden, en deze laatste onmiddellijk. Van verscheidene kanten kwam weer verzet los en de koning stelde zich nog veel duidelijker tegen Vlaamse eenheden op dan voor de middag, in naam van de rekrutering van de officieren en het gevaar van verdeeldheid in het leger.¹⁵⁷ Tot slot werd beslist dat de Broqueville, Helleputte, Hymans, Van de Vyvere en Vandervelde een ontwerp van regeringsverklaring zouden opstellen.

Het debat bleef dus nog voor weken open, want wat zou er in die verklaring staan? Van alle kanten werd er natuurlijk getracht die komende beslissing te beïnvloeden. Albert en De Ceuninck haastten zich om te bewijzen dat alles in orde was bij de bevordering van officieren.¹⁵⁸ Ze vergaten dat daaruit ook kon besloten worden dat er dus geen bezwaar was tegen een splitsing. Poulet, die sinds begin november 1917 belast was met de censuur, gaf bevel om uitspraken voor Vlaamse en Waalse eenheden toe te laten. Hendrik Heyman, de voorzitter van het A.C.V. die lid was van zijn kabinet, vroeg in een artikel van 24 februari in *Ons Vaderland* de onmiddellijke oprichting van een officiersschool, proeven met Vlaamse eenheden en een officiële commissie die zou onderzoeken hoe de kulturele eigenheid van Vlaanderen zou worden erkend in onderwijs, bestuur, leger en gerecht.¹⁵⁹ Heyman was op Vlaams gebied een trouwe volgeling van Van Cauwelaert, zoals hun korrespondentie aantoont. Op 17 maart publiceerde hij een nieuw pleidooi voor onmiddellijke invoering van

Vlaamse eenheden, ditmaal in het orgaan van de kristelijke vakbeweging *Onze Toekomst*. De vaderlandse Renkin diende over het hoofd heen van de Belgische censuur klacht in bij haar Franse tegenhanger¹⁶⁰, ontbood Heyman en bedreigde hem. Mogelijk op zijn opstoken, protesteerden franstalige syndikalisten tegen de vlaamsgezinde stellingname van het A.C.V. en vroegen het ontslag van Heyman.¹⁶¹

Van Cauwelaert had, ter voorbereiding van zijn vertrek naar Le Havre¹⁶², een landdag van het Vlaams-Belgisch Verbond samengeroepen in Den Haag tegen 4 maart 1918. De landdag keurde het programma goed waarvoor *Vrij België* met alsmear meer nadruk was opgekomen: de officiële erkenning van de eentaligheid van Vlaanderen in onderwijs, gerecht en bestuur, met de aanpassing van de centrale administratie die daarvoor nodig was, en de splitsing van het leger; dat alles heette ‘de waarborg van zijn kulturele zelfstandigheid’. Bij deze beginselen kwamen eisen voor de onmiddellijke uitvoering, alweer degene die Van Cauwelaert al zolang stelde: plechtige beloften, onder meer dat de Gentse universiteit van 1914 niet meer in het Frans zou heropend worden; een kommissie naar het voorbeeld van die van 1856; reorganisatie van het leger, eerherstel voor de gestrafte vlaamsgezinde militairen, opheffing van de politieke censuur. Ook de bijkomende eisen waren in grote hoofdzak afgestemd op de militairen.¹⁶³ In de drie maanden die volgden op Van Cauwelaerts vertrek, wilde het Verbond een grootscheepse propaganda voeren¹⁶⁴, blijkbaar om op de regering te drukken. Van haar kant had de Ligue Patriotique Flamande in Den Haag op 13 februari een meeting belegd tegen de verdeling van het leger, met Terwagne en Du Catillon als sprekers.¹⁶⁵

de Broqueville maande Van Cauwelaert aan om snel over te komen, blijkbaar om de ministers te bepraten (en niet de soldaten, zoals gewoonlijk wordt geschreven). Maar andere krachten in Le Havre, vermoedelijk met medewerking van de Franse gezant Klobukowski¹⁶⁶ en misschien ook met die van Fallon in Den Haag, zorgden ervoor dat het Franse konsulaat een visum voor de overtocht weigerde. Het missen van één konvooi kostte al bijna twee weken; hij kon pas op 23 maart vertrekken.¹⁶⁷

‘Naar aanleiding van het proces De Boninge c.s. werd [door de fronters] een strooibiljet verspreid, waarin de overheid gewaarschuwd werd “dat we geen geweld zoeken, maar ook niet vrezen en dat we geweld zullen breken, en meteen hen die er hun toeverlaat in stelden”.

Hier en daar kwam het tot wilde suggesties. Men kwam zelfs aan de frontleiding voorstellen een aanval op het hoofdkwartier te ondernemen en de koning gevangen te nemen. De frontleiding had geen moeite om het plan af te praten', omdat het Duitse leger ervan zou kunnen profiteren.¹⁶⁸

Op 20 maart werd de nieuwe kroonraad gehouden, in aanwezigheid van de chef van de generale staf.¹⁶⁹ Hymans en Vandervelde eisten een strenge handhaving van de tucht tegen het handvol intellectuelen waartoe volgens de chef van de generale staf de agitatie beperkt was, een uitlating waartegen Van de Vyvere protesteerde. De koning vond dat er aan de Vlamingen eerst bewijzen van goede wil moesten gegeven worden vooraleer de repressie nog te verscherpen. Dank zij die kapitale steun, kon Segers er zijn konkrete voorstellen doorhalen: Vlaamse scholen voor officieren en onderofficieren, een kontrolekommissie op de taaltoestanden in het leger (maar zijn vraag om er politici of ambtenaren in te benoemen werd afgewezen - alleen militairen, opdat er niets zou veranderen) en een studiekommissie voor de Vlaamse kwestie zoals andere voor de grondwetsherziening en de schoolkwestie. Segers' vraag dat in een koninklijke proklamatie enkele zinnen over het Vlaams in het leger zouden gezegd worden, wees Albert af.

Wat kwam er van dat alles terecht? Minister de Broqueville, alléén, riep onmiddellijk een kommissie in het leven om het Vlaamse vraagstuk in te studeren voor de na-oorlog; ze werd door de flaminganten geboycot omdat ze niet officieel van de regering uitging en omwille van haar samenstelling. Bij koninklijk besluit van 12 april werd een kontrolekommissie op het gebruik der talen in het leger ingesteld.¹⁷⁰ Ze werd uitdrukkelijk alleen voor de duur van de oorlog opgericht, waarna die komedie niet meer nodig zou zijn. Haar doel heette eenvormigheid te brengen in de toepassing van de taalwet. Maar in een *Onderrichting* van 14 mei luidde het: 'Nochtans wordt haar alle inmenging in tuchtzaken ontzegd door hare taak, die ook niet kan bestaan in het nagaan der handelingen van de overheid.'¹⁷¹ Haar taak bestond er dus alleen in zand in de ogen te strooien inzake de goede wil van hogerhand. In de zomer van 1918 werd een Vlaamse school voor hulp-officieren ingericht, in voorwaarden die duidelijk van onwil getuigden.¹⁷² De Vlaamse school voor onderofficieren, die was voorgeschreven door de wet van 1913 en die dus niet zou kunnen afgeschaft worden bij het einde van de oorlog, werd niet opgericht.

Koning Albert zou zich ook in de volgende maanden persoonlijk blijven verzetten tegen Vlaamse eenheden.¹⁷³ We zien trouwens geen reden om eraan te twijfelen dat zijn mening werd vertolkt zowel door de uitspraak van het hoofd van de generale staf en door de nota van De Ceuninck, als door het optreden van de Veiligheidsdienst en het opperbevel in de zaak De Boninge, als door de *Onderrichting* aan de kontrolekommissie, enz. Hij lijkt de man die, het meest van al, vele oudstrijders heeft vatbaar gemaakt voor een antibelgisch Vlaams-nationalisme.

Wat dan met zijn alsmaar herhaalde verklaringen van begrip voor de Vlaamse verlangens? De maatregelen op taalgebied die De Ceuninck van augustus 1917 af heeft genomen, moeten op het krediet van de koning geschreven worden, evenals de beslissingen van 20 maart 1918. Al tevoren was ongeveer alles wat er officieel voor de Vlaamse militairen als zodanig gebeurde, van koninklijke oorsprong, niet alleen de lektuurvoorziening maar ook het fronttoneel.¹⁷⁴ Daar werd doeltreffende publiciteit voor de dynastie mee gevoerd, zoals nog posthuum in de *Carnets de Guerre du Roi Albert*. Voeg daarbij dat de koning de sympathie won van zijn soldaten in het algemeen, door in hun nabijheid te verblijven met zijn gezin, door het opperbevel niet aan een geallieerde generaal over te dragen, door zuinig te zijn met hun bloed. In het latere Vlaams-nationalisme zou een luidruchtig antibelgicisme gepaard gaan met weinig antiroyalisme, omdat de meeste Vlaamse oudstrijders hun opperbevelhebber in ere hielden. Dat betekent dat de koning door zijn dynastieke propaganda de Belgische idee versterkt heeft en gedeeltelijk de schade heeft ondervangen die eraan werd toegebracht door zijn vervolging van de flaminganten en zijn weigering om de taalwet uit te voeren met of zonder gesplitste eenheden.

Op 4 april 1918, rond de tijd dat Van Cauwelaert in Le Havre aanlandde, ontstond er in de ministerraad een langdurige bekvechterij over de Vlaamse kwestie. Aanleiding waren een aanklacht van de Franse gezant Klobukowski tegen Van Cauwelaert, een klacht tegen Helleputtes sekretaris Sap die ‘defaitistische pamfletten in het Vlaams’ verspreidde (lees: flamingantische pamfletten), een klacht van Goblet tegen Poulllets kabinetsattaché Heyman, enz.¹⁷⁵ Het is duidelijk dat een aantal leden van de regering erover wilden waken dat de Broqueville geen toezeggingen zou doen in de zin van het programma van het Vlaams-Belgisch Verbond. Toen hij Van Cauwelaert en Heyman gelastte om de Zwitserse taalregeling te gaan

bestuderen, zou hij daarop moeten terugkomen. Op 21 mei 1918 protesteerde Renkin heftig omdat in de *Belgische Standaard* van 5-6 mei een artikel was doorgelaten waarin sprake was van de nationaliteiten in België zoals van Ieren, Tsjechen en Polen (vergelijkingen op dat punt waren formeel verboden door de voorschriften). Het artikel heette afgewezen door de censuur, maar doorgelaten door het persbureau in Le Havre.¹⁷⁶ De volgende dag nam Pouillet zijn ontslag als verantwoordelijke voor de censuur, vermits al de ministers niet achter hem stonden.¹⁷⁷

De regering hing nog met haken en ogen aaneen. Pouillet had in het 'Boekje van den Belgischen soldaat' een artikel geschreven waarin hij de Vlaamse eis van kulturele integriteit onderschreef - voor de eerste keer! Helleputte had aan Van Cauwelaert een interview toegestaan waarin hij o.m. de besluiten van de landdag van het Vlaams-Belgisch Verbond had goedgekeurd. Rond dat alles werd gepolemiseerd in de pers, o.a. door het *Belgisch Dagblad* van de gewezen flamingant Du Catillon, voor wie dat allemaal semi-aktivisme was.¹⁷⁸

Op 24 mei kwam het lang verwachte ontslag van de Broqueville, die voelde dat hij geen steun meer had en die, gedeeltelijk terecht, inriep dat zulks het geval was omdat hij trachtte de Vlamingen tevreden te stellen.¹⁷⁹ Van Cauwelaert probeerde tevergeefs de koning en de vlaamsgezinde ministers ertoe te bewegen de krachtproef aan te gaan: ofwel een regering Van de Vyvere zonder Renkin en Hymans, ofwel alle vlaamsgezinden in de oppositie, om na enkele maanden de tegenstanders te doen vallen.¹⁸⁰ De regering bleef aan. Alleen werd de Broqueville vervangen door de katolieke Gentenaar Cooreman, wat een versterkte invloed van Renkin betekende.

Van Cauwelaert besloot Van de Vyvere tot een publieke stellingname te bewegen zoals Pouillet en Helleputte, de nieuwe premier schriftelijk te interpellieren over zijn bedoelingen, het Vlaams-Belgisch Verbond te stichten aan het front, in Frankrijk en in Engeland en te trachten de loyale flaminganten van het bezette land zich te doen uitspreken voor zijn programma.¹⁸¹ Het *Belgisch Dagblad* voerde een campagne opdat Helleputte en andere verraders die met de Broqueville het leger en het land hadden willen verdelen, met hem de laan zouden uitgestuurd worden.¹⁸²

Pas in mei, na meer dan een maand verblijf in Le Havre, kwam Van Cauwelaert naar het onbezette België. Hij had weer een onderhoud met de koning en vertrok daarvan opnieuw 'met de gunstigste

indruk¹⁸³, zoals alle vlaamsgezinden die door Albert werden ontvangen. Bij de frontleiding, die hij ontmoette ten huize van Belpaire, liep het mis. De 38-jarige volksvertegenwoordiger kon met de jonge mannen nog maar over één punt akkoord geraken: de Vlaamse regimenten. Zij wilden de door de bezetter vernederlandste universiteit behouden mits een zuivering onder de professoren, terwijl hij haar wilde afschaffen en de Belgische universiteit vernederlandsen bij de bevrijding. Vooral verwierpen zij als onvoldoende zijn bestuurlijke aanpassing om de Vlaamse kulturele zelfstandigheid te waarborgen en eisten zelfbestuur. De onenigheid was fundamenteel en werd ook openbaar gemaakt in *Ons Vaderland* op 11 juni.¹⁸⁴ Het was duidelijk dat Van Cauwelaert niet zou toetreden tot de Frontpartij die in 1919 zou worden opgericht.

Intussen had de frontleiding ook al beslist beroep te doen op de openbare opinie in het bezette land om haar eisen kenbaar te maken, evenals de hemeltergende vervolgingen van de flaminganten in het leger. Want de bestraffing van Lysens, De Boninge e.a., die we als voorbeeld vermeld hebben, was er maar één van de vele. Van de Perre had er aan gedacht om er een brochure over uit te geven.¹⁸⁵ De frontleiding besloot een afgezant te sturen naar Dosfel, Depla, Speleers, Jacob en Vliebergh. Zijn opdracht was hun dokumentatie over de frontbeweging te bezorgen, hen op de hoogte te brengen van de toestanden die aan de IJzer heersten en, handelend op hun raad en door hun bemiddeling, het Vlaamse volk in te lichten.¹⁸⁶

Vliebergh stond bekend als ondertekenaar van verscheidene protesten tegen de *Flamenpolitik*. De vier anderen waren gematigde activisten: Dosfel en Speleers waren nooit lid geweest van de Raad van Vlaanderen; Depla was op 15 juli 1917 gekoopteerd in de eerste Raad en herkozen in de tweede, maar schijnt nooit op een vergadering verschenen te zijn; Jacob, de enige vrijzinnige van de vijf, had zijn ontslag genomen na de beslissing om de onafhankelijkheid van Vlaanderen uit te roepen. De afgezant kreeg uitdrukkelijk opdracht om geen samenwerking te aanvaarden met de Raad van Vlaanderen of met 'de groep Borms-De Clercq en c.s.'. De bedoeling was vermoedelijk om, behalve de verdrukking van de Vlamingen in het leger aan te klagen, ook hun optreden bij de bevrijding voor te bereiden, wanneer ze desnoods met geweld wilden beletten dat het vernederlandsingswerk zou worden afgebroken.

In de nacht van 30 april op 1 mei 1918 liep de afgezant Julius Charpentier over naar de Duitse lijnen en met hem nog vier anderen.

Vier dagen later ging ook K. Van Sante over, gestuurd door Cyriel Verschaeve die een radicalere houding aannam dan de frontleiding. Eens in gevangenschap, vielen de overlopers in de propagandamolen van de Raad van Vlaanderen, waarnaar Depla ze verwezen had, en van de Duitsers. De frontleiding zocht geen verder contact na haar ‘toppunt van naïeveteit’ zoals Belpaire het noemde.¹⁸⁷

Op 1 juni 1918 meende minister Van de Vyvere nog uit gesprekken die hij in de voorbije weken had gevoerd met heel wat aalmoezeniers, te kunnen opmaken dat het moreel van de Vlaamse soldaten heel goed was. Ze verlangden vurig verbeteringen op taalgebied, maar degenen die zich bezighielden met de grote theorieën over Vlaams zelfbestuur, waren een kleine minderheid. De meeste aalmoezeniers zegden dat de manschappen zouden geduld oefenen indien de controlekommissie ernstig zou werken, de beloofde scholen voor officieren en onderofficieren ernstig in gang werden gezet en de officieren de Vlamingen niet zouden vernederen.¹⁸⁸

Maar einde mei-begin juni behaalde het Duitse offensief dat op 21 maart was ingezet, enkele beduidende suksessen. Parijs kwam onder kanonvuur, de Franse regering overwoog om te vertrekken naar Poitiers. Op 4 juni stuurde de hoofdaalmoezenier aan zijn ondergeschikten een heel uitvoerige waarschuwing tegen defaitisme, flamingantisme, kritieken op de oorlog of op overheden, pacifisme... Ze moesten ook toezicht houden op de brankardiers-seminaristen. Terwijl in vroegere instructies het ‘werelds’ contact met officieren was afgeraden, werden de priesters nu aangemaand om toenadering tot hen te zoeken. Blijkbaar was de toestand ernstig.¹⁸⁹ Duitse strooibiljetten, met foto's van gevangenen temidden van hun gezin¹⁹⁰, zetten de Belgische soldaten aan om zich over te geven. Daarbij was er een biljet ondertekend Karel De Schaepdrijver, Brussel 23 mei 1918; De Schaepdrijver was één van de vier soldaten die met Charpentier waren overgelopen. De tekst speelde in grote hoofdzaak in op de oorlogsmoeheid van hen die al vier jaar geen contact met thuis meer hadden: wij moeten sneuvelen voor vreemde landen, voor champagne-drinkende generaals... In heel ondergeschikte orde werd de Vlaamse kwestie er bij te pas gebracht, en dan nog alleen de *taalkwestie*. Op 23 juni schreef De Beuckelaere, de hoofdman van de fronters die aan Charpentier zijn opdracht had gegeven, aan Pouillet dat dit biljet enkele dagen tevoren in de Belgische lijnen was geworpen en dat het de soldaten ‘verschrkkelijk’ aangreep. ‘In één legerkorps gingen op enkele dagen meer dan 100 man over. Gelukkig

heeft onze invloed, de invloed der ontwikkelden, die niettegenstaande verdachtmaking en vervolging uiterst groot is, die richting kunnen tegengaan.¹⁹¹

Officieren schreven in hun rapporten alle deserties toe aan vlaamsgezindheid, want dan droegen ze zelf geen schuld.¹⁹² De vervolging werd tengevolge van het overlopen nog opgedreven en zou in het leger blijven duren, ook in de jaren na de oorlog.¹⁹³

Van de Vyvere kwam in juni en juli herhaaldelijk naar De Panne om te trachten de koning te overtuigen om de gelijkheid van de landstalen te erkennen, maar blijkbaar tevergeefs. Hij zag de toekomst voor de Vlaamse zaak somber in, in tegenstelling tot Van Cauwelaert.¹⁹⁴

Begin juli 1918 vergaderden een 50-tal katolieke parlementariërs in het bezette land. Oud-minister Levie hield de regering op de hoogte: de aanwezige afgevaardigden van Vlaamse arrondissementen zegden eenparig dat het noodzakelijk en dringend was om een programma voor te bereiden dat voldoening zou geven aan het Vlaamse landsdeel; ‘enkele Walen en de H. Woeste raadden voorzichtigheid aan’. Levie zelf vond ‘qu'il faudra donner aux revendications flamandes les plus larges satisfactions’¹⁹⁵. In hoever hebben de brochures en de meetings, waarin de overgelopen soldaten blootlegden hoe de Vlamingen behandeld werden in het Belgisch leger, hierop invloed gehad? Die meetings trokken volle zalen en sloegen diep in, ook bij niet-activisten.¹⁹⁶

6. Rond de bevrijding

Op 18 juli 1918 keerde de kans in Frankrijk: de Duitse terugtocht begon, om op 8 augustus te versnellen. Ongeveer gelijktijdig begaven ook de fronten in Italië, Macedonië en Turkije. De overwinning was nu zeker, maar werd pas voor 1919 verwacht. Intussen werd het bezette land verder uitgeplunderd. Op 23 juli werd verordend dat de binnen- en buitenbanden van de fietsen waarvoor een rijvergunning was verleend, moesten ingeleverd worden.

Gezien de toestand ‘sprak de Duitse regering zich positief uit voor het herstel van de Belgische Staat; dienovereenkomstig werd de door het generaal-goevernement in België gevoerde *Flamenpolitik* omgeschakeld. Ook werden wijzigingen in het personeel van de

Politische Abteilung aangebracht... Dat bracht uiteraard onrust en verwarring teweeg, niet het minst bij de radikale fractie, de voorstanders van de Staat Vlaanderen, die de toon hadden aangegeven en nu de ervaring opdeden, dat zij werden losgelaten. In de maanden juli en augustus werden in de Raad van Vlaanderen heftige debatten gevoerd, met protesten en oppositie tegen de bedenkelijke gedragingen van sommige activistische leiders. Een aantal leden namen ontslag uit de Raad. Op 16 augustus werd de Kommissie van Gevolmachtigden weggestemd; meteen werd de Raad praktisch uitgeschakeld, hoewel er nog enkele officieuze vergaderingen volgden... Om alsnog een leidend orgaan te scheppen, werd tot einde september in kleine besloten kring onderhandeld. Het nieuwe orgaan, dat door de Duitsers werd benoemd en door hen als “Beirat” werd voorgesteld, kreeg de naam van Kommissie van Zaakgelastigden¹⁹⁷.

Van Cauwelaert werkte heel de zomer door aan de stichting van drie nieuwe, autonome takken van het Vlaams-Belgisch Verbond: in Frankrijk, in het leger en in Engeland. Er kwam schot in en hij hoopte tegen nieuwjaar ‘een flink legertje’ te kunnen vormen. Hij was daarover in korrespondentie met Hilaire Gravez, Filip De Pillecyn, Alfons Van de Perre en Hendrik Heyman en legde zelf de grondslagen in Engeland tijdens zijn terugreis in augustus.¹⁹⁸ Gustaaf De Clercq had hem op 23 juli zijn diepe ontgoocheling en die van vele andere militairen gemeld, omdat hij op een voorbije vergadering niet het bevrijdende woord had gesproken dat duizenden van hem verwacht hadden.

Maar intussen kwam de ineenstorting van de Centralen zichtbaar naderbij. Op 29 september sloot Bulgarije een wapenstilstand, op 5 oktober verklaarde Duitsland de 14 punten van president Wilson te aanvaarden. De Geallieerden haastten zich niet en trachtten een revolutie in Duitsland uit te lokken. Op de morgen van 11 oktober staken de Brusselaars de nationale vlag uit, in bevrijdingsroes. Maar die kwam sommigen duur te staan. Op 17 oktober noteerde Karel Van de Woestijne dat de huiszoekingen werden voortgezet. ‘Plankenvloeren worden nog steeds opengebrouwen tot eventuele ontdekking van kroonluchters en matrassen. En de oogst is ditmaal voordeliger dan hij tot hiertoe was geweest: in deze acht dagen waren de schuiloorden geopend... ons koperwerk fonkelde te allen kante; wij sliepen niet langer op stro of krantenpapier... En nu mogen wij weer maar eens vaststellen hoe koppig de Duitse methode is en hoe groot de Duitse vraatzucht.’ Tijdens die laatste onverdraaglijke weken, waarin

de aftrekkende soldaten verkochten wat ze elders geplunderd hadden, kwam heel de opgekropte haat van de bevolking naar boven.¹⁹⁹

Op 11 oktober begon Van Cauwelaert de kontakten te leggen opdat het dagblad *De Standaard* onmiddellijk na de bevrijding zou kunnen verschijnen.²⁰⁰ Wanneer de koning Brugge binnentrok, stuurde het Vlaams-Belgisch Verbond hem op 16 oktober een telegram met gelukwensen ‘namens zijn 7.500 leden’, waarin het de onmiddellijke doorvoering vroeg van de hervormingen waarop Vlaanderen rekende.²⁰¹ Van Cauwelaert hield in Nederland toespraken waarin hij ‘een radicale oppositie tegen al de regeringen die ons na de oorlog ons recht zullen onthouden’ aankondigde en waarin hij liet horen dat de soldaten wel eens geweld zouden kunnen gebruiken.²⁰² De Belgische Komitees van Scheveningen en Den Haag sloten hem uit, omwille van zijn ophitsingen en het verbreken van de godsvrede. Dat van Den Haag voegde eraan toe dat deze nationale unie nog lang zou nodig zijn, voor de heropbouw van het land, zodat intussen eisen van intellectuele en politieke aard moesten rusten.²⁰³ Van Cauwelaert reisde naar het bevrijde West-Vlaanderen om er de vlaamsgezinde ministers en flamingantische vrienden te ontmoeten.²⁰⁴

Op 2 oktober was een wetsbesluit uitgevaardigd waarbij het gebruik van de nationale talen in de militaire strafrechtspleging werd geregeld, zoals Carton de Wiart had beloofd in de kroonraad van 1 februari. Bij twee koninklijke besluiten van 15 oktober werden studiekommissies ingesteld, de ene om een grondwetsherziening inzake het stemrecht voor te bereiden, de andere om het gebruik van de talen te onderzoeken. Op 2 november meldde Ernest Claes dat vlaamsonkundige ambtenaren naar West-Vlaanderen werden gestuurd. ‘*La Nation Belge* bereikt vanaf de eerste dag Brugge, Tielt, Torhout, enz., dank zij de auto's van het leger. (*Ons Vaderland* wordt streng geweerd).’ En in het leger zelf: ‘Meer dan ooit is vlaamsgezindheid een misdaad. Wij spreken niet dan met vrees. Vooral nu het goed gaat aan 't front is de toestand erger dan ooit.’ Claes helde over naar de mening van Huysmans, dat het Vlaamse vraagstuk moest geïnternationaliseerd worden zoals dat van de Tsjechen, Joegoslaven, enz.²⁰⁵

Begin november besloot de activistische Kommissie van Zaakgelastigden haar zetel te verleggen naar Den Haag en er werkzaam te blijven onder de naam Vlaams Komitee. Het bureau van de Raad van Vlaanderen droeg haar op om gedurende de vredesonderhandelingen te ijveren voor ‘een vrij Vlaanderen in een vrij België’²⁰⁶.

Naarmate de Duitsers zich terugtrokken, werd bij een aantal gevluchte notoire activisten de inboedel verwoest, als hun huis al niet mee werd in brand gestoken.

Op 11 november kwam dan de Duitse kapitulatie, na het uitbreken van de revolutie. Een week later verliet korporaal Dirk Vansina zijn eenheid om thuis goedendag te gaan zeggen. In Antwerpen zag hij Frans Van Cauwelaert die, met een koffer in de hand, net toekwam uit Nederland. Die werd door voorbijgangers herkend en er ontstond een oploopte waarbij de volksvertegenwoordiger werd uitgescholden voor verrader, flamingant, mof. De soldaat, die omwille van zijn uniform ‘haast afgodisch als overwinnaar gehuldigd’ werd, kwam tussen om integendeel Van Cauwelaert en de flaminganten te roemen als goede vaderlanders. Hij wist de gemoederen te bedaren en zelfs een applaus uit te lokken. ‘De Vlaamse soldaten zijn even onthutst over de vlaamsvijandigheid van de bevolking als de bevolking over hun vlaamsgezindheid.’²⁰⁷

Op 11 en 14 november ontving de koning, in zijn hoofdkwartier te Loppem, vooraanstaanden uit het bezette land. Op 21 november vormde hij zijn nieuwe regering, nog voordat hij zijn intrede deed in Brussel. Het ligt voor de hand dat hij, in de verwarde omstandigheden, een grote persoonlijke invloed kon uitoefenen op de keuze van de ministers. Althans op de keuze van de katholieke ministers die zouden worden behouden uit de aftredende regering, ofwel de plaats zouden moeten ruimen voor liberalen en socialisten en personaliteiten uit het bezette land. De uitslag laat geen twijfel over. De drie die zich tijdens het afgelopen jaar openlijk als vlaamsgezind hadden doen kennen, werden geweerd, nl. Helleputte, Pouillet en Van de Vyvere. Maar hun uitgesproken tegenstander Renkin werd behouden en de windhaan de Broqueville terug opgevestigd. De koning handelde hierdoor in volmaakte eenklank met de antivlaamse reactie van het ogenblik. Hij verkoos de Broqueville, die hem antipatiek was, boven een vlaamsgezinde.

De troonrede die hij de volgende dag uitsprak, voorzag de onmiddellijke invoering van het enkelvoudig algemeen stemrecht, zonder de procedure voor de grondwetsherziening te volgen. Wat het talenvraagstuk betrof, werden regeringsontwerpen beloofd die de meest volledige gelijkheid en rechtvaardigheid zouden inhouden opdat ‘elk van onze twee bevolkingen, in eigen taal, ten volle zijn persoonlijkheid zou kunnen ontwikkelen’, maar die zouden pas na de verkiezingen worden ingediend. De nieuwe minister van Spoorwegen,

Posterijen en Telegrafie, Renkin, had geen verkiezingen nodig om te bevelen dat in de tweetalige opschriften, heel het land door, de eerste plaats aan het Frans moest worden gegeven.²⁰⁸ Dat was dan ‘l'égalité la plus stricte et la justice la plus absolue’ uit de troonrede. Op 21 december 1918 en 3 februari 1919 verschenen er uitvoeringsbesluiten bij de taalwet van 1910 op het middelbaar onderwijs; blijkbaar ging het moeilijk om die van von Bissing zonder meer af te schaffen en opnieuw de uitvoering te weigeren.

Intussen was de vervolging van de activisten ingezet. Strafrechtelijk zouden maar enkele honderden worden veroordeeld. De meesten werden ongemoeid gelaten en sommigen vrijgesproken. Maar administratief werden vele duizenden getroffen, op meer of minder ernstige gronden. Ambtenaren en onderwijzend personeel werden ontslagen of gestraft wegens het aanvaarden van een promotie, ook als ze daarop heel normaal aanspraak hadden kunnen maken en hoewel het activistisch bestuur hen zou gestraft hebben indien ze geweigerd hadden, zoals Filip Van Isacker had ondervonden.²⁰⁹ A fortiori gebeurde hetzelfde met ondertekenaars van het manifest voor de universiteit, enz. Advokaten werden door de balie geschrapt of geschorst, professoren door hun kollega's uitgestoten... De diploma's en getuigschriften van de nieuwe Vlaamse normaalscholen werden ongeldig verklaard, en ga maar door. Al op 26 december 1918 waarschuwde Helleputte Pouillet dat dit alles reacties ten gunste van het aktivisme uitlokte²¹⁰; maar zij maakten de dienst niet meer uit. Vlaamsgezinde soldaten, waaronder vrijwilligers, bleven tot diep in 1919 in strafkompagnies zonder zelfs na vijf jaar maar ééns verlof te krijgen.

De verscheurdheid die de strijd tussen loyalen en activisten onder de flaminganten had veroorzaakt, was vreselijk. Ary Delen, die er Raf Verhulst, Paul Van Ostaijen en J. Denucé van verdacht dat zij hem zijn 3 1/2 maand Duitse cel hadden bezorgd, schreef op 3 december 1918 aan Jan Van Nijlen: ‘Men gaat hier [op het Antwerpse stadhuis] van hogerhand niet zacht met de heren activisten om, en voor mensen als Denucé, De Bom, Baekelmans, Melis e.a. ziet het er maar rot uit hoor! Nu, ik heb met hen geen medelijden! Zij hebben zich ook geen ogenblik om mij bekommerd, toen ik in de nood was, ook Lode niet! En ze moeten het maar weten, zij hebben het gezocht. (Pol De Mont is gaan lopen, en zit nu, schijnt het, in Den Haag).’²¹¹

Nog in 1919 kwam het Leesgezelschap van Hasselt zijn nood

klagen bij Van Cauwelaert: het had jarenlang de Guldensporenvieringen ingericht, maar die zouden nu onmogelijk zijn in Limburg en vermoedelijk ook elders. Wat gedaan?²¹²

En om niet op die droeve noot te eindigen, een brief uit dezelfde stad, vijf jaar later. Provinciegouverneur de Renesse meldde toen aan de minister van Binnenlandse Zaken dat hij, vóór de voltallige bestendige deputatie, een chef-de-bureau van het provinciebestuur had berispt omdat die een meeting voor amnestie had bijgewoond. De man had nochtans tijdens de oorlog aan het hoofd gestaan van een belangrijke spionagedienst, had ‘alle’ buitenlandse eretekens ontvangen en een gouden kronometer vanwege de Britse koning. Op een vraag vanwege de Vlaamse Oudstrijders of er dan een verbod bestond voor ambtenaren om hun bijeenkomsten bij te wonen, had de gouverneur ontkennend geantwoord. Maar de vlaginhuldiging in Beringen die volgde, was absoluut separatistisch. ‘(Une troupe de boy-scots (sic!) venus de Diest a circulé dans les rues en criant: “Weg met den Koning! Kop afl!”)’ De gouverneur wilde nu een algemeen verbod uitvaardigen voor zijn ambtenaren, maar vroeg vooraf dat de minister hem ‘sans réticenses’ zou zeggen wat hij moest doen. Minister Poulet onderstreepte ‘sans réticenses’ en zette twee uitroepetekens in de marge.²¹³

Eindnoten:

- 1 WENDE, 85.
- 2 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 64, en WENDE, 108-109.
- 3 WENDE, 114.
- 4 Iets wat alweer leidde tot voor de Vlamingen minder prettige commentaren in de pers van Frankrijk; Sap aan Van Cauwelaert, 28 feb. 1917; PVC.
- 5 ELIAS, *o.c.*, I, 65-67.
- 6 *Archives*, 11.
- 7 23 feb. 1917, 5; vgl. 16 feb., 8.
- 8 *Archives*, 11.
- 9 ELIAS, *o.c.*, I, 73; *Archives*, 11-12.
- 10 *Archives*, 12. Neen, het was de Duitser Beyerle privé, zou er later gezegd worden; 15.
- 11 Van Cauwelaert aan J. Rombouts en aan J. Calbrecht, 14 maart 1917; aan Van de Perre, 5 april; PVC.
- 12 Rosen aan Bethmann, 8 maart 1917; microfilm 618/1. Bijzonder de katolieke, de socialistische en een deel van de liberale pers stonden afwijzend, terwijl de overige bladen (de protestantse en de liberale o.i.v. Cort van der Linden?) en het grootste deel van de provinciale pers zich heel terughoudend toonden, schreef hij.
- 13 *Het Belgisch Dagblad* verwonderde er zich niet over dat die naar Berlijn ging voor een bieravond.
- 14 De vrijzinnige activist Eggen vermeldde later, onder de fouten van de beweging, ‘het aanvaarden van mensen zonder veel ideaal als die weggelopen monnik Jacob Lambrichts van Urmond, zo juist geschilderd door advocaat-generaal Straetmans... die de treurige roem heeft de partijpolitiek onder de vlaamsgezinden (lees: activisten) te hebben ingevoerd’; EGGEN VAN TERLAN, 71.
- 15 Van Cauwelaert 19 maart en Bernaerts 11 april 1917; PVC.
- 16 *Activisten*, 183-194.
- 17 *Archives*, 11-12.
- 18 *Archives*, 12-13.
- 19 VIERSET, 21 aug. 1917.
- 20 WENDE, 169.

- 21 Verzoekschrift van katholieke activisten uit het aartsbisdom aan de paus, 15 sept. 1917; mikrofilm 375/3. Zie R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier*, vooral 532-533.
- 22 EGGEN VAN TERLAN, 71.
- 23 Van Cauwelaert aan J. Schrijnen, 8 maart 1917; PVC. Persyn scheen ook van plan om zich terug te trekken uit Volksopbeuring, meldde hij daar.
- 24 De Belgische komitees van Arnhem, Den Haag, Middelburg en Scheveningen vroegen op 31 maart aan de in Nederland verblijvende parlementariërs antwoord op drie vragen, met het doel om dat te publiceren: meent u dat er niets mag overblijven van de universiteit die te Gent werd gesticht door de bezetter? en van zijn bestuurlijke scheiding? en dat de activisten verraders zijn die moeten gestraft worden? Van Cauwelaert wilde onderling afspreken, maar Buysse had al ja geantwoord en drong sterk aan opdat Van Cauwelaert het ook zou doen; 3 april 1917; PVC. Huysmans en Van Cauwelaert weigerden, Raemdonck en Terwagne antwoordden zoals Buysse positief. Zie Terwagne aan de Broqueville, 2 mei 1917; PDB, 195.
- 25 PVC.
- 26 Zelfs niet heel fair. Het blad had zich over één van de 7 afgevaardigden naar Berlijn vergist en een verkeerde 'Dumon' aangevallen. Hoewel het die fout zelf had rechtgezet, buitte Van Cauwelaert die uit als een voorbeeld hoe het de Vlamingen behandelde.
- 27 *Vrij België*, 25 mei 1917, 1.
- 28 Fallon aan Beyens, 28 april 1917; kopie in PP, 158/1.
- 29 Uit hun korrespondentie tijdens Van Cauwelaerts gedwongen rust, blijkt dat Hoste toen de organisatie op zich nam.
- 30 16 maart; het zou maar nieuwe onenigheid tussen de Belgen scheppen; PVC.
- 31 Zie korrespondentie met Muyltermans, 24 april tot 11 mei 1917; en Buysse aan Van Cauwelaert, 31 maart; PVC. Op 14 april 1917 werd Huysmans gelaakt door het Officieel Belgisch Komitee in Nederland; Terwagne aan de Broqueville, 12 en 20 april 1917; PDB, 195.
- 32 Van Puyvelde aan Van Cauwelaert, 20 april 1917; PVC. Terwagne aan de Broqueville, 30 april; PDB, 195.
- 33 *Vrij België*, 4 mei 1917, 5.
- 34 Van Puyvelde aan een minister, 20 aug. 1917; kopie in PP, 158/3. Meer over de evolutie van Van Puyvelde bij ELIAS, *o.c.*, I, 160-161, waarin diens artikel van 7 maart 1917 overdreven scherp wordt weergegeven.
- 35 STEYAERT, 212.
- 36 Volgens Hoste in *Vrij België*, 29 juni, 2. Voor de tegenkantingen, zie Hoste in *Vrij België*, 18 mei, 2. Terwagne had al op 30 april het Verbond verdacht gemaakt bij de Broqueville; PDB, 195.
- 37 De militaire kampen van Zeist en Harderwijk leverden in maart 1918 75% van de leden, waaronder vele papieren leden; STEYAERT, 188-195. Volgens Van Puyvelde waren het onderwijzers en leden van de administratie, die in betrekking stonden met het Officieel Belgisch Komitee waarvan Van Cauwelaert sekretaris was, die de toetredingslijsten lieten cirkuleren; Van Puyvelde aan een minister, 20 aug. 1917; kopie in PP, 158/2.
- 38 'De Raad van Vlaanderen heeft ons onthutst, vergramd, gehoond. Daarbij kwam de schaamteloze, tergende foto van de *Toorts*. Het was een voldoening dit blad met mijn sabel in stukken te hakken... Wij - en ik mag spreken voor de Vlamingen der legerafdeling - aanzien het als een kaakslag, die bedeltocht naar Berlijn.' En zo zeggen we het ook in een manifest. Hoe moeten we dat aan denkende jongens uitleggen? Wat schade doet het ons: we moeten meer energie besteden aan het afweren van het wantrouwen dat enkele onbezonnenen veroorzaken, als aan opbouwende bewustmaking. Rombouts aan Van Cauwelaert, 7 april 1917; PVC.
- 39 Rombouts op 18 april; vgl. De Pillecyn op 28 mei; aan Van Cauwelaert, PVC.
- 40 Rombouts, 7 april. De Pillecyn op 28 mei: 'De Raad van Vlaanderen vindt hier geen de minste sympathie, maar om de extremisten van hier - en ze zijn talrijker dan gij denkt - op een algemene formule tevreden te stellen, maakt men een subtiel onderscheid tussen persoon en daad, zodat men de daad afkeurt en voorbehoud maakt voor de personen... argutieën.' Op 12 juni moest Van Cauwelaert zich ook tegenover zijn broer verantwoorden waarom hij een veroordeling van het aktivisme had opgenomen in het Vlaams-Belgisch Verbond. Alles in PVC.
- 41 J. Rombouts was bij minister Pouillet geroepen. 'Hij vroeg mij verslag te geven om de praktische middelen aan te duiden waardoor aan de Vlamingen in 't leger een degelijke blijk van tegemoetkoming en belangstelling zou gegeven worden. Dit komt te laat na drie jaar oorlog'; aan Van Cauwelaert, 7 april 1917. De schaamteloze bevoorrechting die de Broqueville gaf aan

- zijn kranten, wekte in het leger natuurlijk nog veel meer ergernis nu de soldaten een eigen blad hadden; zie De Pillecyn aan Van Cauwelaert, 28 mei 1917. PVC.
- 42 LUYKX, *Van de Perre*, 136-139.
- 43 Aan Van de Perre, 5 april 1917; PVC.
- 44 Aan zijn broer August, 18 juni 1917; PVC.
- 45 Alleen het departement van Zeewezen, Posterijen en Telegrafie kreeg pas op 13 september een besluit dat zou van kracht worden op 1 januari 1918.
- 46 WENDE, 113.
- 47 WOESTE, *Mémoires*, III, 17-18.
- 48 Ontwerp van antwoord op een anonieme brief van 2 dec. 1916; PP; 158/1, bij brieven van ambassadeur Fallon.
- 49 Zie twee nota's van 'de gewone korrespondent in Brussel' van minister Beyen, april en juni 1917; PR, 15.
- 50 WOESTE, 35-37, ook voor volgende alinea.
- 51 *Archives*, 81.
- 52 Kopie in PR, 14.
- 53 Van de Wildenberg aan Van Cauwelaert, 27 nov. 1917; PVC.
- 54 Brief van Pouillet aan de minister van Buitenlandse Zaken, 22 okt. 1917; verscheidene kopies bij de korrespondentie Mercier in PP, 157.
- 55 ELIAS, *o.c.*, 61-63. Uitvoerder bij Van Herreweghen, 62-67.
- 56 PVC.
- 57 EGGEN VAN TERLAN, 71 en 83.
- 58 Al de rapporten in PR, 14; hier gaat het om de liberale Luikse senator Magnette. Van Cauwelaert had in *Vrij België* van 25 mei 1917 de regering o.m. verweten dat ze de verplichting tegenover de Vlaamse soldaten *niet* erkende.
- 59 'In het bijzonder is het weinig bemoedigend dat b.v. overtuigde Vlamingen als Jan Ramaekers [katoliek, Hasselt], D'Hondt [katoliek, Brugge] en hier in Holland Buysse [liberaal, Gent] zo lam zijn dat zij bij de regering niets uitrichten'; Van Cauwelaert aan Van de Perre, 28 maart 1917; PVC.
- 60 Aan Van de Vyvere, 18 sept. 1917. De inlichtingen kwamen van 'de zoon van Dr. Lauwers en door een der zonen van schepen De Rademaeker uit Borgerhout'; aan Van de Perre, 24 sept. PVC.
- 61 Aan Belpaire en aan Daels, 22 okt.; PVC.
- 62 26 okt.; PVC.
- 63 Het K.B. van 12 februari 1917, volgens hetwelk bij de staf van elke divisie en elke eenheid een functie van vertaler werd geschapen (zie *Pasinomie*), zou dode letter blijven. Wees het toch op goede wil van minister de Broqueville, die werd gesaboteerd door het opperbevel?
- 64 Zie ELIAS, *o.c.*, I, 119.
- 65 DE BRUYNE, *Van Severen*, 26-27.
- 66 'De strekking van het vroegere *Ons Vaderland* houdt min of meer de bovenhand... de opstelraad: Van Grambergen, Dr. Daels, Gravez, enz., die naast die van de *Belgische Standaard* was ontstaan, is op moeilijkheden gevallen, kwam niet meer bijeen en liet het blad schieten.' Er was nog een samenkomst geweest van beide bladen om tot eenheid te komen zoals velen vroegen; we vonden de *Standaard* niet kranig genoeg, 'dat verwijt ging bijzonder om Mej. Belpaire en hare artikelen - als men gehoorzaamheid of kalmte preekt in een revolutiegeest'; aan Van Cauwelaert; PVC.
- 67 Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 68 Zie CORDEMANS, *Van de Perre*, 426-434 en LUYKX, *Van de Perre*, 147-149.
- 69 Marinis aan divisie-aalmoezenier Steyaert, 22 mei 1917; kopie in PSH, 632.
- 70 Op 5 juli vroeg Van Cauwelaert aan Van de Perre uitleg: 'Ik verneem van verschillende zijde dat er in de laatste tijd onder onze soldaten betogingen van misnoegdheid hebben plaats gehad als protest tegen de miskeningen van ons taalrecht. Maar de eigenlijke feiten kom ik niet te weten.' Maar op 10 juli durfde Van de Perre geen feiten vertellen, omdat de berichten te onzeker waren. PVC.
- 71 Op 11 juli protesteerde Van Cauwelaert bij de Broqueville en bij een aantal ministers; hij lichtte ook de koning in. Hij kreeg ten antwoord dat het om een vergissing ging, dat maar één nummer bedoeld was. Ingenbleek schreef de opheffing van het verbod toe aan de koning. PVC, *passim*. Op 9 juli klaagde ambassadeur Fallon *Vrij België* aan bij minister Beyens omdat het 'une ample moisson de lettres de soldats flamands, protestant contre l'attitude anti-flamande des autorités

- militaires', publiceerde; kopie in PP, 158/1. Deze brief kan geen invloed meer gehad hebben op het verbod dat Fallon op 10 juli aan Van Cauwelaert meedeelde.
- 72 Ook dit verbod werd nog in juli opgeheven, maar het blad mocht niet meer naar Nederland worden gestuurd; BELPAIRE, 294. Misschien was dit laatste een gevolg van de klacht van Fallon.
- 73 Namelijk op de begrafenis van Schollaert, die op 29 juni overleden was; Van de Perre aan Van Cauwelaert, 14 juli 1917; PVC.
- 74 DE BRUYNE, *Van Severen*, 28.
- 75 Overgenomen uit ELIAS, *o.c.*, I, 122-123.
- 76 A. Van Bruggen aan Van Cauwelaert; PVC.
- 77 Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 78 BELPAIRE, 294-295.
- 79 De deken van Ieper, die achter het front de functies van de bisschop van Brugge waarnam, kwam op 3 augustus met die boodschap bij Verschaeve. Deze weigerde en Mgr. De Brouwer wilde hem niet dwingen. VERSCHAEVE, 250-254.
- 80 Op dezelfde dag schreef Van Cauwelaert hem 'om een zekere hoeveelheid Vlaamse eenheden in te richten'; PVC. *Vrij België* vroeg die op 3, 10 24 augustus, wat een polemiekt uitlokte met het *Belgisch Dagblad* dat in handen was gekomen van de franskiljons der Ligue Patriotique Flamande.
- 81 Sap aan Van Cauwelaert, 28 feb. 1917 en z.d. (sept. 1917); PVC.
- 82 Van de Perre aan Van Cauwelaert, 14 juli 1917; PVC. In het dagboek van Poulet betreffen verscheidene aantekeningen deze crisis. Zo op 13 juli: 'Conseil. Broqueville prendra, à son corps défendant, les Affaires Etrangères - Hymans proteste, il ne pourra rester à Londres, servir comme agent d'exécution le chef du parti adverse. Il revendique le poste pour un de son parti. Il faut à ce parti plus de pouvoir.' Op 14 juli: 'Conseil. Hymans revendique pour lui les Aff. Etr. - Aloïs, Berryer et moi nous n'intervenons pas.' En op 3 augustus: 'Van de V. et moi déclarons à Broque que si Renkin provoque une nouvelle crise, ni Berryer, ni Aloïs, ni moi nous ne ferons partie d'une combinaison.' PP, 112.
- 83 Op 10 augustus 1915 schreef Ingenbleek 'persoonlijk' aan de Broqueville dat diens verhouding met de koning weer verslecht was. Vraag zoveel veranderingen niet, vervolg de vertrouwensluis van de koning niet in het leger. PDB, 122. Op 25 mei 1918 zou Van Cauwelaert schrijven aan Van de Vyvere: 'Gezien zijn verhouding tot de koning zal de Broqueville wel niet opnieuw mogelijk zijn en zal zijn ontslag ongetwijfeld worden aanvaard'; PVC.
- 84 LUYKX, *Van de Perre*, 160-162.
- 85 Brankardier A. Van Bruggen aan Van Cauwelaert, in een *post scriptum* bij zijn hiervoor geciteerde brief van 4 augustus, toen de vervolging blijkbaar nog niet bezig was. Korporaal De Beuckelaere is van 't vervoer terug naar de piotten gestuurd, meldde hij ook. PVC.
- 86 BELPAIRE, 299. Hij was de vertegenwoordiger van de 3e divisie in de frontleiding; DE BRUYNE, *Van Severen*, 27.
- 87 Aan Van Cauwelaert, 9 aug. 1917; PVC.
- 88 PVC.
- 89 ELIAS, *o.c.*, I, 126. De tekst in VERSCHAEVE, 277-278.
- 90 Gestencild *Rapport sur la question flamande à l'armée*, door de Militaire Veiligheidsdienst; PSH, 632.
- 91 Claes aan Van Cauwelaert, 11 okt. 1917; PVC.
- 92 Ingenbleek aan de Broqueville, 11 feb. 1929; PDB, 122.
- 93 Ingenbleek en Albert hadden beiden gesuggereerd dat het omwille van Frankrijk moeilijk was om tijdens de oorlog aan de Vlamingen voldoening te geven; BELPAIRE, 301-304. Dus hadden de Duitsers en de activisten gelijk dat België een satellietstaat was? Ingenbleek vroeg via Belpaire ook een onderhoud met Verschaeve; VERSCHAEVE, 257.
- 94 Comité de Guerre et de Reconstitution Nationale, Séance du 19 août 1917; PR, 12. Kopieën van het 7e blad zijden tellende verslag van Van de Vyvere, gedateerd 22 augustus, in PSH, 632, en PDB, 627.
- 95 BELPAIRE, 304-305; VERSCHAEVE, 257-267.
- 96 Kopie in BSH, 632.
- 97 Een exemplaar in een nota van Helleputte, einde aug. 1917; PSH, 632.
- 98 Aan Van Cauwelaert, 25 aug. 1917; PVC.
- 99 Alles in PR, 4.
- 100 Kopie in PP, 195.

- 101 Op een klacht die Van Cauwelaert op 10 juli had gestuurd aan 7 ministers en Ingenbleek, volgens welke een fransonkundige zelfs geen korporaal kon worden, antwoordde de Broqueville op 31 augustus triomfantelijk dat een onderzoek had uitgewezen dat de Vlamingen wel in ‘verre van onrechtvaardige verhouding’ de ondergeschikte graden bereikten. In de zware artillerie waren er 378 Waalse gegradueerden waarvan er 63 ‘goed’ en 97 ‘min of meer voldoende’ Nederlands kenden, 218 geen. Er waren 529 Vlaamse gegradueerden waarvan 330 ‘goed’ en 165 ‘min of meer’ Frans kenden, en 14 helemaal geen Frans *spraken*.
- 102 PSH, 632.
- 103 Claes aan Van Cauwelaert, ongedateerd (september?); PVC.
- 104 Kopie in PSH, 632.
- 105 ELIAS, *o.c.*, I, 128.
- 106 Ontwerp in PSH, 632. De naam van Bernheim was daarin geschrapt.
- 107 DEMOEN, 94.
- 108 PSH, 632.
- 109 PSH, 632.
- 110 *Questions posées au Gouvernement...*, 40; PSH, 632.
- 111 PP, 195.
- 112 PSH, 632. Op 24 sept. 1917 schreef Van der Essen aan Van Cauwelaert dat de Broqueville hem, Hoste en Hullebroeck prachtig had verdedigd in de ministerraad tegen de beschuldigingen in een rapport van de Veiligheidsdienst; PVC.
- 113 *Questions posées au Gouvernement et Réponses de MM. les Ministres*, 40; PSH, 632.
- 114 CORDEMANS, *Van de Perre*, 447-460. Op 5 jan. 1918 spoorde Van Cauwelaert zijn vriend aan om voort te gaan met vragen stellen, die door *Vrij België* zonder kommentaar werden afgedrukt: ‘De stomme antwoorden zijn een reusachtige aanklacht tegen onze regering en doen hier onzeggelijk veel goed’; PVC.
- 115 Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 116 Heyman was al twee jaar niet meer aan het front en sinds augustus 1917 gehecht aan het kabinet van Pouillet: ‘De kranige handelwijze van de zo gevreesde minister-generaal De Ceuninck maakt goede indruk’, schreef hij op 18 sept. 1917. Fritz Francken, die geregeld bijdragen uit de loopgraven stuurde aan *Vrij België* evenals aan de *Belgische Standaard*, schreef op 4 december: ‘Op taalgebied heeft de regering enige nuttige en heilzame veranderingen ingevoerd.’ Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 117 ELIAS, *o.c.*, I, 130.
- 118 De Beuckelaere op 8 okt. 1917 (zijn naam was onleesbaar gemaakt); Bernaerts op 17 en Claes op 11; PVC. Vgl. LUYKX, *Van de Perre*, 153-154.
- 119 Ondertekend Pennincsen; uit een brief van Sap van 10 dec. 1917 blijkt dat dat Borginon was; PVC. In het weekblad *Hooger Leven* waren kort voor de oorlog artikels verschenen onder die schuilnaam.
- 120 PVC.
- 121 Voor wat volgt: *Archives*.
- 122 RUDIGER, *Flamenpolitik*, 14 en 56. *Archives*, 63 en 173.
- 123 VAN DE VELDE, 198.
- 124 BORGERS, 147-149.
- 125 BASSE, I, 220-221. Een aantal parlementariërs, waaronder Woeste en de Favereau, hadden het Hof van Beroep verzocht om vervolgingen in te spannen; WOESTE, 38-39.
- 126 Alleen in Oorbeek op 26 februari en in Brugge op 3 maart vonden er nog meetings plaats.
- 127 We plaatsen naast deze cijfers (*Archives*, 39-42) die van een tegenstander van de Vlaamse Beweging: Brussel 3000/800; Gent 6500/1000 Antwerpen 8000/800; Turnhout 2000/300. De man voegde erbij: ‘Les activistes ont libre parcours sur les trains; ils reçoivent des indemnités de déplacement; ce sont les mêmes manifestants qu'on retrouve à Bruxelles, Anvers, Gand, Malines, Turnhout, etc.’; Rapport demandé à M. Charles Desmedt, avocat à la Cour d'Appel, à son passage à Folkestone (mai 1918); PR, 14.
- 128 ELIAS, *o.c.*, I, 79.
- 129 9 feb. 1917; PVC.
- 130 29 jan. 1918; gec. *Vrij België*, 1 feb., 6.
- 131 22 okt. 1916; PVC.
- 132 Aan Pouillet, 5 okt. 1917; PVC.
- 133 Korrespondentie met H. Heyman en E. Van Quaakebeke van 25 jan. 1917 af; PVC. Het A.C.V., met als voorzitter Heyman, besliste op 3-4 juni 1917 als zijn organen te nemen *De Belgische*

- Standaard* voor het front, *Ons Vlaanderen* voor Parijs en *De Stem uit België* voor Engeland, zo meldde Van Quaakebeke op 30 juli.
- 134 Brieven aan Van de Perre, Sap en Claes; PVC. Vgl. Van Cauwelaerts hoofdartikel ‘De tijden zijn rijp’ in *Vrij België*, 19 okt.
- 135 Aan Ingenbleek; PVC.
- 136 PVC.
- 137 Aan Ingenbleek, 29 nov. 1917; PVC.
- 138 Hoofdartikel 7 dec. Nadat *Vrij België* op 23 november zich had verzet tegen de vervanging van de Broqueville door een slechtere, had het al op 30 november geschreven dat het hem niet meer verdedigde na zijn rede.
- 139 10 dec. 1917; PVC. Renkin trachtte de Broqueville te vervangen door Cooreman, zo noteerde Poulet op 13 december in zijn dagboek; PP, 112.
- 140 Méchant aan Van Cauwelaert, 23 dec.; PVC.
- 141 Aan Van Cauwelaert, 14 jan. 1918; PVC.
- 142 Van de Vyvere had 50.000 frank privé-geld ter beschikking en wilde daarmee een groot blad stichten waarin *Ons Vaderland* en *De Belgische Standaard* zouden opgaan; zelfs aan een franstalig orgaan werd gedacht. Hij was daarover al enige tijd in onderhandeling met Van de Perre, Heyman en anderen. Hun korrespondentie met Van Cauwelaert bevestigt dat; PVC.
- 143 Van Cauwelaert aan Van de Vyvere, 28 jan. 1918; PVC.
- 144 Méchant aan Van Cauwelaert, 12 feb. 1918; PVC.
- 145 Getuigenis van Van Severen na de oorlog; DE BRUYNE, *Van Severen*, 29.
- 146 Kopie in PP, 223; 5 getypte bladzijden, gedateerd ‘januari 1918’ en ondertekend ‘De Vlamingen der Voorlinie’. Aan Van de Perre werd de tekst gestuurd op 12 januari door Borginon; ELIAS, *o.c.*, I, 132.
- 147 CORDEMANS, *Van de Perre*, 592, 601-603 en 615.
- 148 DEJARDIN, 7 en 34-37. LEROY, *passim*.
- 149 VANSINA, 337.
- 150 Dagboek aantekening Poulet; PP, 112.
- 151 CORDEMANS, *o.c.*, 464-482. LUYKX, *o.c.*, 149-151. LEROY, 223. PVC, *passim*.
- 152 *De Vlaamsche Interpellatie*, 69 vlg.
- 153 Dagboek aantekening Poulet; PP, 112.
- 154 PVC.
- 155 De notulen zijn, met weglating van de inleidende woorden van de koning, afgedrukt in WULLUS-RUDIGER, *En marge de la politique belge*, 367-375.
- 156 De volledige tekst van zijn nota, die hij had laten vermenigvuldigen in tegenstelling tot die van Van Cauwelaert, samen met deze in PSH, 632.
- 157 ‘Le Roi insiste particulièrement sur les difficultés actuelles qui résulteront de la création d’unités flamandes, notamment en ce qui concerne le recrutement du corps d’officiers. Le recrutement régional crée une émulation très grande entre les soldats d’une même armée, la guerre l’a prouvé.’
- 158 In het Staatsblad van 9-16 maart verscheen een besluit met het programma van het examen voor de graad van kapitein, voor de hulp-officieren die tijdens de oorlog waren aangeworven. 25 van de 100 punten werden toegekend voor de mondelinge kennis van de tweede taal; zie *Pasinomie*. Een dagorder van 5 januari had de taalproef voor kandidaat-onderluitenant geregeld; ook daar was mondelinge ‘connaissance pratique et usuelle’ voldoende; PSH, 632.
- 159 MOYERSOEN, 240-241.
- 160 De directeur van de Belgische censuur aan Poulet, 18 maart 1918; PP, 195.
- 161 C. MELS, *Hendrik Heyman*, 191-193.
- 162 Zo schreef hij aan J. Calbrecht, 11 feb. 1918; PVC.
- 163 De besluiten werden in druk verspreid en zijn terug te vinden in ministeriële papieren zowel als in *Vrij België*.
- 164 Hoste aan Van Cauwelaert, 18 maart; PVC.
- 165 LEROY, 53.
- 166 Op 4 april 1918 zou Poulet noteren in zijn dagboek: ‘Conseil. Longues chamaillades sur question flamande à propos de dénonciation de Klob. contre Van Cauwelaert’; PP, 112.
- 167 Korrespondentie Van Cauwelaert in maart. Ook twee telegrammen van de Broqueville van 8 en 9 maart: ‘invitation du gouvernement belge doit suffire’ en ‘votre présence ici absolument nécessaire’, konden niet baten.

- 168 ELIAS, *o.c.*, I, 133. Vgl. BELPAIRE, 330, over de verslechting van de stemming bij de militairen in maart.
- 169 *Les Carnets de Guerre d'Albert Ier*, 179-183.
- 170 Zie *Pasinomie*.
- 171 PSH, 632.
- 172 Klachten in PSH, 632. De kandidaten werden onder druk gezet om naar de Franse school te gaan; studieboeken, instructies, enz., waren in het Frans.
- 173 CARTON DE WIART, 340-341.
- 174 VANSINA, 357.
- 175 Dagboekantekening Poulet; PP, 112. De eerste brief uit Le Havre, waarvan Van Cauwelaert kopie bewaarde, dateert van 5 april.
- 176 Renkin aan een minister (de Broqueville?); kopie in PP, 195.
- 177 Aan de Broqueville; PDB, 485.
- 178 MOYERSOEN, 241-247.
- 179 De rede waarmee hij zijn ontslag aankondigde in de ministerraad, in PDB, 485.
- 180 25 mei 1918 aan Ingenbleek en aan Van de Vyvere; PVC.
- 181 Alles aan J. Hoste, 1 juni 1918; PVC.
- 182 5 tot 11 juni 1918; uittreksels van de persdienst van Buitenlandse Zaken in PR, 3.
- 183 BELPAIRE, 343.
- 184 WILLEMSSEN, 98-100.
- 185 CORDEMANS, *Van de Perre*, 482.
- 186 ELIAS, *o.c.*, I, 135-145, vooral de brief van De Pillecyn aan Charpentier, 6 jan. 1919.
- 187 BELPAIRE, 348-349.
- 188 Van de Vyvere aan Helleputte, 1 juni 1918; PSH, 632.
- 189 J.R. LECONTE, *Aumôniers militaires belges*, 84-86.
- 190 Een mapje in PSH, 632.
- 191 PP, 128.
- 192 Een kras voorbeeld uit juli 1918 in K. CRUYSSBERGHS, *Memoires*, 53.
- 193 Beide vaststellingen zijn op te maken uit de antwoorden die Poulet ontving in 1921, toen hij een onderzoek deed naar de wantoestanden aan het front; PP, 223.
- 194 BELPAIRE, 352-359.
- 195 Levie aan Van de Vyvere, 8 juli 1918; kopie in PR, 14. Een voorontwerp dat de Leuvense volksvertegenwoordiger de Wouters d'Oplinter had meegedeeld (PR, 15) voorzag de universiteit van Gent in het Nederlands, die van Luik in het Frans, in elk 1/3 van de kolleges ook in de andere taal en de verplichting voor ambtenaren om een tweetalig diploma te halen.
- 196 P. VAN ISACKER, *Tussen Staat en Volk*, 48.
- 197 H.D. MOMMAERTS, *Herinneringen aan de afwikkeling van het Vlaams aktivisme*.
- 198 Gravez (28 juni), Van de Perre (15 sept) en De Pillecyn (29 sept.) aan Van Cauwelaert; deze aan 'Vriend Henri' (Heyman?) in Ste Adresse, 1 sept.; PVC.
- 199 VAN DE WOESTIJNE, 919-933; het citaat 932.
- 200 Aan Ramaeckers en aan Van de Perre, 11 okt. 1918; PVC.
- 201 Wittemans (26 okt.) en Ingenbleek (19 okt.) aan Van Cauwelaert; PVC.
- 202 Zie vooral Wittemans aan Van Cauwelaert, 26 okt., en het antwoord van 27 okt.; PVC.
- 203 Scheveningen 24 okt. en 3 nov., Den Haag 1 nov., aan Van Cauwelaert; PVC.
- 204 Telegram aan Van de Vyvere, 21 okt.; Laporta aan Van Cauwelaert, 21 nov. 1918; PVC.
- 205 Aan Van Cauwelaert; PVC.
- 206 MOMMAERTS.
- 207 VANSINA, 369-370. De auteur heeft ons mondeling nadere uitleg verstrekt bij die passus.
- 208 Van de Vyvere aan Van Cauwelaert, 23 dec. 1918; PVC.
- 209 VAN ISACKER, 45.
- 210 PP, 158/1.
- 211 BORGERS, 149.
- 212 E. Leeën aan Van Cauwelaert, ongedateerd; in PVC bij einde 1918 geklasseerd, maar vermoedelijk uit de lente van 1919.
- 213 27 mei 1924; PP, 157. Soortgelijke klachten over V.O.S. vanwege de gouverneur van West-Vlaanderen op 15 april en 28 juni 1924; PP, 158/1.

12. nabeschouwingen

1. Ontstaan en wezen

‘Het aktivisme was van stonden aan en is ook tot het eind toe niets anders gebleven als een onderdeel van de traditionele Vlaamse Beweging... Dit was geen beweging die door de Duitsers in het leven werd geroepen. Het was... de logische uitgroei van het nationalisme dat steeds in de beweging verscholen lag en juist op de vooravond van de oorlog zijn doorbraak zocht van het kulturele naar het politieke’, aldus Elias.¹ ‘Het aktivisme is een vreemd gewas, zorgvuldig voorbereid en kunstmatig door de Duitse veroveringspolitiek op de Vlaamse Beweging ingeënt’, volgens Frans Van Cauwelaert.²

Wij hebben het ontstaan ervan nagespeurd, in de hoop een zinvoller antwoord te kunnen geven dan de dooddoener dat de waarheid wel in het midden zal liggen.

Dat er in de Vlaamse Beweging een nationalisme verscholen zat, is onbetwistbaar. Evenzeer dat het in de jaren die de Eerste Wereldoorlog voorafgingen een doorbraak zocht naar het politieke, toen de idee van ‘bestuurlijke scheiding’ snel aan belangstelling won. Uitdrukkingen volgens welke men om België geen zier gaf, kwamen er heel wat voor tijdens de laatste vooroorlogse decennia. Misschien nog belangrijker was het stokken van de taalwetgeving sinds 1900, wat op het failliet van de kristen-demokratische weg scheen te wijzen.

Toen in 1884 de katolieke partij aan de macht kwam, werd het ritme van de taalwetgeving sterk verhoogd. De katolieke flaminganten, d.w.z. de grote meerderheid, kozen bovendien voor de integratie van hun beweging in de kristen-democratie, waardoor zij optraden

als leiders en stuwers van de verenigingen van kleine burgers, arbeiders en boeren.³ Gekombineerd met de invoering van het meervoudig algemeen stemrecht in 1893, en bij behoud van het meerderheidsstelsel dat alle parlamentszetels van het Vlaamse land in katolieke handen gaf, opende dat nieuwe mogelijkheden.

Inderdaad veranderde de taalwetgeving essentieel: ze had niet langer tot doel aan de franskundigen in Vlaanderen enkele rechten te waarborgen terwijl het land in zijn geheel franstalig bleef. Tussen 1894 en 1899 werden integendeel wetten uitgevaardigd die het Frans en het Nederlands in België principieel op gelijke voet stelden, namelijk de Gelijkheidswet en die op de eedformules; wetten die de Nederlandse eentaligheid van Vlaanderen erkenden, zoals die op de burgerwacht, of die ook op Wallonië van toepassing waren, zoals die op de militaire strafrechtspleging.

Die versnelde en geradikaliseerde taalwetgeving brak plots af in 1899. Terwijl de Vlaamse Beweging aan aanhang won bij bredere lagen van de bevolking, aan overtuigingskracht door de nieuwe formuleringen van Mac Leod, De Raet en Van Cauwelaert, aan betekenis door de gestadige kulturele opgang en het eindelijk bereiken van een noemenswaardig contact met Nederland, trappelde ze bijna ter plaatse op wetgevend gebied. Daaruit haalden rond 1910 een aantal aanhangers de opvatting, dat de kristen-demokratische weg moest worden verlaten voor een louter-flamingantische, een nationalistische. Daarom ontstond later bij de activisten het inzicht: nu of nooit!

Welke factoren hebben die stagnatie in de taalwetgeving van 1900 af veroorzaakt? Vooreerst en vooral de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in de parlamentsverkiezingen, waardoor de regering niet meer bijna uitsluitend op het Vlaamse land steunde, maar haar meerderheid, die tegelijk sterk verkleind was, ook in Wallonië moest zoeken. Terwijl de Vlaamse liberalen en socialisten die in het parlement traden, minder vlaamsgezind waren dan de katolieken waarvan ze de plaats innamen. De heropleving van het vlaamsgezind liberalisme na 1900, waarop Dr. A.W. Willemsen terecht wijst, was hiervoor o.i. maar een gedeeltelijke compensatie.

Ten tweede was er de groei van het georganiseerd verzet tegen de Vlaamse Beweging: de Waalse Beweging en de frankofone. Juist door de invoering van de evenredige vertegenwoordiging kregen die veel meer vat op de regering en haar meerderheid. Die was nu afhankelijk van Waalse gekozenen, terwijl in Vlaanderen zelf de wallin-

gantische verenigingen van ambtenaren, die vroeger waren afgebotst op de onbedreigde alleenheerschappij van de katholieke partij, nu via de liberale partij drukking konden uitoefenen. Ze kregen nog versterking van de ‘Ligues pour la liberté des langues’ en soortgelijke frankofone organisaties.

Ten derde is er de benoeming in februari 1906 van een aanhanger der antivlaamsgezinde frankofone beweging tot aartsbisschop van Mechelen. Juist omdat de Vlaamse Beweging in grote hoofdzaak door de katholieken werd gedragen, was dat zo belangrijk. Dat de liberale partij en de vrijmetselarij onder antivlaamsgezinde leiding stonden, was niets nieuws; dat hetzelfde gebeurde met de kerk, was een kapitale verandering. Zeker was er met Waffelaert in Brugge al sinds 1895 een antivlaamsgezinde bisschop, maar daarmee had Rutten in Luik sinds 1902 het evenwicht kunnen bewaren. Kardinaal Mercier verzette zich krachtig tegen de hoofddoeleinden van het ogenblik: de vernederlandsing bij de wet van het vrij middelbaar onderwijs en van de Gentse universiteit. Niemand heeft er zoveel toe bijgedragen als hij om een aantal flaminganten ervan te overtuigen dat ze in België hun elementaire rechten misschien nooit zouden krijgen. En dat terwijl b.v. de Tsjechen al sinds 1882 een universiteit in eigen taal hadden in Praag.

De flaminganten waren niet alleen onder de indruk van de sterke vertraging in de taalwetgeving, maar ze moesten ook vrezen dat de linkse partijen vroeg of laat aan de macht zouden komen, en dan was het nog veel erger gesteld, want na de liberale werd nu ook de socialistische al sterk aangevreten door het antivlaamsgezind wallingantisme. Dat waren allemaal factoren die ertoe bijdroegen dat in 1912-1914 de slogan ‘bestuurlijke scheiding’ een snelle opgang maakte in de Vlaamse rangen. Ook al was hij gelanceerd door de imperialistische wallingant Destrée, in de antivlaamse *Revue de Belgique* van Wilmotte, en uit reactie tegen de verkiezingsnederlaag van het linkse kartel.

De ongeprovoceerde Duitse aanval had een krachtige versterking van het Belgisch bewustzijn als gevolg, ook bij de flaminganten. De gruwelijke moordpartijen die het Duitse leger onder de burgerbevolking in tal van steden aanrichtte, werkten in dezelfde zin.

Daartegenover stond dat de flaminganten helemaal niet gelukkig waren met hun bondgenoten. Strijden aan de zijde van ‘de ervvijand van Vlaanderen en Wallonië’, zoals Josson Frankrijk genoemd had, stond hen begrijpelijkerwijze niet aan. Gewoonlijk wordt er te

weinig aandacht aan besteed dat ze ook fel ingenomen waren tegen Engeland. Zij hadden tijdens de Boerenoorlog de hulp- en propagandakomitees gevormd om hun taalgenoten bij te staan tegen de Britse roofzucht. Het maakte op hen een averechtse indruk dat Engeland nu in de oorlog trad ‘om de rechten van de kleine volkeren (België) te verdedigen’. Ook de Zuidafrikaanse rebellie en de terechtstelling van Fourie zijn niet weg te denken uit het klimaat waarin het aktivisme zou ontstaan. Evenmin het aktiveren van tal van nationale bewegingen in Oost-Europa door de strijdende partijen, de Ierse Paasopstand, enz.

Uitgenomen voor één kleine groep in Gent, is het initiatief tot het aktivisme overal uitgegaan van de Duitsers. Zij hebben met hun geld de aktivistische dagbladen *Gazet van Brussel*, *De Vlaamsche Post* en *Het Vlaamsche Nieuws* uitgegeven. Allicht hebben zij aan ‘onze grootnederlandse vertrouwensman’ Gerretson het nodige geld bezorgd om in Holland soortgelijk werk te doen. Tot hun propaganda behoren vermoedelijk een aantal antivlaamse pamfletten, waaronder bijna zeker *La vérité sur la capitulation d'Anvers*, zeker ook de fabel over de tussenkomst van Buisset en in het algemeen het verspreiden van de idee dat er een antivlaamse kampanje aan de gang was. In het bezette land heette het dat die woedde in de vluchtelingenpers, en in Nederland vernam men dat ze door pamfletten woedde in het bezette land. Dit alles was de begeleidende propaganda bij de *Flamenpolitik*, die van meet af was ingezet en die van december 1914 af heel openlijk werd gevoerd.

Behalve het veruit overwegende Duitse aandeel in het ontstaan van het aktivisme, is er ook een Nederlands aandeel dat tot nu toe verwaarloosd werd door de geschiedschrijving. Zoals Régis Debray zijn guerrilla-strijd tegen het kapitalisme niet voerde in zijn eigen land, maar aan het andere eind van de wereld, zo waren er uiteraard relatief meer Nederlanders dan Vlamingen bereid om een revolutie in België uit te lokken. In zijn polemieken zal Colenbrander wel overdreven hebben, toen hij schreef over ‘Vlaamse gedachten, voor drie vierden door Hollanders gedacht’, maar de Nederlandse invloed op de vluchtelingen en, via de Nederlandse bladen, op het bezette land, is zeker van belang geweest.

De poging om het aktivisme in te enten op de Vlaamse Beweging, zoals Van Cauwelaert het terecht noemt, konden de Duitsers ondernemen omdat er in die beweging een nationalisme schuilging dat in vreedestijd gewoon geen gelegenheid had gekregen om zich scherp

te uiten, en omdat tengevolge van het stagneren sinds 15 jaar van de taalwetgeving ongeduld en wrevel opgekropt zaten. Bovendien heerste er afkeer voor de westerse bondgenoten, een gerechtvaardigde vrees dat uit de oorlog een duurzame alliantie met Frankrijk zou groeien, en een niet te onderschatten Germaans verwantschapsgevoel met de Duitsers. In die omstandigheden waren vele flaminganten beïnvloedbaar door de *Flamenpolitik* en de Duitse propaganda. Ze waren zo geprikkeld dat ze gemakkelijk en als het ware blind geloofden in het bestaan van een antivlaamse campagne, daar waar er niet meer dan enkele geïsoleerde aanvallen en een aantal speldeprikken te voelen waren.⁴ Velen waren maar bereid tot een godsvrede wanneer ze van de regering beloften zouden ontvangen voor de toekomst. Maar die regering beschikte niet over het minimum aan staatsmanszin dat vereist was om de *Flamenpolitik* te bestrijden en liet het Duitse water maar over de Vlaamse akker vloeien.

Tijdens de eerste acht maanden van de oorlog vonden de Duitsers voor hun politiek alleen medewerking van enkele onbekende jongeren in Gent en van Van Bergen in Brussel, van personen die geen Belgen waren of geen geboren Belgen (vader en zoon Domela, Hoek, Gerretson), of die familiaal op Duitsland gericht waren (Haller von Ziegesar, Van Oye), plus van een aantal onbekenden die bereid waren hun brood te verdienen in de gesubsidieerde pers, waarbij het hun misschien om het even was wat ze daarin te schrijven hadden.⁵

Ook later zouden in het aktivisme Nederlanders een abnormaal groot aandeel hebben (o.a. sommige professoren van Gent die lid werden van de Raad van Vlaanderen), personen die niet van geboorte Belg waren (Lambrichts, Rudelsheim, Paul Van Ostaijen), of die familiaal sterk op Duitsland georiënteerd waren (Dumon, de gebroeders Brulez). Het zou de moeite lonen eens stelselmatig de afkomst en de familiale relaties na te gaan van alle notoire aktivisten.

Dat alles neemt niet weg dat er in Gent van bij het begin enkele jongeren waren met uitgesproken antibelgische opvattingen. Ja, dat deze Jong-Vlamingen zich in de volgende jaren zouden uitbreiden tot een beweging over het hele land, al bleven ze een minderheid in het aktivisme. Als we ermee rekening houden dat de antivlaamse campagne een fabel is, dat de godsvrede niet alleen door de aktivisten maar ook door loyale flaminganten werd verbroken en dat dezen weigerden alle aktivisten zonder meer te veroordelen, dan wijst dat allemaal op de kracht van het Vlaams nationaal bewustzijn. Zelfs indien velen aan het aktivisme alleen meededen om de regering

onder druk te zetten en te dwingen tot beloften, dan bewijst ook dát de grote kracht van het Vlaams nationaal bewustzijn vergeleken bij het Belgische.

Wat het pangermanistische element betreft, dat was heel sterk bij de Gentse Jong-Vlamingen. Over het algemeen dunkt ons dat er tot hiertoe te licht werd heen gestapt over de betekenis van het tijdschrift *Germania* (1898-1906) waardoor Haller von Ziegesar zich invloed wist te verwerven en waaraan heelwat latere activisten meewerkten. Bij Streuvels en Dosfel merken we dat hun Germaans verwantschapsgevoel sterk was.

De eerste flamingant met naam die activist werd, was Borms, die in Antwerpen de eerste flamingantische vereniging in beweging wist te brengen in april 1915. In de zomer van 1915 waren in verschillende steden en in Nederland kleine activistische groepen actief. In 1916 zou de vernederlandsing van de universiteit van Gent aan de Duitsers hun eerste en enige doorbraak opleveren onder de oudere flaminganten, maar velen daarvan zouden niet meedoen met de tweede, openlijk antibelgische faze van het aktivisme.

Welke was de numerieke betekenis van het aktivisme? Hoeveel flamingantische priesters, artsen, advocaten, leraars, enz., waren er in 1914? En hoeveel procent van elk van die categorieën is activist geworden? De namen van die laatsten kennen we; die van de overgrote meerderheid die geen activist werd, kennen we niet. Hoeveel verenigingen die bij het uitbreken van de oorlog bestonden, zijn activistisch geworden? Behalve de Antwerpse Groeningewachten, ken ik er geen. Hoeveel leden telden de activistische verenigingen? De openlijke aanhang was overal uiterst klein. In Limburg bestond er nagenoeg geen aktivisme.⁶ In december 1917 schatte de Raad van Vlaanderen het aantal van zijn openlijke aanhangers op 15.000.

Het gering sukses was onder meer toe te schrijven aan de enorme populariteit van koning Albert en aan het krachtig verzet van de geestelijkheid, onder leiding van kardinaal Mercier, dat sterk moest doorwegen bij de katolieken die de grote meerderheid van de flaminganten uitmaakten.

Maar we moeten wel bedenken dat er tussen de aanhangers van de Raad van Vlaanderen aan de ene kant, en de bestrijders van alle aktivisme aan de andere, een hele schakering bestond van vlaamsgezinden, en niet alleen 'de zwijgende meerderheid'. Er waren de gematigde activisten als Dosfel, en de patriotten die toch hun sympathie voor die gematigde activisten niet wilden verbergen, zoals Goosse-

naerts. Er waren flaminganten die zich buiten de kampen hielden - al was het maar omwille van de censuur - zoals de uitgevers van het tijdschrift *De Katholieke Vlaamsche Student*, dat een oplage haalde van duizend exemplaren, tegenover 300 à 400 voor de aktivistische *Goedendag*.⁷

Dr. A.W. Willemsen ziet in de vooroorlogse Vlaamse Beweging een tegenstelling tussen flaminganten die in de partijpolitiek een rol speelden, en dragers van een Vlaamse Beweging die zich ontwikkelde buiten de partijen om. De eersten bleven meestal loyaal, uit de tweeden vooral kwamen de aktivisten. ‘Bij de katholieken was van de ene stroming F. Van Cauwelaert, van de andere L. Dosfel een exponent.’⁸ Het onderscheid is mij niet duidelijk. Ging Van Cauwelaert over van de tweede naar de eerste stroming toen hij in 1910 in het parlement trad? Werkte Dosfel, die als ambtenaar geen politiek mandaat kon bekleden, niet in de katholieke partij?⁹ Ik stel wel vast dat zeer weinig ouderen, en o.a. maar twee parlementariërs en één oud-parlementariër, aktivist werden. En dat er veel vrijzinnigen waren die in de linkse partijen als flaminganten niet aan bod konden komen, mensen uit de Vlaamse Volkspartij te Brussel en uit de kring van Mac Leod in Gent.

De betekenis van het aktivisme ligt ten eerste in de grote aantrekkingskracht die het op de intellektuele jeugd uitoefende, veel meer dan op de ouderen. En ten tweede in de weigering van de loyale flaminganten in de diaspora en aan het front om de aktivisten als verraders te veroordelen, waardoor hun ideeën achteraf invloed zouden krijgen op heel de Vlaamse Beweging.

Die ontwikkeling werd in de hand gewerkt door de regering en bijzonder eerste-minister de Broqueville, die absoluut niet opgewassen waren tegen hun taak in oorlogstijd. Vermits de *Flamenpolitik* weinig zichtbare aanhangers telde en vermits het leger niet in opstand kwam, bekommerden zij zich weinig om wat er na de oorlog zou gebeuren. De koning-opperbevelhebber meende dat het volstond verklaringen van sympathie voor de Vlaamse verzuchtingen af te leggen en te zorgen voor nederlandstalige lektuur en toneel. Alleen onder druk ging hij over tot een gedeeltelijke naleving van de taalwet van 1913. Het flamingantisme in het leger trachtte hij hardhandig te smoren. Koning en regering hebben daardoor enorm bijgedragen tot het uiteindelijk succes van de *Flamenpolitik* na de oorlog, namelijk het scheppen van een krachtige antibelgische stroming.

We moeten nog een misverstand rechtzetten. Veelal lezen we dat de activisten van de Duitsers de vernederlandsing van de Gentse universiteit bekwamen en de bestuurlijke scheiding. Dat is onnauwkeurig: tot beide hervormingen werd door de Duitsers beslist vóór en buiten activistische tussenkomst, en de verzoeken daarom werden achteraf uitgelokt. Het woord marionettenbeweging is niet fraai. Men kan voorstellen het uit onze woordenschat te schrappen. Maar indien er ooit en ergens marionettenbewegingen hebben bestaan, dan was het aktivisme daar zeker bij, zowel in zijn oorsprong als in zijn verdere evolutie. Dat het op een zekere basis kon steunen, namelijk het nationaal Vlaams bewustzijn, is daarmee niet in tegenspraak, want zonder een basis is geen enkele beweging bestaanbaar.

Om te besluiten: het aktivisme, dat wil zeggen een antibelgische beweging, is door de Duitsers kunstmatig op de Vlaamse Beweging ingeënt. Maar zij hebben dat maar gekund omdat de boom ontvankelijk was voor die nieuwe twijg, omdat er dus voldoende verwantschap bestond tussen beide, omdat het antibelgicisme geen volledig ‘vreemd gewas’ was voor de Vlaamse Beweging van 1914. Wij hebben in dit boek de assimilatie- en afstotingsverschijnselen nagegaan die zich bij die inenting hebben voorgedaan tot einde 1918. Belangrijker is de vraag naar het eindresultaat.

2. De gevolgen

De gevolgen van het aktivisme zuiver aflijnen, is geen eenvoudige zaak. Wat was gevolg van de oorlog in het algemeen en de spoorslag welke die gaf aan de idee van ‘het zelfbeschikkingsrecht der kleine volkeren’? Wat was gevolg van de *Flamenpolitik*, van het loyaal flamingantisme in de diaspora en aan het front, en wat van het aktivisme? Geen wonder dat de beoordelingen uiteenlopen. Max Lamberty, die tijdens de oorlog zelf student was in Gent, stelt: ‘Het aktivisme heeft Vlaanderen ontzaglijk veel gekost.’¹⁰ H.J. Elias meent dat ‘de vraag “schadelijk of vruchtbaar” ook nu nog niet te beantwoorden is’¹¹.

Zeker heeft het aktivisme een stimulerende, radikalizerende invloed uitgeoefend, ver buiten de kringen van zijn overtuigde openlijke aanhangers. Het loyale flamingantisme en de frontbeweging zouden ook ontstaan zijn, waren in de zomer van 1915 al aan 't ontstaan,

als resultaat van de oorlog in het algemeen, maar zijn in feite niet alleen gehinderd door, maar ook gegroeid onder de druk van het aktivisme. Dit heeft bovendien gewerkt op lange termijn. Door de Vlaamse kwestie op het internationale forum te brengen en een antibelgisch ferment te scheppen in de Vlaamse Beweging, heeft het een nawerking gekregen die van 1928 af door de regering werd gezien als een gevaar van die omvang, dat de eentaligheid van Vlaanderen wettelijk moest worden erkend. Het was onze bedoeling in dit boek ook de bijdrage van het nationalisme in het ontstaan van de taalwetten van 1930-1932 te beschrijven. Door plaatsgebrek is dit onmogelijk en moeten we dit tweede deel afzonderlijk publiceren in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, onder de titel ‘Bormsverkiezing en Compromis des Belges’. We zullen daarin aantonen dat de regering-Jaspar in 1929 door de knieën is gegaan onder de druk van de nationalisten en hun Nederlandse bondgenoten, waaronder Gerretson.

Het kapitale gevolg van het aktivisme was, dat het een open botsing veroorzaakte tussen de Vlaamse idee en de Belgische, in een crisis waarin juist het Belgisch nationaal bewustzijn geweldig werd versterkt. Terecht schrijft Elias dat het aktivisme ‘uitgespuwd werd door de overgrote meerderheid van de bevolking’¹². De weerslag die dat had op heel de Vlaamse Beweging, is licht te raden. Het gevolg van het aktivisme was dus een polarisering, een verscherping van de tegenstellingen vóór en tegen de Vlaamse Beweging.

Het gaat niet op die verscherping louter of in hoofdzaak voor te stellen als een gevolg van de eis om zelfbestuur. Die eis werd al voor de oorlog door sommige radicalen gesteld en zou natuurlijk tegenstellingen meegebracht hebben. Die zouden echter niet geleid hebben tot een frontale botsing tussen de Vlaamse idee en de Belgische, zomin als hij dat op dit ogenblik doet. Het is het aktivisme dat deze botsing heeft veroorzaakt, en daardoor niet alleen de tegenstanders van de Vlaamse Beweging geweldig heeft versterkt, maar ook de beweging zelf principieel verdeeld.

De erfgenamen van respectievelijk de passivisten, de loyale flaminganten, de gematigde aktivisten en de antibelgische aktivisten, bleven in grote trekken van elkaar gescheiden, al deed er zich een vermenging voor in hun randgebieden. De voornaamste hinderpaal voor samenwerking was niet het al dan niet aanvaarden of eisen van zelfbestuur. De kloof tussen de gewezen passivisten en de loyale flaminganten die geen zelfbestuur vroegen, bleef breder dan die

tussen de laatsten en de gematigde activisten. August Monet bij voorbeeld zou in zijn Antwerpse *Nieuwe Gazet* de flaminganten van de strekking Van Cauwelaert en Hoste fel bestrijden als besmet met aktivisme. De tegenstelling van tijdens de oorlog bleef dus bestaan, met dezelfde toetssteen: was Belgische vaderlandsliefde verenigbaar met het vergoelijken van zelfs maar het gematigd aktivisme?

Maar daar was niet alleen het gematigd aktivisme, want waar was de grens te trekken met de Jong-Vlamingen? En met de verklikkers die medeburgers en mede-flaminganten hadden laten deporteren? Daarom werd het klimaat duurzaam vergiftigd en de hele Vlaamse Beweging, het nationalisme inbegrepen, in een eindeloze verdeeldheid gestort. Want die werd onderhouden doordat een aantal oudaktivisten natuurlijk aan het bewijzen gingen dat ze gelijk hadden gehad, door hun antibelgische kampanje voort te zetten of er pas nu mee te beginnen. Zou Raf Verhulst niet nog in 1929 in vier talen een brochure plegen om te bewijzen dat de Duitse gruwelen uitgelokt waren door Belgische vrijschutters?

Het was niet alleen Monet die het vertikte om naast zulke oudaktivisten in de Vlaamse Beweging te staan. Dat was het geval met tal van gekende figuren uit de vóór-oorlog, zoals Franck, Fredericq, Van Puyvelde, Sevens, de oud-daensisten Fonteyne en Du Catillon. Het verlies van aanhang voor de Vlaamse Beweging langs die Belgische kant wordt bij de beoordeling van het aktivisme gewoonlijk niet ingekalkuleerd. Het was zeker nog veel erger dan de terecht als zwaar aangevoelde uitschakeling, tijdelijk of voorgoed, van 268 veroordeelde activisten en wie weet hoeveel administratief gestrafte ambtenaren.

Bijzonder rampzalig zijn de gevolgen van het aktivisme geweest in Brussel. Op het rijtje af waren daar de burgemeester en de schepenen die achtereenvolgens zijn functie waarnamen, door de Duitsers gedeporteerd. Het verzet tegen de taalwetten was zeker al voor de oorlog in Brussel krachtiger dan elders en bovendien aan het groeien. Maar er bestaat geen gemene maat tussen dat en de waarachtige haat tegen de Vlaamse Beweging die er door het aktivisme werd gewekt. Het Vlaams leven werd in de hoofdstad gewoon weggeveegd; het zou bij voorbeeld duren tot 1931 eer het Vlaams Pleitgenootschap aan de balie zich begon te herstellen van de slag.¹³ Vóór 1914 was er nog een bloeiend verenigingsleven¹⁴, ja konden de flaminganten het aan om de wallinganten met geweld te beletten een meeting te houden in de hoofdstad.¹⁵

Ook in Wallonië werd het wallingantisme, dat essentieel een antiflamingantisme was, geweldig versterkt, o.a. in de Belgische Werkliedenpartij, die voor de Eerste Wereldoorlog de taalwetgeving had gesteund in het parlement.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de radikalisering die het aktivisme meebracht en die tussen beide Wereldoorlogen een beslissende stootkracht leverde, maar een gedeeltelijke compensatie betekende voor de versterking der antivlaamsgezinde krachten die het aktivisme had veroorzaakt, en het verlies en de verdeeldheid van vlaamsgezinde krachten.

Maar we zijn nog niet aan het einde van onze klaaglitanie: het ergste gevolg van al is wel de kollaboratie van het Vlaams-nationalisme in de Tweede Wereldoorlog. Die heeft opnieuw de Vlaamse Beweging achteruitgeslagen, en veel verder, omdat er ditmaal geen vlaamsgezinde oudstrijders waren om de schok op te vangen. Zoals het altijd gaat, hebben zomin Duitsland als de aktivisten achteraf ongelijk bekend. Dat ligt niet in de natuur van de mens, en als een overwinnaar dat nog zou kunnen, - maar zelfs de Belgische regering heeft het nooit gedaan - zou het voor een verslagene een morele zelfmoord betekenen. Duitsland is dus ook in vreedstijd zijn *Flamenpolitik* blijven voortzetten met steungelden voor de aktivistische ballingen, later met aanmoedigingen en eerbewijzen voor Verhulst, Verschaeve, Streuvels, Timmermans, enz. In ambtelijke dokumenten van onmiddellijk na de nederlaag werd niet verzwegen dat het doel bleef: het bevestigen van een productse partij in België.¹⁶ We weten nu trouwens dat ook heel de Weimar-republiek door, zowel als in Hitlers tijd, de revanche-oorlog werd voorbereid.

Zoals van Duitse en van bepaalde aktivistische zijde al van tevoren bedoeld was, zou er 'in Vlaanderen een partij blijven bestaan, die op politiek gebied alles van Duitsland verwacht en antifrans is'¹⁷. Op dit punt, zoals op andere, werkte het bondgenootschap met oudaktivisten ook in op andere flaminganten. Zo bezorgde de oorlogsvrijwilliger Ward Hermans, niet toevallig één die met de tuchtkompagnie had kennis gemaakt, met Verhulst de Engelse uitgave van diens verdediging der Duitsers inzake hun moordpartijen in Leuven en elders. In 1940 zou de bezetter, speciaal de Militärverwaltungschef Reeder, met een vooraf overwogen *Flamenpolitik* het land binnenkomen¹⁸, en anders dan in 1914 zou een hele vleugel van de Vlaamse Beweging onmiddellijk meedoen, tal van oud-aktivisten voorop. De gevolgen daarvan zijn voelbaar tot op vandaag

en tonen aan wat er na de Eerste Wereldoorlog zou gebeurd zijn indien toen vele flaminganten hadden gekollaboreerd.

Heeft het aktivisme de doorbraak van de zelfbestuurgedachte versneld of vertraagd? Beide tegelijk, maar veel meer vertraagd dan versneld. Het heeft, onder meer maar niet alleen bij de frontbeweging, de radikalizing bevorderd. Maar het heeft zelfs een Van Cauwelaert en een Van de Perre ertoe gebracht om er zich tijdens de oorlog radikaal en principieel tegen uit te spreken; de idee werd voor decennia beladen met een antibelgisch odium. Zonder aktivisme hadden we niet tot 1970 moeten wachten op een begin van grondwetsherziening.

Zoals de verbale revolutiepoging van Troelstra in november 1918 in Nederland de socialistische beweging heeft achteruitgeslagen, zo heeft de aktivistische revolutiepoging, omdat ze langer duurde en daardoor meer aanhang kon winnen, een ramp veroorzaakt voor de Vlaamse Beweging.

Of beter: een oordeel over de gevolgen van het aktivisme hangt af van de opvatting die iemand heeft over het wezen van de Vlaamse Beweging. Wie het antibelgisch element in die beweging aanvaardt (en wie dat niet doet, behoort niet meer tot de beweging zoals die nu eenmaal sinds het aktivisme is geëvolueerd), maar het niet als de essentie ervan aanziet, die moet de gevolgen van het aktivisme rampzalig noemen. Wie het antibelgisme als het wezen zelf van de Vlaamse Beweging erkent, zoals de aktivisten het achteraf hebben gesteld¹⁹, die moet het aktivisme huldigen als de stichting van de Vlaamse Beweging; al de rest is dan vóórgeschiedenis.

3. Het antibelgisme

Het antibelgisme dat in de Vlaamse Beweging gebracht werd door het aktivisme, kunnen we best vergelijken met het revolutionair marxisme in de socialistische arbeidersbeweging. In feite bleef deze beweging reformistisch, maar het revolutionair sentiment heeft een sterke invloed op een kleine minderheid en deint dan uit tot een zwakke invloed op de grote meerderheid. Het drukt zich uit in een bepaald woordgebruik, om niet te zeggen frazeologie, en in een eigen geschiedbeschouwing waarin vroegere revolutionairen worden opgehemeld, echte zoals de Communards maar ook vermeende, want

allerlei uit het verleden wordt opgeblazen tot revolutionair. Vooral is er een solidariteitsgevoel, dat zich b.v. uitte in 1920 toen in vele Europese landen de socialistische havenarbeiders weigerden wapens te verschepen voor Polen in zijn strijd tegen Rusland: uit marxistische solidariteit met de roden tegen de witten. De reële invloed van het marxisme op de socialistische arbeidersbeweging is in normale omstandigheden gering. Wat er zou gebeuren ingeval van een oorlog en een bezetting door een marxistisch regime, laten we buiten beschouwing. Maar wie deze invloed niet zou aanvaarden, wie niet zou willen meewerken met mensen die een revolutionaire frazeologie gebruiken, zou zich buiten de beweging stellen.

De verhouding tussen antibelgisme en Vlaamse Beweging lijkt ons dezelfde. De flaminganten zijn antibelgisch in hun geschiedbeschouwing. Het choqueert hen wanneer een historicus zegt dat de Vlaamse Beweging is ontstaan uit het nationaal entoesiasme van de Belgische revolutie, of dat het aktivisme aanbodde tegen een bijna eensgezinde Vlaamse Beweging. De flaminganten zijn ook antibelgisch in hun frazeologie. Een van hen, een bijzonder scherpzinnig man nog wel, betoogde mij eens met klem dat hij volledig vrij was van ieder Belgisch sentiment; maar we zaten in zijn woonkamer onder een groot portret van de vierde koning der Belgen. De flaminganten zijn vooral antibelgisch in hun solidariteit met de Vlaamsnationalisten die na één van beide Wereldoorlogen werden gestraft. Dr. Elias, die hield van wazige woorden, noemde dat ‘de geestelijke spankracht van het aktivisme’. Akkoord, indien hij daarmee hetzelfde bedoelde als met de geestelijke spankracht van het kommunisme, die zich in 1920 verzette tegen het verschepen van wapens naar Polen.

Het is deze solidariteit met de aktivisten die de voornaamste draagster is geweest van het antibelgisme na de Eerste Wereldoorlog. Iets soortgelijks heeft zich trouwens ook in andere nationale bewegingen voorgedaan. Niet alleen in Ierland waar, zoals bekend, de bestraffing van de Paasopstand een felle reactie uitlokte. In Indië gebeurde hetzelfde in en na de Tweede Wereldoorlog. Uit krijgsgevangenen was in 1942 een ‘Nationaal Indisch Leger’ gevormd, dat met de Japanners tegen de Britten streed. Ze waren weldra ontgoocheld omdat ze zich als marionetten gebruikt voelden, hadden weinig aanhang en waren onderling sterk verdeeld. Ze gebruikten geweld tegen andere krijgsgevangenen om die te dwingen mee te doen, de nationalistische leider Menon werd door de Japanners opgesloten omdat hij zich verzette tegen dat alles. Maar toen na de

oorlog de Britten die kollaborateurs gingen bestraffen, lokte dat een geweldige beroering uit, die zou hebben bijgedragen tot hun overhaast vertrek.²⁰

In 1928 riep de oudstrijder Gustaaf De Clercq uit in het parlement: ‘Wij zijn overtuigd dat, later, Vlaanderen in al zijn steden standbeelden zal oprichten aan de activisten en aan Dr. Borms.’ Gedeeltelijk wordt dat verwezenlijkt. Kennisgemaakt hebben met de Belgische gevangenis scheidt, in het licht van de flamingantische geschiedbeschouwing en solidariteit, een sterk vermoeden van ‘trouw aan Vlaanderen’ die in boeken en herdenkingen wordt gehuldigd.

Dr. Eugeen Van Oye heeft in Gistel een mooi monument gekregen in 1969, onthuld door de burgemeester met driekleurige sjerp, op een geslaagde viering waarna een fraai *Huldeboek* werd uitgegeven. Wie dat boek leest, vindt geen andere flamingantische activiteit van de dichter vermeld dan zijn aanvaarden van het voorzitterschap van het pan-germanistische Jong-Vlaanderen, wat te verklaren was door zijn huwelijk met een Duitse en dat van zijn dochter met een Duitser. (Er was gelukkig nog wel wat meer, dat niet in het boek staat). Karel Van de Woestijne zal nooit een dergelijke hulde te beurt vallen, want die was loyaal, riskeerde zijn vrijheid door zijn verzet tegen de *Flamenpolitik* en is dus in de flamingantische geschiedbeschouwing maar een slappe Vlaming.

Aan de andere kant is het toch weer niet zo dat alle activisten een standbeeld gaan krijgen. Van Oye was een geschikte figuur, omdat hij door het assisenhof werd vrijgesproken. Het is opvallend hoe bij degenen die wel veroordeeld werden, in de apologie achteraf hun optreden zoveel mogelijk verdoezeld of vlakaf geloofend wordt: ze werden onschuldig veroordeeld, of toch om bijna niets. Dat wijst erop hoe sterk het Belgische bewustzijn nog is, ook bij Vlaams-nationalisten. Ik stel mij niet voor dat volgens de Ieren, de helden van de Paasopstand ‘onschuldig’ zijn terechtgesteld of gekerkerd, noch dat er ‘een anti-Ierse haatkampanje in de Britse pers’ wordt bedacht om hun opstand te vergoelijken.

De Vlaamse Beweging daarentegen laboreert aan een mengsel van Belgisch en antibelgisch bewustzijn. Dat is het belangrijkste gevolg van het aktivisme en het is niet te voorzien dat het nog ooit zal verdwijnen.

Eindnoten:

1 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, I, 97 en 101.

2 *Gedenkschriften*, 265.

3 L. WILS, *De oorsprong van de kristen-democratie en Het Daensisme*.

4 De zogenaamde antivlaamse kampanje in de franstalige vluchtelingenpers bestond achtereenvolgens uit:

1. In 1914: a. drie ons bekende (misschien méér) aanvallen in het *Journal des Réfugiés*; b. een aantal herinneringen aan het pangermanistisch element in de vooroorlogse Vlaamse Beweging; c. de polemieken rond de overgave van Antwerpen, de terugkeer van de vluchtelingen, de pers onder Duitse censuur.

2. In de eerste helft van 1915 wordt de *Flamenpolitik* onderkend en de Vlaamse Beweging geloofd als heel vaderlands. Maar 1 c. gaat voort, zij het gematigder, plus aanvallen op het

beginnende aktivisme (*De Vlaamsche Post*, Borms, Josson en Reinhard) en polemieken rond Streuvels.

3. Van juni tot half augustus 1915 een polemiek rond *De Vlaamsche Stem*, gevolgd door een langdurig stilzwijgen.

4. Einde 1915 en 1916: propaganda voor een regering van nationale unie, toetreding tot het Verdrag van Londen, annexionisme, enz. De godsvrede gaat verloren.

5. Van de zomer van 1916 af, aanvallen op het aktivisme en op (de eisen van) actieve flaminganten die geen godsvrede onderhielden. Die aanvallen zouden voortdurend toenemen.

Wie uit dit alles besluit dat de flaminganten gelijk hadden met hun klachten over een antivlaamse campagne, moet in een nog veel ergere antisocialistische campagne geloven. De socialisten hadden nog méér te klagen over de ongecontroleerde katholieke regering, de censuur, de bevoorrechting van de katholieke *XXe Siècle*, het verbieden van een ijveren voor vrede, het annexionisme, het verdacht maken van kontakten met vreemde zusterpartijen. Men zie de belevenissen van *Le Peuple Belge* in Frankrijk en *De Belgische Socialist* in Nederland. M. CLAEYS-VAN HAEGEN-DOREN, *25 jaar*, 77-83.

En dan zwijgen we nog over al de klachten van katholieken als zouden zij het slachtoffer zijn van linkse complotten in het bezette land, in het leger en in Le Havre. Ook een vervolging?

- 5 'Er waren idealisten onder de activisten, dat kan niemand te goeder trouw betwisten. Maar wie van dichtbij hun beweging heeft gevolgd, zal de meerderheid der activisten niet voor idealisten houden'; VAN ISACKER, 46.
- 6 M.J. LEEMANS, *Het aktivisme in Limburg*.
- 7 BAEYENS, 391-399 en 359.
- 8 WILLEMSSEN, 73.
- 9 Dat blijkt toch heel duidelijk bij DE BRUYNE, *Dosfel*, 121.
- 10 In T. LUYKX, *Geschiedenis van de economische bewustwording*, 28.
- 11 *O.c.*, I, 102.
- 12 ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, II, 178.
- 13 J. VAN DOORSELAERE, *Vijfenzeventig jaar Vlaams balieleven*, 585.
- 14 ELIAS, *Vlaamse Gedachte*, IV, 335.
- 15 DEJARDIN, 70.
- 16 Mikrofilms 619/2 en 619/3. RUDIGER, *Flamenpolitik*.
- 17 Verstraelen, De Vreese, Godée Molsbergen, Hoffmann en Dumon aan een Duitse overheid in juli 1917; VAN DE VELDE, 186.
- 18 DE JONGHE, *De personeelspolitiek van de Militärverwaltung... junidecember 1940*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1972, 1-49.
- 19 H. Vos begon in maart 1922 zijn *Pre-advies over het aktivisme* (bezit van Mw. Cockx-Vos) aldus: 'Indien men de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging ziet als de groei van de zuiver Vlaamse gedachte in België, d.i. van het bewustzijn der tegenstelling tussen Vlaanderen en België, dan moet men erkennen dat het aktivisme een zeer scherpe uiting is van dat bewustzijn.' Of met andere woorden: indien men twee plus drie aanziet als zes, dan moet men erkennen dat zes bestaat uit drie plus twee.
- 20 Aldus K. GOSH, *The Indian National Army* (1969), volgens de bespreking in *The Historical Journal*, Cambridge, 1972, 187-190, door M.L. Hauner die de konklusie wat overtrokken vindt.

lijst van de aangehaalde werken

- Activisten* (uitg. Julius Vuylstekefonds, 11), Gent, 1919.
 ANGERMILLE K., *Van Antwerpen tot Antwerpen. De Lotgevallen van een Activist*, Antwerpen, 1931.
Les Archives du Conseil de Flandre, Brussel, 1928.
 AVANTI, *Een terugblik*, III, Gent, 1935.
- BAEYENS A., *Het activisme te Antwerpen. Gedachteninhoud van de Antwerpse activistische pers 1914-1918*, lic.-verh., Leuven, 1973.
 BASSE M., *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, 2 dln, Gent, 1933.
 BELPAIRE M.-E., *Gestalten in 't verleden*, Brugge, 1947.
 BORGERS G., *Paul van Ostaijen, een documentatie*, 2dln, Den Haag, 1971.
 BORMS A., *Bijdrage tot de geschiedenis van het Antwerpsch aktivisme*, in *Vóór - 1830 - Na. Een bundel opstellen en gedichten. In opdracht van den 'Dietschen Bond'*, Santpoort, 1930.
 BOUDENS R., *Kardinaal Mercier volgens het archief van de Wilbelmstrasse*, in *Collationes*, 1972, 505-545.
 BRULEZ R., *Het Pakt der Triumviren*, Amsterdam, zd.
- Les Carnets de guerre d'Albert Ier, Roi des Belges*, Brussel, 1953.
 CARTON DE WIART Comte, *Souvenirs politiques (1878-1918)*, Brugge, 1948.
 CLAEYS-VAN HAEGENDOREN M., *25 Jaar Belgisch Socialisme*, Antwerpen, 1969.
 CORDEMANS M., *Edmond Rubbens*, Gent, z.d. (1966).
 CORDEMANS M., *Dr. A. Van de Perre's Oorlogsjaren 1914-1918*, Wetteren, 1963.
 CRUYSSBERGHS K., *Memoires*, Utrecht-Antwerpen, 1965.
- DE BRUYNE A., *Joris Van Severen*, Zulte, 1961.
 DE BRUYNE A., *Lodewijk Dosfel*, Wilrijk, 1967.
 DEFOORT E., *Het Belgische nationalisme vóór de eerste wereldoorlog*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1972, 524-542.

- DEGUISE V., *La Défense de la Position fortifiée d'Anvers en 1914 (20 août - 10 octobre)*, Brussel, 1921.
- DEJARDIN P., *Raymond Colleye et le mouvement wallon pendant la guerre au front et à l'extérieur*, Brussel, 1924.
- DE JONGHE A., *De personeelspolitiek van de Militärverwaltung... junidecember 1940*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1972, 1-49.
- DEMEDTS A., *Stijn Streuvels*, Brugge, 1971.
- DEMOEN H.J., *Jeroom Leuridan*, Zulte, 1963.
- DE NOLF R., *Federalisme in België als grondwettelijk vraagstuk*, Antwerpen, 1968.
- DE SMEDT O., *De 'Vlaamsche Bond' en zijn voorgangers*, in *Athenea*, juni 1952-feb. 1953.
- DE VLEESHOUWER, *Les Belges devant le danger de guerre 1910-1914*, Leuven-Parijs, 1958.
- DOMELA NIEUWENHUIS NYEGAARD J.D., *Flandern frei! Ein nationales Programm*, Leipzig, 1917.
- DOMELA NIEUWENHUIS NYEGAARD J.D., *Uit mijn Oorlogsdagboek*, Den Haag, 1915.
- EECKHOUT J., *Karel van de Woestijne*, Brugge-Den Haag, z.d.
- EGGEN VAN TERLAN J.L.M., *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Vlaamsche Beweging gedurende den oorlog*, Brussel, 1931.
- ELIAS H.J., *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, IV, Antwerpen, 1965.
- ELIAS H.J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, I en II, Antwerpen, 1969.
- FAINGNAERT A.L., *Verraad of Zelfverdediging? Bijdragen tot de geschiedenis van den strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens den oorlog van 1914-1918*, Kapellen, 1932.
- FISCHER F., *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918*, Düsseldorf, 1964.
- FLORQUIN J., *Ten huize van... zevende reeks*, Leuven, Davidsfonds, 1971.
- GALET, S.M. *Le Roi Albert Commandant en Chef devant l'invasion Allemande*, Parijs, 1931.
- GILLE L., OOMS A., DELANDSHEERE P., *Cinquante Mois d'Occupation Allemande*, 4 dln, Brussel, 1919.
- GOTOVITCH J., *La légation d'Allemagne et le mouvement flamand entre 1867 et 1914*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1967 438-478.
- HARRY G., *Mes Mémoires*, 4 dln, Brussel, 1927-1930.
- HENRY A., *Etudes sur l'Occupation Allemande en Belgique*, Brussel, 1920.
- HILDEBRAND P., *Het Vlaamsgezinde dagblad De Belgische Standaard van de Kapucijn Ildefons Peeters 1915-1919*. Antwerpen, 1957.
- Huldeboek Dokter Eugene Van Oye*, z.p., 1970.
- JACOB A., *De Vlaamsche Stem*, Antwerpen-Amsterdam, z.d. (1920).

- JASPAERS G., *De Belgen in Holland 1914-1917*, Amsterdam, z.d. (1917).
 JASPAERS G., *Les Belges en Hollande 1914-1917*, Amsterdam, z.d. (1917).
- LAZEURE L., *Bijdrage tot de studie van Stijn Streuvels' Oorlogsdagboek 'In Oorlogstijd'*, lic.-verh., Leuven, 1973.
- LECONTE J.R., *Aumôniers militaires belges de la guerre 1914-1918*, Brussel, 1969.
- LEROY M., *La presse belge en Belgique libre et à l'étranger en 1918*, Leuven-Parijs, 1971.
- LUYKX T., *Dr. Alfons Van de Perre en zijn tijd (1872-1925)*, Antwerpen, 1972.
- LUYKX T. e.a., *Bijdrage tot de geschiedenis van de economische bewustwording in Vlaanderen. Veertig jaar Vlaams Economisch Verbond 1926-1966*, Antwerpen, 1967.
- LEEMANS M.J., *Het activisme in Limburg 1917-1918*, lic.-verh., Leuven, 1972.
- MELS C., *Hendrik Heyman tot 1918*, lic. verh., Leuven 1973.
- MOMMAERTS H.D., *Herinneringen aan de afwikkeling van het Vlaamse aktivisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1968. 315-326.
- MOYERSOEN L., *Prosper Pouillet en de politiek van zijn tijd*, Brugge-Brussel, 1946.
- MULS J., *De val van Antwerpen*, Parijs, 1918.
- NUYENS P.J.A., *Pater L.J. Callewaert*, Mortsel, 1969.
- OSZWALD R.P., e.a., *Deutsch-niederländische Symphonie*, Wolfshagen-Scharbeuss, 1937.
- OSZWALD R.P., *Die Errichtung des deutschen General-Gouvernements in Belgien 1914*, in *Staat und Persönlichkeit. Erich Brandenburg zum 60. Geburtstag*, Leipzig, 1928, 234-264.
- PERDECK A., *Bernard Shaw*, Den Haag, 1962.
- PETRI F., *Zur Flamenpolitik des 1. Weltkrieges*, in *Festgabe für Kurt von Raumer*, Münster, 1965.
- PETRI F., SCHÖLLER, P., *Zur Bereinigung des Franktireursproblems vom August 1914*, in *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 1961, 234-248.
- PIRENNE H., *La Belgique et la guerre mondiale*, Parijs-New Haven, 1928.
- PIRENNE H., *Souvenirs de Captivité en Allemagne (Mars 1916-Novembre 1918)*, Brussel, 1920.
- RUDIGER, *Flamenpolitik*, Brussel z.d. (1922, nederlandstalige uitgave).
- SCHMOOK G., *Het letterkundig genootschap 'De Distel' musiceert 1882-1900*, in *Versl. Med. Kon. Vl. Academie Taal- en Lett.*, 1967, 91-140.
- SCHMOOK G., *Uit Groot-Mokum gewerd ons een offervaardig flamingant, Marten Rudelsheim: Amsterdam 1873-Antwerpen 1920*, in *Versl. Med. Kon. Vl. Academie Taal- en Lett.*, 1971, 80-146.

SCHÖLLER P., *Het geval Leuven en het Duitse Witboek. Een kritisch onderzoek van de Duitse documentatie over de gebeurtenissen te Leuven van 25-28 augustus 1914*, Leuven, 1958.

- SEVENS A., *Activisme, Frontisme en Vlaamsche Beweging*, 2e uitg., Gent, z.d. (1931).
- SEVENS, *Zij en Wij. Sprokkelingen uit mijn ballingschap*, Gent, z.d. (1924).
- SMIT C., *Nederland in de Eerste Wereldoorlog (1899-1919)*, 2 dln, Groningen, 1971.
- STEYAERT R., *De Vlaamse politiek van het weekblad Vrij België (1915-1918) en van het Vlaamsch-Belgisch Verbond (1917-1918)*, lic.-verh., Leuven, 1972.
- STREUVELS S., *Volledig Werk*, II, Brugge, 1972.
- TEMMERMAN F., *Sixième Tiroir aux souvenirs*, Brussel, z.d. (1972).
- T'SAS F., *A Liège en 1914. Le rôle de l'artillerie allemande à grande puissance*, in *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 1970, 837-868.
- T'SAS F., *A Liège, Namur et Anvers en 1914. Le rôle de l'artillerie lourde allemande à grande puissance*, in *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1970, 621-654.
- UREEL M., *De Vlaamse Frontblaadjes 1914-1918*, lic.-verh., Leuven, 1970.
- VAN CAUWELAERT F., *Gedenkschriften over Vlaamse beweging en Belgische Politiek 1895-1918*, Antwerpen, 1971.
- VAN DE VELDE M., *Geschiedenis der Jong Vlaamsche Beweging 1914-1918*, 's-Gravenhage, 1941.
- VAN DE WOESTIJNE K., *Verzameld Werk*, VIII, Brussel, 1950.
- VAN DOORSELAERE J., *Vijfenzeventig jaar Vlaams balieleven te Brussel*, in *Rechtskundig Weekblad*, 20 nov. 1966.
- VAN HERREWEGHEN A., *Aktivisme in Brussel 1914-1918*, lic.-verh., Leuven, 1972.
- VAN HOECKE H., *De Eerste Wereldoorlog als thema in het Vlaams verhalend proza*, Brussel, 1969.
- VAN LOUBBEECK G., *L'activité politique à Liège pendant la guerre 1914-1918*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1970, 2, 113-131.
- VAN ORSHAEGEN J., *Bijdrage tot de politieke geschiedenis van de stad Lier (1894-1921) in 't Land van Rye*, 1969.
- VANSINA D., *Verschaeve getuigt*, Brugge, z.d.
- VAN VOLLENHOVEN M.W.R., *Mémoires, beschouwingen, belevenissen, reizen en anecdoten*, Amsterdam-Brussel, 1946.
- VERSCHAEVE C., *Verzameld Werk*, VIII, Brugge, 1961.
- VICTOR R., *Schets ener geschiedenis van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen 1885-1960*, Antwerpen, 1960.
- VIERSET A., *Mes souvenirs sur l'occupation allemande en Belgique*, Parijs, 1932.
- De Vlaamsche Interpellatie*, Brussel, 1919.
- VON DER LANCKEN WAKENITZ O. Freiherr, *Meine dreissig Dienstjahre 1888-1918*, Postdam, 1931.

WENDE F., *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges*,
Hamburg, 1969.

- WILLEMSSEN A.W., *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969.
- WILLEQUET J., *Gaston Barbanson, promoteur d'une 'Grande Belgique' en 1914-1918*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1970.
- WILMOTTE M., *La Culture Française en Belgique*, Parijs, 1912.
- WILS L., *Het Daensisme*, Leuven, Davidsfonds, 1969.
- WILS L., *De oorsprong van de kristen-demokratie. Het aandeel van de Vlaamsdemokratische stroming*, Antwerpen, 1963.
- WOESTE Comte, *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique*, III, Brussel, 1937.
- WULLUS-RUDIGER J., *En marge de la Politique belge 1914-1956*, Brussel, 1957.

afkortingen in de noten

Mikrofilm:	mikrofilm N.F.W.O. uit het archief van de Wilhelmstrasse 1867-1920.
PDB:	Papieren de Broqueville.
PP:	Papieren Poulet.
PR:	Papieren Renkin.
PSH:	Papieren Schollaert-Helleputte.
PVC:	Papieren Van Cauwelaert.